

Р.Ишмухамедов, М.Юлдашев

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

таълим тизими ходимлари, методистлар,
ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар
учун ўқув қўлланма

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**А.АВЛОНИЙ НОМИДАГИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
МАРКАЗИЙ ИНСТИТУТИ**

Равшан Ишмухамедов, Мақсуджон Юлдашев

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

**(таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар,
тарбиячи ва мураббийлар учун уқув қўлланма)**

Тошкент – 2013

УДК: 372.862(075)

ББК 74.202.4

И 96

Р.Ишмухамедов, М.Юлдашев. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма) -Т.: 2013. -279 б.

УДК: 372.862(075)

ISBN 978-9943-23-075-0

ББК 74.202.4

Такризчилар: Н.Рахмонкулова – педагогика фаилари доктори,

М.Мирсалиева – педагогика фаилари номзоди

Ушбу ўқув қўлланма педагогик тажрибадан ўтказилган «Директорнинг иш китоби» (2007), «Таълимда инновацион технологиялар» (2008) ва «Тарбияда инновацион технологиялар (2010)» китобларининг давоми бўлиб, унда таълим ва тарбия жараёнида қўлланиладиган инновацион технологияларнинг асосий моҳияти очиб берилган ҳамда ушбу китобларда ёритилган баъзи бир интерактив методлар ва педагогик технологиялар қайтадан кўриб чиқилиб, такомиллантирилган ҳолатда баён этилган.

Ўқув қўлланмада инновацион педагогик технологияларнинг назарий ва амалий асослари, ҳозирги кунда таълим ва тарбия жараёнига қўйилаётган талаблар, инновацион ёндашувлар, инновацион таълим ва тарбия жараёнининг мазмуни, таълим муассасалари ҳамда ўқувчилар гуруҳларида ташкил этиладиган педагогик жараёнлар ва тарбиявий ишларининг ўзига хос жиҳатлари таҳлил этилган. Унда махсус тренинглар ўтказиш услубиёти ҳамда таълим-тарбия технологиялари баён қилинган.

Ўқув қўлланма олий ва ўрта махсус касб-хунар таълими талабалари, умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчилари ҳамда таълим-тарбия муассасаларининг ходимларини малакаларини ошириш институтлари ўқитувчиларига мўлжалланган бўлиб, ундан ушбу йўналишга қизиққан барча кишилар фойдаланишлари мумкин.

Таълимни тарбиядан, тарбияни эса, таълимдан ажратиб бўлмайди – бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш – таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим.

Ислом Каримов

Кириш

Ўзбекистонда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислохотларнинг мақсади инсон ва унинг манфаатлари, унинг хавфсизлиги ва фаровонлигини таъминлаш ҳамда баркамол авлодни вояга етказишга қаратилгандир. Ўзбекистон давлат мустақиллигини қўлга киритгандан кейинги қисқа вақт ичида босиб ўтган тараққиёт йўли асрларга арзигулик мазмун ва моҳият касб этмоқда.

Маълумки, тараққиётни ҳаракатга келтиришда ва турмушда рўй бераётган жарасенларга ўз таъсирини ўтказишда жамият ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий янгиланишининг муҳим субъекти бўлган ёшларни баркамол шахс қилиб тарбиялаш муҳим масаласи аҳамиятга эга.

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётий зарурати бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизimini ислох қилиш ва такомиллаштириш, янги сифат босқичга кўтариш, унга илғор педагогик ва ахборот технологияларини жорий қилиш ҳамда таълим самарадорлигини ошириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбекистон Республикасида «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг қабул қилиниши билан узлуксиз таълим тизими орқали замонавий кадрлар тайёрлашнинг асоси яратилди.

Маълумки, узлуксизлик ва узвийлик таълим тизимида ортикча такрорийликка чек қўйиб, аввало, жамиятнинг маънавий ва интеллектуал салоҳиятини кенгайтиради, қолаверса, давлатнинг ижтимоий ва илмий – техник тараққиётини такомиллаштириш омили сифатида ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланишини таъминлайди. Инновацион педагогик технологияларнинг ривожланиши ва уларнинг ўқув-тарбия жараёнига кириб келиши, шунингдек, ахборот технологияларининг тез алмашинуви ва такомиллашуви жараёнида ҳар бир педагог-ўқитувчи ўз касбий тайёргарлигини, педагогик маҳоратини ривожлантириб боришини талаб этади.

Узлуксиз таълим чуқур, ҳар тарафлама асосли таълим-тарбия бериш, мутахассис кадрлар тайёрлашнинг турли шакл, услуб, восита, усул ва йўналишларининг мукаммал уйғунлигидан иборатдир. Узлуксиз таълим сифатини турли компонентлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, муайян услублар ва усулларни таълим жараёнига оқилона татбиқ этилишини таъминлайди.

Таълимнинг барча боскичларига оид умумий педагогик ва дидактик талаб уқувчининг дастурий билим, тасаввур ва куникмалари асосида *мустақил ишлаш* самарадорлигини такомиллаштириш, илмий фикрлашга, ўқув фанига кизиқишини кучайтириш, касбий билимларини чуқурлаштириш, назарий ва амалий машғулот мобайнида уларнинг фаоллигини оширишдан иборатдир. Жаҳон педагогик тажрибаси, замонавий педагогик технологияларнинг уқувчиларни фанларга қизиқтиришга, уларнинг мустақил ишлашда фаолликларини оширишга имконияти чексиз эканлигини тасдиқламоқда.

Таълимнинг бугунги вазифаси ўқувчиларни кун сайин такомиллашиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил равишда фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан оқилona фойдаланишга ўргатишдан иборатдир. «Бунинг учун, уларга узлуксиз равишда *мустақил ишлаш имконияти ва шароитини яратиб бериш* зарур.

Ўзбекистон Республикаси демократик, ҳуқуқий ва фуқаролик жамиятини қуриш йўлидан бораётган бир пайтда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг бош мақсади ва ҳаракатга келтирувчи кучи ҳар томонлама ривожланган баркамол инсонни тарбиялашдан иборатдир.

Мамлакатимиз ривожланишининг муҳим шarti замонавий иқтисодиёт, фан, маданият, техника, технология ривожига асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимининг амал қилишига эришишдир.

Республикада «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни амалга ошириш узлуксиз таълим тизимининг тузилмаси ва мазмунини замонавий фан ютуқлари ва иқтисодий тажрибага таянган ҳолда туб ислохотларни амалга оширишни кўзда тутди. Бунинг учун, аввало, таълим тизимининг барча шакллардаги муассасаларида таълим жараёнини илғор, илмий-услубий жиҳатдан асосланган янги ва замонавий услубий билан таъминлаш лозим. Ёш авлодга таълим-тарбия беришининг мақсади, вазифалари, мазмуни, услубий талабларига кўра фан, техника ва илғор технология ютуқларидан унумли фойдаланиш бугунги таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таълим муассасаси ўсиб келаётган шахсни ўқитиш жараёнида уларга таълим олиш шароитларини яратди. Ўқувчиларнинг билимга бўлган эҳтиёжлари ва қобилиятларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришнинг йўналтирилган бўлиши ўқитувчи масъулиятини янада оширади.

Таълимнинг самарадорлигини ошириш, шахнинг таълим марказида бўлишини ва ёшларнинг мустақил билим олишларини таъминлаш учун таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллашдан ташқари замонавий педагогик технологияларни ва интернетфаол услубларни билладиган, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда фойдаланиш қондаларини билладиган ўқитувчилар керак. Бунинг учун барча фан ўқитувчиларини педагогик ва ахборот технологиялар, интернетфаол услублар билан қуроллантириш ҳамда олган билимларини ўқув-тарбиявий машғулотларда қўллаш малакаларини узлуксиз ошириб бориш лозим.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни ўзида жамлаган ушбу ўқув қўлланмада келтирилган амалий таясияларнинг ўзига хос хусусияти

шундаки, унда таълим ва тарбияда инновация «Нима?» саволи орқали эмас, «Қандай?» саволи орқали сритилганлигидадир.

Ўқув қўлланманинг мақсади таълим ва тарбия муассасаларида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар, тарбиячилар, мураббийлар, гуруҳ раҳбарлари ва малака ошириш тингловчиларига инновацион педагогик технологиялар туғрисида умумий тушунча бериш, уларни таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш, тайёрлаш, ўтказиш ва таҳлил қилишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш услубиёти билан таништириш, шунингдек амалиётда қўллаш олишларига замин яратишга йўналтирилган.

Қўлланма ўқувчиларни ўқитиш жараёнида тренинглар, очик мунозаралар ўтказишда, яқка тартибда, жуфтликда, кичик гуруҳлар ва жамоада ишлашни ташкил қилишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳамда таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчиларни педагогик жараёнга тайёрлаш бўйича услубий тансиялар ва маслаҳатларни қамраб олган. Шу билан бир каторда, қўлланмада ўқитувчилар учун таълим ва тарбия жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқув-тарбиявий машғулотларни ўтказиш услубияти бўйича намуналар, дарсга кириш ва уни таҳлил қилиш техникаси ҳамда таълим муассасаларида ўтказиладиган турли тарбиявий машғулотлар орқали миллий маросим ва тадбирларни ўтказиш услубиёти келтирилган. Таълим муассасаларида ўқитиладиган «Педагогик технологиялар» курсларида фойдаланиш имкониятини берадиган тақдимот материаллари берилган.

Қўлланмада келтирилган инновацион педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда машғулот ўтказиш услубиётини ҳар бир профессор-ўқитувчи ўзи ўқитаётган фани ва предметида мазмуни, мақсади, мавжуд шароити, ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартириши ёки шу технологиялар асосида ўзларининг муаллифлик технологияларини яратишлари ва улардан ўқув-тарбия жараёнида фойдаланишлари мумкин.

Ўқув қўлланмада фойдаланилган «ўқувчи»да олий таълим муассасаси талабаси, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ҳамда умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари ва малака ошириш тингловчилари тушунилса, «тарбиячи» атамаси орқали эса таълим муассасалари тарбиячиси, ўқитувчиси, гуруҳ раҳбари, мураббийси, ташкилотчиси ва шу каби тарбия жараёни билан боғлиқ ходимлар тушунилади.

Қўлланманинг шакли ва мазмуни бўйича барча фикр-мулоҳазаларни муаллифлар миннатдорчилик билан қабул қиладилар.

*Дарс ила тарбия орасида бир оз фарқ булса ҳам
иккиси бир-биридан айрилмайдурган, бирининг
вужуди бирига бойланган экон ила тан кабидур*

Абдулла Авлоний

1 БОБ.

ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

- Инновацион технологиялар тушунчаси..... 9 бет
- Ўқув жараёнини лойихалаштиришда технологик хаританинг ахамияти..... 13бет
- Ўқув жараёнида интерфаол услубларни ва педагогик технологияларини қўллаш методикаси..... 17 бет
- Таълимда интерфаол услубларни қўллаш методикаси..... 53 бет
- Ўйинли технологиялар..... 70 бет
- Дарсга кириш, кузатиш ва тахлил этиш техникаси..... 76 бет

А.Большман

Мамлакатимизда Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати узлуксиз таълим тизими орқали шахснинг ҳар томонлама баркамол бўлиб етишини кўзда тутади. Шахс узлуксиз таълимда ва кадрлар тайёрлашда таълим хизматларининг истеъмолчиси ҳамда ишлаб чиқарувчиси сифатида намоён бўлади.

Республикада шахсга ўз ижодий салоҳиятини амалга ошириш учун мутахассислик таълим дастурини ташлаш ҳуқуқи берилган. Умумий ўрта таълим узлуксиз таълим тизимининг мустақил тури ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикаси «Таълим тугрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»га мувофиқ амалга оширилади. Ушбу ҳужжатларда таълим тизими учун белгиланган вазифалардан бири юқори савияда ўқитишни таъминлаш ва малакали кадрларни замонавий касб-ҳунар таълим дастурлари асосида тайёрлашдир. *Таълим муассасаси ўқитувчисининг фаолияти шахсни тарбиялаш жараёнида таълим-тарбия олиш шaroитларини яратили, унинг эҳтиёжларини қондириш ва қобилиятларини очили ҳамда ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши лозим.* Таълим муассасаси ўқитувчисининг малакаси махсус ва педагогик фанлар билан ёритиладиган икки қиррага эга бўлиши лозим ва у доимо: «Нима учун ўқитиш керак?», «Қандай ўқитиш керак?» деган саволларга жавоб топиши зарур. Бу жавоблар педагогика фанининг асосий қондалари ва қонуниятларига мос ҳолда талқин қилиниши, шунингдек, таълим хусусиятлари эътиборга олинган билимларга асосланган бўлиши лозим. Педагогиканинг муҳим муаммоларидан бири ўқитувчининг мутахассислиги ва фаолиятининг асосини ташкил этиш шарт бўлган педагогик жараён назариясини ишлаб чиқишдир.

Педагоглар мутахассислик бўйича мавжуд билимларидан ташқари ўқуя жарёнига қадам кўяр эканлар, педагогик ва психологик билимлар, технология ва ўқитиш методикаларига доир зарур билимларни эгаллаган бўлишлари керак. Шунинг учун ҳам, педагогларнинг малакасини оширишда:

- ўқитиш жараёнининг самарадорлигини таъминловчи педагогик малакаларни шакллантириш;
- ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, гуманитар билимларни англашга йўналтирилган янги касбий тафаккурни шакллантириш;
- ўқитувчи фаолиятининг методологик асоси сифатида педагогик билимлар тизимини эгаллаш;
- ўқитувчиларнинг касбий фаолиятларига яқинлаштирилган услублар тизими сифатидаги ўқитиш технологиясини эгаллаш масалалари асосий деб белгиланади.

Асосий мақсад. Республикаимизнинг таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган педагог кадрларга замонавий педагогик технологияларни ўри аили,

педагогика ва психология фанларига онд билимларини янада мустаҳкамлаш ва олган билимларини ўқув-тарбия жараёнига қўллай олишга ургатиш, шунингдек, уларга педагогик маҳорат сирларини очиб беришдан иборат.

Замонавий ўқитувчиларнинг билим ва кўникмаларига кўйиладиган талаблар. Ўқитувчилар ўзлари ўқитаётган ўқувчиларнинг руҳиятларига мос равишда мулоқотда бўла олиш, замонавий педагогик технологияларни эгаллаш ва ўқув-тарбия жараёнида қўллай олиши керак. Улар замонавий педагогик технологияларнинг ўқув-тарбия жараёнидаги ўрни, улардан фойдаланиш, шунингдек, усул, метод ва технология тушунчаларининг фарқлай олишлари, «Ақлий ҳужум», «Тармоқлар» (Кластер) «Ассессмент» методлари, «Бумеранг», «Скарабей», «Чархналак», «Резюме» «Кейс-стади» ва шу каби технологиялар ҳақидаги билимларга эга бўлишлари ва улардан ўқув-тарбия жараёнида фойдалана олишлари лозим.

Асосий тушунчалар. Шахс, услубиёт, услуб, усул, технология, педагогик технология, инновация, педагогик инноватика, педагогик инновация, интерфаол таълим, интерфаол услублар, педагогик маҳорат, муаллифлик технологияси, эвристик таълим, педагогик деонтология, педагогик квалиметрия, андрагогика ва б.

1. «ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯ»ЛАР ТУШУНЧАСИ

Шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ургатиб келинганлиги маълум. Бундай усул ўқувчиларда мустақил фикрлаш, ишлаш, ижодий изланиш, ташаббус кўрсатиш қобилиятларини ривожлантиришга катта имкон бермаслиги аниқ.

Эндиликда фан, техника ва инновацион технологияларнинг ривожланиши натижасида ўқув-тарбия жараёнида интерфаол услублар (инновацион педагогик ва ахборот технологиялари)дан фойдаланиб, таълимнинг самарадорлигини кўтаришга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Таълим тизимида замонавий технологиялар қўлланилган машғулотлар эгалланаётган билимларни ўқувчилар томонидан ўзлари қидириб топишлари, мустақил ўрганиб, уларни таҳлил қилишлари, ўз билимларини баҳолашлари, тўғри хулосалар чиқаришга қаратилган. Ўқитувчи бу жараёнда шахс ва жамоанинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига, шунингдек, эркин фикрлаб синф(курс)дошлари билан ўзаро ҳамкорликда ишлаш ва ҳаракат қилишларига шароит яратади, шу билан бир қаторда, бошқарувчилик, йўналтирувчилик вазифасини бажаради. Бундай ўқув-тарбия жараёнида ўқувчи марказий иштирокчига айланади.

Педагог-олимларнинг кўп йиллар давомида таълим тизимида:

Нега ўқитамиз?

Нимани ўқитамиз?

Қандай ўқитамиз?

саволларига жавоб излаш билан бир қаторда

Қандай қилиб самарали ва натижалли ўқитиш мумкин? - деган саволга ҳам жавоб қидирдилар.

Бу эса, олим ва амалиётчиларни ўқув жараёнини *технологиялаштиришга*, яъни ўқиғилни ишлаб чиқаришга оид аниқ қафолатланган натижа берадиган технологик жараёнга айлантиришга уриниб кўриш мумкин, деган фикрга олиб келди.

Бундай фикрнинг тугилиши *педагогика фанида янги педагогик технология йўналишини* юзага келтирди.

Бугунги кунда таълим жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланишга алоҳида эътибор берилаётганлигининг асосий сабаби куйидагилардир:

Биринчидан, «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш масаласига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, педагогик технологиялардан фойдаланиш шахсни ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш имкониятини кенгайтиради.

Иккинчидан, педагогик технологиялар ўқув-тарбия жараёнига тизимли фаолият ёндашувини кенг жорий этиш имкониятини беради.

Учинчидан, педагогик технология ўқитувчинини таълим-тарбия жараёнининг мақсадларидан бошлаб, ташхис тизимини тузиш ва бу жараён кечишини назорат қилишгача бўлган технологик занжирни олдиндан лойиҳалаштириб олишга ундайди.

Тўртинчидан, педагогик технология янги воситалар ва ахборот технологияларнинг усуллари қўлланишга асосланганлиги сабабли уларнинг қўлланилиши «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларини амалга оширишни таъминлайди.

Ўқув-тарбия жараёнида педагогик технологияларнинг тўғри жорий этилиши ўқитувчининг бу жараёнда асосий ташкилотчи ёки маслаҳатчи сифатида фаолият юритишига олиб келади. Бу эса, ўқувчидан кўпроқ мустақил ишлаш, ижод қилиш ва ирода каби сифатларни талаб этади.

Ҳар қандай педагогик технологиянинг ўқув-тарбия жараёнида қўлланилиши шахс табиатидан келиб чиққан ҳолда ўқувчини ким ўқитаётганлиги ва ўқитувчи кимни ўқитаётганига боғлиқ.

Педагогик технология асосида ўтказилган машғулотлар ёшларнинг муҳим ҳаётий ютуқ ва муаммоларига ўз муносабатларини билдиришларига интилишларини қондириб, уларни фикрлашга, ўз нуқтани назарларини асослашга имконият яратади.

Ҳозирги даврда содир бўлаётган инновацион жараёнларда таълим тизими олдидаги муаммоларни ҳал этиш учун янги ахборотни ўзлаштирадиган ва ўзлаштирган билимларини ўзлари томонидан баҳолашга қодир бўлган, зарур қарорлар қабул қиладиган, мустақил ва эркин фикрлайдиган шахслар керак.

Шунинг учун ҳам таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий жараёнида замонавий ўқитиш услублари, яъни интерфаол услублар, инновацион технологияларнинг ўрни ва ахамияти бекиёсдир. Педагогик технология ва уларнинг таълимда қўлланишига оид билимлар, тажриба ўқувчиларни билимли ва етуқ малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновация (инглизча *innovation*) – янгилик киритиш, янгиланиш, ниманидир ўзгартириш демакдир.

Инновацион педагогик технологиялар таълим тизими, педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритишни аниқлаб, бу жараённи амалга оширишда асосан интерфаол услублардан фойдаланилади.

Интерфаол («**Inter**» - бу ўзаро, «**act**» - ҳаракат қилмоқ) – ўзаро ҳаракат қилиш (ёки ким биландир суҳбатда, мулоқотда бўлиш)ни аниқлатади.

Интерфаол таълимнинг моҳияти – ўқувчиларни бир-бирларидан ўрганишларига йўналтирилган таълим эканлиги.

Интерфаол таълим, интерфаол услублар мунтазам мулоқотга асосланган услублар тизими бўлиб, ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги ва фаол иштирокидаги таълим ва услублар тизими ҳисобланади. Бошқача айтганда, **ўқитишнинг интерфаол услублари** – билиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил этишнинг махсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилинган бўладилар, улар биладиган ва ўйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар. Интерфаол дарсларда ўқитувчининг ўрни қисман ўқувчиларнинг фаолиятини дарс мақсадларига эришишга йўналтиришга олиб келади. Бу услубларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга:

- ўқувчининг дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод қилиш ва изланишга мажбур этилиши;
- ўқувчиларнинг ўқув жараёнида фанга бўлган қизиқишларини доимийлигининг таъминланиши;
- ўқувчиларнинг фанга бўлган қизиқишларини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтирилиши;
- педагог ва ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолияти мунтазам ташкил этилиши киради.

Педагогик технология масалаларини ва муаммоларини ўрганаётган баъзи ўқитувчилар, тадқиқотчилар ва амалиётчиларнинг фикрича, *педагогик технология* – фақат ахборот технологияси билан боғлиқ ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ўқитишнинг техник воситалари, яъни жумладан, компьютерлардир. Бизнинг фикримизча, педагогик технологиянинг энг **асосий негизи** ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан қафолатланган натижага аниқ кетма-кетлик асосида тизимли, ҳамкорликда эришишлари танлаган технологияларига боғлиқ. Ўқитиш жараёнида мақсад бўйича қафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси орқали:

- ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олиши;
- ҳар иккаласи ижобий натижага эришса олиши;
- ўқув жараёнида ўқувчилар мустақил фикрлаб, ижодий ишлаб, изланиб, таҳлил этиб, ўзлари ҳулоса қила олиши;
- ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олиши;
- ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит яратиб олиши ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади. Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси мавжуд. Ҳар хил фан ўқитувчилари қўлида технологиялар турлича кўринишга эга бўлади. Бу ерда педагогнинг шахсий сифатлари, ўқувчиларнинг ўзига хосликлари, инсон ва техник ашёлар, ўқув жараёни учун яратилган шароитлар, синфдаги

психологик муҳит ва кайфият муҳим аҳамият касб этади. Бир хил технологияни қўллаётган ўқитувчи эришган натижалар бир хил бўлмаслиги мумкин, лекин улар бир-бирига яқин бўлади. Демак, технология шахс томонидан ўзлаштирилади ва бунда шахс асосий аниқловчи ролни ўйнайди, шундай экан, *технология – бу инсоннинг амалий фаолиятидир.*

Бугунги кунда анъанавий таълимни замонавийлаштириш йўлида биргина технологияга асосланган ўқитиш учрамайди. Одатда, ўқитишда бир неча технологияларнинг элементлари бирданга қўлланилади, чунки педагогик технология – бу ўқув жараёнини тулиқлигича эгалловчи лойиҳа, яхлитлилик, натижа, яъни ўқув жараёнини инсон ва техник имкониятларини ҳисобга олган ҳолда аниқ мақсад, натижага йўналтирилган жараёндир.

Ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу аниқ кетма-кетликдаги яхлит педагогик жараён бўлиб, ўқувчининг эҳтиёжидан ва техник имкониятлардан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.

Педагогик мақсаднинг амалга ошириши ва кафолатланган натижага эришиш ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорликдаги фаолияти, улар қўйган мақсад, танлаган мазмун, услуб, шакл, воситага, яъни технологияга боғлиқ.

Технология – ишлаб чиқариш жараёни, педагогик технология аса – яхлит педагогик жараёндир. **Педагогик технологиянинг асосий белгилари:** лойиҳалаштириш, амалга ошириш, кафолатли натижа. Педагогик технологиянинг **тўб моҳияти** – кафолатланган натижага йўналганлиги. Ҳар бир технология, шу жумладан, педагогик технология ҳам ўзининг мезонларига эга: концептуаллик, тизимлилик, самарадорлик, бошқарувчанлик, қайта тикланувчанлик. Педагогик технологияни ўқув жараёнида умумпедагогик, хусусий-методик, модулли йўналишларда қўллаш даражалари аниқланган. Ҳар қандай технология бирон бир ғояни, илмий фикр ёки назарияни ҳаётга татбиқ этиб, уни амалга оширишга йўналтирилган. Шу боис педагогик технология фан ва амалиёт оралигидаги ўринни эгаллайди.

Шундай экан, у ёки бу технологияни амалиётга ёки ўқув жараёнига қўллашдан аввал унинг барча хусусиятлари ва имкониятларини (лимага йўналтирилган, қандай мақсадларда фойдаланилган, қандай педагогик концепцияга мос келади, муайян бир шароитда қандай вазифаларни ечишга ёрдам беради ва ҳ.к.) ўрганиб чикиб, кейин уни қўллаш керак.

Ўқитувчи ва ўқувчининг мақсаддан натижага эришишида қандай технологияни тағлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган бўлиб, бунда ишлатиладиган технология ўқувчиларнинг билим савияси, гуруҳ табиати, ва шароитга қараб танланади. Масалан, натижага эришиш учун балки компьютер билан ишлаш лозимдир, балки фильм (ёки тарқатма материал,

чизма ва плакат, ахборот технологияси, турли адабиётлар) керак бўлар. Буларнинг ҳаммаси ўқитувчи ва ўқувчиларга боғлиқ.

Шу билан бирга ўқув жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш зарур. Бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг узига хос томонини, жой ва парситни, энг асосийси, ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжини, шунингдек, ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак. Шундагина зарур кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқача айтганда, ўқув-тарбия жараёнида ўқувчини жараённинг марказига олиб чиқиш керак.

2. ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШДА ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАНИНГ АҲАМИЯТИ

Ҳар бир дарсни яхлит ҳолатда кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун ўқитувчи бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиши керак. Бунинг учун у дарснинг технологик харитасини тузиб олиши катта аҳамиятга эгадир, чунки дарснинг технологик харитаси ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитилаётган предмет, фаннинг хусусиятидан, ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади.

Технологик ҳаритани тузиш осон иш эмас, чунки бу иш учун ўқитувчи педагогика, психология, хусусий методика, педагогик ва ахборот технологиялардан хабардор бўлиши, шунингдек, жуда кўп услуб ва усулларни билиши керак. Ҳар бир дарснинг ранг-баранг, қизиқарли бўлиши аввалдан пухта ўйлаб тузилган дарснинг лойиҳалаштирилган технологик харитасига боғлиқ.

Дарснинг технологик харитасини қандай кўриниш (ёки шакл)да тузиш, ўқитувчининг тажрибаси, қўйган мақсади ва ихтиёрига боғлиқ. Ҳозирги кунда ўқув жараёнини лойиҳалаштириш бўйича таълим муассасаларида бир неча шакл, мазмундаги технологик хариталар мавжуд. Технологик харита қандай тузилган бўлмасин, унда дарс жараёни яхлит ҳолда акс этган бўлиши ҳамда аниқ белгиланган мақсад, вазифа ва кафолатланган натижа, дарс жараёнини ташкил этишнинг технологияси тўлиқ ўз ифодасини топган бўлиши керак. Технологик хаританинг тузилиши ўқитувчини дарс учун кенгайтирилган конспект ёзишдан халос этади, чунки бундай харитада дарс жараёнининг ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг барча қирралари ўз аксини топади. Биз кўп йиллик тажрибага, изланишлар, тадқиқотлар, синовлар ва уларнинг натижаларига асосланган ҳолда ўқув жараёнини лойиҳалаштириш технологик харитасининг бир неча кўринишини тавсия этамиз.

Мисол тариқасида қуйида ижтимоий фанларга тегишли бўлган «Маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги» мавзуси бўйича ўтказиладиган дарснинг олдиндан лойиҳалаштирилган технологик харитасини ҳавола қиламиз.

<p>Мавзу:</p>	<p><i>Таълим тизимида ёшлар тарбияси ва «Юксак маънавият-енгилмас куч» асаридан келиб чиқадиган вазифаларда «Маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги» масалалари (2 соат).</i></p>
<p>Мақсад ва вазифалар</p>	<p>Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг «Юксак маънавият—енгилмас куч» асарининг бош ғояси, асосий маъно-маъмуни ҳақида тулунча бериш.</p> <p>Ёшларда асарнинг мазмуни бўйича керакли билимларни шакллантириш, уларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларига тарбиявий таъсир курсатиш, маънавият, маънавий баркамоллик ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш.</p>
<p>Ўқув материали мазмуни</p>	<p>«Юксак маънавият-енгилмас куч» асарининг бош ғояси, асосий маъно-маъмуни. Асарнинг ёшларни маънавий бой, ақлан етук қилиб тарбиялашдаги оламшумул аҳамияти. Асар боблари ва фаслларининг мазмуни. «Маънавий баркамоллик», «соғлом аялод» тушунчалари ва асосий белгилари. Президентнинг эркин фикри, оғод шахс, баркамол инсон ҳақидаги фикрлари. Баркамол инсоннинг баркамоллик омиллари. Маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги: моддий баҳрамандорлик, маънавий етуклик, баркамоллик, шукроналик. Моддий ва маънавий ҳаёт уйғунлигини таъминловчи ҳамда унга хизмат қилувчи фазилатлар.</p>
<p>Ўқув жараёнини ташкил этиш технологияси</p>	<p>Шакл: интерфасл машғулот: суҳбат-маъруза, яқка тартибда, жуфтликда, кичик гуруҳ, гуруҳ, жамoa бўлиб ишлаш.</p> <p>Метод: «Ақлий ҳужум», оғлаки баён, тушунтириш, матн билан ишлаш, савол-жавоб, мустақил иш. «Чархпалак» технологияси элементи, қисман-изланиш методи, фикр алмашуви</p> <p>Васита: аудио-визуал техника, мустақил ишларнинг таркатма материаллари, китоблар, видеоланға, мавзу бўйича слайдлар, таркатма материаллар, магнитли доска, рангли қоғоз ва маркер, фломастерлар.</p> <p>Усул: жадвал, диаграмма, машқлар.</p> <p>Назорат: кузатиш, назорат саволлари, назорат машқлари.</p> <p>Баҳолаш: рағбатлантириш, ўз-ўзини баҳолаш, баал тизими.</p>
<p>Кутиладиган натижалар</p>	<p>Ўқитувчи: Мавзу асосида тулақонли маълумот бериб, ўқувчилар билимини оширади. Асарнинг бош ғояси, асосий маъно-маъмуни бўйича тушунча беради. Машғулотда қулланилган турли методлар, мустақил ишга ташуқли таркатма материаллар асосида мавзу бўйича ўқувчиларнинг билим, қуникма, малакаларини оширади.</p> <p>Тингловчи: Мавзу бўйича янги билимлар эгалланади. Асарнинг асосий ғояси ва мазмуни бўйича маънавий-ахлоқий фазилатлар шаклланади, маънавий баркамоллик тушунчаси кенгайди. Асарнинг бош ғояси, маъно-маъмунини тушуниб олади.</p>
<p>Келгуси режалар</p>	<p>Ўқитувчи: Навбатдаги суҳбат учун машғулот материалларини қайтадан кўриб чиқиш, машғулотни таҳлил қилиш, мавзунини қушимча маълумотлар билан бойитиш, машғулот методикаси ва техникасига узгартириш қиритиш, «Музей педагогикаси» тамойиллари асосида кейинги машғулотни ўтказишга тайёргарлик қуриш.</p> <p>Тингловчи: «Юксак маънавият-енгилмас куч» асарини яна бир мавзуруҳба ўқиб, бош ғоя, асосий маъно-маъмунини консепт қилиш, суҳбат-мунозарарага тайёргарлик қуриш. Асар мазмуни асосида фото-ланға, мақола, эссе тайёрлаш.</p>

Ўқитувчи ўқитаётган фанининг ҳар бир мавзуси, ҳар бир дарс машғулотни бўйича тузган технологик харитаси, унга фан (ёки предмет)ни яхлит ҳолда тасаввур этиб ёндашишга, тушунишга (бир семестр, бир ўқув йили бўйича), яхлит ўқув жараёнининг бошланиши, мақсадидан тортиб, эришиладиган натижасини кўра олишига ёрдам беради. Айниқса, технологик харита ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилиши уни шахс сифатида таълимнинг марказига олиб чиқишга ва шу орқали ўқитишнинг самарадорлигини оширишга имкоқият беради.

Ўқув жараёнининг асосий фигураси ҳисобланган ўқувчини шахс сифатида ҳурмат қилган ҳолда дарс мавзуси бўйича технологик хаританинг тузилиши (ўқувчи дарсга кирганда ўз иартаси устида бугунги дарснинг мазмуни, унинг қандай ўтиши ва у ўқувчи сифатида қандай фаолият турларида, амалий ишларда иштирок этиши, қандай баҳоланиши тўғрисидаги маълумотларни кўриши) эса унинг ўқув предмети ва дарсга мотивациясини оширади.

Қуйида ўқувчилар учун тузилган шундай технологик хариталардан бирини эътиборингизга тавсия қиламиз. Агар Сизни ушбу шаклдаги технологик харита қизиқтирган бўлса, ўз фаолиятингизда қўллаб кўришингиз мумкин, лекин ҳозирги кунда амалиётда (республикамик таълим тизимида) бундай технологик харита камдан-кам учрайди.

УСЛУБЛАР: ўқув материали қандай узлаштирилади ва бунинг учун қандай услублар қўлланилади

ВОСИТАЛАР: қандай ёрдамчи материаллардан фойдаланилади

МАЗМУН

1. Мавзу ва унинг қисқача мазмуни
2. Таянч сўзлар
3. Янги тушунчалар

МАҚСАД:

1. Нимани тушунтираман?
2. Ўқувчига бу нима учун керак?
3. Ўқувчи амалиётда қўллай оладими?

КўНИКМА

1. Нимага ўрганади?
2. Қандай кўникма ва малака ҳосил бўлади?
3. Нима шаклланади?

БИЛИМЛАР НАЗОРАТИ: назорат тури ва унинг қўлланилиши

ЯҚУНИЙ БАҲО: ўқувчи баҳони нима учун олган, минимал ва максимал баҳолар тизими

Келтирилган тавсиялардан фойдаланувчилар ўқув жараёнини ташкил этиш учун ҳавола этилган технологик хариталарни худди шу тартибда фойдаланишлари шарт эмас. Ҳар бир ўқитувчи берилган тавсиялар асосида уларнинг умумий шаклини олган ҳолда ўзларининг дарслари учун технологик хариталарини яратишлари мумкин.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлсак, ҳозирги кунда ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишда, ўқитувчи ва ўқувчиларни белгиланган мақсад сари аниқ натижага эришишларидаги фаолиятларни тизимлаштиришда, ўқувчилар томонидан ўқув материалининг мазмунини тўлиқ ўзлаштиришга эришишларида, ўқув жараёнининг ҳар бир босқичида амалга ошириладиган ишлар кетма-кетлигини белгилашда технологик харита яхлит ўқув жараёнини акс эттирувчи меъёрий ҳужжат ҳисобланади.

Ҳозирги замон таълим тизимидаги амалий тажриба шуни кўрсатадики, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган дарс, албатта, ўқитувчи ва ўқувчига дарсни қизиқарли бўлиши, шуниндек ижобий натижага эришишларига имконият яратади ҳамда дарснинг самарадорлигини оширади.

*Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва
илм лозимдур, замони илми ва фанидан
бебахра миллат бошиқаларга поймол бўлур*

Маҳмудхужа Бехбудий

1-§. Ўқув жараёнида педагогик технологиялар ва интерфаол услубларни қўллаш

Ўқув жараёнида ўқувчиларга шахс сифатида қаратиши, турли педагогик технологиялар ҳамда замонавий услубларнинг қўлланилиши ўқувчиларни мустақил, эркин фикрлашга, изланишга, ҳар бир масалага ижодий ёндашиш, масъулиятни ҳис қилиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, таҳлил қилиш, илмий адабиётлардан унумли фойдаланишга, энг асосийси, ўқишга, фанга ва ўзи танлаган касбига бўлган қизиқишларини, шунингдек педагогга нисбатан ҳурматини кучайтиради.

Бундай вазифаларни амалга оширишда интерфаол услублар ва педагогик технологиялар жуда қўл келишини таълим муассасаларида тадқиқотчилар томонидан ўтказилаётган педагогик тажрибалар натижалари тасдиқламоқда. Шунинг учун ҳам таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар ўз соҳалари бўйича олиб бераётган мапгулотларида инновацион технологияларни ўз ўрнида қўллашни билишлари ўта зарур.

Ўқувчиларга таълим ва тарбия беринда кўпроқ самарага эга бўлиш учун ўтмиш алломаларимизнинг гоё ва қарапларидан фойдаланган ҳолда инновацион ва ахборот технологияларни қўллаш зарур. Биз ушбу тўпламда улардан баъзилари ҳақида тўхталиб ўтамиз ва уларни ўтказиш тартиби ҳақида кўрсатма берамиз. Ушбу методик қўлланмада келтирилган замонавий методлар, ёки ўқитишнинг самарасини оширишга ёрдам берувчи технологик тренинглар ўқувчи-талабаларда мантиқий, аклий, ижодий, танқидий, мустақил фикрлашни шакллантиришга, қобилиятларини ривожлантиришга, рақобатбардорли, етук мутахассис бўлишларига ҳамда мутахассисга керакли бўлган касбий фазилатларни ривожлантиришга ёрдам беради.

Ушбу методик қўлланмадан фойдаланувчилар ўқув жараёнини ташкил этиш учун ҳавола этилган педагогик технология ва интерактив услубларни худди шу тартибда, ўтказишлари шарт эмас. Ҳар қайси ўқитувчи бу тавсияларнинг умумий мақсидини олган ҳолда ўзларининг дарс технологияларини яратишлари, берилган педагогик технология ва интерактив методларнинг тўлиқ ёки уларнинг баъзи бир босқичлари, элементларини ишлатишлари мумкин.

Ҳозирги кунда инновацион технологиялар, интерфаол услубларнинг сони жуда қўпайиб кетган. Улар жуда хилма-хилдир. Биз уларнинг таълим муассасаларида кенг тарқалганлари, ўқитиладиган аниқ фан ва предметларда қўлланилиши мумкин бўлган баъзи педагогик технологиялар, интерфаол услублардан фойдаланиш методикасини келтирамиз. Юқорида баён

килинган, дастурда келтирилган ўқув машғулоти ва тарбия жараёнларида қўлланиладиган интерфаол услублар ва педагогик технологиялардан ташқариларининг ҳам ёзма баёномасини тавсия этамиз.

Эслатма: ўқитиш жараёнининг самарали ва натижалли бўлишини таъминлашга йўналтирилган қўлида келтирилган интерфаол услублар ва ўқитиш технологияларининг бир қисми ушбу услубий қўлланма муаллифларидан бири Р.Ишмухамедов томонидан кўп йиллар мобайнида яратилган бўлиб, ҳозирги кунда улар республикамизнинг барча умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар ҳамда олий таълим муассасалари, ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари ва факультетларида кенг миқёсда қўлланилиб келинишда ҳамда ижобий натижалар бермоқда.

1. Таълим технологиялари

1.1. Зинама-зина

Технологиянинг таснифи. Ушбу машғулоти ўқувчиларни ўтилган ёки ўтилиши керак бўлган мавзу бўйича яқка ва кичик жамоа бўлиб фикрлаш ҳамда хотирлаш, ўзлаштирилган билимларни ёдга тушириб, тўпланган фикрларни умумлаштира олиш ва уларни ёзма, расм, чизма кўринишида ифода қилишга ўргатади. Бу технология ўқувчилар билан бир гуруҳ ичида яқка ҳолда ёки гуруҳларга ажратилган ҳолда ёзма равишда ўтказилади ва тақдимот қилинади.

Технологиянинг мақсади. Ўқувчиларни эркин, мустақил ва мантиқий фикрлашга, жамоа бўлиб ишлашга, излашга, фикрларни жамлаб улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга, жамоага ўз фикри билан таъсир эта олишга, уни маъқуллашга, шунингдек, мавзунинг таянч тушунчаларига изоҳ беришда эътибор қилишга қўллашга ўргатиш.

Технологиянинг қўлланилиши: маъруза (имконият ва шароит бўлса), семинар, амалий ва лаборатория машғулотида яқка тартибда ёки кичик гуруҳларда ўтказиш ҳамда назорат дарсларида қўлланилиши мумкин.

Машғулотида қўлланиладиган воситалар: А-3, А-4 форматли қоғозларда тайёрланган (мавзунинг ажратилган кичик мавзучалар сонига мос) чап томонига кичик мавзулар ёзилган тарқатма материаллар, фломастер(ёки рангли қалам)лар.

Машгулотни ўтказиш тартиби:

- ўқитувчи машгулот бошлангунга қадар ўқув материални бир неча кичик мавзуларга бўлиб олади (масалан, 2 ёки 3 та, 4 ёки 5 та ...);
- ўқитувчи ўқувчиларни мавзулар сонига қараб 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади (гуруҳлар сони 4 ёки 5 та бўлгани маъқул);
- ўқитувчи ўқувчиларни машгулотнинг мақсади ва унинг ўтказилиш тартиби билан таништиради. Ҳар бир гуруҳга қогознинг чап қисмида кичик мавзу ёзуви бўлган варақлар тарқатилади;
- ўқитувчи гуруҳ аъзоларини тарқатма материалда ёзилган кичик мавзулар билан таништирилгани ва шу мавзу асосида билганларини фломастер ёрдамида қогоздаги бўш жойга жамoa билан биргаликда фикрлашиб ёзиб чиқил вазифасини беради ва вақт белгилайди;
- гуруҳ аъзолари биргаликда тарқатма материалда берилган кичик мавзунинг ёзма (ёки расм, ёки чизма) кўринишида ифода этадилар. Бунда гуруҳ аъзолари кичик мавзу бўйича имкон борича тулароқ маълумот беришлари керак бўлади;
- тарқатма материаллар тўлдирилгач, гуруҳ аъзоларидан бир киши тақдимот қилади. Тақдимот вақтида гуруҳлар томонидан тайёрланган материал, албатта, аудитория (синф) доскасига мантиқан тағма-тағ (зила шаклида) илинади;
- ўқитувчи гуруҳлар томонидан тайёрланган материалларга изоҳ бериб, уларни баҳолайди ва машгулотни якунлайди (тақдимот вақтида бошқа гуруҳ аъзолари ҳам тақдимот қилинган мазмунга ўзларининг фикрларини билдиришлари мумкин).

Изоҳ: ўқув машгулотининг бундай ташкил этилиши ўқувчиларни мустaqил фикрлашга, ўтилган ва ўзлаштирилган мавзуларни эслашга, уларни ёзма (ёки расм, чизма кўринишида) баён этишга, фикрларни умумлаштиришга ўргатади.

Ўқитувчиларнинг иш тажрибасидан:

Мавзу: Темперамент хусусиятлари. Ҳар бир темперамент ҳақида билганла -рингизни илмий, назарий, амалий тарзда расмларда ёки ёзма шаклда ифода этинг. психолог олимлар фикрлари билан тўлдиринг ва б.

Мавзу:	Темперамент хусусиятлари
---------------	---------------------------------

Холерик	
----------------	--

Сангвиник	
------------------	--

Меланхолик	
-------------------	--

Флегматик	
------------------	--

Мавзу. Йил фасллари.

Гуруҳларга топшириқ: йил фаслларига ёзма характеристика беринг, шу фаслда тугилган инсонларнинг характерларини баён этинг, фаслларнинг узинга хос хусусиятини расмлар ёки рамзий белгилар билан ифода этинг, фасллардаги байрамлар, буюк шахслар хақида маълумот беринг ва б.

Мавзу: **Йил фасллари**

Баҳор фасли

Ёз фасли

Куз фасли

Қиш фасли

Мавзулар:

1. Сўз туркумлари (от, сифат, феъл, сон, олмош).
2. Абдулла Қодирий (хаёти, ижоди, асарлари, адабий мероси ва ахамияти).

1.2. Чархпалак

Технологиянинг тавсифи. Ушбу технология ўқувчиларни утилган мавзуларни ёдга олиш, мантиқан фикрлаб, берилган саволларга мустақил равишда туғри жавоб бериш ва ўз-ўзини баҳолашга ўргатишга ҳамда қисқа вақт ичида ўқитувчи томонидан барча ўқувчиларнинг эгаллаган билимларини баҳолашга қаратилган.

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларни дарс жараёнида мантиқий фикрлаш, ўз фикрларини мустақил равишда эркин баён эта олиш, узларини баҳолаш, яққа ва гуруҳларда ишлашга, бошқалар фикрига ҳурмат билан қарашга, кул фикрлардан кераклисини танлаб олишга ўргатиш.

Технологиянинг қўлланиши: технология ўқув машғулотларининг барча турларида дарс бошланиши ёки дарс охирида ёки ўқув предметиинг бирон бир бўлими тугалланганда, утилган мавзуларни ўқувчилар томонидан ўзлантирилганлик даражасини баҳолаш, такрорлаш, мустақомлаш ёки оралик ва якуний назорат ўтказиш учун мўлжалланган. Ушбу технологияни

машгулот жараёнида ёки унинг бир қисмида якка, кичик гуруҳ ва жамоа шаклида ташкил этиш мумкин.

Машгулотда фойдаланиладиган воситалар: тарқатма материаллар, рангли қалам (ёки фломастер)лар.

Изоҳ: режа бўйича белгиланган мавзу асосида ҳамда ўқитувчининг қўйган мақсади (текшириш, мустақкамлаш, баҳолаш)га мос тайёрланган тарқатма материаллар (агар якка тартибда ўтказиш мўлжалланган бўлса, гуруҳ ўқувчилари сонига, агар кичик гуруҳларда ўтказиш белгиланган бўлса, у ҳолда гуруҳлар сонига қараб тарқатма материаллар тайёрланади).

Машгулотни ўтказиш тартиби:

- ўқувчиларни (шароитга қараб) гуруҳларга ажратилади;
- ўқувчиларни машгулотни ўтказишга қўйилган талаблар ва қоидалар билан таништирилади;
- тарқатма материаллар гуруҳ аъзоларига тарқатилади;
- ўқитувчи белгиланган вақт ичида тарқатма материаллардаги вазифалар гуруҳ аъзолари томонидан якка тартибда мустақил равишда бажарилади;
- ҳар бир гуруҳ аъзоси ўзи ишлаган тарқатма материалнинг ўнг бурчагига гуруҳ рақамини ёзади. чап бурчагига эса узининг бирон-бир рамзий белгисини чизиб қўяди;
- вазифа бажарилган тарқатма материаллар бошқа гуруҳларга «чархпалак айланмаси» йўналишида алмаштирилади;

• бошқа гуруҳ аъзоларининг якка тартибда бажарилган вазифалар варақалари якка тартибда янги гуруҳ аъзолари томонидан ўрганилади ва ўзгартиришлар киритилади;

• жамоалар томонидан ўрганилган ва ўзгартиришлар киритилган материаллар яна юқорида эслатилган йўналиш бўйича гуруҳлараро алмаштирилади (ушбу жараён гуруҳлар сонига қараб давом эттирилади);

• материалларни охириги алмашишдан сўнг ҳар бир гуруҳ ва ҳар бир гуруҳ аъзоси ўзлари илк бор тўлдирган материалларини (гуруҳ рақами ва ўзлари қўйган рамзий белгилари асосида) танлаб оладилар;

• ҳар бир гуруҳ аъзоларининг ўзлари белгиланган жавобларига бошқа гуруҳ аъзоларининг тузатишларини такқослайдилар ва таҳлил қиладилар;

• ўқитувчи таркатма материалда берилган вазифаларни ўқийди ва жамоа билан биргаликда тўғри жавобларни белгилайди ёки (шароитга қараб) таркатма материалдаги вазифалар экранда ёритилиб, экран орқали тўғри жавоблар ўқиб эшиттирилади

• ҳар бир ўқувчи тўғри жавоб билан белгиланган жавоблар фарқларини аниқлайдилар, керакли бални тўплайдилар ва ўзларини баҳолайдилар.

Итоҳ: таркатма материалда ўқувчилар белгиланган тўғри жавоблар билан ўқитувчи ҳамкорлигида аниқланган тўғри жавобларнинг фарқи 0,55 фоиздан юқори бўлса, ўқувчи ушбу ўқув материалини ўзлаштирган, ундан кам бўлса ўзлаштира олмаганлигини билдиради. Масалан, вазифалар сони 30 та бўлиб, жавобларнинг 17-20 таси тўғри белгиланган бўлса, ўқувчи ушбу вазифани бажарган ва ўқув материалини ўзлаштира олган, агар ундан кам бўлса ўзлаштира олмаган ҳисобланади. Шу билан бирга, жавобларнинг 21-24 таси тўғри белгиланган бўлса ўқувчининг материалларни ўзлаштирганлик даражаси «яхши», 25-30 таси тўғри бўлса «аъло» баҳо деб ҳисобланади.

• ўқувчилар ўз баҳолари ёки балларини белгилаб олишгач, ўқитувчи вазифа бажарилган қоғозларни йиғиб олади ва баҳо (баллар)ни гуруҳ журналига кўчириб қўяди.

«Чархпалак» технологиясидан фойдаланган ҳолда машғулот ўтказиш учун талаба (ёки ўқувчи)ларга қуйидагича вазифа бериш мумкин. Вазифа учун зарур бўлган таркатма материални иловада келтирамиз.

Мавзу: Йил фасллари

Вазифа. Фаслларга оид кўринишларни белгиланг ва уларга характеристика беринг.

№	Фасллар	Қиш	Базир	Ёз	Қуз
1.	Салқин шамол эса бошлайди.				*
2.	Қушлар исиб кетади.			*	
3.	Дарахт ва буталарнинг барглари сариқ ва қизғиш тусга киради.				*
4.	Қор ёғади.	*			
5.	Барглар бирин-кетин ерга тукилади.				*
6.	Дарахтларда қуртаклар очилади.		*		
7.	Далаларда қурт-қумурсқалар инларига кириб кетадилар.				*
8.	Тез-тез ёмғир ёғади.				*
9.	Қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар.				*

- 8-9 та тўғри жавоб – аъло ўзлаштирган
- 6-7 та тўғри жавоб – яхли ўзлаштирган
- 4-5 та тўғри жавоб – қониқарли ўзлаштирган
- 4 дан паст жавоб қониқарсиз ўзлаштирган

Уқитувчиларнинг иш тажрибасидан:

Мавзу: Ўзбек халқ мақол ва маталлари

Вазифа. Берилган мақол ва маталларнинг мазмуини аниқланг ва белгиланг

№	Мақол ва маталлар	Худбинлик хақида	Меҳнат хақида	Тарбия хақида	Ватан хақида	Илм олиш хақида	Дустлик хақида
1.	Ўзим деган узаксиз кетар.	+					
2.	Дуст деб сирингни айтма, дустингнида дусти бор.						+
3.	Ер хайдасанг куз хайда, куз хайдамасанг, юз хайда.		+				
4.	Она юртинг омон бўлса, ранги руинг сомон булмас.				+		
5.	Билаги зур бирни йиқар, билими зур мингни.					+	
6.	Иш иштаха очар, дангаса ишдан қочар.		+				
7.	Куш уясида кўрганини қилади			+			
8.	Булбул чаманни севар, одам Ватанни.				+		
9.	Айрилмагин элилгдан, қувват кетар белингдан.				+		
10.	Ургангил – бир хунар, ургангил – икки хунар.					+	
11.	Устоз билимли – шогирд илмли.					+	
12.	Ҳар гулга ўз бутаси азиз.				+		

7-8 тўғри жавоб – «қониқарли»,

9-10 тўғри жавоб – «яхши»

11-12 тўғри жавоб – «аъло»

Мавзу: Компьютер қурилмалари**Вазифа.** Берилган мазмунга қараб қурилмалар номини аниқланг ва белгиланг

№	Вазифаси	Система блоки	Монитор	Клавиатура	Принтер	Сичконча	Сканер	Модем	Овоз қучайтиргич
1.	Компьютер ишени бопқарипни таъминлайдиган асосий қисм	+							
2.	Овоз ва товушларни қучайтирувчи ёки пасайтирувчи қурилма								+
3.	Компьютерга ҳар хил белгиларни киритишни таъминловчи қурилма			+					
4.	Қоғоздаги маълумотни компьютерга тасвирий равишда киритади						+		
5.	Маълумотларни қоғозга чиқарувчи қурилма				+				
6.	Маълумотни киритишни енгилангтирувчи манипулятор					+			
7.	Компьютерда матн ва график маълумотларни тасвирлап (кўриш) қурилмасы		+						
8.	Телефон тармоғи орқали бопқа компьютер билан маълумот алмашиш ва тармоққа уланишни таъминлайди.							+	

7 - 8 тўғри жавоб – «аъло»

5 - 6 тўғри жавоб – «яхши»

3 - 4 тўғри жавоб – «қониқарли»

Мавзу: Балиқларнинг хилма-хиллиги

Вазифа: Балиқ номларига қараб турларини аниқлаёт ва белгилант.

№	Балиқ турлари	Тоғайли балиқлар	Суяк тоғайли балиқлар туркуми	Суякли балиқлар	Панжа қанотлилар
1	Бакра				
2	Скат балиқ				
3	Горбуша				
4	Денгиз тулкиси				
5	Қора балиқ				
6	Хумбош				
7	Гулмой (форель)				
8	Белуга				
9	Муйлов балиқ				
10	Тикандум скат				
11	Латимерия				

4-7 гача тўғри жавоб учун - «3»

7-9 гача тўғри жавоб учун - «4»

9-11 гача тўғри жавоб учун - «5»

Вазифа. Қуйдаги эмбемалар қайси автомобиль фирмаларига тегишли эканини аниқлап.

Эмблема	«Шевролет»	«БМВ»	«ДЭУ»	«Мерседес-Бенц»	«ВАЗ» (Жигули, Лада)	«Тойота»	«Опел»	«Кадиллак»	«Ауди»
									
									
									
									
									
									
									
									
									

Вазифа жавоблари. Куйидаги эмблемалар қайси автомобиль фирмаларига тегишли эканини аниқланг (туғри жавоб).

Эмблема	«Шевролет»	«БМВ»	«ДЭУ»	«Мерседес-Бенц»	«ВАЗ» (Жигули, Лада)	«Тойота»	«Опел»	«Кадиллак»	«Ауди»
							●		
						●			
								●	
				●					
									●
	●								
					●				
			●						
		●							

Баҳолаш мезонлари:

8-9 та туғри жавоб учун «аъло» баҳо;

6-7 та туғри жавоб учун «яхши» баҳо;

4-5 та туғри жавоб учун «кониқарли» баҳо қўйилади.

1.3. Бумеранг - I

Технологиянинг тавсифи. Ушбу технология ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бериш, фикрини эркин ҳолда баён эта олиш, қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлиш ҳамда дарс мобайнида ўқитувчи томонидан барча ўқувчиларни баҳолай олишга қаратилган.

Технологиянинг мақсади. Ўқув жараёни мобайнида тарқатилган материалларни ўқувчилар томонидан яқка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштириб олишлари, бир-бирларига ўқилган ахборотларни тулиқ етказиш ҳамда суҳбат-мунозара ва турли саволлар орқали тарқатма материаллардаги матнлар қай даражада ўзлаштирилганлигини назорат қилиш ва баҳолаш, шунингдек, ўқув жараёни мобайнида ҳар бир ўқувчи томонидан ўз баҳо (ёки балл)ларини эгаллашга имконият яратиш.

Технологиянинг қўлланиши. Амалий машғулотлар, семинар ёки лаборатория машғулотлари ҳамда суҳбат-мунозара шаклидаги дарсларда яқка тартибда, кичик гуруҳ ва жамоа шаклида фойдаланилиши мумкин.

Машғулотда фойдаланиладиган воситалар. Ўқувчи дарс жараёнида мустақил ўқишлари, ўрганишлари ва ўзлаштириб олишлари учун мўлжалланган тарқатма материаллар (ўтилган мавзу ёки янги мавзу бўйича қисқа матнлар, суратлар, маълумотлар).

Машғулотни ўтказиш тартиби. Ушбу технология бир неча босқичда ўтказилади:

- ўқув материали мавзусини нечта қисқа матнларга бўлинишига қараб ўқувчилар кичик гуруҳларга ажратилади (гуруҳлар сони тарқатиладиган матнлар сонига тенг бўлиши керак);

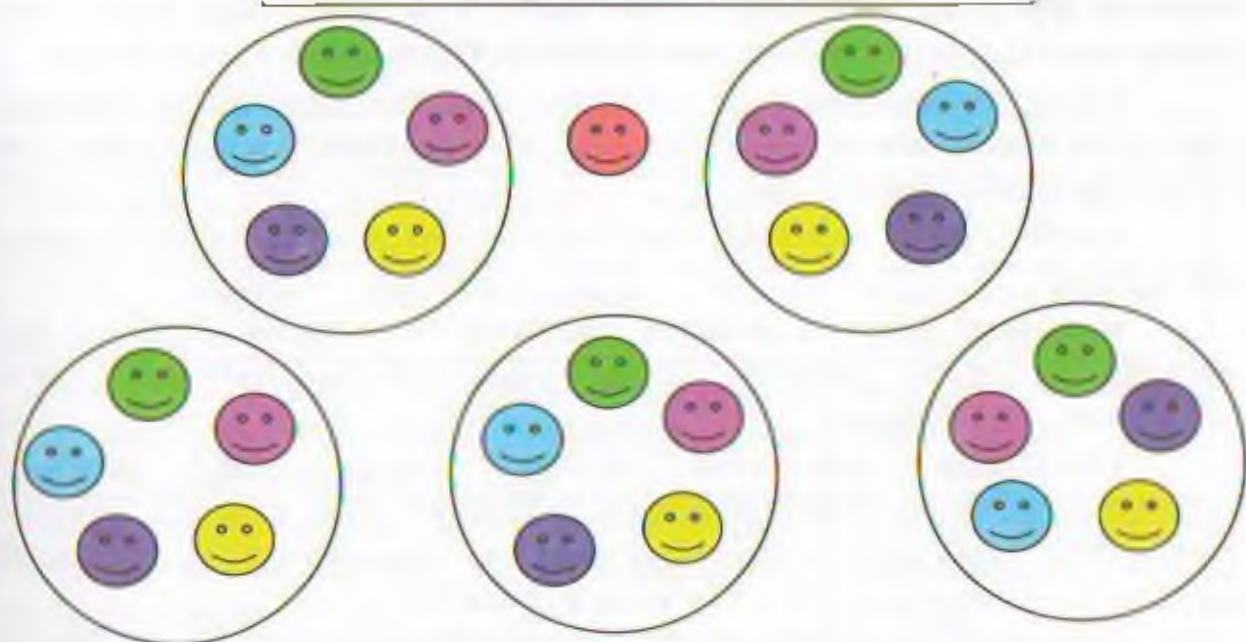
- ўқувчилар дарснинг мақсади ва тартиби билан таништирилади;

- ўқувчиларга ўрганиладиган мавзу мазмунига тегишли кинолавҳа кўрсатилади: ўқувчиларда шу кинолавҳа асосида машғулотнинг мавзуси ва мазмунини келтириб чиқаришлари сўралади;

- сўнгра ўқувчиларнинг ҳар бирига мустақил ўрганишлари учун мавзу бўйича матнлар тарқатилади;

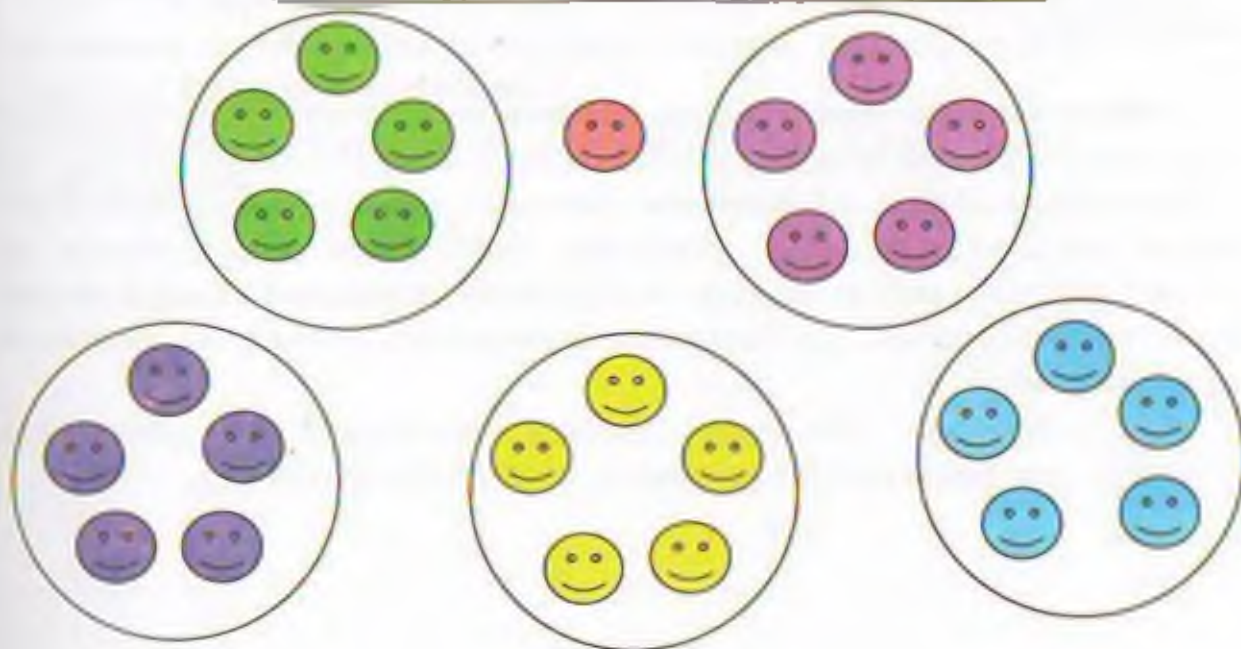
- берилган матнлар ўқувчилар томонидан яқка тартибда мустақил ўрганилади;

ГУРУХ БЎЛИБ ИШЛАШ

- ҳар бир гуруҳ аъзоларидан янги гуруҳ ташкил этилади;

ГУРУХ БЎЛИБ ИШЛАШ

- янги гуруҳ аъзоларининг ҳар бири гуруҳ ичида навбати билан мустақил ўрганган матнлари билан ахборот алмашадилар, яъни бир-бирларига сузлаб берадилар. матнни ўзлаштириб олишларига эришадилар:

- берилган маълумотларни ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун гуруҳ ичида ички назорат ўтказилади, яъни гуруҳ аъзолари бир-бирлари билан савол-жавоб ўтказадилар:

- янги гуруҳ аъзолари дастлабки ҳолатдаги гуруҳлар жойига қайтадилар;

- дарснинг қолган жараёнида ўқувчилар билимларини баҳолаш ёки тўплаган балларини ҳисоблаб бориш учун ҳар бир гуруҳда «гуруҳ ҳисобчиси» тайинланади;

- ўқувчилар томонидан барча матнлар қай даражада ўзлаштирилганлигини аниқлаш мақсадида ўқитувчи (ёки оппонент гуруҳи) ўқувчиларга гуруҳларга тарқатилган матнлар мазмунидан келиб чиқиб саволлар билан мурожаат этадилар. онаки сўров ўтказилади;

- саволларга берилган жавоблар асосида гуруҳларни тўплаган умумий баллари аниқланади;

- ҳар бир гуруҳ аъзоси томонидан гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузилади;

- гуруҳлар томонидан тайёрланган саволлар орқали савол-жавоб танқил этилади («гуруҳ ҳисобчилари» берилган жавоблар бўйича балларни ҳисоблаб борадилар);

- гуруҳ аъзолари томонидан тўпланган умумий баллар йиғиндиси аниқланади;

- гуруҳлар тўплаган умумий баллар гуруҳ аъзолари ўртасида тенг тақсимланади;

Изоҳ: ўқитувчи дарсни шу тартибда тугатиши ёки ўқув материални ўқувчилар томонидан яқка тартибда қандай ўзлаштирилганини яна бир бор ўз-ўзига баҳо бериш тартибида назорат қилиш учун «Чархпалак» технологиясида ишлатилган жадвалдан фойдаланган ҳолда ўқилган ва ўзлаштирилган матнлар асосида тайёрланган тарқатма материалларни ўқувчиларга тарқатиб, ўз билимларини текшириб олишларига имконият яратиши мумкин.

- ўқитувчи ўқувчилар тўплаган балларини сифф журналига кўчиради, дарс (машғулот)ни якушлайди, уйга вазифа беради.

«Бумеранг»-1 технологиясини ўтказишнинг кема-кетлик тартиби ва дарснинг ҳар бир босқичида қўлланилган методлар жадвали

Фаолият турлари	Методлар
Видеоролик орқали машғулот мавзусини аниқлаш	Аудио-визуал иш
Мавзу бўйича ўқув саволлари билан таништириш	Оғзаки баён қилиш, тушунтириш
Талабалар таркатма материаллардан ўқув саволлари мазмуни билан танишиши, якка тартибда ўқиб ўрганиши	Якка тартибда матн билан ишлаш
Янги гуруҳлар ташкил этиш, гуруҳ аъзоларини ўқув материали мазмуни билан таништириш, ахборот алмашиш	Гуруҳларда ишлаш, гапириб бериш, ички назорат
Ўқитувчи томонидан талабаларнинг ўқув материали мазмунини ўзлаштирилганликларини текшириш	Оғзаки назорат, савол- жавоб
Талабалар билимини баҳолаш	Баҳолаш, баллик тизим
Гуруҳлар томонидан ўқув материали мазмунидан келиб чиқиб биттадан савол тузиш	Гуруҳларда ишлаш, савол тузиш
Гуруҳлар ўртасида савол-жавоб мулоқотини ўтказиш	Мулоқот
Ўқув материали мазмунини талабалар томонидан эгалланганлик даражасини аниқлаш, мини тест ўтказиш, натижа олиш	Якка тартибда, жадвал асосида
Машғулотни якунлаш, мавзу мазмуни бўйича фикр алмашиш	Қисман таҳлил

1.4. Бумеранг -2

Мазкур технология бир машгулот давомида ўқув материални чуқур ва яхлит ҳолатда ўрганиш, ижодий тушуниб етиш, эркин эгаллашга йўналтирилган. У турли мазмун ва ёндашувга (муаммоли, мунозарали, турли мазмузли) эга бўлган мавзуларни ўрганишга мўлжалланган бўлиб, оғзаки ва ёзма иш шаклларида амалга оширилиши мумкин. Технология машгулот мобайнида ҳар бир иштирокчининг турли топшириқларни бажариш, навбат билан ўқувчи ёки ўқитувчи ролида бўлиш ва мос балларни гўплаш имкониятини беради.

«Бумеранг-2» технологияси ўқувчиларга танқидий фикрлаш, уларда мантиқни шакллантиришга имконият яратади, шунингдек уларнинг хотирасини мустаҳкамлаб, ғояларини, фикрларини, далилларини ёзма ва оғзаки шаклларда баён қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Мазкур технология ўқувчиларга таълим билан бир қаторда тарбиявий ёндашувдаги:

- жамоа билан ишлаш маҳорати;
- хушмуомалалилик;
- хушфезллик;
- кўникувчанлик;
- ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш;
- фаоллик;
- ишга ижодий ёндашиш;
- ўз фаолиятининг самарали бўлишига қизиқиш;
- ўзини баҳолаш каби қатор сифатларини ҳам шакллантириш

имкониятини беради.

Технологиядаги асосий тушунчалар:

Очиқ саволлар – бундай саволлар муомала қилиш ва узаро сузлашунни давом эттиришга имкон беради. шу билан бирга уларга қисқа, бир хил жавоб бериш мумкин эмас.

Ёпиқ саволлар – бундай саволлар олдиндан «ҳа» ёки «йўқ» туридаги тўғри ва очик жавобларни беришни кўзда тутаяди.

Кундаланг суроқ – ўқувчилар бир-бирига гуруҳлаб берувчи қисқа саволлар қаторидан иборат бўлиб, ўзига хос ахборотлар излаш ҳамда далилларни, оппонентлар эгаллаган ҳолатини аниқлаш, шунингдек муайян қарорлар қабул қилиш учун ажойиб имкониятдир.

Кўндаланг сўрок пайтида ўзаро мунозарага киришиш мумкин бўлмай, балки фақат саволлар берилишига руҳсат берилади.

Ўқитувчиларнинг иш тажрибасидан. Ушбу технологияни қўллаган ўқитувчилар ўз ўқув предметлари мавзуси ёки эркин мавзу асосида қуйидаги мазмундаги матнлардан фойдаланган ҳолда ўқитиш ва тарбиялаш жараёнини ташкил этишган. Масалан:

1. Мавзу: «Гуллар ва уларнинг тарихи, ҳаётдаги аҳамияти»

Тарқатма материаллар:

1-гурухга – Гуллар қачондан бери ўстирилади?

2-гурухга – Айрим халқларда гулларнинг аҳамияти.

3-гурухга – Атиргулларнинг рамзий маъноси ҳақида?

4-гурухга – Мисрликлар учун нилуфар гули нима маънони англатади?

2. Мавзу: «Шарқона муомала одоби»

Тарқатма материаллар:

1-гурухга – Устозларни ҳурматлаш баёни

2-гурухга – Қариндош-уруғлар ўртасидаги муомала одоби

3-гурухга – Қўни-қўшниллар ўртасидаги муомала одоби

4-гурухга – Дўстлар ўртасидаги муомала одоби

5-гурухга – Ака-укалар, она-сингиллар ўртасидаги муомала одоби.

3. Мавзу: «Ҳарбий қўшинларда тарбия услублари»

Тарқатма материаллар:

1-гурухга – Ишонтириш услуби

2-гурухга – Рағбатлантириш услуби

3-гурухга – Услубларнинг синфлари

4-гурухга – Намуна услуби

5-гурухга – Жазолаш услуби.

1.5. Учга турт («3 x 4»)

Технологиянинг тавсифи. Ушбу машғулот ўқувчиларни аниқ бир муаммони (ёки бирор мавзунини) яқка ҳолда (ёки кичик жамоа бўлиб) фикрлаб ҳал этиш, ечимини топиш, кўп фикрлардан керагини танлаш, танлаб олинган фикрларни умумлаштириш ва улар асосида қўйилган муаммо (ёки мавзу) юзасидан аниқ бир тушунча ҳосил қилишга, шунингдек, ўз фикрларини маъқуллай олишга ургатади.

Бу технология ўқувчилар билан аввал якка ҳолда, сўнгра уларни кичик гуруҳларга ажратилган ҳолда ёзма равишда ўтказилади.

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларни эркин, мустакил ва маънавий фикрлашга; жамoa бўлиб ишлашга, изланишга; фикрларни жамлаб, улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга; жамoaга ўз фикрини ўтказишга, уни маъқуллашга; қўйилган муаммони ечишда ва мавзуга умумий тушунча беришда утилган маъзулардан эгаллаган билимларини қўлай олишга ўргатиш.

Технологиянинг қўлланиши: семинар, амалий ва лаборатория машғулотларида якка тартибда (ёки кичик гуруҳларга ажратилган ҳолда) ўтказиш ҳамда гуруҳ аъзоларини бир неча магуруҳба жойларини ўзгартириб берилган вазифаларни бажаришга мўлжалланган.

Машғулотда фойдаланиладиган воситалар: А-3, А-4 форматдаги қоғоз варақлари (гуруҳ сони а қараб), фломастер (ёки рангли қалам).

Машғулотни ўтказиш тартиби:

- ўқитувчи ўқувчиларнинг умумий сонига қараб, 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади (кичик гуруҳлар сони 4 ёки 5 та бўлгани мақсадга мувофиқ);

- ўқитувчи ўқувчиларни машғулотнинг мақсади ва ўтказилиш тартиби билан таништиради ва ҳар бир кичик гуруҳга қоғознинг юқори қисмида ёзуви бўлган варақларни таркатади (масалан, «Экология – бу...», «Маросим – бу...», «Иқтисодий инқироз – бу...» ва б.);

- ўқитувчи кичик гуруҳларга таркатма материалда ёзилган асосий фикрнинг давомини фақат учта фикр, яъни учта сўз ёки сўзлар бирикмаси ёки учта гап билан давом эттиришлари мумкинлигини ўқтиради ва буни амалга ошириш учун аниқ вақт белгилайди;

- гуруҳ аъзолари биргаликда таркатма материалда берилган фикрни ёзиб давом эттирадилар;

- вазифа бажарилгач, гуруҳ аъзолари ўринларидан туриб соат мили йўналиши бўйича жойларини ўзгартирадилар, яъни 1-гуруҳ 2-гуруҳнинг, 2-гуруҳ 3-гуруҳнинг, 3-гуруҳ эса 4-гуруҳнинг, 4-гуруҳ 1-гуруҳнинг (бошқа кичик гуруҳлар бўлса, шу тартиқ) ўрнига ўтадилар;

- янги жойга келган гуруҳ аъзолари шу ерда қолдирилган таркатма материалдаги фикрлар билан танишиб, унга яна янги учтадан ўз фикрларини ёзиб қўядилар;

- гуруҳ аъзолари яна юқоридаги каби жойларини ўзгартирадилар, шу тартиқ кичик гуруҳлар ўз жойларига қайтиб келгунларига қадар жойларини алмаштириб, таркатма материалларга ўз фикрларини қўшиб борадилар;

- ўз жойларига қайтиб келган кичик гуруҳлар таркатма материалда тупланган барча фикрларни диққат билан ўқиб, уларни умумлаштирган ҳолда битта яхлит таъриф ёки қонда ҳолатига келтирадилар;

- ҳар бир кичик гуруҳнинг муаллифлик таърифлари ёки қондаларини гуруҳ аъзоларидан бири такдимот қилади;

- ўқитувчи кичик гуруҳлар томонидан берилган таърифлар ёки қондаларга изоҳ бериб, уларни баҳолайди, сўнгра машғулотни якунлайди.

Изоҳ: Гуруҳлар тақдимотидан сунг улар берган таъриф ёки қондалар асосида кичик гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси якка тартибда ўзининг муаллифлик таърифи ва қондасини келтириб чиқариб тақдимот қилиши ҳам мумкин.

Кичик гуруҳлар сони 4 та бўлгани мақсадга мувофиқ. Бундай ҳолда кичик гуруҳлар ўз жойларини фақат 3 марта алмаштирадилар ва бу билан ўқув жараёнини зерикарли ўтишининг олди олинади. Агар кичик гуруҳлар сони 4 тадан кўп бўлса, у ҳолда уларни икки потокка бўлиб, кичик гуруҳ аъзоларининг алмашинувини ҳар бир поток ўртасида алоҳида, тақдимотни эса биргаликда ўтказиш мумкин.

Агар аудитория (ёки синф) кичик гуруҳларнинг жойларини алмаштиришга мосланмаган (ёки алмаштиришга ноқулайликлар) бўлса, у ҳолда ўқувчиларни жойларини алмаштириш ўрнига гуруҳларга таркатилган материалларни алмаштириш орқали, улар дастлабки олинган гуруҳларга қайтиб келгунга қадар алмаштирилиб, ўқувчилар фикрлари тўпланади. Улардан умумий таъриф (ёки қоида) келтириб чиқарилади ва тақдимот қилинади.

Ўқитувчилар иш тажрибасидан. Ушбу технологияни қўллаган ўқитувчилар ўз ўқув предметлари мавзуси (ёки эркин мавзу) асосида таркатма варақларнинг юқори қисмига гуруҳлар томонидан давом эттирилиши ёки фикрлар билан тўлдирилиши керак бўлган қуйидаги мазмунда асосий тушунча ёки фикр ёзилган матнлардан фойдаланган ҳолда ўқув - тарбия жараёнини ташкил этиб, керакли натижага эришганлар, «Педагогик технология – бу...», «Очиқ дарс – ...», «Иқтисод – ...», «Экология – ...», «Малака ошириш – ...», «Касб ўрганиш – ...», «Ҳампиралик касби – ...», «Мухандис – ...», «Алишер Навоий...»

1.6. Резюме

Технологиянинг тавсифи. Бу технология мураккаб, кўп тармокли, мумкин қадар муаммоли мавзуларни ўрганишга қаратилган. Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда бир йўла мавзунинг турли тармоқлари бўйича ахборот берилади. Айни пайтда уларнинг алоҳида элементлари муҳокама этилади. Масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик ва камчиликлари, фойда ва зарарлари белгиланади.

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларни эркин, мустақил, танқидий фикрлашга, жамоа бўлиб ишлашга, излаишга, фикрларни жамлаб такқослаш услуби ёрдамида мавзудан келиб чиққан ҳолда ўқув муаммосининг ечимини топишга, керакли хулоса ёки қарор қабул қилишга, жамоата ўз фикри билан таъсир этишга, уни маъқуллашга, шунингдек, берилган муаммони ечиш ҳамда мавзуга умумий тушунча беришда ўтилган мавзулардан эгаллаган билимларини қўллай олишга ўргатиш.

Технологиянинг қўлланиши: маъруза дарсларида (имконият ва шароит бўлса), семинар, амалий ва лаборатория машғулотларида якка (ёки

кичик гуруҳларга ажратилган) тартибда ўтказиш, шунингдек, уйга вазифа беришда ҳам қўллаш мумкин.

Машғулотда фойдаланиладиган воситалар: А-3 форматдаги қоғозларида (гуруҳ сонига қараб) тайёрланган таркатма материаллар, фломастер ёки рангли қаламлар.

Машғулотни ўтказилиш тартиби:

- ўқитувчи ўқувчиларнинг сонига қараб 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

- ўқитувчи ўқувчиларни машғулотнинг мақсади ва ўтказилиш тартиби билан таништиради ва ҳар бир кичик гуруҳга қоғознинг юқори қисмида ёзуви бўлган, яъни асосий муаммо, ундан ажратилган ўқув муаммолари ва уларни ечиш йўллари белгиланган, хулоса ёзма баён қилинадиган варақларни таркатади;

- ҳар бир гуруҳ аъзолари узларига тушган варақлардаги муаммоларнинг афзаллиги ва камчиликларини аниқлаб, ўз фикрларини фломастер ёрдамида ёзма баён этадилар. Ёзма баён этилган фикрлар асосида ушбу муаммони ечимини топиб, энг мақбул вариант сифатида умумий хулоса чиқарадилар;

- кичик гуруҳ аъзоларидан бири тайёрланган материални жамоа номидан тақдимот этади. Гуруҳнинг ёзма баён этган фикрлари ўқиб эшиттирилади, лекин хулоса қисми билан таништирилмайди;

- ўқитувчи бошқа кичик гуруҳлардан тақдимот этган гуруҳнинг хулосасини сўраб, улар фикрини аниқлайди, гуруҳлар фикридан сўнг тақдимот гуруҳи ўз хулосаси билан таништиради;

- ўқитувчи гуруҳлар томонидан берилган фикрларга ёки хулосаларга изох бериб, уларни баҳолайди, сўнгра машғулотни якунлайди.

Илова (мисол тариқасида)

Ўқувчилар билимини назорат қилиш							
Ёзма		Оғзаки		Тест		Маспфали	
Афзал.	Камчил.	Афзал.	Камчил.	Афзал.	Камчил.	Афзал.	Камчил.
Хулоса:							

Укитувчилар иш тажрибасидан:

Бадий асарни урганиши							
Асарни укиб...		...фильмини кўриб...		Уқиганлардан эшитиб...		Театрда кўриб...	
Афзал.	Камчил.	Афзал.	Камчил.	Афзал.	Камчил.	Афзал.	Камчил.
Хулоса:							

1.7. Муаммо

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларга ўқув предметидаги мавзусидан келиб чиққан турли муаммоли масала ёки вазиятларнинг ечимини тўғри топишга ўргатиш, уларда муаммонинг моҳиятини аниқлаш буйича малакаларни шакллантириш, муаммони ечишнинг баъзи усуллари билан таништириш ва муаммонинг ечишда мос услубларни тўғри танлашга ўргатиш, муаммони келиб чиқиш сабабларини ва муаммони ечишдаги хатти-ҳаракатларни тўғри аниқлашга ўргатиш.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

Ўқитувчи ўқувчиларни гуруҳларга ажратиб, уларни мос ўринларига жойлаштиргандан сўнг, машғулотни ўтказиш тартиб-қоидалари ва талабларини тушунтиради, яъни у машғулотнинг босқичли бўлишини ва ҳар бир босқич ўқувчилардан максимум диққат-эътибор талаб қилишини, машғулот давомида улар якка, гуруҳ ва жамоа бўлиб ишлашларини айтади. Бундай кайфият ўқувчиларга берилган топшириқларни бажаришга тайёр бўлишларига ёрдам беради ва бажаришга кизиқиш уйғотади. Машғулотни ўтказиш тартиб-қоидалари ва талаблари тушунтирилгач, машғулот бошланади:

- ўқувчилар томонидан машғулот учун тайёрланган кинолавҳани диққат билан томоша қилиб, унда ёритилган муаммони аниқлашга ҳаракат қилиш, хотирада сақлаб қолиш ёки дафтарларига белгилаб қўйиш (агар кинофильм кўрсатишнинг имконияти бўлмаса, у ҳолда ўқитувчи ўқув предметидаги мавзуси буйича плакат, расм, афиша ёки бирор муаммо баён қилинган матн, китобдаги ўқув материалдан фойдаланиши мумкин);

- ҳар бир гуруҳ аъзолари томонидан ушбу лавҳадан (расмдан, матндан, ҳаётий* воқеадан) биргаликда аниқланган муаммоларни ятман ёки А-3 форматдаги қоғозга фломастер билан ёзиб чиқали;

- берилган аниқ вақт тугагач, тайёрланган ишни гуруҳ вакили томонидан ўқиб эшиттирилади;

- ўқитувчи гуруҳлар томонидан танланган ва муаммолар ёзилган қоғозларни алмаштирган ҳолда гуруҳларга таркатади;

- тарқатилган қоғозларда гуруҳлар томонидан ёзилган муаммолардан ҳар бир гуруҳ аъзоси (ёки ҳар бир гуруҳ) ўзини кизиқтирган муаммодан бирини танлаб олади;

▪ ўқитувчи томонидан тарқатилган қўйидаги чизмага ҳар бир гуруҳ аъзоси (ёки гуруҳ) ташлаб олган муаммосини ёзиб, мустакил равишда таҳлил этади.

Илоҳ: танланган муаммолар ўқув материали асосида белгиланади.

Масалан:

Муаммонинг тури	Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари	Муаммони ечишда Сизнинг ҳаракатларингиз	Муаммони ечишда учрайдиган тўсиқлар
Тоза ичимлик сувининг камлиги	Сувни тоза сақлашга эътиборнинг камлиги.	Ёндашув ва сувни сақлашга оид тадбирлар ўтказиш ва б.	Тарғибот ва тапшиқотчи кадрларнинг маҳоратини пастлиги

• яқка тартибдаги (ёки гуруҳдаги иш) фаолият тугагандан сўнг ҳар бир ўқувчи бажарган таҳлилий ишини барчага ўқиб эшиттиради;

• муаммолар ва уларнинг ечими бўйича жамоавий фикр алмашилади;

• химоядан сўнг ўқитувчи машғулотга яқун ясайди. Кичик гуруҳларга қизиқарли ишлари учун миннатдорчилик билдиради.

Бундай технология билан ўтказилган машғулот натижасида ўқувчилар қайсидир муаммони ечишдан аявал унинг сабабини аниқланиши кераклигини, кейин эса уларга зарур бўлган услуб ва усуллارни танлаши ҳамда ўз ҳаракатларини аниқ белгилаб олишлари кераклигини билиб оладилар.

1.8. Лабиринт-1

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларнинг ўқув ва ҳаётий фаолиятларида учрайдиган турли ҳолат ва вазиятлардан ўз обрўларини сақлаган ҳолда чиқиб, вазиятни тўғри баҳолаш ва тезлик билан керакли ечимини топиш кўникмаларини шакллантириш, шу борадаги малакаларини оширишга кўмаклашиш, уларнинг фикрлаш қобилияти ва нутқий фаолиятини ўстириш ҳамда мулоқот қилиш маданиятини шакллантириш.

Машғулотни ўтказиш тартиби: ўқитувчи машғулот бошланиши олдидан ўқувчилар учун стуллардан доира шаклида жой тайёрлайди (доира шаклидаги жойнинг ўртасига сават (ёки тувак)даги гулдастани қўйиш мақсадга мувофиқ). Жойнинг бундай жиҳозланиши машғулот қизиқарли ва жонли ўтишига ёрдам беради. Имкони бўлса, бундай машғулот очиқ ҳавода,

яъни табиат кўйнида, яшил майсалар устида доира шаклида бемалол жойлашган ҳолда ўтказилса янада самарали ва ижобий натижали бўлади.

Ўқитувчи машғулот бошланиши билан ўқувчиларни шу даврдан жой эгаллашларини сўрайди.

Сўнгра ўқувчиларнинг фаолияти ранг-баранг ва ҳамيشа ҳар турли кизик воқеалар, ҳодисалар, вазиятларга бой эканлиги ҳақидаги қисқача суҳбат билан машғулотни бошлайди. Мисол тариқасида ўқитувчи, ўқувчилар фаолиятида учраган ёки учрайдиган вазиятлардан бири тўғрисида гапириб беради ва шу вазиятдан чиқиш йўлини сўрайди (ёки ўқитувчи вазиятни айтиб, унинг учта ечимини ҳам айтади ва ўқувчилардан учта тўғри вариантдан биттасини танлашларини ва нима учун шу вариантни танлаганликларини тунунтириб беришларини сўрайди. Шундан сўнг ўқитувчи ўқувчиларни ҳодисаларига кўра, уч кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади ва уларга ҳар бир кичик гуруҳ аъзолари ўз иш тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда, ўқув ва тарбиявий жараёнларда ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятида учрайдиган ёки учраган бирон-бир муаммоли вазиятларни эслашлари, улардан энг кизикарли, энг муаммолисини танлаб, уларнинг ечимини (вазият, муаммонинг ечими уч вариантдан тест ёки аниқ бир жавобдан иборат бўлиши мумкин) ҳам топиб кўйиш тошширигини беради.

Ўқитувчи ёрдамида ҳар бир кичик гуруҳ навбати билан ўзлари тайёрлаган вазият ёки муаммоларни бошқаларга оғзаки баён этадилар. Кичик гуруҳлар томонидан айтилган вазият ёки муаммонинг ечимини топиш учун ўқитувчи уларга аниқ вақт белгилаб беради. Берилган вақт ичида кичик гуруҳ аъзолари вазият ёки муаммо ечимини топишга ҳаракат қиладилар, вақт тугагач гуруҳларнинг жавоблари тингланади. Масалан, аввал бир кичик гуруҳ танлаган вазият ёки муаммо яна бир магуруҳба эсга тушдирилади ва қолган кичик гуруҳлар навбати билан ушбу вазият ва муаммога ўз ечимларини айтадилар. Барча кичик гуруҳлар ўзлари танлаган жавобларини айтиб бўлишгач, вазият ёки муаммони ўртага ташлаган кичик гуруҳнинг ўзи тўғри ечим ҳақида фикр билдиради, ўқитувчи ҳам шу вазият ёки муаммога нисбатан ўз фикрини билдиради ва барча кичик гуруҳ томонидан билдирилган фикрларни умумлаштиради. Сўнгра, иккинчи гуруҳ ўртага ташлаган вазият ёки муаммонинг муҳокамасига ўтилади, шу каби даврадаги гуруҳлар томонидан ўртага ташланган барча вазият ёки муаммолар муҳокамаси ўтказилади.

Машғулот охирида ўқитувчи ўқувчилар ва гуруҳлар ишига баҳо беради ва вазият ёки муаммоларни ечимини топишда нималарга кўпроқ эътиборни қаратиш кераклиги тўғрисида тавсиялар беради ва машғулотни якунлайди.

Итоҳ: ушбу технологияни ўқув жараёнида ташкил этиладиган дарс (амалий ёки лаборатория) машғулотларида ҳам қўллаш мумкин. Масалан, ўқув предмети бўйича ўзлиштирилган мавзулар ёки бўлимлардан ўқувчи ҳаётий фаолиятларида учрайдиган муаммоли вазиятлар, шунингдек, дарсда ўтилаётган мавзулар ичидаги муаммоларнинг ечимини топиш бўйича фикрларни аниқлашда ушбу технологиянинг қўлланиши ўқувчилар томонидан

эгалланган билим, кўникма ва малакаларини янада чуқурроқ мустаҳкамлашларига, уларни амалиётда қўллашларида ечимини тўғри топилларига ёрдам беради.

1.9. Лабиринг-2 («Кейс-стади» асосида)

Ушбу вариантнинг мақсад, вазифалари, ўқувчиларни ўқув хонасида, ёки табиат қўйнида жойлашиллари 1-вариантдаги каби бўлиши мумкин. аммо ўтказилиш тартиби бошқача ташкил этилади: бу вариантда ўқувчилар турли вазиятларни топиб, уларни барчага маълум қилиб кейин кичик гуруҳларда унинг ечимини топмайдилар, балки бу вариантда кўпроқ ҳаётий воқеа, вазият, тасодиф ва ҳодисаларни «Кейс-стади» методи, яъни аниқ вазият, ҳодисага асосланган ўқитиш методи («Кейс-стади» инглизча «case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўқитиш) асосида ташкил этилади. Ўқувчилар доира шаклидаги стулларга жойлашиб олишгач, ўқитувчи уларнинг ҳар бирига (якка тартибда ўқиб ўрганишлари учун) аниқ, ҳаётий вазиятлар асосида тузилган «кейс» материални таркатади. Ўқувчилар таркатилган материални аввал якка тартибда ўқиб, таҳлил этиб, ечимини топишга ҳаракат қиладилар, сўнгра ўз жойларида 3 кишидан иборат кичик гуруҳлар ташкил этиб, биргаликда вазиятдан чиқиш йўлини қидирадилар, гуруҳлардаги муҳокама тутагач, ҳар бир гуруҳ ўз ечими билан қолганларни таништиради сўнгра ҳамма жамoa бўлиб бир тўхтама келишга ҳаракат қилишади, ўқитувчи бу вариантда фикрларни йўналтирувчи, умумлаштирувчи ролини бажаради. Машғулот охирида ўқитувчи якка тартибдаги, кичик гуруҳлар ва жамoa шаклидаги ишларга ўз муносабатини билдириб, машғулотни якунлайди.

Илоҳ: «кейс» тарқатма материал сифатида ёзма равишда тузилган бўлиши мумкин ёки (имконияти бўлса) экран орқали аниқ бир ҳаётий воқеа, вазиятни томоша қилиб, қўрилган лаяҳа мазмунидан келиб чиқиб кичик гуруҳлар аввал кейс тузиб кейин унинг муҳокамасига ўтишлари мумкин.

Ўқитувчилар иш тажрибасидан: (мисол тариқасида «кейс варианты»)

1. Ҳаётий вазият (олий таълим муассасаларидаги):

Ҳамкасби бўлиши ёш ўқитувчилардан бирининг дарсини кузатиб чиққан Саттор Маҳмудович ярим соатдан бери: – «Бу қанақа маъруза бўлди? Талабалар ўқитувчиларидан кўп гапирса! Маъруза машғулотини ўтказиш структураси йўқ ... унинг устига режа умуман ёдингиздан чиқиб кетди?» – дея куюниб гапирарди.

Саттор Маҳмудович кекса, лекин катта педагогик тажриба, малакага эга бўлган ўқитувчилардан бири. У 40 йиллик педагогик фаолиятга эга бўлганини ҳисобга олиб, унга университетда ўқитиш услубиёти бўйича фахрий эксперт вазифаси юклатилган эди. Шу сабабли ҳар куни Саттор Маҳмудович ўз ҳамкасбларининг дарсларини кузатиб танқидий фикрлар ва қимматли тавсиялар берарди.

Мана бугун ҳам, куз кунларининг бирида у киши «Сийёсатшунослик» кафедрасининг ёш ўқитувчиларидан бири – Ботирнинг дарсини кузатиб чиққан эди. Ботир ўтган ёз давомида инновацион технологиялар, интерфаол услублар ва кейс услубига бағишланган ўқув семинар-тренингларида бўлиб, янги ўқув йилининг биринчи семестридан иш фаолияти ва ўқитиш услубиётини бутунлай ўзгартиришга қарор қилган ҳолда янги ўқув йилини бошлаган эди. Бундай янгиликлар ва услубиётга киритилган ўзгартириш, фахрий экспертнинг газибини келтирган эди.

- Нимага, ёшлар, ҳар доим янгидан велосипед яратмоқчи бўлишадими-я?

Ахир «маъруза» ва «семинар»ни самарали ташкил қилиш, ўтказишнинг йиллар давомида синовдан ўтган шакллари бор-ку. Маъруза маърузага, семинар эса семинарга ўхшаши керак-да. Маърузада билим бериш, семинар машғулотларида эса талабалардан сураш керак. Сизга буни аспирантурада ўргатипган-ку.

- Лекин бу янги услублар самаралироқ ва қизиқарлироқ, - дея эътироз билдирмоқчи бўлди Ботир.

- Шу пайтгача бўлган анъана ва тажрибаларга ҳурматсизлик қилиш керак эмас. Биз бир умр шундай ўқитиб келганмиз. Бундан ташқари..., илчи дастур, иш режа каби меъёрий ҳужжатлар бор. Саттор Маҳмудович бир қўли билан катта кўзойнакни бурнини устига қўндириб, иккинчи қўли билан папкадан иш режасини олди-да: «Мана шу иш режаси асосида Сиз бугун ўқув материалнинг бешта саволини ёритишингиз лозим эди.» - деди. Сизчи, бутун бир жуфтлик мобайнида талабаларнинг баҳс-мунозарасини эшитиб, фақат баъзи-баъзида уларнинг баҳсларига қўшилиб турдингиз. Шу ҳам маърузами?

- Лекин талабалар қўшимча адабиётлардан ўзлари ҳам ўқиб олишлари мумкин, асосийси, уларда мавзуга, муаммога нисбатан қизиқиш уйғотиш ва мустақил изланишга ўргатиш керак. Бу борада инновацион педагогик технология ва интерфаол услубларига етадигани йўқ. Ботир шундай дегиси келди-ю, лекин экспертнинг газини бўлгиси келмади.

Эксперт Саттор Маҳмудович ҳали ҳам ўз фикрини баён этар, ёл новатор Ботир эса қўлини иягига тираганича ўйланиб қолди: Менга бу галвалар нимага керак? Ҳамкасбларим барибир мени тушунишмайди, яна бир ёқда Саттор Маҳмудович бор... Балки ҳаммага ўхшаб ишлаганим маъқулдир?....

Сизнинг фикрингиз?..

2. *Ҳаётини вазият* (умумий ўрта таълим мактабларидаги):

Собиржон ажойиб, камтарин йигит. Мактабда фаол, жамоатчи, аълочи. Шеърлари ва ҳикоялари, шафқат, туман, балки вилоят газета ва

журналларида эълон қилиб борилмоқда. Бу йил 9-синфни тугатяпти. Уртоқлари аллақачон касб-хунар коллежи ва академик лицейларга ҳужжатларини топширишди. У эса хайрон: «Нима қилсам экан?»

Ёнлигида отаси оғир бетоб бўлиб, бевақт оламдан ўтганида, «Катта бўлганимда, албатта, шифокор бўламан!» деб уйлаганди. Аммо оиласида моддий етишмовчилик куп булганлиги сабабли онаси ўглини ишга жойлаштириб қўймоқчилигини айтди.

Мактаб директори Карим Турсунович 9-синф бигирувчиларига шаҳодатнома топшириш маросимида Собиржонга: «Ўғлим Собиржон, бизнинг сендан умидимиз катта. Сен, албатта академик лицейга ўқишга кириб, сўнг олий даргоҳларда таҳсилни давом эттиришинг керак. Келажақда ажойиб шоир бўлишингга ишонаман». – дея катта ишонч билан қўлига шаҳодатнома ва тавсияномани топширди.

Собиржон қайси йўлни танлашни билмайди. 2 кун ичида бу масала ҳал қилиниши лозим...

Сиз унга тўғри йўлни кўрсата оласизми?

1.10. ФСМУ (фикр, сабаб, мисол, умумлаштириш)

Технологиянинг тавсифи. Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинари якунида ўқувчиларнинг ўқув маингулотлари ҳамда ўтилган мавзу ва бўлимлардаги баъзи мавзулар, муаммоларга нисбатан фикрларини билиш мақсадида ёки ўқув режаси асосида бирон-бир бўлим ўрганилгач қўлланилиши мумкин. Чунки бу технология ўқувчиларни, тингловчиларни ҳам ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан бир қаторда ўқувчилар томонидан ўқув жараёнида эгалланган билимларини таҳлил этишга ва эгаллаганлик даражасини аниқлашга, баҳолашга ҳамда баҳелашини маданиятига ургатади.

Технологиянинг мақсади. Ушбу технология ўқувчиларни тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Маингулотни ўтказиш тартиби:

✓ ўқитувчи ҳар бир ўқувчига **ФСМУ** технологиясининг тўрт босқинчи ёзилган қоғоз парақларини тарқатади ва яқка тартибда уларни тўлдиришини илтимос қилади. Бу ерда:

Ф – фикрингизни баён этинг;

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг;

М – кўрсатган сабабингизни асословчи мисол келтиринг;

У – фикрингизни умумлаштиринг.

✓ ўқитувчи ўқувчилар билан баҳс мавзуси (ёки муаммо)ни белгилаб олади;

✓ якка тартибдаги иш тугагач, ўқувчилар кичик гуруҳларга ажратилади ва ўқитувчи кичик гуруҳларга ФСМУ технологиясининг тўрт босқичи ёзилган катта форматдаги қоғозларни тархатади;

✓ кичик гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси берилган таркатма материалларда якка тартибда ёзилган фикр ва далилларни катта форматда умумлаштирган ҳолда тўрт босқич бўйича ёзишларини таклиф этилади;

✓ ўқитувчи кичик гуруҳларнинг ёзган фикрларини жамоа ўртасида ҳимоя қилишларини сўрайди;

✓ машгулот ўқитувчи томонидан муаммо бўйича билдирилган фикрларни умумлаштириш билан якунланади.

***Итоҳ:** илмий-тадқиқот ишларининг мавзусини танлаш, муаллифларнинг ёзган мақола, қўлланма, дарслик, услубий тавсияларига тақриз ёзишда ҳам ушбу технология структурасидан фойдаланиш мумкин.*

Таркатма материалнинг тахминий нусхаси

Вазифа. «Педагогик технология ўзини оқлянди!» мавзуси бўйича фикрларингизни баён этинг:

Фикр – _____

Сабаб – _____

Мисол – _____

Умумлаштириш – _____

Ўқитувчилар иш тажрибасидан:

Мавзу: Компьютер – инсон эҳтиёжи маҳсули!

Фикр – _____

Сабаб – _____

Мисол – _____

Умумлаштириш – _____

1.11. Мулоқот

Технологиянинг тавсифи. Ушбу технология ўқувчиларнинг дарс жараёнида мустақил фикрлашга, ўз фикрларини эркин баён этишига ҳамда уларда баҳслашнинг маданиятини тарбиялашга қаратилган бўлиб, одатда, бундай машғулот ўқувчиларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда ўтказилади.

Технологиянинг мақсади. Танланган мавзу, муаммо асосида ўқувчиларнинг фикрларини ҳамда ушбу мавзуга бўлган муносабатларини аниқлаш, мустақил ҳолда умумий бир фикрга келишларига ва тўғри хулоса чиқаришларига ёрдам берип, эркин ҳолда баҳслашнинг шариоит яратини, мулоқотга кириши ва мулоқот қила олишга ўргатиши.

Технологиянинг қўлланиши. Амалий, лаборатория, факультатив машғулотларда ва дарсдан ташқари вақтда ўтказиладиган тарбиявий соатларда қўлланиши мумкин бўлиб, машғулот жамоа ва кичик гуруҳ шаклида ўқув аудиториясида ёки табиат қўйнида ўтказилиши мумкин.

Машғулотда фойдаланиладиган воситалар. Ватман қоғози, фломастер, маркерлар.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

- ўқитувчи машғулотни бошлангандан аввал ўқувчиларни мулоқот, баҳс-мунозарани ўтказишга қўйилган талаблар, қоидалар билан таништиради, сўнгра ушбу дарснинг босқичма-босқич ўтказилишини тушунтиради;

- ўқитувчи ўқувчиларни мавзу йўналишлари бўйича гуруҳларга ажратади:

- ҳар бир кичик гуруҳ жамоаси ўз йўналиши бўйича тайёргарлик бошлайди: бошқа кичик гуруҳлар билан мулоқотга кириша олиши учун ўз йўналишини бўйича турли материаллар, қўғазмалар, қўғазлар, турли ривоят, олим ва мутафаккирларнинг фикрлари ва ш.к. тайёрлайди;

- кичик гуруҳлар ўртасида асосий мавзу ва унинг йўналишлари бўйича мулоқот бошланади;

- ўқитувчи гуруҳларнинг фикрларини мақсадли йўналтириб боради ва асосий мавзу кичик гуруҳлар томонидан ёритилгач, у айtilган фикрларга ўзининг муносабатини билдирган ҳолда мулоқотни якунлайди.

Технологияни ўтказиш алгоритми:

1-босқич. Ўқитувчи машғулотни мулоқотнинг мавзусини аниқлашдан бошлайди. Масалан, «Сиз қайси маданият тарафдорисиз: Шарқми ёки Овруро? Оммавий маданиятга муносабатингиз қандай?» – Шу мавзунинг ўртага таглаб ўқувчилардан Шарқ маданияти ва Европа маданияти

тарафдорларини (кийиниш, муомала қилиш, муносабаб ўрнатиш ва ҳ.к.) аниқлаб олади. Уларни шу тартибда гуруҳларга ажратади ва уларга тайёргарлик кўришлари учун шароит ҳамда имкониятга қараб аниқ вақт белгилайди.

2-босқич. Ҳар бир кичик гуруҳдаги ўқувчилар ўз мавзулари асосида керакли материаллар (далиллар, мисоллар, аниқ фикрлар, ўз фикрларини тасдиқловчи кўرғазмали материаллар, имкон бўлса, видеофильм, мақолалар, мутафаккир ва олимларнинг сўзлари ва бошқалар)ни тайёрлайдилар. Кичик гуруҳдан бир кишини ҳимоя учун ташлайдилар, қолганлар эса ўз фикрларини қўшимча қилишлари мумкин.

3-босқич. Кичик гуруҳлар ҳимояга тайёр бўлгач, ўқитувчи кичик гуруҳларнинг бирига ҳимоя учун сўз беради (ҳимояга чиқиб ихтиёрий равишда бўлиши мумкин). Кичик гуруҳ вакили жамоа помидан сўзга чиқиб, уларга берилган мавзу асосида тайёрланган материаллар ва далиллар асосида ҳимоя қилишга киришади. Кичик гуруҳ вакили сўзини тугатгач, жамоанинг қолган аъзолари ўз фикрлари билан қўшимча қилишлари мумкин.

4-босқич. Машгулотнинг 3-босқичидаги каби бу босқичда ҳам ўқитувчи навбатдаги гуруҳ вакилига ҳимоя учун сўз беради. Иккинчи кичик гуруҳ ҳам биринчи кичик гуруҳ каби ўз мавзусини ҳимоя қилади. Ҳимоя тугатгач, ўқитувчи машгулотнинг кейинги босқичига утали.

Изоҳ: Ҳар иккала кичик гуруҳнинг ҳимояси вақтида ўқитувчи, шожан бориша, уларга халақит бермасликка, ўз фикр-мулоҳазасини билдирмасликка, савол бермасликка ҳаракат қилади. Ҳеч қайси кичик гуруҳга ён босмаган ҳолда мулоқотни бошқаради. Кичик гуруҳлар ҳимояси вақтида тартиб сақланишига ва мулоқотни ўтказишига қўйилган талаб, қоидаларни тўлиқ бажарилишига эришишига ҳаракат қилади. Бу босқичда, асосан, икки кичик гуруҳ эркин, мустақил фаолият кўрсатишлари керак бўлади.

5-босқич. Кичик гуруҳлар бир-бирларига саволлар беришни бошлайдилар. Кичик гуруҳлар томонидан бериладиган саволлар, уларнинг ҳимояси вақтида айtilган далиллар, мисоллар, фикрларни янада ойдинлаштириш мақсадида ўз гуруҳларининг фикрларини янада таъкидлаб, исботлаб, қолганларни ҳам шу фикрга қўшимчилирига даъват қилиш учун берилиши мумкин. Ўқувчилар эркин ҳолда ўзларининг чиқишлари билан барчага таъсир кўрсатишга, ўз фикрларини маъқуллашга ҳаракат қиладилар. Ўқитувчи бундай ҳолатга шароит, имконият яратган ҳолда баҳс-мунозарани самимийлик билан бошқаради.

6-босқич. Ўқитувчи ҳар иккала томоннинг саволлари, фикрлари, маъқуллайдиган сўзлари тугатгач, улар томонидан айtilган фикрларни умумлаштиради ва ўзининг бу масала ҳақидаги фикр-мулоҳазасини баён этади. Кичик гуруҳ иштирокчилари томонидан тушган саволларга керакли жавобни беришга ҳаракат қилади.

Машгулот охирида ўқитувчи ҳар иккала гуруҳнинг машгулот жараёнидаги фаолиятларини таҳлил этиб, уларга миннатдорчилик билдиради ва машгулотни якунлайди.

Ушбу машгулотнинг давомийлиги шароитга қараб белгиланади.

1.12. КБИ (кузатиш, баҳсланиш, ишонтириш)

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларнинг ҳаётда фаол ўрин топишлари, пенкадамлик ва сардорлик сифатлари, жамоада ишлаш кўникмаларини, шунингдек, уяғалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда далил келтира олиш, ўз фикрини исботлай олиш, асослаш, ишонтириш, мунозара олиб бориш маҳоратларини ҳамда муросага келиш, изланиш қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантириш.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

✓ Бу технология қўланиладиган машғулот ўқувчилардан олдиндан бўладиган тайёргарликни талаб қилади. Машғулот мавзуси ўқувчилар аудиториясига олдиндан маълум қилинади, вазифаларни бажариш учун тайёрланишга бериладиган аниқ вақт, мавзу мазмуни, унинг мураккаблиги ва даражасига қараб белгиланади.

✓ Ушбу машғулот баҳс-мунозара услубига асосланган бўлиб, ўзининг аниқ ўтказилиш вақти ва тартибига эгадир. Ўқитувчи дастлаб ўқувчиларни машғулотни ўтказиш тартиб-қоидалари билан таништиради ва уларни кичик гуруҳларга ажратади. Мисол тариқасида, «Шаҳс ва маданий ахлоқ» мавзусидаги машғулотни ўтказиш тартибини кўриб чиқамиз. Машғулотнинг бошида ўқувчиларга муҳокама қилишлари учун бир неча саволлар берилади.

Масалан:

- Маданият нима?
- Ахлоқий маданият нима?
- Шаҳс тарбиясида ахлоқ-одобнинг ўрни қандай?
- Қандай қилиб маданиятли бўлиш мумкин? каби.

✓ Кичик гуруҳ катнашчилари ўз хоҳишлари бўйича биттадан савол танлаб оладилар ва сўзга чиқишга тайёрланадилар. Улар ўзлари танлаган савол юзасидан ўз тушуничалари, мавзуга бўлган ёндашувлари, муносабатлари ҳамда ушбу саволларга жавобларини беришда ўзларининг эгаллаган ҳолатлари қанчалик тўғри эканлигига чиқишлари орқали ўқувчиларнинг ишонтиришга ҳаракат қиладилар. Ўқитувчи кўрсатмасига биноан, бошқа кичик гуруҳ катнашчилари айтилган фикр ва сўзга чиққан ўқувчиларни эгаллаган ҳолатларига қарши фикрлар айтади, яъни сўзга чиққан кичик гуруҳ танлаган йўлни рад этадилар ва шу орқали уларни баҳс-мунозара, тортишувга ундайдилар.

✓ Баҳс-мунозара якунида ҳар бир сўзга чиққан кичик гуруҳ бошқа кичик гуруҳ аъзоларини ўзларининг тортишувдаги фикрлари, танлаган

ҳолатлари, далил ва исботлари қанчалик тўғри эканлигига уларни ншонтира олишлари ва ўз томонларига оғдир олишлари, иложи бўлса уларни ўз гуруҳларига қўпа олишлари керак.

✓ Машигулотнинг охири босқичига ўқитувчи яқун ясайди ва баҳс – мунозара бўйича ўз фикрини билдиради.

КБИ технологияси бир неча вариантда ўтказилиши мумкин.

Масалан, тингловчилардан (ўз хохишларига қараб) ташаббускорлар гуруҳини тузиб олиш мумкин ва бу гуруҳ баҳс-мунозара давомида айтилган қизиқарли фикрлар, далиллар, асосий тушунчалар, натижатдан чиқувчи ҳолатлар, қизиқарли жавоблар, мулоҳаза, тақлифлар ва бошқаларни ўқув хонасининг тахтасига ёки ватманга (имконияти бўлса экранга) ёзиб боради. Ташаббускорлар гуруҳининг вазифалари қаторига: баҳс-мунозарани боришини назорат қилиш, қатнашчиларни фаоллаштириш, керак бўлса, баъзиларга алоҳида таъбиҳ ёки аксинча тилаклар билдиришни ҳам киритиш мумкин. Бундай ташаббускорлар гуруҳи аудиториясида бир-бирига ўхшаш фикрлар билдирилиши гуруҳларни фаоллаштиради, уларни эркин ҳолатда ўз фикрларини айтишларига керакли муҳит ва шароитни яратади. Шуниндек, бу гуруҳ машигулотнинг хулоса қисмида ҳам иштирок этиб, гуруҳларнинг танлаган ҳолатлари, билдирган фикрлари ва тортишувларига ўз муносабатларини билдиришлари мумкин.

Баҳс-мунозарани ташкил этиш учун қуйидаги мавзулардан фойдаланиш мумкин:

- жамоат транспортидаги маданият одоби;
- таълим муассасаси (дарс жараёни, танаффус вақти)даги маданият одоби;
- стол атрофидаги (овқатланиш, суҳбат, учрашув) маданият одоби;
- оиладаги маданият одоби;
- жамоадаги маданият одоби;
- жамоат жойларидаги маданият одоби;
- ёшларнинг маданият одоби;
- сузланиш (телефонда, суҳбатда, учрашув вақтида) маданияти;
- анъаналар ва маданият;
- саломланиш одоби;
- севги ва муҳаббат ва бошқалар.

Юқоридаги баҳс-мунозараларни ўтказиш мавзулари одоб-ахлоқ, маданият йўналишида (масалан, «Менинг ҳаётда тутган ўрним», «Одоб-ахлоқли, маданиятли бўлишим учун нима қилишим керак?» ва ш.к.) бўлгани мақсадга мувофиқ, чунки бу мавзулар ёшларни кўпроқ қизиқтиради.

1.13. ИМАК (иншотириш мактаби)

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларда иншотириш (далиллар топиш ва уларни асослашни билиш) ва бошқара олиш малакасини ҳамда ташкилотчилик қобилиятларини шакллантириш, шунингдек, уларни жамоада ва турли хил вазиятларда ўзини тута олишга ўргатиш.

Машиғулоти ўтказиш тартиби:

✓ Ўқув жараёни бошланишида ўқитувчи ўқувчиларни машиғулоти ўтказиш тартиб-қоидалари билан таништиради. Ўқувчидан бири машиғулоти шартларига биноан хонадан чиқади. Қолган иншотрокчилар эса ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги зиддиятни назарда тутувчи муаммоли ҳолатни ўйлаб чиқадилар, муҳокама қиладилар ва тайёрлайдилар. Бошқача айтганда, муаммоли ҳолатни ролларга бўлинган ҳолда ижро этишга тайёргарлик кўрадилар. Масалан, ўқувчилар муҳим ўқув машиғулотига тайёргарлик кўриб келганлар, уларнинг ҳаммаси зўр қизиқиш билан машиғулотида иншотрокчилишга тайёрлар ва қизиқишлари катта, лекин таълим муассасаси раҳбарияти машиғулоти ўрнига барча ўқувчиларни ҳовли, кўчаларни, гулзор ва боғларни тозалаш, тартибга келтириш ёки таълим муассасасида (ёки стадионда, театрда, мажлислар залида) ўтказилаётган тадбирда зални тўлдириш учун боришга кўрсатма бериши мумкин ёки ўқувчилар ўзларининг шахсий тажрибаларидан, ўқувчилик фаолиятларидан келиб чиқиб, саҳналаштириш учун ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида зиддиятга олиб келувчи турли ҳолатлар, вазиятларни ўйлаб топиллари мумкин. Ўқувчилар танланган муаммога тайёрланаётган вақтларида ташқарига чиққан кўнгилли қатнашчига, ўқитувчи, у декан муовини, ўқув бўлимининг мудири ролини ўйнаши кераклигини тушуштиради ҳамда уни алоҳида буладиган муаммо ёки назият билан таништиради. Тайёргарлик учун аниқ вақт ажратилади. Бир оздан сўнг, ташқарига чиқиб кетган ўқувчи аудиторияга таклиф этилади. Сўнгра ўқувчилар ўйлаб топган ва улар томонидан саҳналаштирилган зиддиятни келтириб чиқарувчи вазият ижро этилади. Ўқувчилар томонидан тайёрланган вазиятни ижро этиш вақтида, улар ҳар хил табиатдаги ўқувчилар ролида бўлиб, зиддиятни келтириб чиқариш учун уларнинг қилиқлари, одатлари, сўзлари, ҳаракатларини ишлатадилар.

✓ Гуруҳ мураббийси (декан муовини ёки ўқув бўлимининг мудири) ролидаги тингловчи ушбу ижро этилаётган саҳна кўряпишида ўзининг ташкилотчилик қобилияти, иншотира олиш малакаси, ҳолатни назорат қилиб

туриши, турли вазиятлар ва шароитларда ўзини тута билиши, бошқара олиши, мазкур ҳолатдан тарбиявий усуллардан фойдаланган ҳолда вазиятнинг, зиддиятнинг ижобий ечимига эриша олишини намоён эти олиши керак. Яъни ўқувчиларни ўз фикрига ишонтира олиши зарур, акс ҳолда улар ўқитувчига ўз таъсирларини кўрсатишлари мумкин.

✓ Машгулотнинг кейинги босқичида ўқитувчи гуруҳ билан биргаликда мураббий (ёки декан муовини, ўқув бўлимининг мудирининг) ўзини тутини, ўз фикрига қай даражада ишонтира олиши, унинг маданияти ва ҳаракатларидаги ижобий ва салбий томонларини муҳокама қилади, берилган муаммоли ҳолатдан чиқинининг қулай усулларини аниқлайди. Шунингдек, учраб туриши мумкин бўлган муаммоли ҳолатлар ва уларни ечили усулларини баён қилади.

✓ Машгулотнинг охирида ўқувчилар «Ишонтириш услублари» мавзусида мустақил ўқиш учун тарқатма материаллар оладилар.

Изоҳ: ушбу машгулотнинг 1-ярмида видеокамера ёрдамида машгулотни тўлиқ, яъни ўқувчиларнинг саҳналаштирилган муаммоларини кўрсатишлари ва уни жамоа билан ечимда мураббийнинг ҳатти-ҳаракатлари, қўллаган усулларини ҳаммаси видеокассетага туширилади. Машгулотнинг 2-ярмида видеокассета телевизор (ёки компьютер) орқали экранда намоён этилади. Видеоларҳани томоша қилиш мобайнида унинг мазмуни жамоавий муҳокама этилиши мумкин. Бундай таҳлил ҳар бир катнашчининг ўзини кўра билиши, керакли хулоса чиқара олишига катта ёрдам беради.

1.14. Скарібей

«Скарібей» интерфаол технология бўлиб, у ўқувчиларда фикрий боғлиқлик, мантикий фикрлаш, хотираларининг ривожланишига имконият яратади, қандайдир муаммони ҳал қилишда ўз фикрини очик ва эркин ифодалаш маҳоратини шакллантиради. Мазкур технология ўқувчиларга мустақил равишда ўз билимларининг сифати ва савиясини ҳолисона баҳолашга, ўрганилаётган мавзу ҳақидаги тушунча ва тасаввурларни аниқлашга замин яратади. У айни пайтда турли ғояларни ифодалаш ва улар орасидаги боғлиқликларни аниқлашга ҳам хизмат қилади.

«Скарабей» технологияси универсал технологиялардан бўлиб, ундан ўқув материалларини ўқувчилар томонидан эгаллашнинг турли босқичларида, яъни:

- бошида – ўқув фаолиятини рағбатлантириш сифатида («Ақлий ҳужум») услуги;

- мазмуни ўрганиш жараёнида – унинг моҳияти, тузилиши ва мазмунини белгилан: мазму мазмуни ичидаги асосий қисмлар, тушунчалар, алоқалар табиатини аниқлаш, мазмунни янада чуқурроқ ўрганиш, янги жиҳатларини кўрсатишда;

- охирида – олинган билимларни мустаҳкамлаш ва яқунлаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

«Скарабей» технологияси ўқувчилар томонидан осон қабул қилинади, чунки у фаолиятнинг фикрлаш, билиш хусусиятларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Технология ўқувчилар тажрибасидан фойдаланишни кўзда тутаяди, рефлексив кузатишларни амалга оширади, фаол ижодий излаш ва фикрий тажриба ўтказиш имкониятларига эга.

Мазкур технологиянинг айрим афзалликлари сифатида идрок қилишни енгиллаштирувчи чизма шакллардан фойдаланишни кўрсатили мумкин.

«Скарабей» технологиясидан яқка ҳолда, кичик гуруҳларда ва жамоа бўлиб ишлашларида фойдаланиш мумкин.

Таълимдан ташқари мазкур услуб *тарбиявий* табиатдаги:

- ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш;

- жамоа билан ишлаш маҳорати;

- фаоллик;

- хушмуомалалик;

- ишта ижодий ёндашиш;

- мавжуд имкониятларни кўрсатиш;

- ўз қобилияти ва имкониятларини текшириш;

- «Мен»ини ифодалаш;

- ўз фаолияти натижаларига масъуллик ва қизиқиш уйғотиш каби қатор сифатларни шакллантириш имкониятини ҳам беради.

«Скарабей» технологиясида учрайдиган асосий тушунчалар:

Ассоциация – мантикий боғлиқлик бўлиб, сезги, тасаввур, идрок қилиш, гоё ва бошқалар орасида ҳосил қилинувчи мантикий алоқадир.

Ранжирлаш (муайян тартиб) – аҳамияти, муҳимлиги, мазмуни даражасига қараб тартиблан.

1.15. Елпигич

Бу технология мураккаб ва кўптармоқли бўлиб, муаммоли мавзуларни ўрганишга қаратилган.

Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир йўла ахборот берилади. Айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида элементларда муҳокама этилади. Масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик ва камчиликлари, фойда ва зарарлари белгиланади.

Бу интерфаол технология ўқувчиларга танқидий, таҳлилий ва аниқ мантиқий фикрлашларини муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўз гоёлари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда ихчам баён этиш, шунингдек уни ҳимоя қилишга имконият яратади.

«Елпигич» технологияси умумий мавзунинг айрим тармоқларини муҳокама қилувчи кичик гуруҳларнинг, ҳар бир қангашчининг ва умуман гуруҳнинг фаол ишлашига қаратилган.

«Елпигич» технологияси мавзунинг ўрганишнинг турли босқичларида:

- бошида – ўз билимларини эркин фаоллаштириш;
- мавзунинг ўрганиш жараёнида – унинг асосларини чуқур фаҳмлаш ва англаб етиш;
- якунлаш босқичида – олинган билимларни тартибга солишда қўлланилиши мумкин.

«Елпигич» технологиясида учрайдиган асосий тушунчалар:

Аспект (нуқтаи назар) билан предмет, ҳодиса, тушунча текширилади.

Афзаллик – бирор нарса билан қиёслашда устувлик, имтиёз.

Фазилат – ижобий сифат.

Нуксон – номукаммаллик, қоидаларга, мезонларга номувофиклик.

Хулоса – муайян бир фикрга, мантиқий қоидалар бўйича далилдан натижага келиш.

Таълимдан ташқари «Елпигич» технологияси тарбиявий табиатдаги:

- жамоа, гуруҳларда ишлаш маҳорати;
- муаммолар, вазиятларни турли нуқтаи назардан муҳокама қилиш маҳорати;
- муросали қарорларни топа олиш маҳорати;
- ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш;
- ҳушмуомалалик;
- ишга ижодий ёндашув;
- фаоллик;
- муаммога диққатни жамлаб олиш маҳорати каби қатор сифатларни шакллантириш имконини ҳам беради.

2-§. ТАЪЛИМДА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАРНИ ҚЎЛЛАШ МЕТОДИКАСИ

2.1. Танишув

Интерфаол услубнинг мақсади:

- ўқув жамоаси иштирокчиларини бир-бирлари билан таништириш, самимий дўстона муносабат ва ижодий муҳитни юзага келтириш;
- ўқувчиларнинг ижодий имконияти ва шахсий сифатларини очиб;
- аудиториянинг ишлаши учун қулай шароитни вужудга келтириш.

Машиғулотни ўтказиш тартиби:

Машиғулот бошида ўқитувчи ўқув жараёни қатнашчиларини кичик гуруҳларга ажратади. Ҳар бир кичик гуруҳга йилнинг бир фаслида туғилган ўқувчиларни киритиш мумкин. Ўқитувчи гуруҳларни жойларига ўтказиб, уларга қуйидаги топшириқни беради:

- уз туғилган фаслингизга бадиий – мусиқий, шеърӣ, сахнали, ҳазил-мутойнабали ва ҳоказо кўринишларда характеристика беринг;
- йилнинг шу фаслида туғилганларнинг умумий қизиқишлари, ўхшашликлари, ўзига хос томонлари билан қолган гуруҳ аъзоларини таништиринг;
- ўқувчиларнинг бу фаслдаги фаолиятини сўзлаб беринг;
- бошқа фаслдаги гуруҳ қатнашчиларига бағишланган фикр ёки бағишлов яратинг ва ижодий тилақлар билдиринг.

Ўқитувчи берилган топшириқни бажаришлари учун ўқувчиларга вақт ажратади ва уларни тақдирот қоидалари билан таништиради, ўқувчиларнинг тайёрланишлари учун шароит яратади.

Гуруҳлар тайёргарликни бошлайдилар.

Гуруҳларнинг чиқиши 4 та топшириқ ақс этган адабий-мусиқий композиция шаклида ҳам тайёрланиши мумкин.

Кейинги босқичда гуруҳлар тайёрлаган ижодий ишларини намойиш қиладилар. Ҳар бир чиқиш тугагач, бошқа гуруҳ қатнашчилари намойиш қилган ижодий ишни тулдиришлари ва мавзуга оид саволлар беришлари мумкин.

Охириги босқичда ўқитувчи машиғулотга якун ясар экан, гуруҳ қатнашчиларига қуйидаги саволлар билан мурожаат қилиб, ўқувчиларни очик мулоқотга чақиради:

- гуруҳ қатнашчилари бир-бирлари ҳақида нималарни билиб олишди;
- аудиторияда бир-бирларига кўникиш ҳолати қандай ўзгарди;
- қандай саволлар ва муаммолар ҳал қилинди;
- қатнашчилар дарс давомида қандай сифатларни кўрсата олдилар;
- ҳар бирингиз ўзингиз учун қандай хулоса чиқардингиз;
- демак, биз, қандаймиз?

2.2. Келинг, танишайлик

Ўқитувчи ўқувчилар билан саломлашгач, экранда «Келинг, танишайлик» мазмунидаги қуйидаги мисраларни намойиш этади:

КЕЛИНГ

Танишмоқ учун дўстим,
Аниқлаш керак ясм.
Нимадир қилмоқ керак –
Исмни билмоқ керак.
Шунинг учун тўрт фасл
Аниқлашда зўр усул.
Йнгиб йил ва ойларни
Лобар қиз, йнгитларни
Илқ, аҳил даярада
Келинг, қилайлик ҳақда.

Сўнгра ўқитувчи ўқувчиларни кичик гуруҳларга ажратади, ҳар бир гуруҳга «Келинг, танишайлик!» маззуси ёзилган қуйидаги мазмундаги тахминий материални тарқатади:

Келинг, танишайлик!

1. Сизлар Ким ва нима учун бу ерга тўплангансизлар?
2. Сизларни нима бирлаштиради?
3. Сиз учун энг қимматли нарса нима?
4. Ишлашингизга нима ёрдам беради?
5. Кимларга ҳамхўрлик қиласизлар?
6. Кимлар билан ҳамкорлик қиласизлар?
7. Нималарни ўзингиз, нималарни эса биргаликда ҳал этасизлар?
8. Сизнинг энг кучли ва кучсиз томонларингиз нима?

Гуруҳ аъзолари биргаликда тарқатма материалдаги саволларга жавоб беришга тайёргарлик кўрадилар, тайёрланиш жараёнида улар бир-бирлари билан танишиб оладилар (гуруҳларнинг тайёрланишлари учун ўқитувчи

кичик гуруҳлар сони ва ўқув машғулотига ажратилган вақтга қараб вақт белгилайди).

Гуруҳлар тайёр бўлишгач, навбати билан ҳар бир гуруҳдан бир киши тайёрланган материални тақдимот қилади. Ўқитувчи гуруҳлар тақдимоти учун вақт белгилайди. Барча гуруҳлар тақдимоти тугагач, ўқитувчи танишувни яқунлаб, машғулотни давом эттириши мумкин. Одатда, ўқувчилар сонига қараб танишувни 15 ёки 30 дақиқа мобайнида ўтказиш мумкин. Бу эса, ўқитувчининг ташкилотчилик ва бошқарув маҳоратига боғлиқ.

Ўқитувчи ўқувчилар билан танишишда ўзининг (шахсий) кизиқарлироқ вариантларидан ҳам фойдаланиши ёки педагогик - психологик уйин элементларидан фойдаланган ҳолда ҳам ташкил этиши мумкин.

2.3. Ўқувчилар билимини баҳолашда «Ассесмент» техникасидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари

Ҳозирги кунда инновацион технологиялар, интерфаол услублар жуда кўп, лекин биз шулардан таълим муассасаларида ўқитиладиган фанлар бўйича ўтказиладиган ўқув машғулотларида талабаларнинг эгаллаган билим, кўникма, малакалари даражасини аниқлаш, баҳолашда қўлланилиши мумкин бўлган интенсив-интерфаол методлардан бири «Ассесмент» техникаси ҳақида фикр юритамиз ва унинг методикасини келтирамиз.

«Ассесмент» техникаси

Ушбу техника баҳолаш методи ичида усул сифатида қўлланилади. Техника – моҳирлик, усталик деган маънони билдиради. Демак, тингловчилар ўз билим, кўникма, малакаларини моҳирлик билан синаб, ўз ўзларини баҳолашлари, бир синовдан ўтишлари мумкин.

Ассесмент (ингл. – assessment - баҳо) ўз-ўзини тақдимот қилиш, маълум бир синовдан ўтиш деб белгиланади.

Усулнинг моҳияти. Ушбу услуб ўтилган (чорак, семестр ёки ўқув йилида тугаган) ўқув предмети ёки бўлим бўйича барча мавзуларни тингловчилар томонидан ёдга олиш, ёки бирон-бир мавзу бўйича тренер-ўқитувчи томонидан берилган топшириқ, вазифаларга мустақил равишда ўз мурасабатларини билдириш, шу орқали эгалланган билим, кўникма, малакаларини ўзлари текшириб, баҳолашларига имконият яратиш ва ўқитувчи томонидан қисқа вақт ичида барча тингловчиларни ҳам илмий-пачарий, ҳам амалий жиҳатдан билимлари, кўникмаларини баҳолай олишга йўналтирилган.

Усулнинг мақсади. Тингловчиларни машғулотда ўтилган мавзунини эшлаганлиги ва мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириб олиш аниқ даражаларини аниқлаш, мустақил равишда ўзларининг билим даражаларини баҳолай олиш, шунингдек, ўз билимларини бир тизимга солишга ўргатиш.

Усулнинг қўлланиши: ўқув машғулотларининг барча турларида (дарс бошланиши ёки дарс охирида ёки ўқув предметининг бирон-бир бўлими

туғалланганида) ўтилган мавзунини ўзлаштирилганлик даражасини баҳолаш, такрорлаш, мустаҳкамлаш ёки оралтиқ ва якуний назорат ўтказиш учун, шунингдек, янги мавзунини бошлашдан олдин тингловчиларнинг билимларини текшириб олиш, малака оширишга келган тингловчиларнинг дастлабки билимлари, кўникма, малакаларини аниқлаб олиш учун мулжалланган. Ушбу усулни машғулот жараёнида ёки машғулотнинг бир қисмида яқка тартибда ташкил этиш мумкин. Ушбу усулдан уйга вазифа беришда ҳам фойдаланса бўлади.

Машғулот учун керакли воситалар: тарқатма материаллар (имкони бўлса, бўлмаса тингловчилар ўз дафтарларига жадвални чизиб олишлари, берилган вазифа ва топшириқларни ўқитувчи томонидан эшитиб жавобларини жадвалнинг каттакларига тўлатишлари шарт); жадвал учун топшириқлар; қалам (ёки ручка); такдимот – слайдлар ва б.

Изоҳ: режа бўйича белгиланган мавзу асосида ҳамда ўқитувчининг қўйган мақсади (текшириш, мустаҳкамлаш, баҳолаш)га мос тайёрланган тарқатма материаллар тайёрланади.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

- тингловчилар иш тартиби, белгиланган мақсад, унга қўйилган талаб ва қоидалар билан таништирилади;
- тарқатма материаллар тарқатилади ёки ўқитувчи томонидан айтиб турилади, тингловчилар дафтарларига белгилаб олишади;
- тингловчилар яқка тартибда ўтилган мавзу ёки янги мавзу бўйича тарқатма материалдаги каттакларда берилган вазифа, топшириқлар билан танишадилар (вазифа ва топшириқлар экранда слайд орқали кўрсатилиши, тингловчилар эса тарқатма материалга ёки дафтарларига фақат жавобларини ёзишлари мумкин ёки бўлмаса тарқатма материалнинг бир томонида топшириқлар берилиши орқа томонига эса жавоблар ёзилиши мумкин, ўқитувчи шароит ва вазиятдан келиб чиқиб ўзи ва тингловчилар учун қўлай ҳолатда иш тутади);
- тингловчилар тарқатма материалда мавзу бўйича берилган вазифа, топшириқларни (улар ўтилган мавзу, бўлим ёки ўқув предмети асосида тузилиши мумкин) ўзларининг билимлари асосида яқка тартибда бажарадилар;
- ўқитувчи тарқатма материалда мавзу бўйича берилган топшириқлар, вазифаларни, имкони бўлса, экран орқали ёки ўзи оғзаки айтиши орқали тўғри жавобларни беради ҳамда ҳар бир каттакда берилган жавобларни баҳо мезони билан таништиради;
- ҳар бир тингловчи тўғри жавоб билан ўзлари белгиланган жавобларнинг фарқларини аниқлайдилар, ўз-ўзларини текширадилар, баҳолайдилар, шунингдек, билимларини яна бир бор мустаҳкамлайдилар;
- ўқитувчи тингловчилар томонидан бажарилган ишларни йиғиб олади ва уларнинг тўплаган баллари ёки баҳоларини гуруҳ журналига қайд этади, ўтказилган ишга якуни ясайди.

Илоҳ: жадвалдаги катаклар сони нечта бўлиши ўқитувчи томонидан қўйилган мақсад, ўтилган мавзу ёки бўлим ҳақидаги маълумотларга боғлиқ. Жадвалда, албатта, ўтилган мавзу, бўлим бўйича маълумотлар ҳам илмий-назарий, ҳам амалий кўникмани текшириш, баҳолашга йўналтирилган тегишли вазифа ёки топшириқлар бўлиши керак.

Куйида ўқув предмети асосида бериладиган вазифа ва топшириқларга қўйиладиган талаблар билан таништирмоқчимиз (мисол тариқасида энг оддий вариант сифатида):

Ўқув предметининг бир мавзуси ёки бўлими ёки якуни асосида

Мавзу: _____

<p style="text-align: center;">ТЕСТ</p> <p>Ўтилган мавзу (бўлим, курс) бўйича 1-2 та тест берилади</p>	<p style="text-align: center;">МУАММОЛИ ВАЗИЯТ</p> <p>Ўтилган мавзу асосида аниқ ҳаётгий вазият, ҳодисага асосланган муаммо берилади. талаба бўлажак мутахассис сифатида унинг тўғри ечимини топиши керак Сизнинг ҳаракатингиз...</p>
<p style="text-align: center;">СИМПТОМ</p> <p>Ўтилган мавзу бўйича илмий-назарий фикрлар, ғоялар, таърифлар гугалланмаган фикр асосида берилади, масалан: ...таъриф беринг, ... илмий асосланг.... ёритинг... ва б.</p>	<p style="text-align: center;">АМАЛИЙ КУНИКМА</p> <p>Ўтилган мавзу мазмунини ҳаётда иш фаолиятида қўлландаги кўникмаларга тегишли топшириқ берилади, масалан: чизинг, ҳисобланг, тўлдириг, толинг, солиштириг...</p>

«Ассесмент» техникаси усулидан бир дарснинг ўзида дарс бошланишида ўтган мавзунини такрорлаш, мустаҳкамлаш ёки янги мавзу бўйича тингловчиларнинг дастлабки билимлари, қандай тушунчаларни элаллаганликлари ва шу дарснинг охирида эса бугунги мавзудан нималарни билиб олганликларини аниқлаш учун ёки биринчи дарсда ўқув предмети бўйича тингловчилар қандай билим, кўникмаларга эга эканликларини аниқлаш ёки оралик, жорий, якуний назоратда рейтинг балларини белгилашда фойдаланиш мумкин.

Педагогика фанини ўқитишдаги ўқув машғулотида «Ассесмент» техникасидан фойдаланиладиган тарқатма материалнинг жадвал катакларига қуйидаги вазифа ва топшириқларни бериш мумкин (мисол тариқасида):

Мавзу: Таълим жараёнини ташкил этишининг устига хос хусусиятлари.

<p>ТЕСТ</p> <p>Уқув машғулоти...</p> <p>А. Таълим, тарбия, ривожлантириш жараёни</p> <p>В. Уқув фаолиятининг асосий шакли</p> <p>С. Натижага эришини жараёни</p> <p>Д. Турли хил шаклдаги дарс жараёни</p>	<p>МУАММОЛИ ВАЗИЯТ</p> <p>Аудиторияда дарс вақтида сиз ўтаётган мавзунини жуда мукаммал биладиган талаба бор, шу сабаб, у дарс давомида Сизга на талабаларга халақит бера бошлади: саволлари, фикрларга қўшилиши билан барчани диққатини бўлиб чалғита бошлади</p> <p>Сизнинг ҳаракатингиз...</p>
<p>СИМПТОМ</p> <p>Педагогик технологиянинг асосий белгиси...</p> <p>Интерактив таълимнинг асосий белгиси...</p>	<p>АМАЛИЙ КЎНИКМА</p> <p>Таълим муассасаларидаги уқув машғулотларида қўлланилаётган интерактив методлар руйхатини тузинг (тажрибадан келиб чиқиб мисол келтиринг)</p>

(мисол тариқасида «Сув» мавзуси бўйича жадвал каттакларига қуйидаги вачифа ва топшириқларни бериш мумкин)

<p>ТЕСТ</p> <p>Сув нечи ҳалқала бўлади?</p> <p>(3 ҳалқала)</p> <p>Бут сувининг исмида қандай ҳалқат?</p> <p>(6 ҳалқат)</p>	<p>АНИҚТИК КИРИТИШ</p> <p>Сув халқаларини санаб ўтинг.</p> <p>Жилда, ёрмоқ, ёрмоқ, сой, тоғал, дарё, кўл, орол, денгиз, океан.</p>
<p>СИМПТОМ</p> <p>Сув</p> <p> ☐ ҳалқат ☐ сўз ☐ сўз </p>	<p>АМАЛИЙ КЎНИКМА</p>
<p>ХУЛОСА</p> <p>Сувиини исраф йулдарини қилиб кўраётинг.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Сув шўриқларининг санигини тавсия қилинг; • Шаҳар ва қишлоқ жойларда сувдан оқитова фойдаланинг; • Сувга ҳалқат тавсия қилинг; 	

<p>ТЕСТ</p> <p>1. Самбо курашида тўлиқ галубага неча балл бўлиши керак ?</p> <p>А. 20 Б. 12 В. 10 Д. 8</p> <p>1. Самбо курашида 10 еск. Боеиб турса неча балл берилди ?</p> <p>А. 2 Б. 4 В. 3 Д. 1</p> <p>"3" балл</p>	<p>МУАММОЛИ-ВАЗИЯТ</p> <p>2. Сиз курашаётган гилдамда рақибингизга ҳақдзнинг очикча ёрдам бераётганини сездингиз. ?</p> <p>Нима қилган бўлдингиз ?</p> <p>"1-5" балл</p>
<p>АМАЛИЙ ҚУНИМА</p> <p>1. Самбо курашнинг қайси машғулот техникасини тавқорлаш учун вазифа берадингиз ?</p> <p>2. Қандай ўйинлардан фойдаланардингиз ?</p> <p>"1-5" балл</p>	

Изоҳ: ушбу машқни тайёрлашда унинг шакли ёки катаклар сонининг кўп ёки кам бўлиши ўқув предметининг хусусияти, мазмуни ва ўқитувчи томонидан қўйилган мақсадга, яъни ўқитувчи тингловчилардан нимани аниқлаб олмақчи: назарий билимлариними ёки амалий билим, қўникма, малакалариними? Шунга қараб катаклардаги топшириқлар ўзгариши мумкин, лекин катаклар сони ёки топшириқлар қанча бўлишидан қатъий назар ҳаммасида «Тест», «Симптом» бўлимлари сақланиб қолиниши керак.

Ушбу усулнинг аҳамияти, ўқитувчи қисқа вақт ичида барча тингловчиларнинг билимларини ҳам илмий-назарий, ҳам амалий томондан текшира олади, уларнинг ўз-ўзларини баҳолашларига имконият яратади. Ўқув машғулотни қизиқарли булади ҳамда тингловчиларнинг билимларини малаккага бўлган қизиқишлари ва масъулиятлари ортади.

Ҳурматли ҳамкасб, агар Сизда ушбу «Ассесмент» техникасини ўқув жараёнида қўлланишга қизиқиш уйғонган бўлса, Сиз юқорида берилган тавсиялар асосида ўқиётган фанингиз мавзусидан келиб чиқиб, ўз вариантнингизни яратишингиз мумкин. Муваффақият тилаймиз!

2.4. Интерфаол суҳбат

Интерфаол суҳбат – оғзаки баён қилиш интерфаол услуби бўлиб, ўқувчилар томонидан билимларни аста-секин ўзаро фикрлашиб ўзлаштиришларига олиб келувчи пухта ўйланган саволлар тизимидир. Такрорлаш, мустахкамлаш ва янги билимларни баён қилишда қўлланилади. Бу суҳбатда ўқитувчининг (ёки ўқувчиларнинг) битта саволига ўқувчилар битта аниқ тўғри жавоб беришлари керак.

Интерфаол услубининг мақсади: ўқитувчининг моҳирлик билан қўйган саволлари ёрдамида ҳамда ўқувчиларнинг тиришқоклиги ва мустақил фикрлашлари туфайли уларни янги билимларни жадал ўзлаштиришларига иршиш, ўқувчиларнинг билимларни тушунганлик ва ўзлаштирган-

ликларини назорат қилиш, хотира ва тафаккурини ривожлантириш, ўқиладиган, ўрганиладиган матн (ёки томоша қилинадиган расмни, эксперимент ва экскурсия натижалари)нинг асли маъноси, мазмунини ўқувчилар ҳамкорлигида тушунтириш ва изоҳлаш, ҳамкорликда ишлаш, ўзаро ҳурмат, масъулиятни ҳис этишни тарбиялаш.

Кутуладиган натижа: ўқитувчининг битта саволига битта аниқ тўғри жавоб бериш ҳамда ўрганиладиган материални тўғри тушуниш ва баҳо бериш кўникмалари ҳосил булади.

Манигулотни ўтказиш тартиби:

- ўқитувчи гуруҳни манигулот мавзуси ҳамда уни ўтказиш тартиби ва талаблар билан таништиради;

- ўқитувчи мавзунини ўқувчиларга тушунтириш (мустаҳкамлаш ёки такрорлаш, баҳолаш) учун мавзу мазмунини бир неча кичик бўлимларга бўлади ва шу асосда кичик гуруҳлар ташкил этади (гуруҳлар сони мавзунининг бўлинган бўлимларига боғлиқ);

- ўқитувчи гуруҳларга (аявдан тайёрлаб қўйилган) кичик мавзу бўлимларини тарқатади (кичик мавзу бўлимлар ёзилган таркатма материалларни гуруҳлар ўзлари танлаб олишлари ёки ушбу бўлимлар экранда намойиш этилса, экрандаги материаллардан бирини танлаб олишлари мумкин ва ҳ.к.);

- ўқитувчи гуруҳлар томонидан танлаб олинган мавзу бўлимлари устида бош қотиришлари, таркатма материаллар асосида уни гуруҳ бўлиб ўйлаб кўришлари, агар муаммо бўлса, унинг ечимини биргаликда топишлари, ўз фикрларини тарқатилган қоғозларга ёзма баён этишлари кераклигини тушунтиради;

- гуруҳлар берилган топшириқларни бажаришга киришадилар, ўқитувчи вақт белгилайди;

- гуруҳлар ишларини тугатгач, гуруҳ вакилларида бири тайёрланган материални тақдимот қилади;

- ўқитувчи гуруҳлар тақдимотидан сўнг мавзу асосида ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш ва баҳолаш мақсадида гуруҳларнинг кичик мавзулари мазмунидан келиб чиқиб саволлар беради, бу саволга гуруҳ аъзолари навбати билан бирин-кетин жавоб берадилар ёки фикр билдирадилар, муҳими, гуруҳда неча ўқувчи ўтирган бўлса, ҳар бири навбатини ўтказмай жавоб бериши ёки фикр билдириши керак (жавоблар, фикрлар қисқа, бир-бирини қайтармаган ҳолда оғзаки шаклда айтилиши керак);

Изоҳ: ўқитувчи гуруҳ аъзолари томонидан айтилган жавоблар, фикрларга ўз муносабатини билдириб боради, керак жойларида маъқуллаб, баъзиларига қўшимчалар қилади, тўғрилайди;

- ўқитувчи ёки унинг ассистенти гуруҳ аъзоларининг жавоблари ва айтган фикрларини ҳисоблаб боради, умумийсили доскада, флипчарт қоғозда, экранда белгилаб боради;

- барча гуруҳлар ўз фикрларини билдириб бўлишгач, ўқитувчи фикрларни умумлаштирилади ва асосий мавзуга қўшимчалар киритиб, тўлддиради;

- гуруҳлар томонидан доскада (флипчарт, экранда) айтилган фикрлар, жавоблар сонига қараб, энг кўп фикр билдирган, кўп жавоб берган гуруҳлар ишқилланади. ўқитувчи ўзи белгиллаган мезонлар асосида уларни баҳолайди, масалан, гуруҳда 10 та фикр билдирилган бўлса – 5 баҳо, 8 та – 4 баҳо, 6 та – 3 баҳо, 5 дан кам бўлса – «қониқарсиз», дея баҳоланади.

Изоҳ: бу баҳолар гуруҳга берилади, лекин гуруҳнинг ҳар бир аъзоси шу баҳога эга бўлади.

- ўқитувчи ўқувчилар баҳоларини эълон қилгач, ўтилган мавзуга яқин ясайди ва кейинги машғулотнинг мавзуси, вақти, ўтказиладиган жойи, ўтиш тартиби билан барчани таништиради, баҳоларни синф журналига ва ўқувчилар кундалигига кўчириб қўяди.

2.5. Блок-сўров

Услубнинг моҳияти. Ушбу услуб ўтилган бир мавзу ёки бўлим бўйича маърузада ағалланган билимларни тингловчилар томонидан мустақил равишда мустаҳкамлаш, такрорлаш ва баҳолашларига имконият яратиш ва барча тингловчиларни ҳам илмий-назарий, ҳам амалий жиҳатдан билимлари, кўникмаларини баҳолай олишга йўналтирилган.

Услубнинг мақсади. Тингловчиларни маърузада ўтилган мавзунини ағаллаганлиги ва мавзунини ўзлаштириб олинганлик даражаларини аниқлаш, шу орқали ағалланган билим, кўникма, малакаларини ўзлари текшириб, мустақил равишда ўзларининг билим даражаларини баҳолай олиш, шунингдек, ўз билимларини бир тизимга солишга ўргатиш.

Услубнинг қўлланиши: амалий машғулотларнинг барча турларида ўтилган мавзунини ўзлаштирилганлик даражасини такрорлаш, мустаҳкамлаш баҳолаш ёки оралиқ ва якуний назорат ўтказиш учун мўлжалланган.

Машғулотга керакли воситалар: тарқатма материаллар: маъруза матни, дарслик, мавзуга оид кўпимча маълумотлар, жадваллар, расм, плакатлар ва б.; таърибаларнинг маърузадан конспектлари; тақдимот-слайдлар ва б.

Изоҳ: режа бўйича белгиланган мавзу асосида ҳамда ўқитувчининг қўйган мақсади (текшириш, мустаҳкамлаш, баҳолаш)га мос тайёрланган тарқатма материаллар тайёрланади.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

- ўқитувчи ўқув гуруҳини машғулот мавзуси, мақсади ҳамда уни ўтказиш тартиби ва талаблар билан таништиради;

- ўқитувчи ўқув гуруҳини 4 та кичик гуруҳларга бўлади ва ўқитувчи томонидан берилган топшириққа ҳар бир гуруҳ аъзосининг фаол иштироки талаб этилишини тушунтиради;

- ўқитувчи 4 та гуруҳнинг ҳар бирига алоҳида қўйидаги топшириқларни беради ва уларни бажаришга керакли бўлган тавсияларни тушунтиради (топшириқларни гуруҳлар ихтиёрий равишда ўзлари танлаб олишлари ёки ўқитувчининг ўзи уларни топшириши мумкин);

1-гурух «Ахборотчилар» – маъруза мазмунидан келиб чиқиб назарий билимлар ҳақида маълумот бериши.

2-гурух «Ижодкорлар» – маъруза мазмуни асосида амалиётдан ҳаётий мисоллар келтириши.

3-гурух «Коррекциячилар» – ўқитувчи вазифасини бажариши, аниқлаштириши, маълумотни тўлдириши ва айтилган фикрларга яқин ясаши.

4-гурух «Экспертлар» – жадвал асосида барча гуруҳларнинг жавобларини, фаолиятларини баҳолаш лозим бўлади.

- **Ўқитувчи кичик гуруҳларга берилган вазифани бажариш бўйича келишиб олинлари, тайёргарлик куришлари учун вақт беради ва гуруҳлар тайёргарлиги тугагач, ўқитувчи 1-гурухга суз беради;**

- **1-гурух аъзолари ўтилган маъруза мазмунидан келиб чиқиб эгашланган назарий билимлар ҳақида, иложи борича, туликроқ ахборот берадилар (ахборотни берилишида ҳар бир гуруҳ аъзоси иштирок этиши керак);**

- **2-гурух аъзолари 1-гурух аъзолари томонидан берилган назарий билимлар ҳақидаги ахборотни диққат билан тинглаб, уни амалиёт билан боғлаб мисоллар келтирадилар, яъни ҳаётда ушбу ахборотда айтилган фикрлар қасрларда, қандай ишлатилиши мумкинлигини аниқ ҳаётий мисоллар орқали тунунтирадилар;**

- **3-гурух аъзолари ўқитувчи ролида бўлиб ҳар иккала гуруҳ аъзолари берган маълумотларга аниқлик киритадилар, тўлдирадилар, нотўғри жойларини тuzатадилар, гуруҳлар ишини яқунлайдилар;**

- **4-гурух аъзолари эса алоҳида тузилган баҳолаш варақасида барча гуруҳлар фаолияти ва маъруза мазмуни бўйича берган маълумотлари, келтирилган амалий ҳаётий мисоллари, тўлдиришлари, ўзгартиришларига белгиланган баҳолаш меъёри асосида гуруҳларни (ёки гуруҳ аъзоларини) баҳолайдилар.**

***Изоҳ:** ушбу интерфаол услуб бир мавзунини тулиқ такрорлаш, мустақкамлаш, баҳолаш учун ишлатилиши мумкин, ёки семинар машғулотига берилган ҳар бир саволни алоҳида-алоҳида қуриб чиқиш мумкин. Агар шундай бўлса, у ҳолда бир саволни юқоридаги тартибда муҳокама қилиб, баҳолаб бўлингач, гуруҳларнинг вазифалари (роллари) алмаштирилади, сунгра семинарнинг иккинчи саволи муҳокама қилинади, баҳоланади. Семинар саволлари сони ва машғулотга ажратилган вақтга қараб, ўқитувчи гуруҳларнинг вазифаларини (ролларини) алмаштириб боради. Ўқитувчининг ушбу интерфаол услубни қўллашдаги асосий ҳаракати машғулотда ҳар бир ўқувчининг иштирокчини таъминлаш*

- **гуруҳлар томонидан барча вазифалар тулик бажарилгач, ўқитувчи ўз фикрини билдиради, гуруҳлар фаолиятига, ишларига баҳо беради, машғулотга яқин ясайди, экспертлар гуруҳи томонидан қўйилган баҳолар (баллар) ни синф журналига кучириб қўяди.**

2.6. Тушунчалар таҳлили

Услубнинг моҳияти. Ушбу услуб ўтилган (чорак, семестр ёки ўқув йилида тугатган) ўқув предмети ёки бўлимнинг барча мавзуларини такрорлаш, мустаҳкамлаш. ўқувчилар томонидан ёдга олиш, бирон-бир мавзу бўйича ўқитувчи томонидан берилган тушунчаларга мустақил равишда ўз изоҳларини бериш, шу орқали ўз билимларини текшириб баҳолашга имконият яратиш ва ўқитувчи томонидан қисқа вақт ичида барча ўқувчиларни баҳолай олишга, оғзаки ва ёзма ишқларини такомиллаштиришга йўналтирилган.

Услубнинг мақсади. Ўқувчиларни машғулотда ўтилган мавзунини эгаллаганлик ва мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириб олинганлик даражаларини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда эркин баён эта олиш, ўзларининг билим даражаларини баҳолай олиш, яққа ва гуруҳларда ишлай олиш, сафдонларининг фикрига ҳурмат билан қараш, шунингдек ўз билимларини бир тизимга солишга ўргатиш.

Услубнинг қўлланилиши: ўқув машғулотларининг барча турларида (дарс бошланиши ёки дарс охирида ёки ўқув предметиинг бирон-бир бўлими тугатилганда) ўтилган мавзунинг ўзлаштирилганлик даражасини баҳолаш, такрорлаш, мустаҳкамлаш ёки оралик ва якуний назорат ўтказиш шунингдек, янги мавзунини бошлашдан олдин ўқувчиларнинг билимларини текшириб олиш учун мўлжалланган. Ушбу услубни машғулот жараёнида ёки машғулотнинг бир қисмида яққа, кичик гуруҳ ҳамда жамоа шаклида ташкил этиш мумкин. Ушбу услубдан уйга вазифа беришда ҳам фойдаланса бўлади.

Машғулотда фойдаланиладиган воситалар: таркатма материаллар, таянч тушунчалар рўйхати, қалам (ёки ручка), слайд.

Изоҳ: режа бўйича белгиланган мавзу асосида ҳамда ўқитувчининг қўйган мақсади (текшириш, мустаҳкамлаш, баҳолаш)га мос тайёрланган таркатма материаллар (агар яққа тартибда ўтказиш мўлжалланган бўлса, гуруҳ ўқувчилари сонига, агар кичик гуруҳларда ўтказиш белгиланган бўлса, у ҳолда гуруҳлар сонига қараб, таркатма материаллар тайёрланади).

Машғулотни ўтказиш тартиби:

- ўқувчилар гуруҳларга (шароитга қараб) ажратилади;
- ўқувчилар машғулотни ўтказишга қўйилган талаб ва қоидалар билан таништирилади;
- таркатма материаллар ҳар бир ўқувчига ёки гуруҳ аъзоларига тарқатилади;
- ўқувчилар яққа тартибда ўтилган мавзу ёки янги мавзу бўйича таркатма материалда берилган тушунчалар билан танишадилар;
- ўқувчилар таркатма материалда мавзу бўйича берилган тушунчалар ёнига эгаллаган (ёки ўзларининг) билимлари асосида (берилган тушунчаларни қандай тушунган бўлсалар шундай) изоҳ ёзадилар (аввал яққа тартибда);
- ўқувчи таркатма материалда мавзу бўйича берилган тушунчаларни ўқийди ва жамоа билан биргаликда ҳар бир тушунчага тўғри изоҳни белгилайди ёки экранда ҳар бир тушунчанинг изоҳи берилган слайд орқали (имкони бўлса) таништирилади;

• ҳар бир ўқувчи тўғри жавоб билан белгиланган жавобларнинг фарқларини аниқлайдилар, керакли тушунчага эга бўладилар, ўз-ўзларини текширадилар, баҳолайдилар, шунингдек билимларини яна бир бор мустаҳкамлайдилар.

Изоҳ: «Тушунчалар таҳлили» услубини «Чайнворд», «Ўздуксиз занжир», «Кластер», «Блиц-занжир» шаклида ҳам ташкил этиш мумкин.

«Тушунчалар таҳлили» услубидан бир дарснинг ўзида дарс бошланишида ўтилган мавзунини такрорлаш, мустаҳкамлаш ёки янги мавзу бўйича ўқувчиларнинг дастлабки билимлари, қандай тушунчаларни эгалаганликлари ва нгу дарснинг охирида бугунги мавзудан нималарни билиб олганликларини аниқлаш учун ҳам фойдаланиш мумкин.

Куйида «Педагогика» фани машғулотида фойдаланиладиган тарқатма материал намунасини келтирамиз (илова).

Мавзу: Таълим ва тарбияда инновация

Тушунчалар	Мазмуни
Инновация	
Педагогик инноватика	
Педагогик инновация	
Ўқитувчининг инновацион фаолияти	
Инновацион-интерактив дарс	
Интерактив таълим	
Эвристик таълим	
Технология	
Педагогик технология	
Педагогик деонтология	
Педагогик квалиметрия	
Андрагогика	

Изоҳ: тарқатма материалдаги ёзма тушунчаларни ўқув предмети - нинг хусусиятларига қараб расмлар, рамзий белгилар, формула, чизмалар билан ифода этиш мумкин ёки тарқатма материалнинг унги томонига тушунчаларнинг изоҳи берилиб, чап томонига изоҳ асосида керакли тушунчаларни ёзиш ёки чизиш мумкин.

2.7. Блиц-сўров

Услубнинг таъсифи. Ушбу услуб ўқувчиларни ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантикий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида хилма-хил фикрлар, маълумотлар ичидан кераклисини танлаб олишни, шу билан бир қаторда, ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш ва уларга ўз фикрини ўтказиш олиш ҳамда ўз фаолияти, қунини режалантира олишни ўргатишга қаратилган.

Услубнинг мақсади: ушбу услуб орқали ўқувчиларда тарқатилган қоғозларда кўрсатилган ҳаракатлар кетма-кетлигини аввал яқка тартибда мустақил равишда белгилаш, кичик гуруҳларда ўз фикрини бошқаларга ўтказиш олиш ёки ўз фикрида қолиш, бошқалар билан ҳамфикр бўлиш олиш каби қуниқмаларни шакллантириш.

Машғулотни ўтказиш тартиби.

Ушбу услуб бир неча босқичда ўтказилади:

- ўқитувчи ўқувчиларга ушбу машғулот бир неча босқичда ўтказилиши ҳақида тушунча беради. Ҳар бир босқичга мўлжалланган вазифаларни бажаришга аниқ вақт берилиши, ўқувчилар эса шу вақтдан унумли фойдаланишлари кераклиги ҳақида уларни огоҳлантиради:

- ўқитувчи ўқувчиларнинг ҳар бирига таркатма материал беради ва улардан ушбу материални синчиклаб ўрганишларини сўрайди;

- ўқитувчи таркатма материал мазмуни ва бажариладиган вазифа (таркатма материалда берилган ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри белгилаш, белгини қоғозда алоҳида ажратилган бўлимга рақамлар билан қўйиш кераклиги)ни тушунтиради;

- таркатма материалда берилган вазифа дастлаб яқка тартибда бажарилишини таъкидлайди;

- ҳар бир ўқувчи ўзининг шахсий фикри асосида таркатма материалдаги «яқка баҳо» бўлимига берилган ҳаракатларнинг мантикий кетма-кетлигини рақамлар билан белгилаб чиқади;

- ўқувчиларнинг яқка тартибдаги ишлари тугагач, ўқитувчи улардан 3 минидан иборат кичик гуруҳлар ташкил этишларини сўрайди. Кичик гуруҳлар ўқувчиларнинг хоҳишларига қараб ёки рақамлар бўйича ташкил этилиши мумкин;

- кичик гуруҳлардаги ўқувчиларнинг ҳар бири ўз қоғозидаги «яқка баҳо» бўлимида белгиланган ҳаракатлар кетма-кетлиги билан бир-бирларини таъкидлашдилар, кейин улар 3 кишида уч хил бўлган кетма-кетликни биргалашиб (бир-бирлари билан тартитиб, баҳслашиб, бир-бирларига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириб) келишган ҳолда, тарқатилган қоғоздаги «гуруҳ баҳоси» бўлимига муқобил рақамларни белгилаб чиқадилар;

- барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, ўқитувчи ҳаракатлар кетма-кетлиги бўйича тўғри жавобни айтади ёки экран орқали намойиш қилади, яъни ўқувчилардан уларга тарқатилган қоғозлардаги «тўғри жавоб» бўлимига у томонидан айтилган ҳаракатлар кетма-кетлиги рақамларини белгилаш олиш сўрайди;

• уқитувчи «туғри жавоб» бўлимида берилган рақамлар билан «якка баҳо» ҳамда «гуруҳ баҳоси» бўлимидаги рақамларни солиштириш ва каттасидан-кичигини айириш, айирмаларни мос ҳолда «якка хато» ва «гуруҳ хатоси» бўлимларига ёзишларини суради;

• ҳар бир уқувчи ва ҳар бир гуруҳ айирмалар асосида қанчалик хатога йўл қуйганликларини аниқлаб, ўзларига баҳо қўядилар;

• уқитувчи якка ва гуруҳ хатоларининг умумий сони бўйича тушунча беради ва уларни ҳар бирини алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради ва баҳоларни синф журнаliga қайд этади;

• уқитувчи машғулоти якунлаб, баъзи гуруҳларнинг машғулоти мобайнидаги иш фаолиятларига ўз фикрини билдиради ва уқувчиларнинг билимини иловадаги мезонлар асосида баҳолайди ёки мос келган туғри жавоблар сонига қараб ҳар бир уқувчи ўз баҳосини иловада кўрсатилгандек аниқлайди.

Изоҳ: мисол тариқасида «Чигитдан мой ишлаб чиқариш» мавзусидаги блиц-сўровнинг жадвалини келтириш мумкин (ҳар бир уқитувчи ўз предмети бўйича ўтаётган ёки оғвал ўтган мавзуси асосида ушбу жадвалдан фойдаланиб блиц-сўров тушини мумкин). Блиц-сўровни ўтказиш учун вақт етарли бўлса, у ҳолда якка тартибда ҳамда 3 кишилик кичик гуруҳ шаклида ўтказиш мумкин, лекин вақт кам ёки чегараланган бўлса, унда фақат якка тартибда ёки фақат кичик гуруҳ шаклида машғулоти ташкил этиш мумкин.

Мавзу: Чигитдан мой ишлаб чиқариш

Гуруҳ баҳоси	Гуруҳ хатоси	Туғри жавоб	Якка хато	Якка баҳо	ҲАРАКАТЛАР КЕТМА-КЕГЛИГИ
					Чигит пустиқдан ажратилади.
					Мағиз қовурилади.
					Чигит олиб келинади.
					Мағиз майдаланди.
					Мой дезодорацияланади.
					Мой оқланади.
					Мағиз пресланади.
					Кунжара экстракцияланади.
					Чигит тозаланади.
					Чигит намланади.

5-6 та туғри жавоб-«қоникарли»;

7-8 та туғри жавоб-«яхши»;

9-10 та туғри жавоб-«аъло»

Ўқитувчилар иш тажрибасидан:

Пайванди	Туғри жавоб	Яқин баҳр	Оштахтарнинг тайёрланиш кетма-кетлиги
	5		Тахта иш столга маҳкамланади
	7		Силликланади
	8		Безак берилди
	4		Тахта танланади
	1		Оштахта кўрinishи режалаштирилади
	6		Тахта қиркилиб шилкга келтирилади
	2		Оштахта чизмаси қоғога туширилади
	3		Асбоб-ускуналар ҳозирланади
			Жами

Туғри жавоб	Яқин баҳр	Яқин баҳр	Мавзулар
4			Касрининг квадрат илдици
7			Чала квадрат тенглама
2			Ҳақиқий сонлар
1			Арифметик квадрат илдици
8			Тули квадрат тенгламалар
5			Даражанин квадрат илдици
6			Кўнайтманин квадрат илдици
9			Квадрат тенглама ва униин илдицлари
3			Иррационал сонлар
			Жами

Изоҳ: Юқорида берилган «Блиц-сўров» услубини «Блиц-ўйин» шаклида ҳам ташкил этиши мумкин, масалан, бирон бир фаолиятдаги ҳаракатлар кетма-кетлиги юқоридаги жадвалга киритилади, ўқувчилар машғулот давомида ҳаракатлардан қайси бири биринчи, қайсиларини иккинчи... билжасаришларини рақамлар билан белгилаб чиқадилар - ўтказилиш тартиби «Блиц-сўров» услуби каби ўтказилади, фақат «Блиц-ўйин» услуби мавзусига «Мен» олмоши ишлатилади, масалан, «Мен тадбир ташкилотчиси», «Мен компьютерни ишга тушираман», «Мен ҳайдовчи», «Мен масала ечаман» ва ш.к. мавзудан келиб чиқиб, ҳаракатлар кетма-кетлиги берилди.

Эслатма: «Блиц-сўров», «Блиц-ўйин» услубларига фақат аниқ алгоритми бўлган ҳаракатлар ёки ишлар белгиланади.

2.8. Ёзма баҳс (дебат)лар

Услубнинг мақсади: ўқувчиларга ўқув хонасидаги тенгдошлари билан биргаликда шу онла жамоатчилик фикрини тўлқинлантираётган мавзуларда мулоқотларни режалантириш имконини бериш. Услуб ўқувчиларнинг берилган мавзу соҳасидаги билимларини чуқурлаштириш шароитини яратиш, мунозара маданиятини ўргатиш ва ўз фикрини асослаш қобилиятини ривожлантириш.

Бу услубдан фойдаланишда ўқитувчи ўқувчиларни баҳолаш учун асос хизматини ўтовчи ажойиб материалга эга бўлади. Ёзма баҳслар услубиёти бундай мулоқотларни ўқув хонасидаги барча ўқувчилар иштирокида ёзма шаклда ўтказиш имконини беради.

Маниқулотни ўтказиш тартиби:

1. Ўқувчилар баҳс мавзуси билан уй (ёки олдин ўтказилган маниқулотлар)да танишадилар. Баҳс арафасида ўқитувчи бўлажак мавзу тугрисида ўқувчиларга ахборот берар экан, баҳслар қай йўсинда ўтишини қисқача тушунтиради (бу, албатта, баҳслар биринчи марта ўтказилаётган бўлса, жуда муҳимдир).

2. Ўқитувчи гуруҳ ўқувчиларини иккига ажратади ва уларни ўқув хонасининг икки томонига катор қўйилган столлар ёнига ўтказади ва ҳар бир гуруҳ катнашчилари қайси нуқтаи назарни ҳимоя қилишларини белгилайди (масалан 1-гуруҳ – ижобий ҳолат жорий қилиниши тарафдорлари, 2-гуруҳ – бунга қаршилари).

3. Шундан сунг ўқитувчи ўқувчиларни жуфтликка ажратади, ҳар бир жуфтликда қарама-қарши қарашлар тарафдорлари бўлини керак. Жуфтликларни тартиб рақами ёки алифбо ҳарфлари билан белгилаймиз. Агар ўқув хонасида ўқувчилар сони тоқ бўлса, ўқитувчи мунозарага етишмаган шерик ҳуқуқида катнашиши мумкин. Ўқитувчи 1-гуруҳ ўқувчиларига (келтирилган мисолда – ижобий ҳолатни жорий қилиш тарафдорлари) ҳар бири жуфт санаси (рамзи) билан белгиланган катак қоғоз варақларини тарқатади.

4. Ўқувчилар ўқув хонасининг икки томонида ўтириб, жуфтма-жуфт ёзма мулоқотни бошлайдилар. 1-гуруҳ ўқувчиларига ўзлари маъқуллаётган нуқтаи назар фойдасига битта очик далилни шакллантириш учун 5 дақиқа вақт берилади. Улар бу далилни қоғоз варағига пухта таҳрир қилинган параграф шаклида ёзадилар. Бу вақтда 2-гуруҳ ўқувчилари ўзлари баҳс жараёнида баён этишлари мумкин бўган нуқтаи назарларини исботлашлари мумкин.

5. Ёзилган варақлар қарши гуруҳдаги шерикларга (ижобий ҳолатнинг жорий қилинишига қарши чиқувчиларга) берилади. Уларга жуфтлик бўйича шерикларининг далилларига қарши жавоб топил ва ёзиш учун ҳамда ўз қарши далилларини баён қилишлари учун 8 дақиқа вақт ажратилади.

6. Далиллар алмашишининг бундай тартиби 2-3 марта такрорланади, бунда ҳар бир ўқувчи шеригининг далил-исботига жавоб қайтариши ва ўзининг ақс далилини келтириши шарт. Ўқувчиларнинг билимларини

шиқлаш учун 3-4 раунд етарлидир. Охириги раундда ўқувчиларга якуний параграфни ёзиш имкони берилади. Шундан сўнг ёзма иш йиғиб олинади.

7. Баҳсларни самарали яқунлашнинг энг қулай шакли – иккала томонга қаратилган саволдир: «Қарши томоннинг энг яхши далил-исботлари қайсилар бўлди?» Ҳар иккала томон вакиллари қарши тараф ёзган фикрларни ўқиб юқоридаги саволга жаноб берадилар.

8. Уқитувчи ишни яккама-якка ёки жуфтлик бўйича баҳолаши мумкин. Агар ўқитувчи ёзма ишни баҳолашни режалаштирган бўлса, у ҳикда ўқувчиларни дарснинг бошидаёқ огоҳлантириши керак.

Таълим муассасаларининг машгулотларида ёзма баҳслар услубидан фойдаланиш мобайнида қуйидаги жадвал кўринишида келтирилган тарқатма материалдан фойдаланиш мумкин:

Баҳс мавзуси	
ҲА	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Далил келтирмоқ
ИЎҚ	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Далил келтирмоқ
ҲА	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Далил келтирмоқ
ИЎҚ	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Далил келтирмоқ
ҲА	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Далил келтирмоқ
ИЎҚ	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Далил келтирмоқ
ҲА	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Якуний фикр
ИЎҚ	<ul style="list-style-type: none"> • Жавоб • Якуний фикр

3-§. ҰЙИНЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

3.1. «Консенсус ва конфронтация» ролли-ишчан ўйини (келишув ва зиддият)

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларда маънавий ва танқидий фикрлаш ҳамда муросага келиш маҳоратини шакллантириш ва болалар ҳуқуқлари муаммолари билан боғлиқ бўлган тушунчаларини аниқлаш.

Машғулотни ўтказиш кетма-кетлиги:

1. Ҳаққини бошлаш.

Маъмур бошқичининг вазифаси: у ёки бу фикрни тўғри эканлигини исботлаш орқали оппонентларни ўз томонига олдириш.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

Ўқувчиларга бирин-кетин тасдиқловчи фикр ёзилган таркатма материаллар кўрсатилади. Уларга таркатма материалларда берилган фикрларни қабул қилиш ёки қилмаслик таклиф қилинади. Таркатма материаллардаги фикрларни қабул қилган ўқувчилар бир томондан, қолганлари иккинчи томондан жой эгаллайдилар. Шундай қилиб гуруҳ 2 та кичик гуруҳларга ажралади. Улардан бири тасдиқланган фикрни қабул қилади ва унинг тўғрилигини исботлайди, бошқа гуруҳ эса оппонент бўлади. Гуруҳларнинг вазифалари – ўз гуруҳларига бошқа гуруҳ аъзоларидан кўпроқ кишини жалб этиш, яъни уларнинг фикрларини ўзгартиришга олиб келишдан иборатдир. Ҳар бир тасдиқланган фикр устида 5 дақиқа ишланади.

Таркатма материалда тасдиқланган фикрлар қуйидагича бўлиши мумкин:

- болалар ҳуқуқлари ҳеч қачон етарлича ҳимоя қилинмайди;
- ўзининг ҳуқуқларини билиш ва уни ҳимоя қилиш шарафли ишдир;
- «Болалар шахсий ҳаёт кечириш ҳуқуқига эгадирлар». Бу ҳақиқатни катталар ҳеч қачон қабул қилолмайдилар;
- ўз ҳуқуқларини ҳимоя қила туриб баъзида ўзаро зиддиятларга ҳам дучор бўлишга тўғри келади;
- ўз ҳуқуқларимни ҳимоя қила оламани, турли услубларни маъқуллай оламани;
- ҳар бир бола учун ўз ҳуқуқларини билиш ўта муҳимдир;
- масъулият ҳақида эса болага катталар эслатиб туришади;
- ҳамма вақт менинг ҳуқуқларим бошқалар ҳуқуқларини чегаралаб туради;
- ҳуқуқ доимо жавобгарликни сезишни тақозо этади;
- болалар ҳуқуқларини фақат катталар ҳимоя қила оладилар;
- ҳар бир инсон ўз қарашларини ўзгартириш ҳуқуқига эга;
- катталар ҳуқуқлари болаларнинг ҳуқуқларини чегаралайди;
- кучли одам ҳамини ҳақдир;
- эркаклар ва аёллар ҳеч қачон тенг бўлмайдилар.

2. Таҳлил:

Мазкур босқичнинг вазифаси: ўйинни ўтказиш вақтида ўз ҳолатини таҳлил қила олиш ва қуйидаги саволларга жавоб бериши лозим:

1. Ўйин шартларини бажариш қийин бўлдимиди?
2. Мазкур ишни бажариш вақтида нималарни ҳис этдингиз?
3. Баҳс – мунозара натижасидан қониқдингизми?
4. Натижага эришишингизда Сизга нима ёрдам берди ва нима ҳалақит берди?

Бу фаолият ҳамкорликда кўтаринки руҳда ўтиши, яхши натижа билан tugashi ва суҳбатдош чарчамаслиги керак.

Баҳс-мунозараларнинг натижасини, албатта, таҳлил қилиш ва баҳолаш керак. Унинг муваффақияти: *биринчидан*, гуруҳлар ва уларнинг иштирокчи (ҳамкор)ларини бир-бирларига ўзларининг вазиятлари ва ҳолатларини тушунтириб, янги ахборотлар олишларига, *иккинчидан*, ўзаро муносабат шартларидаги зиддият (ёки салбий ҳолат)нинг бир қисми йўқ қилинишига эришишларига, *учинчидан*, қўйилган муаммони ечиб, ўзаро бир-бирларини тушунишларига боғлиқ.

3. МуроСага келишишнинг кичик гуруҳда (жуфтликда) ташкил этилиши.

Мазкур босқичнинг вазифаси: икки оппонент ўртасидаги у ёки бу фикрни тасдиқлашни розилигига эришиш.

Машгулотни ўтказиш тартиби:

Ўқувчиларга бирон-бир тасдиқланган фикрни танлаш таклиф этилади. Бу биргаликдаги иш қуйидаги кўринишда: бир киши тасдиқловчи, иккинчи киши эса инкор этувчи бўлади. Бу фаолият якунида маълум бир жуфтликлар шикланади (ёки агар кичик гуруҳда уч киши бўлса, учта қатнашчи). 10 дақиқа мобайнида конструктив баҳс-мунозара кўникмаси ёрдамида муроСа (консенсус)га эришиш керак.

Муҳокама қилиш учун тахминий саволлар қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Сизга ўйин шартларини бажариш қийин бўлмадимиди?
2. Ўйин давомида Сиз нималарни ҳис этдингиз?
3. Баҳс-мунозара натижасидан қониқдингизми?
4. Натижага эришишда Сизга нима ёрдам берди ва нима ҳалақит берди?

Машгулот охирида ўқитувчи ўқувчиларнинг фаолиятларига баҳо беради ва машгулотни якунлайди.

3.2. Чорраҳа

(малака ошириш институтлари,
факультетлари, семинар
катнашчилари учун)

Технологиянинг характеристикаси: ушбу технология «давра суҳбати»нинг такомиллаштирилган варианты бўлиб, жараён давомида ўйин элементларидан фойдаланилади, чорраҳадаги воқеа, ҳодисалар ва уларнинг ечимига эътибор берилди.

Технологиянинг мақсади: ўйин элементлари ёрдамида тингловчиларнинг иш тажрибаларидаги янгиликлар, технология, методлар билан танишиш, уларда ўзларини назорат қилиш, фаолият ва тажрибаларига ўлгалар фикри, тажрибаси асосида баҳо бериш қўшиқмаларини шакллантириш.

Машгулотни ўтказиш тартиби:

- машгулот ўқув хонасидан ташқарида – бино коридори, фойэси, ҳовли, вестибюлда бошланади;

- ўқитувчи машгулотни ўтказиш тартиби, мавзу ва талаблар билан таништиради;

- ўқитувчи ўқувчиларга шу яқин ўртада чорраҳа борлиги ва унда ҳозирги кун талаби остида 4 катга бино қурилганлиги, бино ичида таълим тизимини янада такомиллаштириш учун жуда керакли бўлган жиҳозлар борлиги, улардан кўпчилик анчадан бери самарали фойдаланиб келаётгани ҳақида маълумот беради;

- ўқитувчи чорраҳада жойлашган бинолар билан таништиради: «Усталар», «Иновациялар», «Технологиялар», «Инструментлар». Ўқитувчи бинолар билан таништириб бўлгач, уларни чорраҳага таклиф этади ва кимни қайси бино кўпроқ қизиқтиради, шу бинога киришлари, жойлашмишлари мумкинлигини айтади, лекин барча бинолар ва уларнинг ичидаги жиҳозлар жуда қизиқарли, кераклигини ҳисобга олган ҳолда биноларга тенг бўлинишларини илтимос қилади;

- ўқувчилар ўқув хонасига кириб, чорраҳа шаклида қўйилган стол, стулларга жойлашишади;

- ўқитувчи чорраҳадаги биноларга жойлашган гуруҳ аъзоларига бино ичидаги жиҳозлар, таълим тизимига керакли воситалар, маълумотлар билан танишиб бир-бирлари билан ўртоқлашишларини сўрайди, яъни гуруҳ аъзолари ўзлари жойлашган бинодан қандай жиҳозлар олишган, уларни ҳаётларида, ўқув жараёнида, иш фаолиятларида шу вақтгача қай даражада ишлатиб келишган ва қандай натижаларга эришишгани ҳақида бир-бирлари билан ўзаро суҳбатлашиб, тажриба алмашадилар.

Ўқитувчи имконият ва шароитдан келиб чиқиб вақт белгилайди;

Изоҳ: масалан, «Усталар» биносидагилар ўз тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда ўқитувчининг педагогик маҳорати, унинг элементлари: «Инновациялар» биносидагилар – шу кунда таълим, тарбияда, ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятида, ўқув жараёнига кириб келган янгиликлар (иш тажрибаларидан келиб чиқиб), «Технологиялар» – биносидагилар иш фаолиятларида қўллаётган педагогик технологиялар; «Инструментлар» – биносидагилар эса шу кунларда иш тажрибаларида қандай интерфаол методлар борлиги ва уларни қўлланиши ҳақида ўзаро сузлашадилар, тажриба алмашадилар, энг муқобил (қулай, самарали) фикрни, тажрибани танлайдилар бошқа биносидагилар билан алмашишга тайёрланадилар.

- гуруҳлар ўзаро суҳбатларини тугатгач, ўқитувчи улардан бинодан олинган таассуротлар ҳақида фикр билдиришларини сўрайди, яъни бино ичида топилган энг кизиқарли, энг муқобил (қулай, самарали) бўлган жиҳозлар (тажрибалар)ни «Пинборд» техникаси ёрдамида алоҳида кичик қоғозларга ёзиб, доскага, флипчартга маҳкамлашларини, сўнгра улар ҳақида (ўқитувчи томонидан белгиланган вақт ичида) қисқача маълумот беришларини сўрайди:

- гуруҳ аъзолари танланган энг муқобил (қулай, самарали) тажрибадаги фикрни кичик қоғозларга ёзиб, доска ёки флипчартга маҳкамлайдилар, улар билан таништирадилар ва қисқача маълумот берадилар;

- биносидагилар танланган жиҳозлари билан таништиришларида, уларга қарата саволлар билан мурожаат қилиши мумкин, масалан, «Одатда чорраҳада баъзида турли хил воқеалар, кўнгилбузар вазиятлар учрайди. Тўғрими? Шундай экан, сизнинг танлаган жиҳозларингизни (тажрибангизни) ишлатиш вақтида қандай тўсиқлар, кўнгилбузарликлар бўлиб ўтган ёки бўлиши мумкин?»

- барча фикрлар, тажриба алмашиш тугатгач, ўқитувчи, машғулот ҳақидаги фикрларни аниқлайди. Уш фикрларини билдиради ва машғулотни қўйидагича якунлайди: «Чорраҳа – учрашувлар жойи, турли ҳаракатлар, бекатлар жойи, воқеа, ҳодиса ва тўқнашувлар жойи, ҳар бир бошланган иш чорраҳанинг хоҳлаган йўли орқали амалга ошиши мумкин, бир томонда амалга ошмаган иш, иккинчи томонда рўй бериши мумкин бўлган иш, чорраҳада тасодифларнинг бўлмаслиги, бу ерда керакли йўлни топа билиш, чорраҳанинг қоидаларига тўлиқ амал қилишни талаб этади, биз ҳам бугун чорраҳада қурилган бинолардаги жиҳозларни тўғри танлаб олиб керакли йўлдан уларни манзилга етказиш, яъни ўқув жараёнида услуб, шакл, усул, воситаларни тўғри танлаб ўз ўрнида ишлата олиш, бу борада уларни ишлатишга қўйилган талабларга тўлиқ риоя қилиниши, турли хил ортикча тўсиқларнинг олдини олиш мумкинлигини аниқладик. Бугун сиз томондан тайинланган, танланган технологиялар, инновацион-интерфаол методлар жуда кизиқарли, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам кераклича, ўз ўрнида тўғри ишлатилмаётганини билиб олдингиз. Сизнинг фаолиятингиздаги инновациялар, технология ва интерфаол методлар амалиётда қўлланиши, чорраҳадаги каби турли тасодифлардан холи бўлиши, иш жараёнингиз самарали, ахлоқ-одоб меъёрлари доирасида, тартибли бўлиши сизнинг иш

тажрибангиз, керакли усул ва услубларни, шакл ва воситаларни тўғри танлашингиз ҳамда уларни маҳорат билан амалга оширишингизга боғлиқ эканлигига яна бир маъруҳба ишонч ҳосил қилдингиз»;

• ўқитувчи машғулотни якунлайди, гуруҳларга миннатдорчилик билдиради, доскага маҳкамланган фикрлар, тажрибаларни амалий иш учун гуруҳларга таркатади.

3.3. САН (самарали, ахлокли, назокатли)

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларда яққа, жамоавий, гуруҳ билан ишлаш, ижодий ва ташкилотчилик фаолияти кўникмаларини, ишга масъулият билан ёндашувни шакллантириш, безаш ишлари кўникмаларини ривожлантириш.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

✓ ўқитувчи ўқувчилар аудиториясини ўтказиладиган машғулотнинг тартиб-қондалари билан таништиради ва ўқувчилардан 3 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўлинишларини югтимос қилади;

✓ кичик гуруҳларда ўқувчилар қуйидаги роҳларга бўлинади: рассом, адабий ва бадиий муҳаррир, дизайнер (безакчи). Кейин ҳар бир гуруҳ вакили ўқитувчи столдан топшириқлар ёзилган карточкалар ичидан биттасини танлаб олади.

Топшириқлар қуйидагича бўлиши мумкин:

- деворий газета (бирон мавзуга, байрамга ёки юбилейга бағишланган ёки ҳазил-мутойибали, сатирик ёки ўқув фани ёки гуруҳ фаолиятига бағишланган ёки мониторинг экрани каби) эскизини тайёрлаш;

- байрам (ёки бирор-бир тадбир)га чорловчи афишанинг (масалан, зълон, ташвиқот, таклифнома) эскизини тайёрлаш;

- турли тадбирлар (масалан, байрам)га бағишланган таклифноманинг эскизи ва макетини тайёрлаш;

- табрик откриткаларининг макетларини тайёрлаш;

- бирор тадбир ўтказиладиган жойни безатиш эскизи ёки макетини тайёрлаш;

- икэбана тайёрлаш.

• Кичик гуруҳларга топшириқни бажариб, тақдимот қилишлари учун тайёрланишларига 30 дақиқа вақт берилади. Тайёргарлик вақти тугагач, тақдимот бошланади. Тақдимот вақтида гуруҳлар уэлари тайёрлаган эскиз ва макетлари билан барчани таништирадидлар, **намойиш этадилар** ва асослайдилар, жамоавий ижодий фаолиятдаги ўз нариантларини ҳимоя қиладидлар. Тақдимот тугагач, умумий муҳокама бошланади. Муҳокама жараёнида ўқувчилар безатилган, тайёрланган ишларга тегишли талабларни аниқлайдилар, ўқитувчининг ўзи ёки алоҳида тузилган ижодий гуруҳ эса талабалар томонидан билдирилган фикр ва таклифларни махсус хона тахтасига ёки ватман қоғозига ёзиб борали.

Машгулот охирида ўқитувчи ўқувчиларга юқорида берилган турли топшириқлар бўйича бир неча намунавий эскизлардан тарқатади.

Юқорида мисол тариқасида келтирилган 26 та педагогик технологиялари ва интерфаол услубларни ўқув жараёнида тўлалигичи ёки қисман ишлатилиши ўқувчиларда мантиқий, ақлий, ижодий, танқидий, мустақил фикрлашни шакллантириш ва ривожлантиришга ҳамда ҳаётда учрайдиган турли хил вазиятлардан оқилона чиқа олиш, муаммоларни еча олишга ёрдам беради.

*Ҳаётин утказса, урганиб сабоқ,
устоз ҳам, шогирд ҳам ҳеч бўлмас нуноқ.*

Абу Шукур Балхий

4-§. ДАРСГА КИРИШ ВА ТАҲЛИЛ ЭТИШ ТЕХНИКАСИ

Дарсга кириш ва уни таҳлил этиш зарурати

Бозор иқтисодиёти шароитида таълим мазмунига қўйиладиган талаблар янада кучайди. Утказилаётган ижтимоий тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатмоқдаки, бугунги ўқувчиларнинг аксарияти ўқишга қизиқиши анча пасайган. Бунинг сабабларидан бири дарс мобайнида ўқитувчи билан ўқувчи ўртасида мулоқотнинг камлигидир. Шунингдек, умумий ўрта таълим мактабида, ўрта-маҳсус касб-хунар таълими муассасаларида ҳамкорлик педагогикаси, халқ тарбияшунослиги ва педагогик руҳшунослар хизмати тўғри йўлга қўйилмаган. Умуман олганда, ўқитувчи ўзининг кучли ва заиф томонларини ҳар доим англаши керак. Айрим ўқитувчилар ўзларининг заиф томонларини, айниқса, ўз соҳалари бўйича етарлича билимга эга эмасликларини ёпиш учун ўқувчига ортикча талаблар қўядилар. Ўқувчилар ўқитувчининг буш томонини тез англайдилар. Шунинг учун у ҳадиксираб эмас, балки ўқитувчи ҳурматиши жойига қўйиб муносабатга киришиши мумкин. Бундай муҳитни ва ўқувчиларнинг руҳий кайфиятини ўқитувчи баъзан сезмайди. Ўқувчилар ўқитувчини ҳар доим кузатиб борадилар. Улар ундан илиқ сўз, меҳр – муҳаббат ва мурувват кутадилар.

Ҳозир педагогика фани олдида таълимнинг тарбиявий аҳамиятини очиб бериш муаммоси турибди. Шундай шароитда, баъзан ўқитувчининг тапқир қиёфаси ҳам тарбиявий аҳамият касб этади. Лекин буларнинг ичида энг муҳими ва ўқувчи учун энг аҳамиятлиси – ўқитувчининг билимдонлиги, янгилик ва дунёвий билимларга чанқоклиги, унинг сўзи билан ишининг мувофиқ келиши, ўқувчиларни изланишга, билимларни мустақил эгаллашга, ҳар бир фаннинг моҳиятини тушунишга, ишга ижодий ёнланишга ундаши ва эркин фикрлани ҳамда мустақил ишлаш учун шароит яратиши, педагогик технология ва интерфаол услубларни тўғри танлаб ишлата олиши билан белгиланади.

Педагогик фаолиятда амалга оширилган кўп йиллик иш тажрибалари ва кузатишлар, ўқитувчи ҳамиша ўз устида ишлаши, билим, қуликма ва малакаларни такомиллаштириб бориши кераклигини кўрсатмоқда. Ўқитувчи педагогик маҳоратининг кундан-кунга ўсиб бориши, ўқув жараёнида янги педагогик ва ахборот технологияларини қўллай олишининг кучайиши унинг педагогик фаолиятида амалга ошади. Ўқитувчи фаолиятининг қанчалик самарали эканлигини, одатда, унинг маҳоратини кузатиш, ўтаётган дарсларини таҳлил қилиш орқали билиш мумкин. Бундай ишларни кўпинча вазирликнинг масъул ходими, таълим муассасаси раҳбари ёки методистлар, ўқитувчи ва услубий бирлашма бошлиқлари амалга оширадилар. Раҳбар ходимлар ўзлари учун дарс таҳлилига ким сифатида (раҳбар ёки педагог) қираётганликларини аниқлаб олишлари керак.

Дарс таҳлили - бу текширувчи, ўқув муассасаси раҳбари, методистнинг ижодийлиги, новаторлиги бўлиб, у фақат ўқитувчи меҳнати натижасини баҳолабгина қолмай, уни тарбиялайди, ўқитувчинини билими ва маҳоратини кенгайтиради, янги иш шакли ва методларни ялланшга қўмаклашади.

Шу сабаб, ўқитувчи дарсига кириш ва таҳлил қилишни мақсад қилиб қўйган шахс, аввало, дарс таҳлилига киргунгача, дарс таҳлилига кириш ва уни кузатиш вақтидаги ҳамда дарс тугагандан кейинги ҳаракатларини аниқ белгилаб олиши керак. Биз бу ҳаракатларни гуруҳларга бўлиб кўриб чиқамиз:

1. Дарс таҳлилига киргунгача тайёргарлик.
2. Дарс таҳлилига кириш ва кузатиш.
3. Ўтказилган дарсни таҳлил этиш.
4. Дарсни таҳлил қилаётган шахснинг этикаси ва маданияти.

Дарс таҳлилига киргунгача тайёргарлик

қўйидагиларни ўз ичига олади:

- дарс ўтказувчи ўқитувчи фаолияти билан танишиш;
- дарс мавзуси ва унинг мазмуни, дарс жадвали, ўқувчилар гуруҳи фаолияти билан танишиш;
- охирги магуруҳба қачон, қимлар, нима мақсадда шу ўқитувчи дарсига киришгани, ударнинг таҳлили, хулосалари ҳақидаги маълумотлар билан танишиш;
- сўнгра дарсга кириш ҳақида фикр билдириш ҳамда мақсадни белгилаб олиш ва ўқитувчинини огоҳлантириш, мақсадни тушунтириш.

Демак, бирор ўқитувчининг дарсига кириш мўлжалланган бўлса, ўқитувчилик касби одобига кўра шахсларни дарсга киритиш олдида (айниқса, ташқаридан келган шахсларни) қайси аудитория (синф)га ва қайси дарсга кириш ҳақида огоҳлантирилишлари лозим. Аввало, услуб бирланима раиси, имконият бўлмайдиган тақдирда, маъмурият раҳбарларидан бири, ташқаридан келган кузатувчинини бирга олиб киришни мақсадга мувофиқ. Ҳар қандай дарсга ҳоҳлаган шахс (юқори ташкилот ходими, раҳбарият, ҳамкасб ва б.) ўқитувчинини огоҳлантирмасдан тўғридан-тўғри кириб келишлари маданиятсизлик (афсуски, кўпчилик раҳбарлар бунга риоя қилмайдилар) ҳисобланади. Бу, ўз навбатида, баъзи-бир англашилмовчиликлар ва психологик тўсиқларнинг олдини олишга ёрдам беради.

Дарс таҳлилига кириш ва кузатиш

қўйидагиларни ўз ичига олади:

Дарс таҳлилига кириш вақтида

- дарсга кеч қолмаслик (кеч қолинса, кирмаслик, ўқув жараёнини бузмаслик);
- дарс ўтиладиган ўқув хонасига қўнғироқ чалинишидан олдин кириб жойланиб олиш;

- синф хонаси ва ўқувчилар жамоасига мослашиш; ўқувчиларни келган меҳмонга мослашиб олиншларига имконият яратиш;
- синф хонасининг жиҳозланиши, санитария ҳолати, ўқувчиларнинг дарсга тайёрлиги, жойланишлари, ташқи кўринишлари, мавзунинг ёритишга керакли бўлган воситаларнинг тайёрлигини кузатиш;
- дарснинг ўқув-методик хужжатлари билан танишиб олиш;
- ўқувчилар жамоаси, ўқитувчининг руҳий ҳолатини кузатиш.

Демак, кузатувчилар орқа ўриндиклардан бирини эгаллагач, дарс бошланади.

Ўқитувчи дарсга кирганида кулида (ёки ўқитувчи столида) гуруҳ журнали, ўқув дастури, календар-мавзу режаси, дарснинг технологик харитаси бўлиши керак, кузатувчилар дарс бошлангунга қадар керакли хужжатлар билан танишиб оладилар, хона ва ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлик даражаларини аниқлаб оладилар.

Дарс жараёнини кузатиш вақтида

- ўқитувчининг дарсга кириб келиши (кайфияти, ишончли қадам ташлаши, самимийлик ҳолати, биринчи сўзи, оҳангдорлиги, ташқи кийфаси, кийим ва б.) ни кузатиш;
- керакли ёзувлар, таклиф ва тавсияларни дафтарга кайд қилиб бориш;
- дарсни туляк кузагиш: чиқиб кетмаслик, ортиқча ишлар билан шугулланмаслик.
- дарсга қўйилган мақсад асосида дарс жараёнини кузатиб боришда қуйидагиларни аниқлаш:
 - а) ўқувчиларда ўқув предмети бўйича билим, кўникма, малакалар қай даражада шаклланган ва уларни амалдаги вазифаларни ечишга қўллай олишлари;
 - б) ўқувчиларнинг мустақил фаолиятларини ташкил этилиши;
 - в) дарс жараёнида турли хил услублар ва шаклларни қўлланиши (услуб, шакл ва педагогик технологияларни мақсадга мувофиқ танланганлиги);
 - г) дарс жараёнида ўқувчилар фаолиятининг ўзгариб туриши, хилма-хиллиги;
 - д) дарс жараёнидаги ишларни, ҳаракатларни жадаллиги;
 - е) мавзу ва дарсни предметлараро боғлиқлиги;
 - ж) ўқитувчининг синфдаги психологик муҳитни ва назиятни бошқариши.

Демак, ўқитувчи фаолиятига самимий муносабатда бўлиш, унга ҳурмат билан қараш, ҳаракатларини (пантомимика орқали) маъқуллаб туриш.

Дарсни таҳлил этаётган кузатувчилар одоб-ахлоқ қоидаларига ва педагогик маданият талабларига амал қилган ҳолда ўзларини тутишлари керак. Кузатувчиларни ноурин ҳаракатлари ўқитувчининг ҳалқитини, ҳаяжонини кучайтириши мумкин. Фикримизча, дарсни таҳлил этаётган кузатувчилар ўқув жараёни мобайнида ўқитувчи эътиборини

чалгитмасдан, унга халакит бермасдан, ўқитувчининг фикрига аралашмасдан, тузатмасдан, унга халакит берадиган ҳаракатлар (ҳисобот ёзиб ўтириш, ёзма ишлар ва дафтарларни текшириб ўтириш, синф журналини тулатиш, чорак баҳоларини қўйиш, ва б.) қилмасдан, уяли телефони учуриб қўйган ҳолда ўзаро суҳбатлашмасдан кузатишлари керак. Ўқитувчига таъсирли қараш қилмасдан самимий ҳолда қараб баъзида маъқуллаш каби ҳаракатлардан фойдаланган маъқул.

Дарсдан кейинги таҳлил

Бу - фақатгина ўқитувчининг ютуқлари, камчиликларини топиши уни қоғозга тушириш эмас, балки ўқитувчининг педагогик маҳоратига ижобий таъсир кўрсатиш ва янгича ёндашувни шакллантиришда, унинг унга хос усули, методларини танлаш ва қўллай олишида ҳамда ўқув-тарбия жараёнини такомиллантиришда муҳим воситадир.

Кузатилган дарсни таҳлил этиш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- аввал дарс ўтказган ўқитувчини эшитиш;
- мақсаддан келиб чиқиб таҳлил қилиш;
- камчиликларни тақлиф ва тавсия сифатида билдириш, шахсиятга тегмаслик;
- ўқитувчининг обрўсини кўтариш, унда кейинчалик янада самарали меҳнат қилишга имконият ва хоҳиш уйғотиш.

Демак, дарс таҳлили ўқитувчида кўтаринки руҳни шакллантиришни лозим. Ўтказилган таҳлил ўқитувчи томонидан сизни яна бир магуруҳба ўзининг кейинги дарсига тақлиф қилишга мажбур этиши керак.

Педагогик тадқиқот, педагог олимлар ва амалиётчилар фикрлари шуни кўрсатадики, дарс таҳлиliga ёндашувлар хилма-хил, лекин улар ичида дарс таҳлиliga комплекс ёндашув алоҳида ўрин тутаяди.

Дарсинг комплекс таҳлиliga қуйидагиларни кузатиш мумкин:

Педагогик таҳлил – ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг хилма-хиллиги, яъни дарс жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар қандай фаолиятларда иштирок этишлари.

Психологик таҳлил – синфда ва жамоада психологик муҳитни қўриқлиши, ўқитувчи ва ўқувчиларни дарсга руҳан тайёрлиги.

Ижтимоий таҳлил – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида самимий муносабатни ўрнатилиши, ўқувчиларга шахс сифатида муносабатда бўлиши, яъни ёки гуруҳларда иш олиб борилишида ўзаро ҳурматни ташкил этилиши.

Технологик таҳлил – педагогик технологиялар ва интерфаол усулларни шу дарс, шу мавзуга тўғри танланганлиги, мақсадга мувофиқлиги, қўлланилиши.

Профессионал таҳлил – ўқитувчининг касбий маҳорати (ўқувчиларни қизиқтириши, нутқий маданияти, сўз бойлиги, нутқ оҳангдорлиги) ва касбига бўлган муносабати (дарсни жушиб олиб бориши, ижодийлиги, импровизацияси).

Методик таҳлил – дидактик таҳлил (таълим назарияси категориялари, тамойилларига асосланганлиги, дидактик материалларни борлиги, шу мавзу учун тўғри танланганлиги ва ўз вақтида, ўз ўрнида ишлатилиши), ўқув жарасининг ташкил этилиши, конструкцияси.

Юқорида дарсни таҳлил этишга берилган тавсияларни кенгроқ ёритиш мақсадида унинг таркибий қисмларини кўриб чиқамиз.

Дарс таҳлилининг асосий таркибий қисмлари

Мутахассис сифатида ўқитувчининг дарсини кузатиб, уни таҳлил этишни мўлжаллаган шахслар куйидагиларга эътибор беришлари мақсадга мувофиқ:

- **Ўқитувчининг дарсга қандай тайёргарлик кўрганлиги?**

Ўқитувчида дарснинг ўқув режаси ва мавзу бўйича турли ишланмаларнинг борлиги, турли дидактик таркатма материал ва кўргазмаларни қуролларнинг тайёрлиги. Ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги билан юзаки (ёки дарснинг бир қисмида) танишиб чиқилмайди. Унинг дарсга тайёргарлигини бутун машғулот мобайнида кузатиш ва таҳлил этиш лозим.

- **Дарс мақсад ва вазифаларининг қўйиллиши.**

Ўқитувчи ҳар бир дарсга аниқ мақсад кўядими? Мақсадни қанчалик тўғри қўяди? Вазифалар белгиланганми?

- **Ташкилий ишлар таҳлили.**

Машғулот ўтказиладиган хонанинг дарсга тайёрлиги, ўқувчиларнинг кайфияти ва соғлиги, ўқув хонаси ва столининг тозаллиги, бўр ва намланган лагтанинг борлиги, флипчарт ёки оқ досканинг ҳамда маркерлар, скочларнинг борлиги, мавзунинг ёритиш учун техник воситаларнинг мавжудлиги, уларни жойланиши, ўқувчиларни гуруҳларга бўлинганлиги ва қулай жойлаштирилганлиги; айрим сабабларга кўра дарсда қатнашмаётган ўқувчиларнинг исми ва шарифлари ёзилган варақчанинг ўқитувчи столига қўйилишига, шунингдек ўқитувчининг дарсга ҳозирлигига ва унинг ташқи кифасига ҳам эътибор берилди.

- **Ўтган мавзунинг такрорлаш.**

Ўтган дарсни такрорлаш имконияти бўлди, агар такрорлаш ўтказилган бўлса у дарснинг қайси этапида амалга оширилди ва қанчалик муваффақиятга эга бўлди. Ўқитувчи ўтган дарсни такрорлаш, сўраш ва мустаҳкамлаш учун қандай ахборот ва педагогик технологиялардан фойдаланди.

- **Дидактик (ёки таълимий) таҳлил.**

Таҳлилнинг бу турида мавзунинг илмийлиги ва изчиллиги, оддийдан мураккабга томон йўналиши, кўргазмалилиги ва берилаётган билим, янги ахборотларнинг ҳаётийлиги, уларнинг жонли ва раван тилда очиб берилиши назарда тутилади. Ўқув машғулотининг мазмунини илмий, ахлоқий ва амалий жиҳатдан тўғри ёритилиши, унинг тарбиявий йўналиши (машғулот мақсади, мазмуни, шакл ва методлари, унинг ташкил этилиши қанчалик керакли даражада тарбиявий йўналишга қаратилганлиги), назария ва амалиёт билан боғлиқлиги: ўқитувчи ва ўқувчиларнинг билимларини замонавий ишлаб-чиқариш, табиат қонуниятлари, атроф-муҳит ҳодисалари,

кундалик ҳаёт масалалари билан боғлай олишлари, канчалик амалиётда ўз билимларини ўқув амалиётида қўллай олишлари, тадқиқот ва тажриба ўтказа олишлари, бироқ бир приборни қура олишлари ва ишлата билишлари ва ҳ.к.

- **Методологик таҳлил.**

Ушбу таҳлил мобайнида таълим йўналишидаги ҳукумат қарорлари, талаблар, давлат тили, миллий рух, маданиятнинг гузал дурдоналари, шу соҳа бўйича буюк аллома ва олимларнинг қилган ишлари, фикрлари, республикадаги охириги ўзгаришларнинг машғулот давомида фойдаланилиши асос қилиб олиниши мумкин.

- **Услубий таҳлил.**

Бунда ўқитувчи фаолиятининг икки томони: *биринчидан*, ўрганилаётган мавзуга дастурда мўлжалланган соатда, уни қандай методлар ёрдамида, ўқувчиларнинг ёши ва шахсий-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда етказиб бера олиши, ўқувчиларни ўйлашга, изланишга мажбур этиши ва унга шароит яратиши; *иккинчидан*, ўқитувчи сифатидаги тажрибалари қай даражада эканлигини намойиш эта олиши назарда тутилади. Ўқитувчининг иккинчи томони таҳлил этилаётганда, унинг ижодкорлиги, услубий маҳорати кўнра тапчилиши лозим. Дарс мавзуси бўйича ўқув материални ёритишда, ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакаларини синашда, уларнинг ижодий, тадқиқот ва қисман-изланиш ишларини текширишда педагогик ва ахборот технологияларини тўғри танланганлиги ва уларни дарс жараёнида самарали қўлланиши. Дарс структурасини услубий жиҳатдан тўғри таъкил қилинганлиги. Ўқитувчининг илғор педагогик ва новаторлик тажрибалари мана шу ердан бошланади.

- **Психологик таҳлил.**

Бу таҳлилда, аввало, ўқувчиларнинг қайфияти, уларнинг соғлиги, жамоадаги соғлом муҳит, ўқувчиларнинг ҳушёрлиги, фанга бўлган кичикликлари, дарс бераётган ўқитувчисига муносабати, ўқувчиларнинг ҳозиржавоблиги, сезгир ва топқирлиги, идроки, янги ва аввалги материалларни эсда сақлашлари, образли ва маъниқий тафаккурлари, ўқувчилар фантазияси, олдидан турган масъудиятларига нисбатан ўқувчиларнинг иродали ёки иродасизлиги, улардаги қобилият, билим, кўникма ва малакалар кўлами каби томонлар киради. Ўқитувчининг йишқулудда вужудга келган вазиятдан ўз обрўсини сақлаган ҳамда ўқувчи шахсига тегмаган ҳолда чиқа олиши, ўзини бошқара олиши ҳам ишобатга олишади. Ўқувчиларнинг диққати, уларда илмий тасаввур, қобилият, маъниқий, ижодий, танқидий фикрланнинг ривожланиши. Ўқувчиларнинг нутқи устида ишлаш. Дарсдаги психологик муҳит ва унинг дарс жараёнига таъсири, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг муносабати, бир-бирини тушунишлари.

- **Педагогик таҳлил.**

Таҳлилнинг бу тури асча мураккаб ва масъулиятли бўлиб, ўқитувчининг таъкил қилмаси, ўқувчилар билан тил топа олиш маҳорати, маданияти, одоби билан биргаликда дарс жараёнида умуминсоний тарбиянинг таркибий қисмларини ўқувчиларга бера олиши ва унинг нутқи маданияти ҳам назарда тутилади.

Машғулот мобайнида ҳозирги кунда долзарб бўлиб турган миллий тарбия (экологик, иқтисодий, ахлоқий, жинсий, меҳнат, нафосат ва миллий гоя ва маънавиятни сингдириш) элементлари қандай амалга оширилди?

Бу тарбия турларидан қай бирига (мавзу асосида) айнан шу дарсда кўпроқ эътибор берилди?

Дарс тарбиявий таъсирининг самараси қандай бўлди?

Бу масалалар педагогик таҳлилнинг асосини ташкил этади. Шунинг таъкидлаш керакки, ўқитувчининг маълумоти нутқини ҳеч қачон бошқа парсага қийслаш (ёки алмаштириш) мумкин эмаслиги маълум.

• **Ўқитувчининг ҳамкорликдаги вазифаси таҳлили:**

- ўқувчиларни фикрлашга ургатиши;

- аниқ фикр ва материалларни ўрганиб, мулоҳаза юритиш, фикр билдиришни таъминлаши;

- ўқувчиларни изланишга, қидириб топишга ургатиши;

- ўқувчининг ўзи мустақил фикрга эга бўла олиши.

• **Ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакаларининг сифат даражаси**

Жавобларнинг тулиқлиги, ўзма ва амалий ишларнинг натижаси. Ўқувчиларни китоб билан, лаборатория асбоблари билан ишлаш, конспект ёзиш, сўзга чиқиш, фикр билдириш, ахборот бериш кўникмалари. Ўқувчиларни оғзаки суров вақтидаги фаолликлари. Ўқувчиларнинг жавоблари ва фаолиятини тўғри баҳолаши, гуруҳ баҳоси, ўз-ўзини баҳолашнинг тўғри ташкил этилиши

• **Ўқувчиларининг мустақил ишлари**

Ўқувчиларнинг ўзига ҳос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда яқка тартибда ишлаш фаоллиги. Синф билан тескари алоқанинг мавжудлиги. Ўқувчиларни мустақил ишлаш усулларига ўргатиш. Ўқувчиларнинг мустақил ишларларини ташкил этишда яқка тартибда, жуфт бўлиб, кичик гуруҳларда ишларларини тўғри ташкил этилиши.

• **Дарсининг яқуни**

Ўқитувчининг дарсини яқуллашда фикрларни умумлаштира олиши, уйга вазифаларни аниқ ва тушунарли қилиб етказиб бериши, кейинги дарс ҳақидаги маълумотни бериши, дарсини илиқлик, самимийлик билан яқуллаши.

• **Дарс таҳлиliga тегшли яқуний таҳлил (ёки хулоса).** Ўқитувчининг қандай мутахассис эканлиги буйича фикрлар ва турли тақлифлар, йўл-йўриқлар баён этилади.

Дарсини таҳлил этиш жараёнида, аввало, машғулот олиб борган ўқитувчининг тапириши, сўнгра таҳлилда ишгирок ўқувчиларнинг тапириши мақсадга мувофиқ.

Эслатма: ўқитувчининг дарсини ва унинг фаолиятига бир дарс таҳлили буйича хулоса чиқариб бўлмайди. Унинг фаолиятига бирон фикр билдириш ёки танқидий фикр бериш учун унинг турли шаклдаги бир неча дарсларини кузатиш керак.

Дарсни кузатувчилар, авваламбор, ўзлари шу кундаги таълим тизими ва ундаги янгича ёндашувлар, дарсларга қўйилган замонавий талаблар, дидактик ва услубий қарашлар, педагогик технология ва интерфаол таълим, интерфаол услублардан хабардор бўлишлари керак.

Дарсни кузатувчиларга анъанавий, ноанъанавий, ривожлантирувчи таълимнинг мақсади ва мазмунига қараб, дарсни таҳлил қилишларига қуйидаги қўшимча материал ёрдам бериши мумкин.

4.1. Таълим шакллари ва услубларига қўйиладиган замонавий талаблар

Замонавий педагогикада таълимнинг умумий шакллари (жамоавий, гуруҳ бўлиб, яқка тартибда) ва ўқув-тарбиявий жараёнини ташкил этиш шакллари (дарс, фан, техника тўғараклари, ўқувчилар илмий уюшмалари, ёндоқлар) фарқланади.

Таълимни ташкил этиш шакллари педагогик жараёнини ташкил этишнинг тарихан мавжуд бўлган, барқарор ва мантиқан тугалланган кўриниши бўлиб, унга мунтазамлик ва яхлитлик, ўз-ўзини ривожлантириш, шахсийлик ва фаолиятли табиат, иштирокчилар таркибининг доимийлиги, ўтказишнинг муайян тартиби мавжудлиги ҳосилдир.

Дарсининг асосий таркибий элементларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

биринчи элемент – ташкилий қисм;

иккинчи элемент – уйга берилган ёзма вазифаларни текшириш;

учинчи элемент – ўқувчилар билимини оғзаки текшириш (ёки сўраш);

тўртинчи элемент – янги материални тушунтириш;

бешинчи элемент – янги материални мустаҳкамлаш, баҳолаш;

олтинчи элемент – уйга вазифа бериш;

еттинчи элемент – дарсни уюшқоқлик билан яқунлаш.

Дарсининг тузилишлари қуйидаги уч турда бўлиши мумкин:

Анъанавий дарс тузилиши: сўраш, тушунтириш, мустаҳкамлаш, уйга вазифа бериш.

Замонавий дарс тузилиши: дидактик (асосий) ва мантиқий – психологик.

Замонавий дарс тузилишига қўшимча: мотивланган ва услубий.

А) Дидактик тузилиши:

1. Таянч (аввалги) билимларни ва ҳаракат усулларини фаоллантириш.
2. Янги тушунча ва ҳаракат усулларини шакллантириш.
3. Билимларни қўллаш, билим ва кўникмаларни шакллантириш (маҳсул инкорлаш ва мустаҳкамлаш).

Б) Дарсининг мантиқий-психологик тузилиши:

1. Маълум билимларни тиклаш ва идрок этиш.
2. Талаба (ёки ўқувчи)лар томонидан янги билимларни аниқлаш ва тушуниш.
3. Билим элементлари ва ҳаракат усулларини умумлаштириш.

4. Билимлар ва янги ҳаракат усулларини намунадагидек ҳамда ўзгартирилган шароит вазиятларида қўллаш олиш.

В) Дарсда излаш фаолият босқичлари:

1. Муаммоли вазиятни ташкил этиш ва муаммони қўя олиш.
2. Тахминлар, фаразларни илгари сурини ва уларни асослаш.
3. Фаразларни исбот этиш.
4. Муаммоларнинг туғри ҳал этилганлигини текшириш.
5. Хулосаларни шакллантириш.
6. Билимларни нотаниш (ностандарт) вазиятларда қўллаш.

Г) Дарснинг мотивланган тузилиши:

1. Уқувчиларнинг диққатини ташкил этиш ва бошқариш.
2. Фаолият мазмунини шарҳлаш (изоҳлаш).
3. Мотивланган ҳолатларни фаоллаштириш.
4. Уқувчилар билан ҳамкорликда дарснинг мақсадини белгилаш.
5. Мақсадга эришишда ютуқли вазиятларни нуҳудга келтириш.
6. Уқувчиларнинг ҳаракатларида ижобий ҳис-туйғулар ва ўзига ишонччи қўллаб-қувватлаш.

Д) Уқув фаолияти тузилиши:

Уқув фаолияти = талаб + мотив + уқув ҳаракатлари + ўзини ўзи назорат + ўзини ўзи баҳолаш.

Е) Дарслар типологияси:

- 1-тип – янги билимларни беруачи, янги материални ўрганиш дарси.
- 2-тип – кўникма ва малакаларга ўргатувчи дарс.
- 3-тип – билимларни амалиётда қўллаш ва мукаммаллаштириш дарси.
- 4-тип – такрорлаш, тизимлаштириш ва умумлаштириш, кўникмаларни мустаҳкамлаш дарси.
- 5-тип – билим ва кўникмаларни тартибга солиш, назорат қилиш, баҳолаш ва коррекция дарси.
- 6-тип – аралаш дарс.

Муаммолилик тамойилга асосан дарслар муаммоли ва муаммоли бўлмаган дарсларга бўлинади.

Дарснинг қуйидаги кўринишлари мавжуд: *суҳбат дарс, лаборатория иши, синов, кинодарс, компьютер машғулотлари.*

4.2. Дарсни таҳлил қилиш бўйича ёрдамчи материаллар

Анъанавий таълим

Ривожлантирувчи таълим

Бошланғич (асосий) мақсад

Аниқ, сўзсиз бажарувчи шахсни тайёрлаш

Шахсни ривожлантириш, жаҳон стандарти талабига жавоб берадиган, ўзига, бошқа инсонга, жамиятга, давлатга, ёндашувга ва меҳнатга ўзининг тўғри муносабатини билдирадиган, мустақил фаолият юритадиган, ижодкор, тадбиркор шахсни тайёрлаш. мустақил иш-лаш ва фикрлашга ўргатиш, ўз-ўзини тарбиялашга шароит яратиш

Кўрсатма

Дастур асосида ўрганиш (Ўқлаш)

Фан соҳасида берилаётган саволларга ўзи мустақил жавоб топа олиши, ўқлаш эмас, фан мазмунини ўзи тушуниб етиши, керакли билимни кидириб топа олиши

Таълимий (дидактик) мақсадлар

Билдим, кўникма ва милакаларни шакллантириш

Дарс жараёнида ўқувчиларни ўз фикрларини мустақил баён этишга ўргатиш, керакли адабиётлардан моҳирона фойдаланиш, уларни излашга ва топишга ўргатиш

Услуглар

Ахборот-репродуктив,
репродуктив-муаммоли

Муаммоли, қисман
изланишли ахборот-
репродуктив, фаол,
ўзаро фаол

Дарс вақтида ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш шакллари

Фронтал (бир неча
ўқувчидан), якка ҳолда

Якка ҳолда, жуфт бўлиб,
гурух бўлиб ва фронтал

Ноанъанавий – ностандарт дарслар

1. Мусобака ва ўйин шаклидаги дарслар: *ташлов, турнир, эстафета, дуэль, ҚЗК (КВН), тадбирли ўйин, ролли ўйин, кроссворд, викторина.*

2. Ижтимоий амалиётда маълум бўлмаган иш шакллари, жанрлари ва услубларига асосланган дарслар: *тадқиқ этиш, ихтирочилик, бирламчи манбалар таҳлили, шарҳ, «Аҳдий ҳужум», интервью, репортаж, тақриз.*

3. Мулоқотнинг оғзаки шаклини эслатувчи дарслар: *матбуот анжумани, аукцион, бенефис, митинг, вақти чегараланган мунозара, панорама, телекўприк, билдирги, мулоқот, «жонли газета», оғзаки журнал.*

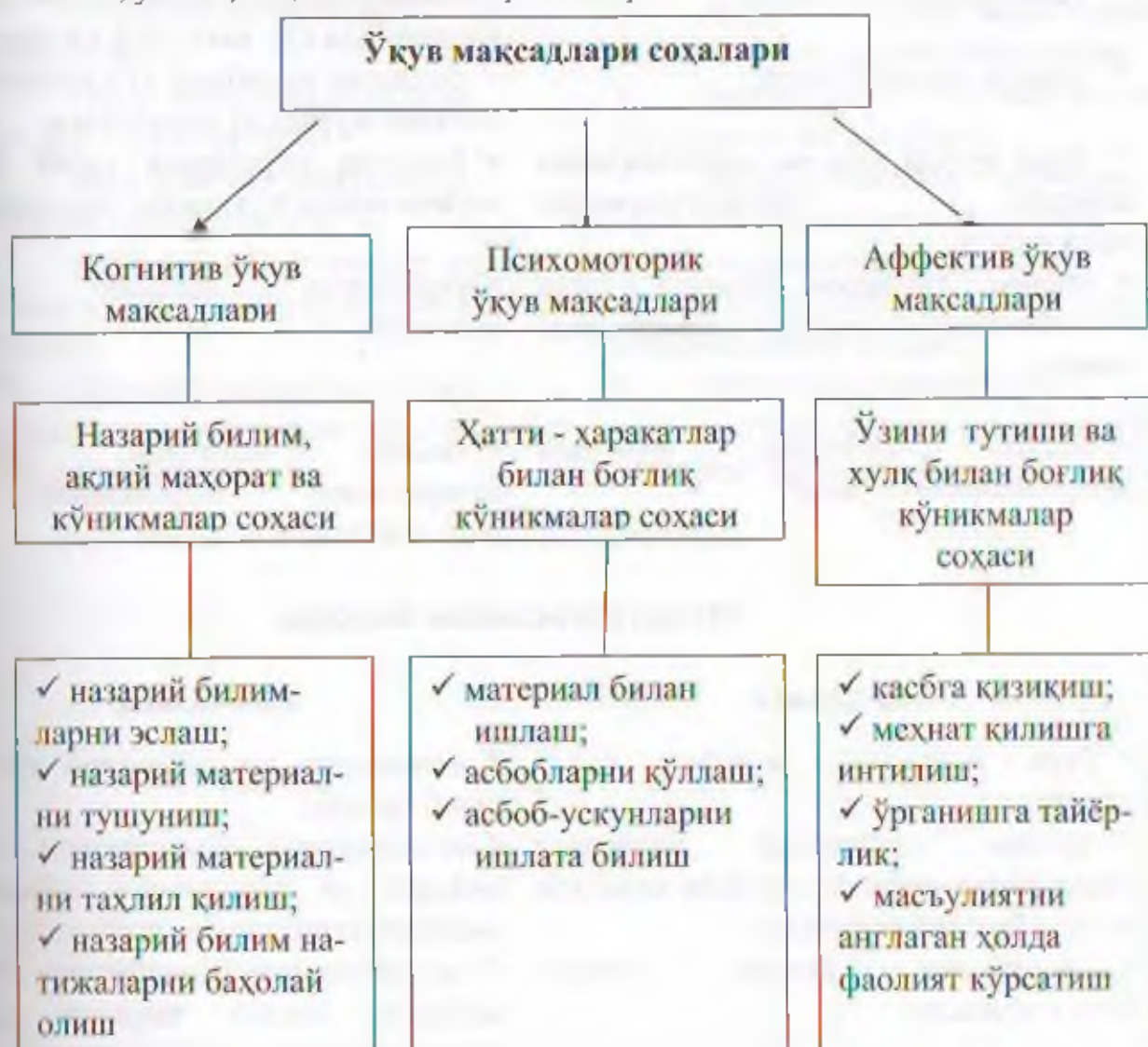
4. Уқув материални ноанъанавий ташкил этишга асосланган дарслар: *донолик дарслари, очик тан олиш, «дублер ҳаракат бошлайди» дарси.*

5. Халлийланган дарслар: *эртак дарс, совга дарс, XXI аср дарси.*

6. Муассаса ва ташкилотлар фаолиятига ўхшаш асосланган дарслар: *суд, тергов, трибунал, патент бюроси, илмий кенгаш, муҳаррирлар кенгаши, фермерлик.*

4.3. Ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш

Баҳолаш - таълим жараёнининг маълум босқичида, ўқув мақсадларига эришганлик даражасини олдиндан мўлжаллаб қўйилган мезонлар асосида белгилани, ўлчан, таҳлил қилиш жарасидир.

Афзаллиги

- ✓ таълим олувчи рағбатлантирилади;
- ✓ таълим олувчининг фаолиятини тезкор назорат қилиш имкониятини беради;
- ✓ таълим берувчининг вақти тежалади;
- ✓ таълим олувчининг яқиний билими баҳоларнинг сонига қараб эмас, сифатига қараб баҳоланади;
- ✓ баҳолаш қулай бўлади;
- ✓ расмийлаштирилган ҳужжалари кам бўлади.

Камчилиги

- ✓ баҳолашнинг нисбийлиги;
- ✓ ёзма нутқда хатоларни тўғрилаш имкониятининг камайиши;
- ✓ баҳолашнинг субъективлиги.

Баҳолашнинг рейтинг тизими

Афзаллиги

- ✓ ҳаққоний баҳолашиши;
- ✓ ёзма нутқнинг ўсиши;
- ✓ ёзма нутқда хато ва камчиликларни аниқлаш имкониятларининг мавжудлиги;
- ✓ таълим олувчининг билимга бўлган интиқининг сезиларли даражада ошиши;

✓ таълим олувчини мунгазам шуғулланишга ундаши

Камчилиги

- ✓ таълим берувчи таълим олувчи билан ишланганда кўп вақт сарф қилади;
- ✓ балларни ҳисоблаш кўп вақтни талаб қилувчи мураккаб жараёنлиги;
- ✓ баҳолаш усулларига қараб таълим олувчи оғзаки нутқининг пасайиши;

✓ ажратилган вақтнинг етарли эмаслиги;

✓ таълим олувчини баҳолаш назоратининг мураккаблиги ва ноқулайлиги

Мезонга асосланган баҳолаш

Афзаллиги

- ✓ ўқув мақсадига мувофиқ баҳоланади;
- ✓ таълим олувчининг билимини баҳолаганда унинг йўл қўйган хатолари яққол кўрсатиб берилади;
- ✓ баҳоланувчи таълим олишга йўналтирилади;
- ✓ баҳоланувчиларнинг баҳоланаётган соҳадаги кучли ва кучсиз томонлари ҳолисона аниқлаб берилади, уларнинг ўз билими ва малакаларига бўлган ишончи оширилади;
- ✓ ҳамма учун бир хил билим ва малака талаблари ўрнатилди;
- ✓ таълим мазмуни аниқлаб берилади;
- ✓ баҳоланувчиларнинг ўз фаолияти натижаларига бўлган масъулияти оширилади.

Камчилиги

- ✓ мезонларни ишлаб чиқиш кўп вақт талаб қилади;
- ✓ мезонларнинг объективлиги, ҳаққонийлиги ва аниқлигини кўрсатишга нисбатан талабларининг кўплиги;
- ✓ ижтимоий фан йўналишлари бўйича мезонлар ишлаб чиқишда қийинчиликларга дуч келиниши.

Меъёрий (нормага асосланган) баҳолаш

Афзаллиги

- ✓ ўқитувчи ортикча вақт сарфламайди;
- ✓ турли шарт-шароитга осон мослаштириш мумкин;
- ✓ баҳо бўйича кўрсаткичлар умумий тарзда олинади;
- ✓ муайян баҳоланувчилар гуруҳи ичида уларни ўзлаштириш имконини беради;
- ✓ баҳолаш натижасида гуруҳ ичидаш маълум қисмини ажратиш олиш имконини беради.

Камчилиги

- ✓ баҳолашда билим билан ҳулқни баҳолаш аралантириб юборилади;
- ✓ баъзан ҳулқни баҳолаш билимни баҳолашни чеклаб қўяди;
- ✓ баҳопар ўқитувчи томонидан субъектив белгиланиши мумкин;
- ✓ таълим олувчига нисбатан симпатия ҳам баҳони юқори қўйиб юборишга олиб келади;
- ✓ билимларни объектив ва ҳаққоний баҳолашнинг пасайишига имконият яратади.

Маънавият - инсонни руҳан покланиш, қалбдан улғайишига чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.

Ислом Каримов.

II БОБ

ТАРБИЯДА

ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

• Миллий маросим ва уларнинг тарбиявий аҳамияти.....	93
• Таълим-тарбия жараёнида тарбиявий иншлар технологияси.....	103
• Таълим муассасаларида тарбиявий жараён ва тарбиявий иншларни ташкил этиш.....	113
• Тарбия жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти.....	125
• Синф раҳбари ва унинг.....	162
• Жамоавий ижодий фаолият – педагогик технология сифатида.....	162
• Тадбирлар технологияси.....	178
• Педагогик низо тушунчаси ва унинг детерминант аниқловчи.....	207
• Таълим муассасаларида ўтказиладиган тарбиявий амалий-услубий семинарни ўтказувчи тарбиячиларга услубий тавсиялар.....	215

Уқувчилар тарбиясига оид ҳикматлардан намуналар

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат танқид билан тўқнашса,
у фақат бошқаларни ёмонлаш, танбех беришга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат адоват, ёмонлик билан тўқнашса,
у фақат курашишга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат мазах ва майна қилишлик билан тўқнашса,
у фақат қатъиятсизлик, журъатсизликка ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат изза қилинса, ҳамиша уялтирилса,
у ўзини гуноҳкор деб ҳис этишга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат бардошлилик билан тўқнашса,
у сабр-тоқатли бўлишга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳамиша бошқаларнинг кўмагини сезса,
у энг яхшилар қаторида бўлишга интилади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат мактов билан тўқнашса,
у ҳамиша миннатдор бўлишга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат адолатлилик, одиллик билан тўқнашса,
у ҳаққонийликка ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат умид, ишонч билан тўқнашса,
у ишонч билдиришга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат маъқуллаш билан тўқнашса,
у ўз-ўзига ёқин, ўзини ҳурмат қилишга ўрганади.**

**Агар ўқувчи ҳаётда фақат кадрия ва ситиш ва дўстлик билан тўқнашса,
у бугун дунёни ва барчани севишга ўрганади.**

Ўзбекистон Республикаси ҳукукий демократик жамият куриш йулидан борар экан, ўз фуқароларининг, айниқса янги жамият барпо этишга бел боғлаган, усиб келаётган авлод ва бўлажак мутахассисларнинг маънавий шаклланишига алоҳида эътибор қаратади.

«Ҳозирги даврда жамият ривожининг асосий мақсади, – деб таъкидлаган эди Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов, – мустақилликнинг миллий гоё ва мафқурасини мамлакатимизда яшаётган ҳар бир кишининг дунёқараши, маънавий асосига айлантириш керак».

Миллий мафкура вазифалари тарбиявий жараёнда махсус ташкил этилган маънавий-маърифий ишлар орқали амалга оширилади. Тарбиявий жараён таълим муассасаларида ўнги хос моҳият касб этади. Таълим муассасаларида тарбиявий жараёни ташкил қилиш асосига илғор миллий, маънавий-ахлоқий кадриятлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, уйинлар ва бошқалар қўйилиши керак.

Таълим муассасалари ходимлари миллий истиқлол гоёси билан қуролланган бўлиб, уни ҳар бир фуқаро онгига етказиш малакаларига эга бўлишлари лозим.

Баркамол шахс тарбиясини ташкил этиш барча даврларда ҳам ижтимоий жамиятнинг муҳим талаби ва асосий мақсади бўлиб келган. Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиши таълим муассасаларининг олдида янги демократик даштатнинг фуқароларини шакллантиришдек муҳим вазифани қўйди. Табиийки, ҳозирги таълим ислохотлари шароитида ҳам баркамол шахс тарбияси муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шу боис Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да: «Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жихатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс – фуқарони такомиллаштиришини назарда тутди», – деб таъкидланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да баён қилинган таълим тизимининг ислохи, шунингдек, Республика Президентининг «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» мавзусидаги нутқида барча соҳадаги тарбиявий фаолиятни тубдан ўлгартириш, ўқувчилар билан ўтказиладиган тарбиявий ишлар услубиёти, шакл ва мазмунига педагогик технологияларни киритиш ҳамда ўқувчи ёшларга изчил тарбия беришнинг самарали йулларини яратишга қаратилган.

Шунинг учун ҳам, бугунги кунда узлуксиз таълим тизимида шахснинг маънавий-маърифий шаклланиши билан боғлиқ бўлган саволларга жавоб бериш, узлуксиз таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ходимларни шу йўналишдаги кўникма ва малакаларини оширишга қаратилган амалий тавсиялар бериш, таълим-тарбия жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланиш услубиётини таклиф этиш, уларда тренинглар ва очик мунозаралар ўтказиш, шунингдек, машғулотларни яқка, жуфтлик, кичик гуруҳлар ва жамоа тартибида ташкил қилиш ва ўтказиш ҳамда ўқувчиларни тарбиявий жараёнга жалб этиш масалаларига бағишланган керакли услубий

тавсиялар ва маслаҳатларни педагог кадрларга етказиш ҳозирги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

Ушбу қўлланмага «Тарбиявий технологиялар» дастури асосида тайёрланган «Миллий маросим ва уларнинг тарбиявий аҳамияти» мавзусидаги махсус бобнинг киритилиши таълим муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишлар ва тадбирларда ҳам ҳозирги кун талаби асосида янги шакллар, услублар ва усулларни қўллаш талаб этилиши сабабидир. Тарбиявий ишларга янгича ёндануя қўшимча маълумотлардан, тавсиялардан, технологик усуллардан фойдаланишни кўрсатиш учун ушбу материалларни Сизнинг эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз. Бу тавсиялардан ҳар бир ўқитувчи ўқув-тарбия жараёнида фойдаланиши мумкин.

1-§. МИЛЛИЙ МАРОСИМ ВА УЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

1.1. Асосий тушунчалар ва уларнинг маънолари

Мустақиллик йиллари давомида Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида туб ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Миллий кадриятларни тиклаш, миллий маънавиятни юксалтириш, айниқса, шарқона одоб-ахлоқ анъаналарини эътиборни кучайтириш шулар жумласидандир. Ўлкамизда буюк режалар ва бунёдкорлик ишлари тарихий анъана ва тажрибаларга асосланиб ақл-идрок ва сибр-қаноат ҳамда собитқадамлик билан амалга оширилмоқда.

Шу ўринда, юртбошимиз И.Каримовнинг: «Шуни айтишимиз лозимки, халқимиз маънавиятини юксалтиришда **миллий урф-одатларимиз** ва уларнинг замирида мужжассам бўлган меҳр-окибат, инсонни улуглаш, тинчлик осойишта ҳаёт, дўстлик ва тотувликни кадрлаш, турли муаммоларни биргалашиб ҳал қилиш каби ибратли кадриятлар тобора муҳим аҳамият касб этмоқда», [2,96 б.] деган фикрларини эслатишни ўринли деб ҳисоблаймиз.

Олий, ўрта-махус, касб-хунар ва умумий ўрта таълим тизимида таҳсил шайқатган ёшларнинг маънавий дунёсини бойитиш, уларни ватанга садоқат руҳида тарбиялаш, қолаверса, ўзимизга хос бўлган миллий урф-одатларини, маросимларни ёшларга сингдириш орқали маънавий жиҳатдан етук инсонни тарбиялаш, таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш, миллий уйғониш тизимини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш – шу куннинг долзарб масалаларидан бири десак, муҳолафа бўлмайди.

Ушбу бобда шарқона анъаналар, урф-одат, маросимлар, шунингдек, уларнинг келиб чиқиш тарихи ва тарбиявий ишлардаги аҳамияти тўғрисида материалларни келтираемиз.

Ритуаллар энг қадимий даврлардан бошлаб шакллана бошлаган. Асрлар тизимида авлоддан-авлодга ўтиб, жуда кенг тус олган ва бебаҳо меросга айланган ритуаллар кўп. Ритуаллар дин пайдо бўлгунга қадар пайдо бўлган.

Ритуал (латин сўзидан «маросим») - ҳуқ-атворнинг тарихий шакли бўлиб, ўзаро ижтимоий ва маданий муносабатларни, қадр-қимматни аёнлашувчи бир маромга келтирилган ҳаракатлар тизимидир.

Лекин ритуалларнинг маълум қисми тарихнинг «совуқ шамоллари» – босқинчилар ва турли тарихий шахслар – ҳукмдорлар тазйикига учраб, уларни ноҳақ равишда йўқотишга уринишлар бўлган. Лекин улар айрим қарама-қаршиликларни енгиб, кўпгина фазилатлардан ажралса-да, бутунлай йўқолиб кетмаган, баъзилари эса халқ ҳаётидан мустаҳкам ўрин олиб, бизнинг замонамизгача етиб келган.

Хуллас, энг қадимий даврлардан халқ оммаси эҳтиёжи билан шакллана бorgan, ижтимоий зарурат асосида ривожланган, муайян вақтларда таъқиқланган, катта қарама-қаршиликлар, тўсиқларни енгиб, бошқа халқлар тажрибаси билан бойиб келган ритуаллар узок ва бой тарихга эга.

Ибтидоий жамоа давридан бошлаб пайдо бўлган ритуаллар ўша давр одамлари томонидан ўз даирининг нафасини, дунёқарашини, меҳнат фаолиятини, маданиятини, турли одатларини, маросимларини, ижтимоий муносабатларини сақлаб қолиш ва кейинги авлодга етказиш мақсадида ёшларга ўргатилган ва улар бизгача турли куй, кўшиқ, ҳикоя, афсона, шеър ва ўйинлар орқали етиб келган.

Қадимий ритуаллар асосан икки турга бўлинган: *тантанали ва мотам* ёки тантанали-мотам юришлари, тантанали расмий кузатиш ва кутиб олишлар. Кейинчалик улар такомиялашиб, ижтимоий, оилавий, миллий, диний, ҳарбий, меҳнат, кундалик-ҳаётий, ўқув-тарбиявий ва бошқа шу каби турларга бўлинган.

Тарихий маълумотларга қараганда, ибтидоий даврда оғчилар ўйинлари, ҳарбий ўйинлар, диний ва илоҳий ўйинлар, айик ва турли бошқа хайвонлар оғи ўйинлари қўлаб қўлланилган. Бундай ўйинларни амалга оширишнинг ўзига яраша тартиб-қоидалари ишлаб чиқилган. Такومиялашув натижасида улардан ортиқча ҳаракатлар олиб ташланган ва оқибатда ушбу ўйинларнинг ўзига яраша маросим (тартиб, ритуал)лари пайдо бўлган. Кейинроқ, яъни ибтидоий даврда дехқончиликка ўтишгач, ушбу фаолиятга боғлиқ бўлган маросимлар пайдо бўла бошлаган. Жумладан, меҳнат ўйинлари, ёмғир чакириш, бевақт совуқ тушса «Қуёшга сизиниш», омад келмаганда «Қурбонлик қилиш» ва бошқа маросимлар шулар жумласидандир.

Секин-асталик билан ёшларни соғлом, бақувват, яташпарвар бўлишлари учун «эркакликка ўтиш», яъни турли синовлардан, қийноқлардан ўтиш, ўзининг ҳаётга тайёрлигини, кучини намойиш этиш каби маросимлар пайдо бўла бошлаган. Ҳар бир маросим ўзининг тарбиявий ва таълимий аҳамиятига эга бўлган. Уларнинг ҳар бири одамлар тарбияси, билими, ҳаётий тажрибаларининг ортишига ёрдам берган. Ритуаллар йиллар давомида халқ орқали таққомиллашиб бorgan ва аниқ ҳатти-ҳаракатлар билан белгиланган маросимларга айланган.

Бу тушунча билан бирга, ритуалга яқин бўлган ағъана, одат, маросим тушунчалари ҳақида ҳам бир оз тўхталиб ўтамиз.

Анъана – ўзига хос ижтимоий ҳодиса бўлиб, кишиларнинг онгида, ҳаётида ўз ўрнини топган, авлоддан-авлодга ўтадиган, такрорланадиган, ҳаётнинг барча соҳаларида (умуман ёки маълум гуруҳ томонидан) қабул қилинган тартиб ва қоидалардир.

Одат («урф-одат») – кишиларнинг турмушига сингиб кетган маълум муддатда такрорланиб турувчи ҳатти-ҳаракат, кўпчилик томонидан қабул қилинган ҳуқ-атвор қоидалари ва кўникмалардан иборат.

Масалан:

- кичикларнинг катталарга салом бериши;
- эрта туриб уй-ҳовлини тартибга келтириб қўйиш;
- меҳмонларга алоҳида ҳурмат курсатиш;
- байрам арафасида касал, оғир ва қийналганлардан хабар олиш;
- ёрдамга муҳтожларнинг ҳашарга бориш каби ўзбек халқининг яхши одатлари ҳамон сақланиб келмоқда.

Агар анъана ижтимоий ҳаёт, меҳнат, маданиятнинг ҳамма соҳаларига хос бўлиб, ҳодисаларнинг жуда кенг доирасини қамраса, одат ижтимоий ҳаётнинг:

- кишилар турмуши;
- меҳнати;
- ҳуқ-атвори;
- мулоқоти;
- оилавий муносабат соҳаларида кўпроқ мавжуд бўлади.

Маросим – анъана ва урф-одатнинг таркибий қисми бўлиб, инсон ҳаётидаги муҳим воқеаларни нишонлашга қаратилган расмий ва руҳий қўтаринкилик, тантанавор вазиятда ўтадиган, шу билан бирга ўзининг умумий қабул қилинган рамзий ҳаракатларига эга бўлган ҳаётий тадбирдир.

Масалан:

- исм қўйиш;
- никоҳдан ўтиш;
- дафн қилиш;
- хотираланиш;
- уруғ қадаш;
- ўримга кириш ва ботқа и.к.лар маросимлар қаторидан ўрин олиши мумкин.

Одат кундалик ҳаётнинг турли вақтида учраши мумкин бўлса, маросим инсон ҳаётидаги муҳим ҳодисалар содир бўлганда вужудга келади ва унинг расмий бурилиш дақиқалари (масалан: туғилиш, уйланиш, ўлим қабили)ни қайд этади, расмийлаштиради.

Маросимнинг авлоддан-авлодга ўтадиган ўзига хос рамзий ва расмий ҳаракатлари, қоидалари мавжуд.

Маросимда бўлаётган воқеага, «гувоҳ» сифатида одамлар чақирилган, улар дарадга ёки қувончга шерик бўлишган, келажак учун яхши ниятлар қилишган.

Ҳар бир маросимнинг ўзига хос умумий қабул қилинган тузилиши (бошланиши, ўртаси, охири) бўлади.

Кўпинча анъананинг таркибий бўлаги одат, одатнинг муҳим бир қисми маросим бўлади. Шу сабабли инсон ҳаётида бўлиб ўтадиган ёки бўлиб ўтаётган муҳим воқеанинг турмушда бuriлиши ясайдиган «нуқталари»ни нишонлаш жараёнида ҳам анъана, ҳам одат, ҳам маросим содир бўлиши мумкин.

Масалан, ёшлар нояга етганда, йигитлар уйланиши, қизлар турмушга чиқишлари керак. Буни авлоддан-авлодга ўтиб келадиган анъана десак бўлади.

Бир-бирини севган йигит-қизнинг оила қуриши учун никоҳ тўйи ўтказилади. Бу ўз навбатида, инсоният ҳаётига сингган, муайян қондага ва маълум тартибга эга бўлган урф-одат (лекин ҳар бир миллатда бу урф-одатлар ҳар хил) ҳисобланади.

Никоҳ тўйларининг асосий шартларидан бири кўёв ва келинни никоҳдан ўтишларидир. Никоҳнинг замонавий шаклига қура машинада юриш, гувоҳлар билан никоҳ рўйхатидан ўтиш, узук тақиш, никоҳловчи ходимларнинг саволларига жавоб бериш, ҳужжатларга имзо чекишлар бажарилади. Никоҳ расмий ва тантанали равишда ўтадиган маросимдир.

Юқорида ақс эттирилган жараёнлар келин-кўёв, уларнинг қариндош-уруғлари ёки дўстлари учун байрамга айланиши мумкин. Тўй кечасининг ўтказилиши, барча танишлар ва қариндошларнинг тақлиф этилиши бу байрамга янада тантанали тус беради.

«Анъана», «одат», «маросим» тушунчаларининг изоҳи бир-бирларига боғлиқ бўлиши билан бир қаторда, анъаналарнинг таркибий қисми – маросим бўлиши мумкин.

Масалан, таълим муассасасини битирган ёш мутахассисларнинг ишлаб-чиқаришга бориб иш бошлаши одат тусига кириб қолган. Ҳар йили бу муҳим воқеага бағишланган анъанавий тадбирларни ташкил этиш мумкин. Бу одатнинг таркибий қисми – ёшларни тантанали равишда ишчилар сафига қабул қилиш ўз-ўзидан маросимга айланади.

Маросимлар:

- чигит қадаш;
- ишчилар синфига қабул қилиш;
- янги корхона, фирма, марказнинг очилиши (тақдимот);
- диплом топшириш;
- паспорт топшириш;
- дафи қилиш ва ш.к.

«Анъана», «маросим» каби байрам билан боғлиқ атамалар «стандарт» тушунча эмас, уларнинг мазмунига ҳаёт ривожланиши ва гурмуш эҳтиёжлари таъсир этиши мумкин.

Ижтимоий ҳаёт тараккий этиши билан, унинг талабларига жавоб бермайдиган анъаналар ва байрамлар, маросимлар аста-секин унутила бошланади.

Маросим инсон ҳаётидаги муҳим ҳодисалар содир бўлганда ижудга келади. Маросимнинг авлоддан-авлодга ўтадиган рамзий ва расмий ҳаракатлари, қондалари мавжуд.

Бу ҳаракатлар ва қоидаларнинг ихчамлиги, аниқ бир мақсадга йўналтирилганлиги, ҳатти-ҳаракатларнинг бир маромга келтирилганлиги юқорида айтиб ўтган ритуал тушунчасига туғри келади.

Ритуаллар ҳақида гап бораркан, дастлаб кўз олдимизга Ўзбекистон Республикаси рамзларига бўлган ҳурмат ҳақидаги фикрлар келади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси давлат байроғи, мадҳияси, герби - бизнинг асосий рамзларимиз ҳисобланади. Республика рамзлари бўйича кўпгина ҳужжатлар қабул қилинган. Ушбу ҳужжатларда давлат рамзларини бўлган ҳурмат ва муносабат, улардан фойдаланиш, сақлаш усуллари ҳақида талабиялар берилган. Лекин ҳаётимизда баъзи раҳбарлар ва таълим-тарбия билан шуғулланувчи кишилар, бу ҳужжатлардан беҳабар бўлганликлари ёки эътиборсизликлари туфайли давлат рамзларига, жумладан, Давлат байроғини кўтариш ва тушуришда, уни деворга ўрнатишда, Давлат мадҳияси ижро қилинганда, унга ҳурмат юзасидан ўрнидан туришда, рамзларни жиҳозлаш ишларига бўлган муносабатларда кўпгина хатоларга йўл қўймоқдалар.

Бундай хатоларга йўл қўймаслик учун, раҳбар ва профессор-ўқитувчилар, албатта, Вазирлар Маҳкамасининг Давлат рамзлари туғрисидаги ҳужжатлари билан таниш бўлишлари керак ва ўқувчи-ёшлар ўртасида доимий равишда Давлат рамзларига бўлган ҳурмат ва муносабат ҳақида суҳбатлар, Давлат рамзларига бағишланган дарслар ёки ритуал дарсларни ташкил этиб туришлари лозим.

1.2. Маросимларнинг гуруҳлари

Ўқув муассасаларида ўтказиладиган ритуаллар, маънавий-маърифий ва тарбиявий тадбирларни ташкил этиш тизимини қуйидаги тўрт гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳ. Ёшларни *Ватанга, ўз халқига муҳаббат руҳида тарбиялашни шакллантиришга қаратилган ритуаллар тизими.* Бунга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- умумхалқ байрамлари: Мустақиллик байрами, Ўқитувчи ва мураббийлар куни, Конституция куни, Янги йил, Халқаро хотин-қизлар куни, Навруз, Хотира ва кадрлар куни, шунингдек, Рамазон ва Қурбон ҳайитлари вакиби байрамлар.

- Ёш фуқаролар байрами (паспорт топшириш).

- «Ватанни севмок иймондандир» байрам ритуали.

- Давлат рамзларига ҳурмат кўрсатиш ритуали.

- Ритуаллар дарси.

- Давлат тилига бағишланган байрам ритуали.

- «Аждодларимиз мероси - кадриятларимиз асоси» мавзусидаги ритуаллар.

- Хотира куни (тантанали йиғилиш, гулчамбар қўйиш ритуаллари).

Иккинчи гуруҳ. Ёшларни *фуқаролик бурчи, танлаган касбига масъулият ҳиссини шакллантирувчи ритуаллар тизими.* Бунга қуйидагилар киритиш:

- 1) Ҳуқуқчиликка бағишлов ритуали.
- 2) Ҳуқуқчиларни босқичдан босқич (синфдан-синф ёки гуруҳдан-гуруҳ)га ўтказиш ритуали.
- 3) Битирувчилар тантанаси.
- 4) Касб-ҳунар байрами.
- 5) Таълим муассасасининг ташкил этилган кунига бағишланган анъанавий байрам ритуали.
- 6) Ҳафта навбатчилигини қабул қилиш, яқинлаш ва топшириш ритуаллари.
- 7) Кундалик фаолиятни бошлашга бағишланган ритуал (сафланиш).
- 8) Касб сулоласини улуглаш байрами ритуали.
- 9) Битирувчиларни ўз илм даргоҳларига ўзлари тайёрлаган касбий совгаларини тақдим этиш ритуали.
- 10) «Ҳомийларга баяли!» кечасини ўтказиш ритуали.
- 11) «Биринчи кўнғирок», «Охириги кўнғирок» ритуаллари.
- 12) Устозларга бағишланган «Чин дилдан» байрами ритуали.
- 13) «Қувноқ усталар улқаси» кўрик-танлов ритуали.
- 14) «Алпомиш авлодимит» ўғил болалар беллашуви ва ш.к.

Учинчи гуруҳ. Ёшларнинг ахлоқий фазилатларини такомиллаштиришга қаратилган ритуаллар. Ритуалларнинг бундай тизимига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- 1) Миллий-маданий, одоб-ахлоқ дарслари (масалан, ташқи қиёфа, саломлашиш одоби, ўзини тута билиш ва бошқара олиш, сузлашуви маданияти).
- 2) Мавсумий спорт байрамлари.
- 3) Мавсумий ҳашарлар.
- 4) Ҳуқуқчилар ўртасида баҳс-мунозара (масалан, «Ота-онанг – тожу тахтинг», «Нима савоб-у, нима гуноҳ», «Нонни эъзозланг», «Йигит кишига етмиш ҳунар ол», «Бепул нарсанинг баҳоси қанча», «Йулбарс изидан. йигит сўзидан қайтмас» ва ш.к.).
- 5) «Фарзанд бурчи» кўриги.
- 6) «Одобнома» чойхонасини ўтказиш ритуали.
- 7) Нотиқлик турнири.
- 8) «Меҳмоннома» давраси.
- 9) Топишмоқлар (халқ топишмоқлари) кечаси.
- 10) Кулгу кечаси.

Тўртинчи гуруҳ. Келгусида ритуалга айланиши мумкин бўлган тарбиявий тадбирлар тизими. Булар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- 1) Касбий маҳорат танловларини (эстафета шаклида) ўтказиш.
- 2) Мусиқаний дискотека.
- 3) Таълим муассасасининг «Фахрий аъзолигига» қабул қилиш ритуали.
- 4) Халқаро талаба (ёки Ҳуқуқчи)лар кунига бағишланган фестивал.
- 5) Мавсумий сайллар ритуаллари.
- 6) Китоб ва Ҳуқуқ предметлари ҳафталикларини ўтказиш тартиблари.

Юкорида келтирилган ритуаллардан ташкари, хар бир ўқув юртининг улига хос (шароитдан келиб чиққан ҳолда) турли хил ташкилий тадбирлари ҳам бўлиши мумкин. Масалан, қуйидагилар:

- таълим мутахассислиги йўналиши, хусусиятидан келиб чиққан ҳолда, таълим муассасасининг мадҳияси, эмблемаси, касамёди, шаклини тайёрлаш;
- таълим муассасасининг узига хос мусиқавий қўнғироғини тайёрлаш;
- иқтисодиёт, тадбиркорлик, тежамкорлик ва ҳунармандлик руҳида тарбиялашга бағишланган тадбирлар;
- таълим муассасасида ўқувчилар учун танаффус маданиятини ташкил этиш ритуаларини шулар жумласига киритиш мумкин.

Юкорида санаб ўтилган барча маросимларни ўқув муассасаларида ўтказилиши шарт деб бўлмайди, чунки уларнинг тайёрланиши, ўтказилиши, тарбиявий таъсири таълим муассасасининг шароити, ташкилотчиларнинг умумий ва махсус тайёргарлиги, билими ва тажрибасига боғлиқдир.

Таълим муассасасида Ўрта Осиё халқларининг қадимги календар байрамларини (У.Қорабоевнинг «Ўзбекистон байрамлари» китоби асосида) ўрганиш, уларни ташкил этиш ва ўтказиш ўқувчилар тарбиясига ижобий таъсир кўрсатиши тажрибада синалган.

Бу байрам ва маросимлар қуйидагилар:

Баҳорий тенг кунликда – «Наврўз» байрами (21-22 март).

Кузги тенг кунликда – «Меҳржон» байрами (22 сентябрь).

Қишнинг энг узун кунини – «Сада» (Олов) байрами (22 декабрь).

Ёзнинг энг узун кунини – «Ангом ҳайит» (сув сайли) байрами (22 июнь).

Юкорида кўрсатилган байрамлар ўзбек халқининг қадимий байрамлари ҳисобланади. Уларнинг жадвал йилномаси қўлланманинг кейинги бандида келтирилган.

1.3. Ўзбек халқ байрамларининг жадвал-йилномаси

1) 21-22 март – Наврўз

Эски маҳаллий номларидан бири – «Йил боши»

А. Байрамнинг моҳияти, вужудга келиши. Қадимги баҳор байрамлари асосида тахминан 28-30 аср муқаддам пайдо бўлган.

Табиат уйғониши, кун ва тун тенглиги, дала ишларинишг бошланиши каби ҳодисаларни акс эттириб келган. «Йил боши» – янги йил байрами сифатида ҳам машхур бўлган.

Б. Байрамнинг замонавий мазмуни ва ташкилий шакллари. Табиат жонланиши, баҳор келиши, далаларда янги меҳнат мавсуми бошланишига бағишланган сайллар, томоншалар, ўйинлар, мусобақалар, халқ ижоди курикларини ўтказиш, махсус таомлар тайёрланиши ва ш.к.

2) Гул сайллари (лола сайли, кизил гул сайли, сунбула сайли)

Апрель ойининг боши – май ойининг охири.

А. Байрамнинг моҳияти, вужудга келиши. Қадимий даврлардан бошлаб, далалар, қир-адирлар, тоғ ён бағрида турли табиий гуллар (бойчечак, лола, сунбула, бинафша) очилиши муносабати билан ўтказиладиган сайллар сифатида вужудга келган.

Б. Байрамнинг замонавий мазмуни ва ташкилий шакллари. Табиий гузалликни, гулларни, ўсимликларни эъзозлаш, сақлаш ва кўпайтиришга бағишланган тадбирлар, сайллар, табиий сайлгоҳларда дам олишни уюштириш.

3) 22 июнь – Сув сайли (ёз байрами)

Қадимий номи «Ангом».

А. Байрамнинг моҳияти, вужудга келиши. Ўрта Осиё иқлими шароитида сувга бўлган табиий эҳтиёж асосида шаклланган, сув ҳавзалари бор шароитда тараққий этган.

Б. Байрамнинг замонавий мазмуни ва ташкилий шакллари. Сувнинг қадрига етиш, эъзозлаш тадбирлари, сув ҳавзалари ёнида турли дам олиш, соғломлаштириш ва чўмилиш тадбирларини ўтказиш.

4) Қовун сайли, узум сайли, анор, анжир сайллари, табиат ва меҳнат байрамлари.

Августнинг охири.

А. Байрамнинг моҳияти, вужудга келиши. Қадимги ҳосил йигиш одатлари асосида шаклланган. Дала ва боғ турли маҳсулотлари пишганда, деҳқонлар ўз яқинлари, қушвилари, қариндопларини чақириб, уларни ўз ҳосиллари билан сийлаганлар ва қарияларнинг дуосини олганлар.

Қовун экканлар – «Қовун сайли», узум экканлар – «Узум сайли»ни ўтказиб келишган. Пишиқчилик мавсумида хашар ва боғ сайллари ҳам уюштирилган.

Б. Замонавий мазмуни ва ташкилий шакллари. Пишиқчилик даврида қишлоқ, дала-боғлардан бошланиб, шаҳар бозорлари, майдонлари ва маданий боғларида содир бўладиган мена кўرғазма савдолари, томоншалар, сайллар, «Кимнинг меваси ширин» номли курик-танловлар.

5) 22 сентябрь – Меҳржон – (Куз байрами)

Бу байрамнинг қадимий номлари:

Хоразмда «Чири-руж», Самарқандда – «Ним-сарда».

А. Байрамнинг моҳияти, вужудга келиши. Энг қадимги меҳр (куёш)га сўнгиниш одатлари ва куз (ҳосил) маросимлари асосида тахминан 2-3 минг йил муқаддам вужудга келган. У кузги кун ва тун тенглиги, ҳосил йиғиш вақти, қишга тайёргарликни бошлаш каби ҳодисаларни акс эттирган байрамдан иборат. Тарихда 10-15 аср мобайнида Наврўздан сўнгги иккинчи катта байрам ҳисобланган, йил ярми вазифасини ҳам ўтаган. Урта асрларда бу байрам бир неча байрамларга бўлиниб кетган.

Б. Замонавий мазмуни ва ташкилий шакллари. Ҳозирги кунда куз байрами, кузги тун ва кун тенглиги, анъанавий (эски) «йил ярми» меҳр-шафқат талбирлари сифатида табиий сайлгоҳларда, маданий боғларда, ўзингоҳларда, майдонларда турли кўргазмалар, кўриклар, томошалар, мусобақалар, сайллар каби шакллардан фойдаланиб ўтказилиши мумкин.

б) 22 декабрь – САДА – (олов байрами)

А. Байрамнинг моҳияти, вужудга келиши. Бу байрам қадимдан олов кашфи этилган кун деб қабул қилинган. У қадимий аждодларимизнинг қишда олов (исиниш)га бўлиш эҳтиёжлари асосида тараққий этган.

Оташпарастлик даврида «Сада» энг катта байрамларининг бири ҳисоблаган. Араб истилосидан сўнг (ўрта асрларда) бу байрам йўқола борган. Бироқ, унинг қўнғиня қолдиқлари сақланиб қолган.

Б. Замонавий мазмуни ва ташкилий шакллари. Ҳозирги кунда уни қиш байрами сифатида ҳамда дунёдаги энг катта кашфиётлардан бири – олов мўъжизаларига, йилдаги энг узоқ тун («Ялдо кечаси») ва қисқа кунга, қишқи қишда бошланишига бағишлаб, турли очик майдонларда, залларда гулхашлар ёқиб, томоша – сайллар қилиб, ранг-баранг мусобақалар билан уюштирилса бўлади.

Биз тақлиф этган маросим (ритуал)ларнинг барчаси катта тайёргарликка, талаба (ёки ўқувчи)ларнинг қизиқиши ҳамда уларни ташкил этишга боғлиқ бўлиб, уларнинг ҳар бири устида алоҳида фикр юритиш, ўйлаш, шунингдек, бу маросимларни ўтказиш учун ишчи ёки ижодий гурӯҳлар тузиш лозим. Шу билан бирга маросимларни тайёрлаш ва ўтказиш вақтида кўпроқ талаба (ёки ўқувчи)ларнинг ташаббусига, уларнинг иштирокига ҳамда фикрларига диққат-эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ.

Ҳар бир ўтказилган маросим тарбиявий аҳамиятга эга ва талаба (ёки ўқувчи)ларнинг тарбиясига таъсир этадиган бўлиши керак.

1.4. Ҳаётимизда кўн учраб турадиган маросим (ритуал)лар рўйхати

Замонавий байрамлар таснифи:

1. Табиат байрамлари:

- Наврўз;
- Табиатсенарлар байрами;
- Гул ва қуш байрамлари;
- Меҳржон;
- Мустақиллик куни ва ш.к.

2. Меҳнат байрамлари:

А) Қишлоқ хўжалик ходимларининг меҳнат байрамлари.

- «Уруғ қадаш» ва «Биринчи тул» тантаналари.
- Ҳосил байрами, сабзавот ва мевалар сайллари.

Б) Саноат ишчиларининг меҳнат байрамлари.

3. Маданият байрамлари:

- Маърифий байрамлар;
- Санъат байрами;
- Фольклор байрамлари;
- Бадний спорт байрамлари;
- Халқаро дўстлик байрамлари.

4. Оилавий – ҳусусий байрамлар:

- Исм қўйиш маросими;
- Тугилган кун ва мучал ёшини пишонлаш маросимлари;
- Бешик ва ақиқа тўйлари;
- «Биринчи қадам» байрами;
- Суннат тўйи;
- Мактаб ёшидаги болалар байрамлари;
- Ўзбек тўйлари. Никох тўйлари.
- Кумуш, олтин ва олмос тўйлар.
- Нафақага кузатиш ва қариялар байрамлари.

5. Ижтимоий- сиёсий байрамлар:

Умумхалқ байрамлари (Мустақиллик, Уқитулчи ва мураббийлар куни, Конституция куни, Хотира ва кадрлаш куни, Хотин-қизлар байрами) ва касб байрамлари.

Диний байрамлар (Руза ва Қурбон ҳайитлари).

Ҳар хил шакл, мавзу ва кўринишдаги маросимлар (Чойхона «ОДОБНОМА», Топишмоқлар кечаси (Халқ топишмоқлари), «МЕҲМОННОМА» даяраси, Оғзаки журнал (Ўзбекситон, Наврўз, Меҳржон, Баҳор мавзуларида), «Одам кўрки – либос» конкурс-кеча, «Отанга раҳмат!» суҳбат-манозара, миллий уйинлар кечаси (ракслар ва болалар уйинлари) ва ш.к.)

*Тарбия биз учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот –
ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир»*

А.Авлоний

2-§. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ

Миллий мафкура вазифалари махсус ташкил этилган маънавий-маърифий ишлар, шунингдек, таълим-тарбия жараёнида ва дарсдан ташқари машғулотларда амалга оширилади.

2.1. Ўқувчилар фаолиятининг дарсдан ташқари тизимини лойиҳалаш

Дарсдан ташқари фаолият тизими ўқитишнинг назарий ва амалий тизимини тўлдирди. Унинг асосий вазифаси ўқувчиларнинг ўқишдан ташқари вақти мобайнида ўзини-ўзи тарбиялаш ва ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиш учун оқилона таксимлашга ёрдам беришдир.

Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари фаолиятини *лойиҳалаш* вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ижтимоий меълашув доирасини ташкил этиш ва ўқувчиларнинг ижтимоий ҳаракатчанлигини кўрсатиш;
- бўлажак мутахассисларнинг касбий меълашуви учун шарт-шароитлар яратиш;
- ўқувчиларни мустақил равишда таълимни давом эттиришга йўллаш;
- ҳар бир ўқувчининг қобилияти, кизиқиши ва иштиёқларини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- ўқувчиларни бўш вақтларидан унумли фойдаланиш ва дам олишга ўргатиш.

Дарсдан ташқари фаолият тизими кўп компонентли бўлиб, ўқувчиларнинг *бўш вақтларини* жойларда қуйидаги таркибда, тартибда ва шаклда ўтказиш мумкин:

- ўқув гуруҳи таркибида;
- ўқув юрти жамоаси таркибида;
- индивидуал (якка тартибда);
- ижтимоий бирлашмалар ва ташкилотларда;
- клублар, тўгараклар, музейларда;
- меҳнат жамғаларида;
- алоҳида фанларни чуқур мустақил ўрганиш чоғида;
- таълим муассасасидан ташқаридаги маданий дам олишнинг турли шаклларида.

Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари фаолият тизимининг ўзига хослиги шундаки, унинг ҳар бир компоненти алоҳида лойиҳалаштирилади ва ҳар доим ҳам педагогик таъсир доираси билан камраб олинмайди.

Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари фаолият тизимини *режалаштириш шакллари*:

- ўқув юртининг иш режаси;
 - ўқув юртининг ўқувчилар билан олиб борадиган маънавий-маърифий ишлари режаси;
 - ўқув гуруҳлари ўқувчилари билан олиб бориладиган маънавий-маърифий ишлар режаси ва бошқалар.
- Ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишлар режасини тузишнинг *асосий тартиб ва қоидалари*:
- диагностика асос;
 - ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятлари, жамоанинг маҳорат даражаси ва шаклдан аниқлигини ҳисобга олиш;
 - тарбиявий жараёнда асосий мазмуний компонентларга мувофиқ фаолият аниқ йўналишларини белгилаш;
 - тадбирларни ўтказишнинг муддатларини, шаклларини, шитирокчиларини аниқ белгилаш;
 - тарбиявий ишлар режасининг қулайлиги, ҳаётийлиги ва аниқлиги;
 - тарбиявий ишларни режалаштиришда ўқувчиларнинг шахсан иштироки.

Дарсдан ташқари фаолиятни замонавий таъкил этиш ижодий жараён бўлиб, тарбиячидан чуқур билим, малака ва хоҳиш талаб қилгани каби ўқувчилардан ҳам уларнинг иштироки ва эҳтиёжларини талаб этади. Ўқувчилар ва тарбиячи кизикишларини бирлаштириш тарбияда муамлифлик тизимини шакллантиришнинг ягона йўлидир. Бу ҳолда тарбия шахс камолотини бошқариш жараёни, унинг ижтимоийлашуви ва ривожини учун шароит ва имкониятлар яратилиш мезони сифатида қаралади. Дарсдан ташқари фаолият (дам олишни таъкил этиш) эса шахснинг ижодий имкониятларини юқорига кўтарини (биринчи навбатда тарбиячининг), унинг ижтимоий фаоллигини амалга ошириш майдони сифатида тасаввур этилиши мумкин.

Хордақ – кишиларнинг янгилашни, тикланиш, унинг жисмоний ва маънавий кучини қулайтириш, дунёқарашини бойитиш, ижодий фаоллигини чуқурлаштиришни амалга оширишга мўлжалланган ва шу асосда режалаштирилган шахсий вақтнинг бир қисмидир.

Таълим муассасаларида тарбиявий жараённи таъкил қилиш асосига илғор миллий, маънавий-ахлоқий кадрлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, ўйинлар ва бошқалар қўйилиши керак, уларни таъкил қилиш ва ўтказишда тарбия технологияларидан ёки интерфаол услубиётлардан фойдаланилиши ўқувчида ўз юртига меҳр-муҳаббат, ватанпарварлик, оқилпарварлик, касбий фидойиликнинг шаклланишига ёрдам беради.

Тарбиявий жараён умумий ўрта, ўрта-махсус ва касб-ҳунар, олий таълим муассасаларида ўзига хос маҳият касб этади. Педагог ходимлар, тарбиячилар ва гуруҳ раҳбарлари миллий ғояси билан қуролланган бўлиб, уни ҳар бир фуқаро оғинга етказиш малакаларига эга бўлишлари уларнинг тарбия жараёни, тарбиявий ишлар ва уларнинг услубиёти ҳақидаги билим,

кўникма ва малакаларига, педагогик маҳорагларига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Тарбия жараёни – тарбия шахсни шакллантиришга мақсадли йўналтирилган, тарбияловчи ва тарбияланувчилар ҳамкорлиги учун махсус ташкил этилган, бошқариладиган ва назорат қилинадиган, ўзининг биронорд мақсади сифатида шахсни шакллантирадиган жараёндир.

Тарбия жараёнининг энг асосий *натижаси* – ҳар томонлама ва уйғуви камол топган юксак маънавиятли шахсни шакллантиришдир.

Тарбия жараёни – тарбиявий ишлар, тадбирларнинг доимий ҳаракатдаги занжиридан иборат.

Тарбиявий тадбирлар – бу турли хил моддий ва маънавий эҳтиёжларга жавоб берувчи, тарбиявий мақсадларнинг ягона мажмуасига бўйсундирилган, бир-бири билан ўзаро ҳамкорлик қилувчи, ўзида бир бутун таълимни кўзда тутган тарбиявий таъсир мажмуидир. Таълим жараёни олоҳида дарслардан ташкил топгани каби тарбиявий тадбирлардан тарбия жараёни вужудга келади. Тадбирлар, тарбиявий ишлар тарбия жараёнининг бир булагидир.

Тарбиявий иш (ТИ) – бу тарбиянинг тизимлилиги, тўлаллиги, узвийлиги ва узлуксизлигидир. ТИ, бу тарбияланувчиларнинг муайян фаолиятини ташкил этувчи ва амалга оширувчи шаклдир. ТИнинг асосий фарқловчи хусусияти – зарурийлик, фойдалилик ва татбиқ этиш мумкинлигидан иборат.

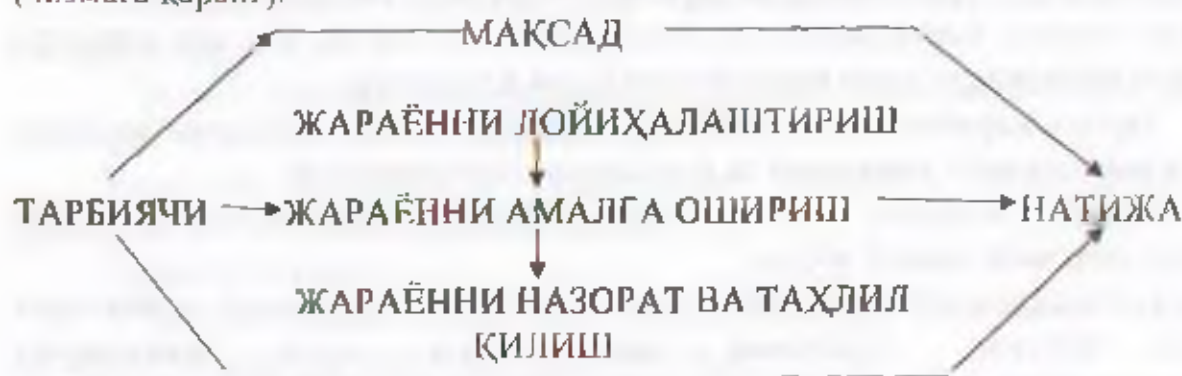
«Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таъкидланишича «Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида, замонавий миданият, иктисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир» [1,34].

Шу сабабдан, таълим муассасалари тарбиявий жараёнини ташкил қилиш ни муваффақиятли давом эттириш учун зарур булган тарбиявий ишлар услуби, билимлар, малака ва маҳоратлар тизими, замонавий педагогик технологиялар ва уларни тарбиявий ишлар амалиётида фойдаланиш масалалари педагогик жамоаларнинг энг муҳим муаммоси бўлиб қолмоқда.

Таълим муассасаларида ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг самарадорлигини ошириш тарбиявий ишлар технологиясини туғри танқил қилиш ва қўлланга боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида таълим муассасалари учун тарбиявий ишларни амалга ошириш услубиятини замонавий педагогик технологиялар ишланмалари асосида яратишни талаб этади.

Бизнинг назаримизда, таълим муассасаларининг тарбиявий ишлари технологияси ижодий фаоллик, мустақил фикрлаш ва моҳирона ҳаракатларга йўналтирилган бўлиши, тарбиячи ва ўқувчилар томонидан минимал куч сарфлаган ҳолда тарбиявий ишлар бўйича қўйилган мақсадларни эгаллашда ни фаол шакл, усул ва услублардан фойдаланиш, тарбиявий жараёнини муваффақиятли ташкил этувчиларнинг доимий ва мажмуавий фаолиятининг асосий қисмидан иборат бўлиши керак.

Таълим муассасаларида тарбиявий ишлар услубиётини амалга оширишнинг педагогик технологияси - лойиҳалаштириш, амалга ошириш, назорат ва таҳлил қилиш каби иш ҳаракати кетма-кетлигида иборат (чизмага қаранг).

Чизмада кўрсатилганидек, барча йўналишдаги тарбиявий ишларнинг технологияси ва ҳар бир аниқ ишларни ўтказиш, таъкил қилиш услубиёти педагогик мақсад тушунчасидан бошланади, яъни педагогик мақсадга мувофиқлик (унбу иш нима учун таъкил қилинган ва ўтказилмоқда, шунингдек, тарбиячи ва ўқувчи нимага эришишлари керак?) ва педагогик маҳорат (аниқ ишларни ўтказиш, тарбиявий жараённи таъкил қилиш, ўқувчиларни қизиқтириш, жараёнда мустақил катнашиш ва ижодий ишлашга хоҳиш уйғотини учун турли усул ва услублардан фойдаланиш) ва уларнинг натижаларини назорат ва таҳлил қилиш, умумлаштириш (ўқувчилар нималарга ўргандилар?).

Тарбия жараёнини лойиҳалаштириш даврида тарбиячи ўқувчилар билан ўтказилиши керак бўлган тарбиявий ишларни амалга ошириш чоғида қўлланладиган услуб, шакл ва усулларни танлайди. Сўнгра аниқ тарбиявий ишларга қўйилган мақсадларни амалга оширади. Кейинчалик у ишни назорат қилиш, якунлаш ва таҳлил қилиш механизминини аниқлайди (Нима ёқди? Нима ёқмади? Нега? Нима яхши эди-ю, нимадан воз кечиш керак? Ким ажралиб турди?) ва ҳоказо.

Юқорида баён қилинганларни умумлаштирадиган бўлсак, таълим муассасасининг тарбиявий ишлар технологияси – таълим муассасаси шароитида қўйилган мақсадларни амалга оширишда ҳар бир аниқ тарбиявий ишнинг ўтказиш ва таҳлил қилиш учун қўлланадиган услуб ва шакллар йиғиндисидан иборат эканлигини курамай. Таълим муассасасида ўқувчиларнинг ўқиши ва тарбияси даврида гуруҳларда, факультетларда, университет, институтларда турли хил қизиқарли тадбирлар, байрамлар, танловлар, шунингдек, спортга, меҳнатга, ижодий ишга, бадий мавзуга бағишланган тадбирлар, машғулотлар, уйинлар, сайллар, линейкалар ва бошқа тадбирлар ўтказилади. Ҳар бир тарбиявий иш ва тадбирга мос тарзда уни тайёрлаш ва ўтказиш услуби мавжуд. Лекин маълумсиз услубиёт ҳам ўз-ўзидан мавжуд бўлмайди, чунки тарбия жараёнини, энг аввало тарбиявий ишнинг аниқ мазмуни ва шакли орқали амалга ошириш мўлжалланади. Шундай экан, аниқ тарбиявий ишнинг таъсирчанлиги ва самарадорлиги – уларни тайёрлаш ва ўтказиш, тарбиячиларнинг ўқувчилар билан жамоавий фаолиятни таъкил

қилиш тарбиявий ишлар технологияси тизимга боғлиқ. Демак, тарбиявий технологиялар – бу, конструкция қилиш, маъмуни амалга ошириш, услуб, шакл, усул ва воситаларни, таъсир этиш йўллари аниқлаштиришнинг методологик, ташкилий-услубий кўрсатмалар, қонун-қоидалар мажмуидир.

Одатда тарбиявий ишлар жамоавий ва ижодий табиатта эга бўлади ва мос равишда жамоавий тарбиявий ишлар (ЖТИ) ёки жамоавий ижодий ишлар (ЖИИ) деб номланади. ЖИИ – иш ва уйин, ижод ва ҳамкорлик, ҳаётий умид ва хурсандлик билан тўлдирилган ва айни пайтда, асосий тарбиявий восита бўлган жараёни ташкил этиш усулидир. Тарбиявий ишларда тарбиячилар ва уқувчилар ўзаро ҳамкорлигининг шакллари, воситалари ва усуллари уйғунлашиб кетади.

Тарбиявий ишлар асосида икки: фаол ва мажмуавий ёндашувлар ётади. Ёндашувларнинг биринчиси, фаолиятнинг билиш, меҳнат, ижтимоий, бадний, спорт ва эркин мулоқот каби турли кўришишларини ташкил этишни талаб этади. Иккинчи мажмуавий ёндашув эса, фаолиятнинг барча кўришишларининг ягона жараёнга таъсири билан табиий «қўшилиб» кетишида кўришади. Тарбиявий ишлар, айни пайтда, ўзига ахлоқий, эстетик, инсоний ва интеллектуал (ақлий) таъсирларни камраб олади. Фаолиятга оид ёндашув тарбия йўналишига ишора қилса, мажмуавий ёндашув унинг мазмуний табиати (вазият, тарбиявий мақсаднинг асосий ва боғлиқ қомонларини шакллантиришнинг педагогик мақсади; режалаштириш; ташкил этиш ва тайёрлаш; ишни бевосита амалга ошириш; эришилган натижалар таҳлили)ни белгилайди.

2.2. Тарбиявий ишларнинг манбалари

Тарбиявий ишларни амалга ошириладиган даврнинг ижтимоий вазияти тарбиявий ишларни мақсадли қўлаш ва лойиҳалашнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Бу вазият мамлакат ва дунёдаги ижтимоий ҳодисалар, давлат бийрамлари, юбилей саналари, ҳукумат қарорлари, жамият аҳамиятига эга бўлиш гоёлар ҳамда маҳаллий ҳаётга доир ҳодисалар билан шартланган бўлади. Тарбиявий ишларни ташкил этиш ва ўтказишнинг иккинчи манбаи бўлиб тип сифатида шаклланаётган шахснинг зарурий фазилатлари ва қислатларини шакллантиришнинг педагогик ташхиси хизмат қилади. Яна бир манба – ўқув-тарбиявий муассасаси маълум муддатга белгилаган ишларининг умумий йўналишидир. Мазкур манбаларнинг муштарак ҳолати тарбиявий ишларни ҳаётбахш куч билан тўлдиради, уларнинг долзарб қилиниши ва муайян мақсадга йўналганлигини беҳато белгилаб беради.

Асосий тарбиявий мақсад (кўпинча ахлоқий тарбия мақсади) аниқ шаклга оид вазифаларни белгилаб беради. Ҳар бир ишда асосий гоё ажралиб туради ва у тарбия умумий йўналишининг (ақлий, жисмоний, меҳнат тарбияси ва б.) бири билан мос келади.

Мақсадни қўлаш босқичида тарбиячиларнинг вазифаси – ижтимоий вазиятни баҳолаш, ўзининг тарбиявий фаолиятини асосий мақсадга бўйсундириш, тарбияланувчиларнинг келажакда муайян тарбиявий таъсирларни қабул қилишга тайёрлик даражасига таъхис қўйишдан иборатдир.

2.3. Тарбиявий ишларни ташкил этиш бўйича услубий тавсиялар

Тарбиявий ишларни ташкил этиш бўйича тавсиялар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Тарбиявий ишларнинг аниқ вазифаларини чуқур англаш, унинг самарадорлигини оширишнинг зарур шартидир. Мазкур вазифалар маҳорат билан талқин этилган ва тарбияланувчиларга етказилган бўлиши керак. Тарбиявий иш ташкилотчилари ўқувчиларга ўз нуктаи назарларини мажбуран ўтказмасдан, балки уларни зарур қарорларни (гуё ўз қарорлари сифатида қабул қилинадигандек) ишонтириб қабул қилишга ургатишлари лозим.

2. Ҳар қандай тарбиявий иш ишчан ва мажмуавий йўналиш асосида лойиҳалаштирилади. *Биринчи* йўналиш, юқорида таъкидланганидек, тарбияланувчиларнинг жонли, ижодий, қизиқувчан фаолиятини талаб этади ва зарур ўринларда тиришқокликни, ҳаракатчан ишларни ташлашга йўналтиради. *Иккинчиси* эса, тарбиячига бир вазифадан ҳар томонлама самара олишга имкон беради.

3. Тарбиявий ишлар жараёнида ҳал қилиниши лозим бўлган барча вазифалар турли аҳамиятга эга бўлишига интилиш шарт эмас, чунки тарбия тизимини бирданига бир неча мезонлар орқали муқобиллаштириб бўлмайди. Тарбиявий ишда, ҳар қандай ишдаги каби бош вазифа ажратиб олинган ва шу орқали қолган вазифалар ҳал этилади.

4. Тарбиявий ишлар мазмунини унинг вазифалари ва амалга ошириш шароитлари билан боғлиқ ҳолда белгилаб олиш ниҳоятда муҳимдир. Материал танланаётганда, у ўқувчиларнинг тарбиясига ижобий таъсир этишига эътиборни қаратиши лозим. Тарбиявий ишларда турли хатоларга йўл қўймаслик учун тарбиячи ўқувчиларнинг қарашлари ва қизиқишларини билган ҳолда уларни ривожлантириши, шунингдек, уларга таяниб иш олиб бориши керак.

5. Мақсадга мувофиқ услублар, усуллар ва воситалар тарбиявий ишларнинг ҳар бир босқичи учун алоҳида лойиҳаланади. Бунда услубларнинг максимал даражада фаоллик, ташаббускорлик, мустақиллик тамойилларини таъминланиши назарда тутилиши лозим. Пассивлик – тарбиявий ишларнинг асосий душманидир. Шу боис тарбияланувчиларнинг ҳулқи кузатилса, зеро, нимани ўзгартириш зарурлигини уларнинг ўзлари айтадилар.

6. Тарбиявий ишларни тайёрлашда ташкиллаштиришнинг юқори даражадаги аниқлигига эришишга ҳаракат қилиш лозим. Ҳар қандай тарбиявий иш тарбияланувчилар учун «ташкilotчилик мактаби»га айланиши керак. Тайёргарлик, ташаббускорлик, талабчанлик, киришимлилиқ, мажбуриятларни тақсимлаш маҳорати, вазиятларни тезда баҳолаш каби фазилатларни тарбиялайди. Ишни тайёрлаш ва ўтказиш жамоани жипслантиришнинг туғри йўлидир!

7. Тарбиявий ишлар нусха кўчиришни ёқтирмайди. Ўзгарувчанлик ва ҳаракат доирасининг кенлиги тарбиявий ишларнинг фарқловчи белгиларидир. Гуруҳларнинг ва ўқувчиларнинг бир-бирига ўхшамаслигидан

кент фойдаланишга интилиш яхши натижа беради. Тарбиявий ишларни лойиҳалаш чоғида бир гуруҳда муваффақият келтирган тажриба иккинчисида айнан шундай натижани бермаслигини эсда тутиш керак.

8. Тарбиявий ишлар турли-туман бўлиши керак. Тарбияланувчилар ёрқин ишларни узоқ эслаб юрадилар, шу боис бундай ишларни такрорлаш мақсадга мувофиқ эмас, чунки у аҳамиятини йўқотиши мумкин. Тарбиявий ишларнинг ҳар доим янғисини топиш қийин, ammo уларни топишга ҳаракат қилиш зарур. Тарбиявий ишлар захирасида қўплаб қизиқарли тадқиқотлар mavjud ва бу такрорламасликни, аксинча, аниқ шароитлар билан мувофиқлаштирган ҳолда ўқувчини ривожлантиришни кафолатлайди.

9. Тарбиявий ишлар ҳис-туйғуларнинг қудратли катализатори каби лойиҳалаштирилади. Маълумки, хаяжонга тушган киши ниҳоятда таъсирчан бўлади. Ҳар бир тарбиявий ишда тарбияланувчига яқин, ҳамоҳанг бўлган жиҳатларни топиш ва унда ижобий характер хислатларини ривожлантириш, мустақкам ҳаёт тарзини шакллантириш, тарбиявий ишлар маданиятини оширишнинг муҳим йўлларида бири бўлган ўраб турган дунё ҳақиқатини тўғри тушунишга ёрдам берадиган қилиб етказиш керак.

2.4. Тарбиявий ишларни режалаштириш босқичи

Тарбиявий ишларни режалаштириш босқичи мақсадни қўзлаш босқичидан кейин бошланади ва ундан фақат назарий жиҳатдан фарқланади, ammo амалий жиҳатдан бу ажралмас жараёндир. Бу босқичда тарбиячилар олдида тарбияланувчилар билан бирга фаолият йўналишининг барча қисмларини аниқлаш, интирокчилар орасида мажбуриятларни тақсимлаш, уларни қандай қилиб бажариш лозимлиги кўрсатиш каби муҳим вазифалар туради.

Тарбиявий ишларни режалаштириш бўйича таясиялар қаторига қўйидагиларни киритиш мумкин:

1. Тарбиявий ишларни ташкил қилишда тарбияланувчиларнинг ийёрғарлик даражасига таяниш, уларнинг ёш ва шахсий хусусиятларини имкон даражасида кенгрок қамраш лозим. Чунки ишнинг фавқулодда мураккаблиги тарбиячи иниятининг ўқувчилар томонидан англаб етолмаслигига, ишнинг нега ва нима учун бажарилиши ҳақидаги ноаниқ тасвир эса тарбиявий ишни қуруқ расмиятчиликка айлантиради. Кейинги ишга қизиқтириш енгил кечмайди.

2. Тарбиявий иш – жамнатчилик иши. Тарбияланувчиларга режа тузишнинг ниҳоятда масъулиятли машғулот эканлиги, тарбияланувчи ишлаётган ҳар бир бўлимнинг бошқа бўлимлар билан боғланиши ва бир-бирини тақозо этишини сезишга имконият берилиши лозим. Режалаштириш, амалга, жамоавий характер касб этиши зарур.

3. Тарбиячи режалаштиришнинг тармоқли услубиёти, кўрғазмали, осон ўқилдиган ва тушунарли чизма режалар тузиш услубиётлари билан саннишиши лозим. Тарбияланувчилар билан уларни урганиш, меҳнатнинг ёшиқ турларини режалаштиришда тармоқли чизмани қўлланшга ургатиш зарур.

Ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этишнинг умумий назарияси технология таянадиган олтига қондаши такдим этади ва улар тарбиявий ишларни ташкил этишда тарбиячи томонидан албатта ҳисобга олингани керак.

2.5. Тарбиявий ишларни ташкил этишнинг асосий қондалари

Тарбиявий ишларни ташкил этишнинг асосий қондалари:

- бажарилиши лозим бўлган ишларнинг мақсадини аниқ белгилаш, ҳаракатини бошидан охиригача яхлит тасаввур қилиш (нимата эришиш керак?);

- қўл остида ҳар бир киши учун аниқ натижаларни белгилаш (қандай ҳаракатлар воситасида эришиш мумкин?);

- кутилаётган иш учун барча зарур нарсаларни тайёрлаш (нималар ёрдамида эришиш мумкин?);

- натижаларни аниқлаш учун муайян мезонларни белгилаш (эришилган миқдор қанча?);

- жавобгарлик, унинг эгаси ва ҳисобот вақтини тақсимлаш (мақсадга эришилганликни нима билан рағбатлантириш мумкин?);

- ташкилий тизимни уюштириш воситаси сифатида ижрочиларга йўл-йўрик кўрсатиш (қандай қилиб эришиш мумкин?).

Тарбиявий ишларни уюштиришда иштирок этиш шахснинг муҳим хислатларини тарбиялайди.

Мазкур босқичдаги тавсиялар қуйида илар бўлиши мумкин:

- тарбиявий ишларни ташкил этишда тарбиячи иштирок этаётган ҳар бир кишининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқ белгилаб бериши зарур. «Ҳокимлик чизиги»ни белгилаб олиш ниҳоятда муҳим: ҳар бир ижрочи белгиланган шахсга ўз ишларининг натижаси бўйича жавоб беради. Ҳокимлик бир раҳбарнинг қўлида жамланган бўлади. «Кўшҳокимиятчилик»ка йўл қўйилмайди;

- ҳар бир иштирокчига унинг имкониятлари ва хоҳишига мос келувчи битта вазифа ажратиш лозим. Топшириқларни мажбурлаш шарт эмас. Ўқувчи тарбиявий ишда иштирок этишнинг ихтиёрий эканлигини ҳис қилмоғи лозим;

- тарбияланувчиларнинг ташкилотчилик қобилиятига эга эмаслиги ёддан кутарилмаслиги керак. Тарбиячига тушунарли ва енгил бўлган иш тарбияланувчи учун ҳам ҳар доим шунчаки бўлмаслиги мумкин. Тарбия ишида «Енгилдан – мураккабга» қондасига амал қилиш мақсадга мувофиқ. Тарбияланувчиларни муваффақият қозонишига бўлган ишончини қўллаб-қувватлаш, яхши натижа билан тугатинга ишонч уйғотиш лозим.

Ташкилотчилик тарбияланувчиларнинг кучини бир неча бор ошириш имкониятига эга эканлиги ҳақидаги фикрга ўргатиш керак. Яккама-якка ҳаракатларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган «ташкилотчилик самараси»ни мисоллар билан кўрсатиш яхши натижалар беради.

2.6. Тарбиявий ишларни ташкил этишни бошқариш

Тарбиявий ишларни амалга ошириш босқичида тарбиячининг масъулияти муҳимдир. *Биринчидан*, дастурда кўзда тутилган ишларни тайёрланган сценарий асосида боришига эришади, унга тузатишлар киритади, диспетчерлик вазифасини амалга оширади ва жараёни кузатиб боради. *Иккинчидан*, тарбиячи бутун жамоа ва айрим тарбияланувчиларни кузатиб борган ҳолда, уларда муайян фазилатларни ривожлантиради, бу фазилатларнинг шаклланиш даражасини аниқлашга имкон беради ва тарбия соҳасида қилинадиган ишларнинг стратегиясини белгилайди. *Учинчидан*, тарбиячи ташкилий масалаларнинг аниқ ҳал этилишини кузатиб боради.

Умуман, тарбиянинг бу босқичдаги бошқарува фаолияти оддий дарс мобайнидаги айти шундай фаолиятдан мураккаброклиги билан фарқ қилади. Бу мураккаблик тарбиявий ишни бошқаришда ҳисобга олини, назорат қилиш ва қўллаб-қўллаш тузатишлар киритиш лозимлигида намоён бўлади. Бу борада мураббийнинг тарбиячи ва ташкилотчи сифатидаги ўрни:

- тарбияланувчиларни ўзининг иштироки билан бўғиб қўймаслик;
- тарбияланувчиларга ўз фикрлари ва ҳиссиётларини эркин ифодалашлари учун ҳалақит бермаслик;
- ҳодисаларнинг ривожини диққат билан кузатиш ва унинг номақбул ҳудудини олиши ҳамда назоратдан чиқишига йўл қўймаслик;
- номақбул ҳаракатларни оқилона ва ўз вақтида тузатиш;
- ўтаётган жараёни сездирмасдан қайд этиб бориш;
- педагогик назорат билан натижаларни эълон қилиш, жамоавий муҳокама ёки яккама-якка педагогик таҳлил қилиш, ютуқ ва қийинчиликларнинг сабабларини очиқларда белгиланади.

Тарбиявий ишларни таҳлил қилиш мобайнида бир-бири билан мўлжалли боғлиқ бўлган қўйдаги саволлардан фойдаланиш мумкин:

- 1) Режада тарбиявий ишларни тайёрлаш ва ўтказишнинг барча қисмларини ўз аксини топганими?
- 2) Дастур мазмуни кўзланган мақсадга жавоб берадими?
- 3) Тарбиявий ишларни ташкил этиш даражаси кўзланган мақсад, вазифа ва талабларга жавоб берадими?
- 4) Режалаштирилган барча меъёрилар старли даражада манбалар билан мувофиқлашадими?
- 5) Тарбиявий ишнинг қайси қисми яхшироқ амалга ошди, нима учун?
- 6) Тарбиявий иш давомийлиги вақт пуқган назаридан ўзгардими?
- 7) Ким ва нима учун муддат ўзгарди?
- 8) Тарбиявий ишлар бир тизимни ифода этдими ёки қисмлари мўлжалли боғланган тўпламдан иборат бўлдими?
- 9) Янгилик самараси сезилдими?
- 10) Тарбиявий ишнинг ҳис-туйғулик «буёғи» унинг ғоясига жавоб берадими?

11) Ишнинг сифати, ўқувчиларнинг унга муносабати қониқарлими, уларни қайси саволлар уйлашга мажбур этди?

12) Тарбиявий ишда иштирок этган жамоанинг ҳар қайси аъзоси қандай баҳога лойиқ?

13) Ўқувчиларнинг ҳулки қандай эди?

14) Нима учун ўқувчиларнинг айримларида у ёки бу педагогик ҳаракатга нисбатан қаршилик кўрсатиш аломатлари пайдо бўлди?

15) Нимадан воз кечиш керак?

16) Кейинги тарбиявий ишларга қандай янгиликлар қўшиш мумкин?

Юқоридаги фикрларга тарбиявий технология йўналиши сифатида қараладиган бўлса, у қуйидаги умумий белгиларни аниқлаб беради:

- тарбиявий таъсир тарбиявий ишларнинг мажмуаси сифатида ўзида уйинлар, тарбиявий суҳбатлар ва яқкама-яқка маслаҳатларнинг элементларини камраб олади;

- ҳар бир иш ҳар бир тарбияланувчининг ахлоқий, ижтимоий ва бошқа фазилатларининг шакллانганлик даражасини компьютер орқали таъхис этиш билан бошланади;

- тарбиявий таъсир таъхис этиш натижаларининг фаол таҳлили ва идеал шахс билан ҳиссалаганда муайян фазилатларнинг шаклланганлик даражасига етганлигини англаш билан юзага келган «жамоавий қайғурини» самараси кучайтирилади;

- тарбияланувчилар кишилар орасида ҳаёт учун зарур бўлган фазилатларни ўзлаштирадидлар, ўзларини англашга ўрганадилар, ўз-ўзларини камолга етказиш йўлларини тасаввур қиладилар;

- шахсий камолотга етиш дастури (таъхис этиш натижаларидан катъий назар) яқкама-яқка маслаҳатлар, тарбиявий ишларни ташкил этиш натижасида мустаҳкамланади.

3-§. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАРБИЯВИЙ ЖАРАЁН ВА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш босқичида турган жамиятимиз ҳозирги кунда малакали кадрларни тайёрлаш жараёнини янада такомиллантириш муаммосини қўймоқда. Шу муносабат билан олий таълим тизими олдида жамият учун фақат чуқур билимли, муайян мутахассислик малакаларини чуқур эгаллаган шахсларнигина эмас, балки айни вақтда давр талабларига жавоб бера оладиган, юксак инсоний фазилатларга ҳамда чуқур касб соҳиб ва унинг фидойиси, халқига содиқ, жамиятда фуқаролик касб ва мисъулиятини яхши англаган, ҳаётда ва иш фаолиятида ўз ўрнини топа оладиган, ўз Ватанининг келажаги ва равнақи учун хизмат қила оладиган ҳақиқий рақобатбардош, маданиятли шахс-мутахассис кадрларни тайёрлаш назифасини адо этишни талаб этади.

Мустақилликка эришилгач, Ўзбекистон Республикаси барча соҳалар бўйича тараққиётнинг янги йўлига кириб, ватанпарварлик, инсонпарварлик, адолатпарварлик тушунчалари янги мазмун билан бойитиб борилмоқда.

Хусусан, Ватан туйғуси ва ватанпарварлик тушунчалари ўзларининг асл маъносини топди. Утган қисқа даврда ҳар томонлама баркамол, имон-этикодли, мустаҳкам билимли, фидойи, ватанпарвар, садоқатли ва халқпарвар фуқароларнинг ватан истикболининг порлоқлигига бўлган ишончи тобора ортиб бормоқда. Буюк келажак яратиш йўлидаги дастурий мақсадимизнинг пировард натижаси баркамол, соғлом анлодди вояга етказишга, таълим-тарбия тизимида жиддий ижобий янгиланишларни ижудга келтиришга боғлиқ.

Мустақилликка эришганимиздан кейин Ватан тушунчасининг асл маънасини англаш, тарихий, маънавий-маърифий ва ижтимоий педагогик муҳим сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Таълим муассасасида ўтказилган барча тадбирларда одағда таълим муассасаси раҳбари, тарбиячилари, услубчилар, ота-оналар катнашадилар. Тадбир ўтказилгач, унинг таҳлили ўтказилади. Тадбирнинг таҳлили самаралилиги натижалари ҳамда келгуси ишга фойдали бўлиши кўп жиҳатдан таҳлилнинг учун керакли саволларнинг тўғри қўйилишига боғлиқ. Шунинг учун ўтказилган тадбирларнинг ҳар томонлама таҳлилида: қўйилган мақсадга эришилдимиз ва нимага асосланиб булга баҳо бериш керак? Нима амалга келди-ю, нима амалга ошмай қолди, нима сабабдан? Ўтказилаётган тадбирга ўқувчиларнинг муносабати ва иштироки қандай бўлди? ва ш.к. саволларга тўлиқ ва ижобий жавоб олиш зарур. Бундай жавобларнинг бўлиши тарбиячи ва ташкилотчиларнинг тарбиячи сифатидаги маҳоратлари, тарбиявий ишлар услубиёти ҳақидаги билимлари, кўникма ва малакалари ҳамда уларнинг ташкилотчилиги, конструктивлик, коммуникатив қобилиятлари ва ҳар бир тарбиявий ишга акмеологик, креатив, рефлексив ёндашувларига боғлиқ. Бу ҳол, тарбиячи ва ташкилотчилардан ҳаминша ўз билимлари, кўникма ва малакаларини мустақил тартибда, маҳорат мактабларида, малака ошириш марказлари ва муассасаларида ошириб боришларини талаб этади.

3.1. Уқувчиларнинг билиш фаолиятини такомиллаштиришга йўналтирилган тарбиявий ишлар

Пресс-анжуман. Пресс-анжумани ўтказиш учун сиёсий шарҳловчилар, депутатлар, вестеранлар, турли соҳа мутахассислари, маланият, санъат ва спорт ходимлари таклиф этилиши ёки махсус тайёргарлик кўрган сиёсий шарҳловчилар ўтказишлари мақсадга мувофиқ. Уларга олдиндан (ёки учрашув вақтида) ўқувчиларни кизиқтирган бир неча саволлар берилади. Саволларни махсус пресс-гурух аъзолари берилади, жавобни анжуманга таклиф этилганлар беради.

Аукцион - бирор мавзунини яхши билиб олиннини очик мусобақасидир. Масалан, «Республикамизда қандай шифобахш ўсимликлар бор?», «Автомашиналар маркаларини айтиш», «Ёр шарида қандай миллат вакиллари яшайди?» ва ш.к.лар. Аукционни мавзуга мос соҳа эгаси олиб боради. У савол билан аудиторияга мурожаат этади. Аукционни олиб борувчининг қўлида ётоқ болгача бўлиб, у ҳар чиқиндан сўнг «Ким кўп?» ёки «Ким кўпайтиради?» деб сўрайди. Агар кўшимча бўлмаса, болгача билан столга уради ва бу саволнинг жавобларини тўхтатиб, кейингисига ўтади.

Фантастик лойиҳалар танлови. Танлов катнашчилари расмлар, чизмалар, схемалар, диаграммалар, компьютер графикалари, слайдлар, видеоматериаллар ёрдамида танлаган мавзу асосида тайёрланган фантастик лойиҳаларни тақдимот қиладилар. Тақдимот яккама-якка ёки гуруҳ тартибида ўтказилади. Масалан, «Бизнинг ўқув масканимиз 2050 йилда», «Денгиз тубидаги шаҳар - Атлантида», «Қуёш энергияси инсонга», «Планеталараро йўловчи кемалар» ва ш.к.лар лойиҳа мавзуси бўлиши мумкин. Лойиҳалар тақдмоти тугатгач, саволларга жавоблар берилади, оппонентларнинг чиқишлари бўлади. Энг яхши илмий-фантастик лойиҳалар диплом ва мукофотлар билан тақдирланади.

Жумбоқлар бозори. Интирокчиларнинг кизиқарли жумбоқларни топиш ва сотиб олиш мусобақаси. Жумбоқни сотиб олиш учун янги бир жумбоқ айтилиши керак. Бу бозордаги жумбоқлар ҳар хил: расмли, оғзаки, ёзма, предметли, компьютерли, кўргазмали, ижодий ва ҳоказо.

Адабий карнавал. Турли бадиий адабиёт қаҳрамонлари костюмининг тайёрлаш ва химоя қилишга, образга киришга ва уни химоя қилишга йўналтирилган.

Дунёнинг етти мўъжизаси. Ҳар бир гуруҳ дунёнинг етти мўъжизасидан бирини олиб, материаллар тўплайди. Бошқаларни таништиради, саволларга жавоб беради. Тайёргарликка бир неча кун вақт берилади. Тўпланган материалларни гуруҳлар техник воситалар ёрдамида тақдимот қиладилар.

Илонтирили мактаби. Ҳар бир кичик гуруҳ танланган мавзу бўйича бошқаларни илонтирини бўйича топширик олади. Масалан, «Чеким - умр заволи», «Йул ҳаракати қондаси - умр фойдаси», «Алкоголь - бу захар» ва ҳоказо.

3.2. **Тарбиявий ишлар жараёнида қўлланиладиган педагогик таъсир этиш усуллари**

Тарбиячилар ўз иш фаолиятлари давомида асосий эътиборни доимий равишда ўқувчилар тарбияси, хулқ-атвори, тартиб-интизомига тузатишлар киритишлари, улардаги керакли шахсий хислатлар ва табиатларидаги кирраларни ривожлантиришлари, мавжуд камчиликларини бартараф қилишга қаратишлари лозим. Бундай жараёни ташкил этишда тарбиячилар педагогик таъсирнинг турли усулларида фойдаланишлари мумкин.

Педагогик таъсир усули – бу аниқ педагогик ҳолатларни ташкил қилиш усулидан иборат бўлиб, унда маълум қонуниятлар асосида ўқувчиларнинг ижобий ишларида ўз камчиликларини йўқотишга ундовчи янги фикрлар ва ҳиссиётлар уйғонади.

Тарбия жараёнида зарур педагогик таъсир усулини танлаш учун ўқувчининг ҳиссий ҳолати, ҳаракатининг табиати ва сабаби олдиндан аниқланиши лозим. Бу ўз навбатида ушбу ҳаракатнинг психологик таҳлили, уни ўқувчи шахсияти билан яқин алоқасини кўриб чиқишни талаб қилади.

Педагогик ҳолат тарбиячининг ижодий фикрларига биноан яратилади. *Биринчидан*, тарбиячи фойдаланишни мўлжаллаган таъсир усулини амалга ошириш учун мос шароитларни ҳаёлан танлаши керак. *Иккинчидан*, тарбиячи ўз мўлжаллаган иш ва хулқини ўқувчининг ҳаракатига бўлган муносабатига биноан мос равишда уйлаб чиқиши лозим.

Педагогик таъсирнинг ҳар бир усули ўзининг табиатли хусусиятларига эга бўлиб, улар иккита элементнинг ўзига хос бирлигида вужудга келади:

- а) яратилаётган педагогик ҳолатлар хусусиятлари;
- б) янги педагогик ҳолатга ўқувчиларда тугиладиган янги фикрлар, тарбиянинг янги сабаблари ва шахсий камчиликларини енгиб ўтишга асос бўладиган ҳиссиётлар мазмуни [19]*.

Педагогик таъсир усуллари икки гуруҳга ажратиш мумкин. *Биринчи гуруҳ усуллари*, ўқувчини илҳомлантирувчи ижобий ҳиссиётлар асосида унинг ахлоқ-одоби, тарбияси, тартибига ўзгаришлар киритади, булар кўрсаткичлик, миннатдорчилик, тарбиячига ҳурмат, ўз кучига ишончдан иборат. *Иккинчиси*, уятчанлик, элсизлик, ҳафсаласизлик, ўқинч, шифагарчилик, ачиниш каби салбий хислатларни йўқотишга ёрдам берадиган усуллардир.

Ижодий фаолиятда, нафақат, ўқувчилар тарбиявий ишларининг яхши иш натижаларига эришилади, балки тарбиячиларнинг шахсий ҳиссиётлари ҳам ривожланади. Педагогик таъсир кўрсатиш усуллари қўлланилган жараёнида тарбиячининг ғоявийлиги, шахсий табиатидаги инсонпарварлик, меҳрибонлик, сезгирлик, чидамлилик, ўз-ўзини бошқара оладиган, мақсадга интилувчанлик, тижорлик, ташаббускорлик каби ҳис-туйғу кирралари ҳамда инсоний табиатининг топқирлик, зийраклик, ақл-заковатлилик, қузатувчанлик каби ирода кирралари кўзга ташланади.

*) кейинги тавсиялар Э.М. Натанзон услубиётига асосланган.

Тарбия усулларини эгаллаш ва уларни иш жараёнида тадбиқ этиш тарбиячининг тарбия мақсадларини янада мақсадли ва қулай бўлишига ёрдам беради.

Педагогик таъсир усулларидан фойдаланиш аниқ педагогик тамойилларга риоя қилишга асосланган. Бу тамойиллар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- педагогик оптимизм;
- ўқувчиларга ҳурмат;
- ўқувчининг руҳий ҳолатини тушуниш;
- ўқувчи шахсий табиатининг ташқи хусусиятлари ва сабабларини очиш;
- ўқувчининг тақдири билан кичикиш.

Педагогик оптимизм. Тарбиячилар юқори оптимизм, яъни келажакка қатъий ишонч билан мустақил Ўзбекистон Республикасининг янги қонуналарини ҳаётга тадбиқ қилмоқдалар. Ўқувчилар шахсиятиниш чексиз имкониятларига ишонган тарбиячиларнинг педагогик оптимизми, айниқса, турли ёшдаги турли ақлий даражадаги ўқувчиларга нисбатан уларнинг дам олиш ва ўқиш қондалари, шартларини ташкиллаштиришда яққол кўринади.

Ўқувчиларга ҳурмат. Иисонга ҳурмат – иисонлараро муносабатларнинг асосий талабидир. Тарбиячининг фаолиятида ўқувчиларга ҳурмат алоҳида ўрин тутди. Тарбиячи уларда ишонч, самимийлик, қатталарнинг маслаҳатлари ва тақлифларига мойиллик уйғотади. Тарбиячининг қўполлиги, ўқувчилар шахсиятига ҳурматсизлиги ўқувчиларда унга жавобан хафагарчилик, ғазаб, ҳаттоки, баъзи нарсаларни атайлаб тескарисини бажаришга интилишни тугдиради. Бундай пайтларда ўқувчилар ҳатто адолатли талабларни бажаришдан ҳам бош тортадилар. Ўқувчиларнинг тарбиячига бўлган бундай муносабат баъзан, секин-асталикда, у олиб бораётган фанга, бажараётган ишга, ўтказастган машғулотига, ўқун хонасига, ҳатто, таълим муассасасига, бўлган муносабатга кўчиши мумкин.

Ўқувчининг руҳий ҳолатини тушуниш. Ўқувчилар хулқиниш бузиллигини, тарбиясидаги салбий ўзгаришларни сезиш қийин жараён эмас. Тарбия жараёнига педагогик таъсир усулини тўғри танлаш учун ўқувчиларнинг тартиб бузарлик сабабларини ўрганиш керак, чунки шахсининг турли психологик ҳолатларининг ташқи кўриниши бир хил бўлади. Масалан, ўқувчининг гуруҳдаги фаоллигининг сусайишининг асосий сабаблари, униш инжиклиги, кўз ёшлари, уйдан чиқиб узоқроққа кетиши ва ота-онасидан узоқда (баъзи ўқувчиларнинг турар жойларда) яшашидан иборат бўлиши мумкин.

Ўқувчининг руҳий ҳолатини тушуниш учун тарбиячилар ўқувчилар шахсининг фазилатларини, хусусиятларини, уларнинг яшаш шароитларини билишлари ва чуқур таҳлил қилишлари керак. Тарбиячининг кузатувчанлиги ва сезгирлиги ўқувчининг хулқда намоён бўлаётган руҳий ҳолатини тушунишга ёрдам беради.

Ўқувчи ҳаракатларининг сабаблари ва ташқи хусусиятларининг очилиши. Ўқувчиларнинг ҳаракатлари етакчи, тарбиячи, жамоа, агрофдаги

инсонлар томонидан яхши, олийжаноб ёки ёмон деб баҳоланади. Тарбиячининг ўқувчига бўладиган муносабат(ёидашувл)лари, уларнинг ҳаракатлари табиатига боғлиқ. Ўқувчи ҳаракатларини тўғри баҳолаш учун, ҳаракат моҳиятини, яъни ички сабабларини очиш лозим. Кўпинча ўқувчилар ҳаракатининг ички сабаблари ташқи кўздан яширинган бўлади, яъни ташқи томондан дарров кўринмайди. Уларни тарбиячи томонидан тушунишга, баъзан ўқувчининг ўзи катта ёрдам бериши, яъни бўлган воқеа ҳақида ўзи ҳурмат қиладиган тарбиячисига очик гапириб бериши мумкин. Тарбиячи бундай ёмон ҳолатни келтириб чиқарувчи ташқи ҳолатлардан хулқ сабабларини ажрата олиши лозим.

Ўқувчининг тақдирига қизиқиш. Таълим муассасаларида олиб бориладиган тарбия мобайнида ўқувчиларнинг тақдирига қизиқиш тарбиячиларда ўқувчиларга муҳаббат ва уларнинг тақдирига жавобгарлик ҳисси туфайли ривожланади. Тарбиячилар ҳар бир ўқувчининг тақдири, айниқса, гуруҳ ҳаётидан қониқиш ҳосил қилмайдиган, гуруҳдошларидан ётсирайдиган ва гуруҳ ишларидан ўзини олиб қочадиган ўқувчилар тақдири билан қизиқишлари лозим. Лекин ўқувчининг тақдири билан астойдил танишилган ва унга ёрдам беришни хоҳлаган тарбиячилар ўқувчиларга меҳрибонлик, уларга эътибор ва ғамхўрликларини кўрсатишлари учун дастлабки омадсизликдан қўчимасликлари, турли янги усулларни қидиришлари лозим. Тарбиячиларнинг кундалиқ фаолиятларидаги ўқувчига ғамхўрликлари, қайрихоҳлик муносабатлари ва педагогик таъсирнинг усулларини тўғри танлашлари ўқувчиларда ўз тарбиячисига муҳаббат, садоқат, уларга ҳуррақчилик хоҳишини уйғотади, шунингдек, янги ижобий ҳислатларни ривожлантиришга ёрдам беради ва салбий ҳислатларни йўқота борадилар.

Энди тарбиячиларнинг ўқувчиларни тарбиялаш жараёнида қийдаланишлари мумкин бўлган педагогик таъсир усулларидан баъзилари билан танишамиз:

Ишонтириш – бу аниқ хулқ-атвор ёки қайсидир ишнинг мумкин бўлишини, тўғрилигини ва зарурлигини исбот қилиш ва тушунтиришдир. Ишонтириш жараёнида ўқувчиларда ён-атрофидаги инсонларнинг ҳатти-ҳаракатларини ва ўз хулқларини баҳолаш мезонларига мос бўладиган ахлоқий қарашлар шаклланади.

Ўқувчини иш билан ҳам, сўз билан ҳам ишонтириш мумкин. Ўқувчини ишлагани орқали ишонтириш жараёнида тарбиячи исботланаётган ҳолат, шунга ва муаммоларни ҳаётий тажриба шароитларидан келиб чиққан ҳолда қилади. Ишонтириш таъсир усули ўқувчи хулқини тузатувчи усул бўлиб ҳурмат қилини мумкин. Сўз билан ишонтириш жараёнида ўқувчиларга йўл кўрсатилган хатолар характери ахлоқий меъёр нуқтан назаридан тушунтирилади. Ишонтириш усули самимийлик ва жўшқинликни талаб қилади. Бу жараёнда тарбиячиларнинг кечинмалари ўқувчиларга ўтади. Ишонтириш билан ихлос туғдириш усуллари жуда ўхшаш. Бу усулларнинг ўқувчиларга ишонтириш ҳам, ихлос туғдириш ҳам суҳбат орқали амалга оширилишидан иборатлигидадир, лекин ихлос туғдиришда тарбиячилар ўқувчи қилаётган ҳатти-ҳаракатларининг тўғри ёки ҳатолигини

исботламайдилар. Бу жараенда улар тарбияланувчига ўз фикрларини секин ва оқисталик билан айтадилар. Ҳуқуқи тарбиячининг сўзларини тинглаб туриб, ўз хатти-ҳаракатини танқидий баҳолай бошлайди ва ўз ҳулқини тўғрилашга ҳаракат қилади.

3.3. Бузғунчи ғоялар ва ёвуз кучларга қарши курашда ишонтириш услубининг ўрни

Бугун дунёда ҳар хил ғоялар, мафкуралар кураши давом этмоқда. Бегона ақидалар, ёт ғояларнинг юртимизга ташқаридан суқулиб киришига қарши курашни бир дақиқа ҳам сусайтириб бўлмайди. Халқаро терроризм, ашаддий жангарилик, диний экстремизм, нарқобизнес каби бало-қазоларнинг инсон ҳаётига тажовузи билан бир қаторда ички таҳдидлар ҳам бор. Ташқи ва ички мафкуравий таҳдидлар бир-бири билан ўзвий боғлиқ.

Ғоявий-сиёсий, ахлоқий-маънавий, ҳуқуқий ва бошқа тушунчаларни шакллантиришга йўналтирилган услублар *ишонтириш услублари* деб аталади. Бошқача айтганда, ўқувчиларнинг тарбиявий ишлари билан шуғулланаётган тарбиячиларнинг ўқувчиларда ғоявий-сиёсий, ахлоқий-маънавий тушунчаларни шакллантириш, бу тушунчаларни уларнинг ишонч-эътиқодига айлантириш ва онларига, ҳис-туйғуларига, иродасига таъсир этиш мақсадида қўлланиладиган *услубиётлар ишонтириш услубиётлари* дейилади.

Ишонтириш услубиётининг асосий *шакллари* – тушунтириш, уқтириш, ғоявий-сиёсий ҳамда ахлоқий мавзуларда суҳбатлар, маърузалар, мунозаралар ташқи этиш, учрашувлар уюштириш, бадий асарлар билан таништириш, телевидение кўрсатувлари ва театр спектаклларини кўриш ҳамда таҳлил қилиш ва ш.к.лардан иборат. Тарбиячи-мураббийлар вазифаси ўқувчи-ёшлар билан ўтказиладиган суҳбат ва учрашувларда, ўқиладиган маърузаларда душманларни мафкуравий қуролсизлантириш – уларнинг олиб қираётган қарама-қарши ғояларини, уйдирмаларини фош қилиш, пучга чиқариш ва одамларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришдан иборат. Бундай вазифаларни амалга ошириш ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи таҳдидлар, хатарлар (*халқаро терроризм, диний экстремизм, нарқоагрессия, ОИТС, эгоцентризм, ахлоқсизлик фалсафаси, «Дунё фуқаролари» космополитизми ва ш.к.*) ва уларга нималарни қарши қўйиш (*фарзандларни асраш, ҳушёрлик, ёшларни ғоявий қуроллантириш, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, таҳдидлар моҳиятини оддий сўзлар, ҳаётий мисоллар билан тушунтириш, миллат келажаги учун масъулиятни шакллантириш, ирода, эътиқодни мустаҳкамлаш, онгли яшашга ўргатиш, ахборотли тажовуз моҳиятини очиб бериш, никоҳни мустаҳкамлаш ва ш.к.*) мумкинлиги ҳақида маълумотга эга бўлишга имконият беради. Мафкуравий иммунитет – бегона, зарарли ғоялар, мафкуралар билан тўқнаш келганда унга нисбатан ўз муносабатини билдира олиш, унга қарши курашишга ғоявий, маънавий тайёр бўлиш имкониятидир. Ҳар бир одам, аввало, ҳар бир еш ўзининг мустақил фикрига эга бўлмагунга қадар, бундай иммунитетни шакллантириб бўлмайди. Ишонтириш услубининг ижобий нагизаси

тарбиячиларнинг ўқувчилар олдидаги обрўси ва узаро туғри муносабат ўрната олишлари билан намоён бўлади.

Ҳозирги кунларда таълим муассасаларида тахсил олаётган ўқувчиларда бегона, вайронкор ғояларнинг зарари ҳақида уларнинг мустақил фикрини шакллантириш соҳасида қатор самарали ишлар олиб борилмоқда, бу жараёнда тарбиячилар томонидан турли-туман қулай услублар изланмоқда.

Ушбу қўлланманинг кейинги бобларида ана шундай услублар, иш шаклларидан баъзи-бирларини тайёрлаш, ўтказиш ва таҳлил қилиш услубиёти бўйича амалий тавсиялар келтирилади.

Рағбат – тарбия услубларидан бири бўлиб, хулқни тузатишга, туғрилашга ёрдам берувчи усулдир. Корректировка (тузатма, тузатиш, туғрилаш) катта маънога эга: *биринчидан*, у ишон хулқининг ижобий шакллари мустаҳкамлашга ёрдам беради, *иккинчидан*, рағбатлантирилган хатти-ҳаракат атрафдагилар учун ахлоқ намунаси бўлиб қолади.

Рағбат – ўқувчига қониқиб, хурсанд бўлиш, фахрланиш, илҳомлантириш, ўзини янада яхши тутити хоҳишини уйғотади, ўз кадрини билишни ўргатади, жамоа олдида обрўсини оширишга имконият яратади, маънавий ёрдам беради, иродасини мустаҳкамлайди.

Рағбат ҳаққоний бўлиши керак. Тарбиячи ўқувчини рағбатлантиришида унинг ўлчовини билиши лозим. Фақат маълум бир ўқувчиларни доимий равишда рағбатлантириш, уларда худбинлик ва манманлик ҳолларини ривожланишига олиб келиши мумкинлиги тарбиячининг ёдида кўтарилмаслиги даркор.

Рағбатнинг бир неча турларини ажратиш мумкин: *ижобий баҳо бериш* – ўқувчининг туғри иш қилаётганлигини тасдиқловчи қисқа «Офарин», «Туғри», «Яша» ва ш.к. лўқмаларда ифодаланади. *Мақтов* – ўқувчининг хатти-ҳаракатини, ишларини таҳлил қилувчи анча кенг маънодаги баҳодир (масалан, «Аҳмад яхши ҳаракат қилди, гуруҳ ҳаётида фаол қатнаша бошлади», «Лўла нафақат фаол, балки барча топшириқларни ижтисом билан ижодий ёндашиб бажаради» ва ш.к.лар). *Муҳофот* анча сезиларли рағбат бўлиб, ажойиб ютуқлар, хатти-ҳаракатларни белгиланда қўлланади. Тарбиячининг ўқувчиларга бўлган *ишончидан* гувоҳлик берувчи маъмунав кизиқарли топшириқлар, баъзан уларни илҳомлантиради. Ишонч ўқувчилар томонидан яхши хулқи учун ўринли мақтов сифатида қабул қилинади. *Ижобий муносабатни билдириш* – ўқувчилар томонидан тарбиячининг ёқтиришлари, уларнинг меҳрибонликлари, самимий тибассумлари, дўстона ҳаракатлари, ўртоқлари билан ҳамкорликдаги ва биргаликдаги уйинлари, экскурсия ва саёҳатлари киради. Бундай муносабатлар ўқувчилар томонидан мақтов сифатида қабул қилинади. Рағбатнинг *меҳрибонлик, эътибор ва ғамхўрлик* каби турлари, кўпроқ ўқувчи хилфа бўлган ҳолларда жуда зарур бўлади, чунки огриниш ва хафагарчилик, қийабланиш, ҳар бир ишни атайлаб бузиш, қасд олиш ҳолларини туғдиради. Одатда, онладаги ёмон ҳолат, ота-онанинг ўқувчига бўлган жуда

каттикқудлик муносабати, гуруҳда, мактабда тез-тез муҳокамада бўлиши ва жазоланиши каби ҳолатлар ҳафтагарчиликининг сабаблари бўлиши мумкин.

Тарбиячининг айбланувчига нисбатан бўлган меҳрибонликлари, эътибори ва ғамхўрликлари ўқувчида кучли жавобгарлик ҳиссини уйғотади. Бундай ҳолларда ўқувчи тарбиячининг самимийлигини сезиши керак. *Илтимос* – инсонлараро муносабатларнинг энг кўп тарқалган кўринишидир. Ишонч психологик хусусиятлари жиҳатидан ўқувчилар ва ўсмирларга педагогик таъсир сифатида хизмат қилади. Тарбиячилар томонидан ўқувчиларга ёрдам бериш имкониятини берувчи илтимосларни илтимосни бажаришга тайёрларликка чакиради, турли қийинчиликни ситиб ўтишга кучларини сарфлайди, шу билан бирга уларда қувонч, илҳом ва ҳатто фахр уйғотади. «Илтимос» тарбиячига ўқувчилар билан яқинлашишга, улар билан узаро самимий муносабат ўрнатишга ёрдам беради. Илтимос аниқ сўзлар воситасида ифодаланиб, илтимосни ақс этган сўз оҳанги асосий маъно касб этади. Худди шу сўзлар бошқача оҳанг билан айтилганда буйруқ шаклини олиши мумкин. Илтимосни инсонпарварлик ҳисларини уйғотувчи усуллардан бири деб қараш мумкин.

3.4. Педагогик таъсирда тарбиячи, мураббийларнинг маҳорати

Ўқувчилар томонидан таълим муассасасида тартибнинг бузилиши тарбиячининг ҳали обрў-эътиборга, ўқувчиларнинг етарли ҳурматига эга эмаслигидан ҳам бўлиши мумкин. Тарбиячиларнинг педагогик таъсир соҳасидаги малака ва маҳоратлари, ўқувчиларда ҳайрат уйғотади – тарбиячиларнинг обрўсини тап олишларига ва келажакда уларнинг ҳулқида ижобий ўзгаришлар шаклланишига олиб келади.

Педагогик таъсирнинг бундай усулидан фойдаланиш учун тарбиячилар, нафақат ўз ишларини чуқур билишлари керак, балки бошқа соҳалардан ҳам хабардор бўлишлари ҳамда малака ва кўникмага эга бўлишлари, бир сўз билан айтганда, ўз ишларининг устаси бўлишлари керак. Тарбиячиларнинг кўп соҳада усталиклари ўқувчилар учун қўнгилмаганда намойи бўлса, кўринса, у ҳолда уларда таассурот янада кучаяди.

Маънавий қўллаб-қувватлаш ва ўз кучига ишончли мустаҳкамлаш. Маънавий қўллаб-қувватлаш ва ўз кучига ишончли мустаҳкамлаш – кўпроқ, тортинчок, уятчан, одамови ўқувчилар билан тарбиявий ишлар олиб боришда на икки томонлама муносабатда бўлишда зарур усуллардан ҳисобланади. Тортинчоклик ва ўз кучига ишонмаслик ўқувчиларнинг ишчанлигини пасайтиради, фаолигига кўпинча салбий таъсир қилади. Ушбу усулни қўллаб туриб тарбиячи ўқувчиларга ҳайрихоҳ ва чидамли муносабатда бўлади, уларнинг ижодий кучларини фаоллаштиради. Ушбу усулдан фойдаланиб тарбиячи ўқувчида ўзини ҳар томонлама кўрсата олишга ургатадиган педагогик ҳолатни яратади.

Ушбу усулдан фойдаланиш учун тарбиячилар ҳар бир ўқувчида ўзига ҳос ва бебаҳо ҳислат борлигига, уни ён-атрофдагилар ва ўқувчилар ўзларини намойи қилиш учун кераклилигига ишонтиришлари керак.

Гуруҳнинг кундалик ҳаётида тарбиячи ўқувчилар ўз имкониятларини намойиш эта оладиган шароит яратини керак.

Ишончдан педагогик таъсир усули сифатида таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш мумкин. Унинг моҳияти ўқувчиларга жавобгарлиги мавжуд бўлган лийқ ишни топширишдир. Ишонч ўқувчиларни қувонтиради, илҳомлантиради ва бурч хиссини уйғотади, шунингдек, уларда тартиб-интизомни, танкилотчилиқни, ташаббускорликни ва фаолликни мустаҳкамлайди, яъни бугун кучини тарбиячи томонидан берилган топшириқни бажаришга сарфлаш хиссини шакллантиради. Агар тарбиячилар ўқувчи ҳурматига сазовор бўлган бўлса, ишонч ўқувчининг хулқига катта таъсир кўрсатади.

Қизиқарли фаолиятга тортиш. Тарбиячи ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларни қизиқарли фаолиятга тортишлари лозим. Бундай жараёнда ўқувчиларнинг қобилияти ривожланади, уларда турли яхши интилишлар туғилади.

Фаолиятга қизиқишни йўқотмаслик учун уни ҳар доим мураккаблаштириб бориш, ўқувчиларда янада кўпроқ ирода, билим ва маънакаларни, жавобгарлик хиссини оширишга қаратилган ишларини олиб боришни фаоллаштириши лозим. Тарбиячи ўқувчиларнинг хулқини қузата туриб, фаолиятнинг ўқувчи учун қизиқ ёки қизиқарли эмаслигини аниқлашиши уни секингина бошқа гурига узгартиришлари керак. Мазкур усулни кенг қўллаш учун тарбиячилар ўқувчиларни таълим муассасаларида доимий ташкил этиладиган тўғарақлар, спорт секцияларига аъло бўлишларига, турли биирамлар, тадбирларни тайёрлаш ва ўтказишда уларни иштирок этишларига ундашлари керак.

Енгил қойиш. Агар ўқувчининг ҳаракати тасодифий бўлса ва қасддан бўлмаса у ҳолда, тарбиячининг у билан ўтказадиган суҳбати дўстона руҳда ўтади. Одатда, бундай суҳбат вақтида шахснинг ижобий қирралари ҳам таъкидланиб ўтилади. Тарбияда енгил қойиш усулининг қўлланилиши қаттиқ жазо кутаётган ўқувчининг кўнглини кўтаради ва ўртадаги танглиқни юмшатади. Бундай ҳолат ўқувчини ишонувчан, тарбиячининг сўзларига янада диққатли бўлишга, кейинги қойишларни кучлироқ қабул қила олишига ундайди. Енгил қойиш жуда кўп ҳолларда фойдаланилади. Агар ўқувчи руҳан ярадор, кўнгли ярим ёки тортинчоқ бўлса, тарбиячининг қўпол муомаласи ўқувчидан янада узоклашишга, шахсий кечинмаларига ўралиб, шаклланиб қолишига олиб келади. Майин қойишнинг юмшоқ таъсирига қайсар ва таъби нозик ўқувчилар ҳам бўйсундилар.

Жазо ўқувчиларда қилган ишларига ўқиниш ва бошқа қайтармаслик ҳоҳишини уйғотиши керак. Жазо ўқувчининг чидамлилигини тарбиялашда уни унинг ахлоқидаги салбий хусусиятларини йўқотишда ёрдам беради. Ўқувчини жазолаш жараёнида тарбиячи, уларда уят, хижолат, ўзгартиш ҳоҳиши каби аниқ кечинмалар бўлишини назарда тутати.

Жазонинг қуйидаги турлари мавжуд:

Жазо-машиқ. Бундай жазо тўғри тарбияни ташкил қилишда ёрдам беради. Масалан, гуруҳда талабларга жавоб бермаган ўқувчилар қайтадан шайбатчилик қилдириш билан жазоланади. Айбдор ўқувчи ўз бурчини,

албатта, бажариши шартлигини, шунинг учун уни ўз вақтида ва ҳаққоний ўташи кераклигини тушунади.

Жазо-чегараташи. Ўқувчини қандайдир хурсандчиликдан маҳрум қилинади, масалан: ўқувчи қизиқарли талбирда катнашинидан маҳрум этилади.

Жазо-танбеҳ. Таълим муассасаси раҳбарияти, тарбиячилари, жамоа томонидан берилган танбеҳни ўқувчилар жазо сифатида қабул қиладилар. Ўқувчилар танбеҳ эшитиб қолниш мумкинлигидан ўз бурчаларини бажаришга, шўхликлардан ўзларини тийишга тайёр бўладилар.

Жазо-шартлилик. Бу жазо айбдорда нохуш кечинмалар уйғотади, чунки, у жазоланган ҳисобланади ва жамоада унинг обрусини туширишга олиб келади. Агар ўқувчи умуман тартибли бўлса ва жамоанинг шаънини ҳурмат қилса, бундай турдаги жазо унга ижобий таъсир этади. Тарбиячилар ҳамда катталарнинг ўқувчи қилмишини баҳолашда ғазабли, совуқ қарашлари, совуқ оҳангда муносабатда бўлишлари ва сўзларининг ўзи кўп ўқувчилар учун жазо ҳисобланади.

Педагогик таъсирнинг энг ўткир қуроли сифатида тарбиячилар жазони ҳар томонлама чуқур ва ҳар томонлама ўйлашлари, сўнгра уни тарбия жараёнида қўллашлари лозим.

Тарбиячилар ўқувчининг кечинмалари ва ҳулқидаги ўзгаришларига қараб танлаган усулларининг амалий натижасини кўрадилар.

Огоҳлантириш. Огоҳлантиришда тарбиячилар ўқувчи ҳулқини ўзгартирмаса, унинг оқибатларини очиб берадилар. Бу таъсирнинг мазмуни шунданки, тарбиячилар ўқувчида хавотир уйғотади ва унинг негизда нохуш оқибатларини йўқотиш хоҳишини уйғотади ва бунинг оқибатида ўқувчининг ҳулқида жавобгарлик ҳисси тугилади. Огоҳлантириш жараёнида ўқувчига айтилиш сўз мазмунидан ташқари тарбиячининг жиддий, таъсирчан, баъзан айтилаётган сўзнинг каттик оҳанги ҳам муҳимдир.

Юқорида биз педагогик таъсирнинг баъзи усуллари ҳақидагина тўхтадик. Тарбия амалиётида педагогик таъсирнинг қайд этилган бошқа усулларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Шунини таъкидлаш керакки, мавжуд педагогик таъсир усулларидан ташқари ҳар бир тарбиячининг педагогик тажрибасига асосланган ўзинга хос педагогик таъсир усуллари ҳам бўлиши мумкин.

* Таълим муассасасининг кундалик фаолиятида тарбиячилар доимо ўқувчиларнинг ҳулқини гузатиб туришлари, шахсидаги керакли хислатлар ва характерларидаги мавжуд хусусиятларини ривожлантиришлари, камчиликларини йўқотишга ҳаракат қилишлари лозим. Бунинг учун тарбиячилар мос равишда педагогик таъсирнинг турли усулларидан фойдаланадилар. Бундай тарбия жараёни учун мос келадиган таъсир усулини танлаш учун аввалдан ҳағги-ҳаракатнинг характери ва сабабларини, ўқувчининг руҳий ҳолатини аниқлаш керак, бу ўз навбатида, ушбу ҳаракатнинг психологик таҳлилинини ўқувчи тарбияси билан боғлиқ ҳолда куриб чиқишни тақозо этади.

Педагогик ҳолат тарбиячининг мақсадига биноан тузилади. *Биринчидан*, тарбиячи қўллашга мўлжаллаган усулни амалга ошириш учун

шароитларни ҳаёлан танлаши керак. *Иккинчидан*, тарбиячи ўз ҳаракатлари ва хулқини ўйлаб кўриши керак, чунки у қўйилган мақсадига биноан ўқувчига ва унинг ишига ўз муносабатини билдиради.

Турли тарбиявий тадбирларни, ишларни тайёрлаш ва ўтказишда ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари, шахсий фазилятлари, хоҳишлари, қизиқишлари, имконият ва шароитлари, қобилиятларини ҳисобга олиш билан бир қаторда, уларнинг темпераментларининг ҳам ҳисобга олиниши ўқувчилар билан самимий муносабат ўрнатишда, уларни тушуна билишда катта ёрдам бериши, шунингдек, тарбиявий жараёни, тарбиявий ишларни самарали ва натижалли бўлишига имконият яратиши мумкин.

Бунинг учун тарбиячилар ўқувчиларнинг темпераментлари ҳақида тушуنча ва билимларга эга бўлишлари керак. Қуйида мавжуд тург темпераментлар ҳақида қисқа маълумот бериб ўтамиз:

Сангвиниклар – сезиларли психик фаолликка эга бўлган, атрофда бўлаётган воқеаларга тез муносабатини билдирувчи, таассуротларини ҳадеб ўтаришига интилувчи, муваффақиятсизликлар ва кунгилсизликларни нисбатан енгил ўтказиб юборувчи, жонли, ҳаракатчан, ифодали мимикаси ва ҳаракатлари бўлган киши *сангвиник* деб аталади. Улар янги кишилар билан тез тил топишадиган, бир иш туридан иккинчи иш турига тезда кўникадиган, бир турда бажариладиган ишларни ёқтирмайдиган, янги шароитга осонлик билан урганадиган, хушчақчақ, ҳаракатлари шиддатли, нутқи тез, келажакка ишонч билан қарайдиган, сўзини аниқ ва маъноли қилиб, имо-ишоралар билан таъналадиган кишилардир. Сангвиниклар юқори лавозимга интиладиган кишилар буладилар.

Флегматиклар – юраги кенг, барқарор интилишларга ва кайфиятларга, доимий ва чуқур ҳис-туйғуларга эга, ҳаракатлари ва нутқи бир хил маромда бўлган, руҳий ҳолати ташқи томонда ифода этиладиган киши *флегматик* деб аталади. Флегматиклар – таъсирланувчанлиги, сустлиги билан ажралиб турадилар. бир турдаги ишдан иккинчи турдаги ишга секинлик билан кўчадилар, фаолликлари кам, янги шароитга кийинчилик билан мослашадилар. Флегматиклар чидамлилиги, матонати, ўзини тута билиши билан ажралиб турадилар. Ҳаракатлари ва нутқлари суст, кунгилсиз ҳодиса ни берганда осойишталикларини бузмайдилар. Улар сабр-тоқатли, чидамли бўлиб, сўзлаганда хотиржам, ўзга шахслар билан ҳаяжонланмай таъналадилар.

Холериклар – жуда ғайратли, ишга жуда эҳтирос билан берила олиш қобилиятига эга бўлган, тез ва шиддатли, қизгин эмоционал «портлаш» ва кайфиятнинг кескин ўзгаришларга мойил, илдам ҳаракатлар қиладиган киши *холерик* деб аталади. Холериклар – кўтаринки руҳда ишлай оладиган, кўришилликларни енга оладиган кишилар бўлиб, уларнинг ишлаш завқи, кайфиятнинг бузилиши биланок тез ўзгариши мумкин. Холериклар сержаҳл, ўзини яхши кўрадиган, тез таъналадиган одамлар бўлиб, улар бошқалардан таънининг оҳанги узгарувчанлиги билан ажралиб турадилар. Холерикларнинг таъминлик даражаси худди сангвиникларникидек булади. Тарбиячи ва бошқаларга нисбатан ўзини туғри тутади.

Меланхоликлар – таъсирчан, чуқур кечинмали, гап кутари олмайдиган, аммо атрофдаги воқеаларга унчалик эътибор бермайдиган, ўзини тўхтата оладиган ҳаракатлар қиладиган ва секин овоз чиқарадиган киши *меланхолик* деб аталади. Меланхоликлар тез толиқадиган ва ўзига ишонмайдиган, ташвишсиз, лекин жуда сезувчан, эҳтиёткор ва ҳушёр, ниҳоятда аразчан, жуда оз куладиган, фаолияти суст, торгинчоқ, кам ғайрат, арзимас сабабларга кўра кўзларидан ёш оқиб кетадиган, янги кишилар билан қийинчилик билан тил топишадиган кишилардир. Улар қулай шароитда олдига қўйилган масалаларни муваффақиятли бажаради. Агар ишда шароит, яъни вазият ўзгарса, қийинчилик туғилса, улар ўзларини панага олиб туришади. Тарбиячи меланхолик ўқувчининг фаолиятидаги камчиликлари учун унга нисбатан ёмон муносабатда бўлса, уришса, унинг руҳини тушириб юборади ва оқибатда бу шахс ўз кучига шубҳа билан қарай бошлайди.

Юқорида келтирилган темпераментлар ҳақидаги маълумотлар умумий ҳолда берилган бўлса-да, тарбиячилар ўқувчиларига нисбатан самимий муносабатда бўлишларида бу маълумотлар қўл келиши мумкин. Лекин психологларнинг таъкидлашича, ҳар бир кишида темперамент яқка тартибда учрамайди, улар албатта бири иккинчиси билан уйғунликда учрайди.

Кейинги вақтда педагог ва амалиётчилар томонидан жуда кўп тарбиявий технологиялар яратилган бўлиб, уларнинг кўпчилиги амалиётда қўлланиб келинмоқда. Ўқув қўлланмага киритилган тарбиявий технологиялар, ушбу қўлланма муаллифларидан бири Р.Ишмухамедов томонидан яратилган бўлиб, тарбиявий ишларни ташкил этиш бўйича мақсадли малака ошириш курсларида, таълим муассасаларида амалий жиҳатдан тажрибадан ўтган ҳамда тақомиллантирилган. Қуйида тарбиявий технологиялардан баъзиларининг тавсифномалари ва улардан тарбия жараёнида фойдаланиш услубиётини баён қиламиз.

4-§. ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАР ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚУЛЛАШ УСЛУБИЁТИ

4.1. Тренинглар

4.1.1. «Контакт-1» – жамоавий хикоя тузиш

Тренинг мақсади:

- ўқув жамоаси иштирокчиларини бир-бири билан таништириш;
- дўстона муносабат ва ижодий муҳит юзага келтириш;
- ўқувчилар ўртасидаги психологик тўсиқларни енгишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: Мазкур тренинг тарбиячи ва ўқувчилар жамоасини, унинг характери, ижодий имкониятлари, қобилиятлари, ишга муносабатлари, шунингдек, педагогик жараёнда ким билан қандай ишлашни, нимага эътибор беришни, кимга нимада ёрдам беришни, кимни қувватлашни ва ш.к.ларини билишга имкон яратади.

Машгулотни ўтказиш тартиби. Машгулот бошланишидан олдин тарбиячи илтимосига кўра ўқувчилар хонанинг киравериш жойида махсус столга тайёрлаб қўйилган рақамлар сзилган қоғозлардан биттадан танлаб оқидилар (рақамли қоғозлар ўқувчилар сони бўйича тайёрланади) ва доира шаклида қўйилган стулларга бериб жойлашадилар.

Ўқувчилар ўз жойларини эгаллагач, тарбиячи улар билан тузиладиган хикоянинг мавзусини келишиб олади ски тарбиячининг ўзи бирон бир мавзу таклиф этади (хикоя мавзуси ўқувчиларнинг ёши, кизиқишларини ҳисобга олган ҳолда саргулаштли, ҳаётий ёки ёшлар ҳаёти, одоб-ахлоқи ҳақида бўлиши мумкин).

Машгулот, ўқувчилардан бирининг бирон бир мавзу ёки танланган мавзу асосидаги хикоясидан бошланиши мумкин (унча фаол бўлмаган гуруҳларда мавзу бўйича хикояни тарбиячининг ўзи бошлаб бериши мумкин). Хикояни бошлаган ўқувчи энг кизиқарли сюжетда сўзлашдан бошлаб, «Хикоянинг давоми.....рақамли ўқувчида» дейди. Рақами кўрсатилган ўқувчи хикояни (воқсани) тўхтаган жойидан (мавзудан чиқмаган ҳолда) бошлаб давом эттиради. Бу ўқувчи ҳам аввалги ўқувчи каби хикоянинг энг кизиқарли жойида тўхтаб «Хикоянинг давоми.....рақамли ўқувчида» дейди. Мас рақам кўрсатилган ўқувчи хикояни (воқсани) келган жойидан бошлаб давом эттиради. Хикояни сўзлаш, давом эттириш даврадаги ўқувчиларнинг ҳар бири иштирок этмагунча шу тарика давом этади.

Тарбиячи ўқувчиларнинг сузлаётган ҳикоялари бир-бирита мантиқан боғлиқ ва мазмунга эга бўлишини кузатиб боради ҳамда мавзудан мазмундан четланиш бўлса бу ҳолатни туғрилаб боради.

Ҳикоя тузилач, тарбиячи барчага миннатдорчилик билдиради ва керакли тавсияларни беради.

Изоҳ: ўқувчилар жамоасини яхлит бир жамоа шаклида шакллантири ҳамда ўқувчилар ўртасидаги муносабатни самимий бўлишига ёрдам берувчи бу каби тренинглар жуда кўп, уларни ўтказиш тартиблари ҳам турли-туман. Масалан: жамоа бўлиб эртак тўқиш (доира шаклида даврадаги ўқувчилардан бири эртакни бошлаб беради, ёнида ўтирган уни давом эттиради, асосий шартин, ҳар бир ўқувчи эртакни давом эттиришида мантиқан боғланган фақат бир жумла ишлатади, шу тариқа ўқувчилар кетма-кет биттадан жумла айтган ҳолда эртак тўқийдилар, эртак мазмунан тугалланмагунча машғулдан давом этади, ўртадаги ўқувчиларни тарбиячи кузатиб, тузатиб боради. Масалан, бир ўқувчи: «Бир бор экан, бир йўқ экан», иккинчи ўқувчи: «Бури бақовул экан, тулки ясовул экан», учинчи ўқувчи: «Қадим ўтган замонда бир чол ва камтир бўлган экан», тўртинчи ўқувчи...).

Юқоридаги каби «Саргузантли ҳикоя тузиш» (саргузантлар денгиз, қуруклик, тоғлар, ўрмондаги воқеалар ҳақида), «Дунё бўйлаб саёҳат» (бир мамлакатдан иккинчисига боришдаги воқеалар ҳақида), «Жопажон улкам бўйлаб саёҳат» (ялпоятлар, қир-адирлар, боғу роғлардаги воқеалар ҳақида), «Она шаҳрим – кўркем Тошкентим» (шаҳар кучалари ҳақида) ва бошқа мавзулар бўйича ҳикоялар тузишни ташкил этиш мумкин.

4.1.2. «Контакт-2» – «Пиёла» (ўйин)

Тренинг мақсади:

- шўх ўйин орқали ўқувчиларни жамоага тез киришиб кетишларига имконият ва шароит яратиш;
- ўқувчилар ўртасидаги кескинлик, бегонасирашларни йўқотиш;
- ўқувчилардаги ижобий кайфиятларни қўллаб-қувватлаш;
- ўқувчилардаги поанъанавий ижодийликка кўмаклашни.

Тренингдан кўтиладиган натижа: ўқувчилар ўртасида дўстона муносабат ва ижодий муҳитни юзага келтириш, уларнинг ижодий имкониятлари ва шахсий сифатларини очиш, ўқувчилар ўртасида психологик тўсиқларни пасайтиришга шароит яратиш.

Машғулоти ўтказиш тартиби: Ўқувчилар доира шаклида жойлашадилар. Тарбиячи даврада ўтирган ўқувчилардан бирига пиёла узати туриб, қўйидаги топшириқни беради: у қўлига олган пиёлани даврадаги ўқувчиларга навбатма-навбат бериб чиқади, лекин у ўқувчиларга пиёлани ҳар

гал ҳар хил усулда, кўринишда бериши, бир хиллик бўлмаслигига ҳарикат қилиши лозим. Пиёла бераётган ўқувчи янгирок бир усул тополмаса ёки ҳаракати қайтарилса, ўқувчилар жамоаси унга қизиқарли, қулгили, елини а мос жарима топишириғи беради ва унинг ўрнига бошқа ўқувчини танлайди. Берилган барча жарималарнинг топишириқлари ўйин тугагач ижро этилади.

«Пиёла» ўйини даврадаги ҳамма ўқувчилар навбати билан ўйинда иштирок этганларидан сўнг ёки янги оригинал фикрлар тугамагунча давом этади ёки вақтга қараб тўхтатилади. Машғулот эса, ўйин давомида «жарима» олган ўқувчиларнинг ўз топишириқларини бажаришлари билан тугалланади. «Жарима» олганларнинг чиқишларидан сўнг тарбиячи ўқувчилар билан ўтказилган машғулотга яқин ясайди.

4.1.3. Ҳоккей (ўйин)

Тренинг мақсади: ўқувчиларни ўйин элементи орқали савол тузишга, саволларга жавоб беришга, уларда мустақил фикрлаш, ўз фикрини мустақил, мингикан оғъаки баён қила олиш кўникмаларини шакллантириш, ўқувчилар дунёқарашини кенгайтириш, турли мавзулардаги билимларини кенгайтириш, интиқдик санъати элементлари билан таништириш, яққа, гуруҳда ишлашга имконият яратиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар турли мавзулардаги ахборотлар билан танишадилар, савол тузиш ва жавоб беришга урганадилар, ўз фикрларини тўлиқ ва тўғри баён этиш, кўп ахборот, маълумотлардан хабардор бўлиш кераклигини тушунадилар, мустақил равишда саволлар тузиш ёки уларни топишга қизиқиш уйғонади.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Тарбиячи ўқувчиларга машғулотни ўтказиш тартибини тушунтиришдан бошлайди. Сўнгра ўқувчиларни топшириқларига кўра (символ (турли белги)лар ёки расмлар ёки рақамлар биланан қоғозлар, рангли қоғозлар ёрдамида) 4 та гуруҳга бўлади: 2 та гуруҳ 6 кишидан иборат, қолганлари эса тенг иккига бўлинади. Тарбиячи спорт мусобақаларида «Ҳоккей» ўйини ва унинг ўйин қоидалари билан ўқувчиларни таништиради ва 6 кишилик гуруҳларни спорт жамоаси шифтида қуйидаги ролларга бўлади: 3 киши – «марказий ҳужумчи» (МХ), 2 киши – «ҳимоячи» (Х), 1 киши – «дарвозабон» (Д).

Уларни шу тартибда жойлаштирилган стулларга ўтиришни таклиф қилиш: биринчи қаторда – «марказий ҳужумчилар» (3 киши), иккинчи қаторда (улар орқасида) – «ҳимоячилар» (2 киши), учинчи қаторда (улар орқасида) –

бериша олмаса, улар колтокчани оркада ўтирган «дарвозабон»га беришади. Судья «дарвозабон»ни ўйлаб кўриши учун бир дақиқа вақт беради, агар у жавоб бера олса, жамоа голибликни қўлга киритади, иккинчи жамоага янги ўйин бошлангач рухсат берилади, жавоб бера олмаса жамоа мағлуб деб топилади, лекин жамоа ўзининг «ишқибозлар»идан ёрдам олиши мумкин, «ишқибозлар» жавоби тўғри бўлса, жамоа голибликни қўлга киритиши мумкин, у ҳолда иккинчи жамоа ўйинни давом эттириши мумкин, агар шунда ҳам жавоб топилмаса, иккинчи жамоа ўйинни янгидан юқори тартибда давом эттиради. Умуман олганда, ҳар гал жамоа аъзолари саволга жавоб беришда қийналиб қолсалар, уз «ишқибозлар»идан ёрдам олишлари мумкин ёки жамоа аъзоларидан бири ўйинчи сифатида даражаси паст бўлса, жамоа капитани «захира ўйинчилар» билан алмаштириши мумкин. Судья ўйин давомида белгиланган вақтнинг тўғри бажарилишини назорат қилиб боради, вақт чегарасидан чиқиб кетишга йўл қўймайди.

Ўйинда «марказий ҳужумчилар»нинг бир-бирларига берган саволлари қандай натижа беришидан қатъий назар, ўйиннинг иккинчи тайми бошланади.

Ўйиннинг иккинчи тайми «ҳимоячилар»нинг саволларидан бошланади ва биринчи таймда ўтказилган ўйин тартиби каби давом эттирилади. Саволларнинг жавобини ўйлаб кўриш учун юқоридаги каби «марказий ҳужумчилар»га - 3 дақиқа, «ҳимоячилар»га - 2 дақиқа, «дарвозабон» учун - 1 дақиқа ажратилади. Иккинчи тайм тугагач, ўйиннинг учинчи тайми бошланади.

Ўйиннинг учинчи тайми «дарвозабон»ларнинг бир-бирларига берадиган саволларидан бошланади, унинг давоми 1-2-таймдаги тартиб асосида ўтказилади.

Ўйиннинг 4-5-таймлари «ишқибозлар»нинг бир-бирларига ёки «рақиб» жамоага савол беришлари билан давом эттирилиши мумкин.

Жамоаларнинг тайёрлаган саволлари тугагач, ўйин тўхтатилади ва умумий ҳисоб эълон қилиниб, голиб жамоага миннатдорчилик билдирилади ёки сояға берилади. Тарбиячи ўқувчилардан ўйин ҳақидаги фикрларини аниқлайди ва ўз фикрларини билдирган ҳолда маингулотни тугатади.

Итоҳ: ўйиннинг қанчалик давом этиши, унинг қай даражада аниқ кетма-кетликда белгиланган қоида ва тартиб асосида ташкил этилиши, шу билан бир қаторда, умуман ўйин учун ажратилган вақтнинг кўп ёки камлигига боғлиқ. Шунларга қараб ўйиннинг давом этиш муддатини чўзиш ёки қисқартириш мумкин. Агар ўйин муддати қисқартирилса, у ҳолда «ишқибозлар»нинг саволларини ўйинга киритмаслик мумкин.

«Хоккей» ўйинининг самараси ва натижаси уни тайёрлаш, ўтказишда тарбиячи ва ўқувчиларнинг ўйин қоидаларига тўлиқ риоя қилишлари ва ижодий ёндашувларига боғлиқ. Спорт ўйинларининг қоидалари ўйин учун асос қилиб олинади, демак, ўйин ўтказиладиган жой ҳам, стол-стулларнинг қўйлашуви ҳам шунга мослашган бўлиши керак.

Ушбу маингулот спорт ўйинларидан бири «Хоккей» ўйини шаклида унинг қонун-қоидаларига асосланиб ташкил этилиб, ўтказилса-да, ўйиннинг мавзуси факат спорт ҳақида эмас, балки ўқуя предмети, ижтимоий-сиёсий, маданий-

маърифий, тарихий, ҳуқуқий, адабий ва санъат, дунё воқеалари, Ўзбекистон хабарлари, экология ва гигиена ёки эркин мавзуда бўлиши мумкин.

Машғулот бошлангунга қадар тарбиячи ташланган мавзу бўйича тахминий саволларни тайёрлаши, керак бўлса, улар билан ўқувчиларни олдиндан таништириб қўйиши ҳам мумкин (ўйин биринчи магуруҳба ташкил этилаётганда ўқувчиларда кизиқиш уйғотиш, ўйин тартиби билан таништириш мақсадида ўтказилиши мумкин).

4.1.4. Қадамба-қадам

(умумий ўрға таълим мактаблари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ҳамда ОТМлар учун)

Тренинг мақсади: ўқувчиларнинг этик саводдонлигини текшириш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар бир-бирига қарама-қарши сўзларни топиш орқали яхши, илиқ сўзлар ва унга қарама-қарши бўлган совуқ, ёмон сўзлар билан танишадилар, уларнинг ҳаётдаги ўрнини аниқлайдилар, бу сўзларни ўз фаолиятларида қўллаш даражасини белгилайдилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот «қадамба-қадам» усули асосида ташкил этилади, яъни машғулот давомида амалга оширилиши керак бўлган ҳар бир иш бир қадам деб олинади ва ҳар бир қадамда ўқувчилар бирон-бир фаолиятда иштирок этадилар ёки бирон-бир иш бажарадилар. Мисол тариқасида, «Бир-бирига қарама-қарши маъноли сўзларни айт» мавзусидаги тарбиявий машғулотни ўтказиш тартибини келтирамиз:

1-қадам - ўқувчилар тарбиячи томонидан тарқатма материалда ёзилган сўзларни диққат билан ўқиб чиқишлари ва ҳар бир сўзнинг қаршисига аҳамияти бўйича қарама-қарши бўлган сўзларни ёзишлари зарур:

Яхшилик -

Раҳмдиллик -

Масъулият -

Ҳаққонийлик -

Зийраклик -

Саховат -

Эркинлик -

Адолат -

2-қадам – ўқувчилардан ҳар бир сўзга таъриф бериш талаб қилинади.

3-қадам – гуруҳларга бўлиниб, келтирилган сўзлар иштирокида ҳикоя ёки эртак тузиш тавсия этилади.

4-қадам – гуруҳларда бир-бирларининг ҳикоялари (эртаклари) юзасидан савол- жавоблар ўтказилади.

5-қадам – гуруҳ ишлари ўзаро баҳоланади.

6-қадам – тарбиячи машғулотни якунлайди.

4.1.5. Педагогикада

(малака оширини ва қайта тайёрлаш. УМКХТМ, ОТМлар учун)

Тренинг мақсади: ўқувчиларни эркин, мустақил, танқидий фикрлашга, жамоа бўлиб ишлашга, изланишга, фикрларни жамлаб таққослаш услуби ёрдамида мавзудан келиб чиққан ҳолда ўқув муаммосининг ечимини топишга ҳамда керакли хулоса ёки қарор қабул қилишга, жамоата ўз фикри билан таъсир этишга, уни маъқуллашга, шунингдек, берилган муаммонинг ечишга, мавзуга умумий тушунча беришга, шунингдек, ўтилган мавзулардан эгаллаган билимларини қўллай олишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар бир йўла мавзунинг турли тармоқлари бўйича ахборот оладилар, таққослаш орқали муаммоларни ечимини топишга, аynи пайтда берилган мавзунинг ҳар бирини алоҳида нуқталарда муҳокама қилишда, яъни унинг ижобий ва салбий томонлари, афзаллик ва камчиликлари, фойда ва зарарларини аниқлашда ўз фикрлари орқали бошқаларга таъсир этишга ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот ўқувчиларни 5 та стол атрофига бир хил сонда жойлаштиришдан бошланади. Тарбиячи машғулотни ўтказиш тартиби билан ўқувчиларни таништиради ва машғулот мавзусидан келиб чиққан ҳолда асрлар давомида инсоният таълим-тарбия билан шуғулланганлиги, ҳар бир даврдаги тарбия ўзининг услубийлари, тамойиллари, мазмунига эга бўлганлиги, лекин ҳар бир давр тарбиясининг ўзига хос ижобий ва салбий жиҳатлари бўлганлиги ҳақида қисқача маълумот беради. Сўнгра у аввалдан тайёрлаб қўйилган тарқатма материалларни гуруҳларга тарқатади, иш тартибини тупунтиради, вақт белгилайди ва керакли курсатмаларни беради.

Тарқатма материалларнинг ҳар бирига қуйидаги мавзулардан биттаси ёзилади:

1. Ибтидоий жамоа тузуми давридаги тарбия;
2. Феодаллик тузуми давридаги тарбия;
3. Капиталистик тузуми давридаги тарбия;
4. Советлар тузуми давридаги тарбия;
5. Мустақиллик давридаги тарбия.

Тарбиячи ҳар бир гуруҳ аъзоларидан тарқатма материалларга ёзилган мавзуларни биргаликда фикрлашиб, шу ҳақида билганларини ёдга олиб берилган мавзунинг ўша даврга нисбатан ижобий ва салбий томонларини аниқлашларини ва гуруҳ фикрини тарқатма материалга ёзишларини сўрайди. Бу иш учун гуруҳларнинг умумий саниясини ҳисобга олган ҳолда вақт ажратилади. Гуруҳлар берилган вазифани бажаришгач, навбагма-навбат уни тақдимот қилишни бошлайдилар.

Тақдимот вақтида гуруҳ вакили ўз мавзулари бўйича ёзилган маълумотни иложи борича изох бермаган ҳолда барчага ўқиб эшиттиради. Қолган гуруҳ аъзолари берилаётган маълумотни диққат билан тинглаб, уни қўлиришлари ёки савол билан мурожаат қилишлари мумкин. Барча гуруҳлар тақдмоти тугагач, тарбиячи берилган маълумотлар асосида уларни

умумлаштиради, қушимчалар қилган ҳолда мавзуга яқун ясайди ва ўқувчиларни ушбу машғулотдан нималарни ўрганганликлари, нималарни билиб олганликлари ва яна нималар уларни қизиқтиришини аниқлайди.

Тарқатма материалнинг тахминий намунаси

ПЕДАГОГИАДА

Ибтидоий жамоа тузуми давридаги тарбия

Ижобий томонлари

Салбий томонлари

4.1.6. Панорама

(умумий ўрта таълим, УМКХТМ, ОТМ, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари учун)

Тренинг мақсади: машғулот ўқувчиларни аниқ бир муаммони яқка ҳолда (ёки кичик жамоа бўлиб) фикр юритиб ҳал этиш, ечимни топиш, кўп фикрлардан зарурини танлаш, танлаб олинган фикрларни умумлаштириш ва улар асосида қўйилган муаммо юзасидан аниқ бир тушунча ҳосил қилишга, шунингдек, ўз фикрларини маъқуллай олишга ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар эркин, мустақил ва маптий фикрлашга; жамоа бўлиб ишлашга, изланишга; фикрларни жамлаб, улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга; жамоага ўз фикрини ўтказишга, уни маъқуллатишга; қўйилган муаммони ечишда ва мавзуга умумий тушунча беришда ўтилган мавзулардан эгаллаган билимларини қўллаш олишга ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Тарбиячи машғулотни ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи таҳдидлар, хатарлар: халқаро терроризм, диний экстремизм, наркоагрессия, ОИТС, эгоцентризм, ахлоқсизлик фалсафаси, «Дунё фуқаролари» – космополитизм ва уларга нималарни қарши қўйиш: фарзандларни асраш, ҳушёрлик, ёшларни ғоявий қуроллантириш, мафқуравий иммунитетни кучайтириш, таҳдидлар моҳиятини оддий сўзлар, ҳаётий мисоллар билан тушунтириш, миллий келажаги учун масъулиятни шакллантириш, ирода, эътиқодни мустаҳкамлаш, оқил янашга ўргатиш, ахборот тажовуз моҳиятини очиб бериш, никоҳни мустаҳкамлаш кераклиги ҳақида маълумот беришдан бошлайди. Тарбиячи машғулотнинг асосий мавзуси бўйича йўналтирувчи сўзида, ҳозирги кунда ёшларда мафқуравий иммунитетни кучайтиришга катта эътибор қаратилаётгани, чунки мафқуравий иммунитет – бегона, зарарли ғоялар, мафқуралар билан тўқнаш келганда унга нисбатан ўз муносабатини билдира олиш, унга қарши қурашишга ғоявий, маънан тайёр бўлиш имконияти эканлиги, ҳар бир одам, аввало, ҳар бир ёш ўзининг мустақил фикрига эга бўлмагунча бундай иммунитетни шакллантириб бўлмаслиги ҳақида фикр билдиради ва шу сабабдан бугунги тарбиявий

машғулотнинг мазмунини «Замонанинг глобал муаммолари» мавзуси орқали ёритиш зарурлигини тушунтиради.

Тарбиячи кириш сўзидан сўнг ўқувчиларнинг умумий сонига қараб 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади (кичик гуруҳлар сони 4 ёки 5 та бўлгани мақсадга мувофиқ). Сўнгра у ўқувчиларга машғулотнинг мақсади ва унинг ўтказилиш тартибини тушунтиради. Ҳар бир кичик гуруҳга аввалдан тайёрланган тарқатма материалларни тарқатади. Тарбиячи кичик гуруҳ аъзоларини тарқатма материалда берилган жадвалда ёзилган асосий фикр «Замонанинг глобал муаммолари» мавзусига киритилган глобал муаммолар билан танишиб чиқиш ва улардан биттасини танлашни талаб этади. Танлаган муаммолари бўйича ажратилган бўлимга ўз фикр-мулоҳазаларини биргаликда ёзма баён этишларини сўрайди, уни бажаришга мувожадаланган вақтни белгилайди. Гуруҳлар вазифани бажаришга киришадилар. Вазифа бажарилгач, тарбиячи гуруҳлардаги тарқатма материалларни гуруҳлараро алмаштиради. Масалан, гуруҳлар сони 4 та бўлса, у ҳолда 1-гуруҳ материалини 2-гуруҳга, 2-гуруҳ материалини 3-гуруҳга, 3-гуруҳ материалини 4-гуруҳга, 4-гуруҳникини эса 1- гуруҳга беради ва қайтадан вақт белгилайди. Гуруҳ аъзолари столларига келиб тушган варақдаги глобал муаммолардан ёзилмай қолганидан бирини танлаб, унга ўз фикрларини ёзадилар. Вазифа бажарилгач, тарбиячи тарқатма материалларни яна гуруҳлараро алмаштиради, шу тариқа тарқатма материаллар биринчи бўлиб ёзилган бошлаган гуруҳга келиб тушмагунча тарбиячи уларни гуруҳлар ўртасида алмаштириб туради, гуруҳлар эса ҳар гал тарқатма материалдаги танланмай қолган ёки тўлатилмай қолган бўлимларни тўлатиб, ўз фикрларини ёзиб борадилар.

Тарқатма материаллар ўз гуруҳларига қайтгач гуруҳ аъзолари тарқатма материалда танланган барча фикрларни диққат билан ўқиб, уларни умумлаштирган ҳолда қатъий бир фикрга келади ва гуруҳ раҳбарларидан бирини ушбу фикрни тақдимот қилиш учун тайёрлайдилар. Тарбиячи гуруҳлардан тақдимот вақтида, айниқса, унинг счими ва унга қарши қўйиш мумкин бўлган фикрлар, талбирлар, ишлар, услубийётларга эътиборларини кўпроқ қаратишларини сўрайди. Тақдимот учун вақт белгиланади. Тақдимот нуктида бошқа гуруҳ аъзолари билдирилган фикрларга қўшимча қилишлари, тўлдиришлари мумкин. Тарбиячи тақдимотни самарали ва тартибли бўлишини таъминлайди.

Тақдимот тугатгач, тарбиячи «Замонанинг глобал муаммолари» мавзуси бўйича фикрларни умумлаштиради, уларнинг неботи сифатида видеоматериал (шумонияти бўлса) ёки фотосуратлар курсатишни мумкин. Тарбиячи машғулотни ўқувчиларнинг, гуруҳларнинг ишларига баҳо бериш, машғулот шаклида ўқувчилар билдирган фикрларини аниқлаш, буш вақтларида мустақил фикрлари учун бадий-оммабон алабийётлар, томоша қилишлари учун эса фильмларни руйхатини айтиш ёки тарқатиш билан якунлайди.

Изоҳ: Кичик гуруҳлар сони 4 та бўлгани мақсадга мувофиқ. Бундай ҳолда тарқатма материаллар 3 марта алмаштирилади ва бу билан ўқувчиларнинг зерикарли ўтишининг олди олинади. Агар кичик гуруҳлар сони 4 тайдан кўп бўлса, у ҳолда уларни икки потокка бўлиб, тарқатма материаллар

алмашинувини ҳар бир поток ўртасида алоҳида, тақдиротни эса биргаликда ўтказиш мумкин.

Ўзаро гуруҳда ишлаш

«Замонанинг глобал муаммолари» мавзусидаги «Панорама» тренинги учун муължалланган тарқатма материалнинг тахминий вусҳаси қуйида келтирилган:

Муаммолир	Юзага келвин сабаблари	Салбий оқибатлари	Ҳал этиш йўллари	Нималарни қирши қуниш керак	Шахсан мен (биз) нима қилишим (из) мумкин
Наркомания					
Терроризм					
Экологик вилқироз					
СПИД					
Диний экстремизм					
Миссавонерлик					

Илоҳ: тарқатма материалда берилган глобал муаммолар тарқибини (сониини) ҳар бир тарбияч, унинг шу кундаги долзарблик даражаси, ўқувчилар гуруҳининг имконияти, савияси ва машғулот учун ажратилган вақтга қарай танлаши мумкин.

Эслотия: «Замонанинг глобал муаммолари» мавзусидаги машғулотини дарс давомида ёки синф соатида «Пинборд техникаси» ёки «SCORE» интерфаол услуби ёрдамида ҳам ташиқил этиши мумкин. Бу ҳолда глобал

муаммолардан бир нечтаси ёки аниқ биттаси танланиб, якка тартибда, кичик гуруҳ шаклида ёки жамоа бўлиб унинг ечимини топиш мумкин.

Биз куйида «Пинборд техникаси»ни утказиш услубиёти хақида маълумот беришга ҳаракат қилдик. Шу техника бўйича муаммоларни ҳал қилимоқчи бўлган тарбиячи, тарбияланувчилар ушбу услубиётдан фойдаланган ҳолда машғулотларини ташкил қилишлари мумкин.

Пинборд техникаси (инглизчадан: **pin** – маҳкамлаш, **board** – доска)

Муаммони ҳал қилишга оид фикрларни тизимлаштириш ва гуруҳлашни амалга оширишга, жамоа тарзда ягона ёки аксинча қарама-қарши ҳолатни шакллантиришга имкон беради

Тарбиячи таклиф эгилган муаммо бўйича ўз нуқтан назарларини бади қилишни сўрайди. Тўғридан-тўғри ёки оммавий ақлий ҳужумнинг бошланишини ташкил қилади (раёбатлангирани).

Фикрларни таклиф қиладилар, муҳокама қиладилар, баҳолайдилар ва энг оптимал (муқобил) фикрни танлайдилар. Уларни таянч хулосавий фикр (2 та сўздан кўп бўлмаган) сифатида алоҳида қоғозларга ёзадилар ва доскага маҳкамлайдилар.

Гуруҳ вакиллари доскага чиқадилар ва маслаҳатланган ҳолда:

- яққол хато бўлган ёки такрорланаётган фикрларни олиб ташлайдилар;
- баҳсли бўлган фикрларни ойдинлаштирадилар;
- фикрларни тизимлаштириш мумкин бўлган белгиларини аниқлайдилар;
- шу белгилар асосида доскадаги барча фикрларни (қоғоз қартиқларидаги) гуруҳларга ажратадилар;
- уларнинг ўзаро муносабатларини чизиқлар ёки бошқа белгилар ёрдамида курсатадилар: жамоанинг ягона ёки қарама-қарши ҳолатлари аниқлаб чиқилади.

4.1.7. «Муаммони ўқувчи» тренинги (ота-оналар билан утказишга мўлжалланган)

Ушбу мавзудаги тарбиявий машғулот одатда ота-оналар йиғилиши шаклида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Кўпинча, таълим

муассасаларида ўтказиладиган ота-оналар йиғилиши бир хил тарихарли ва фақат ахборот бериш шаклида ташкил этилади ҳамда ўтказилади. Қуйида ота-оналар йиғилишининг барча иштирокчиларига фойдали, самарали, натижали ташкил этиш ва ўтказиш бўйича амалий тавсия келтирамиз. Бундай шаклдаги тарбиявий машғулот (йиғилиш) кўпгина таълим муассасалари амалиётида қўлланилиб, яхши натижалар берган.

Тренинг мақсади:

- ота-оналарга таълим муассасасидаги таълим-тарбия жараёнида ўқувчилар билан ишлашда учрайдиган тусикларнинг тўғри ечимини топишга ёрдам бериш;

- муаммониң моҳиятини аниқлаш малакасини шакллантириш;

- тарбиянинг баъзи услублари билан таништириш ва ўқувчилар, ўсмирлар билан ишлашда керакли услубларни тўғри танлаш йўлларини ўргатиш;

- муаммоли ўқувчиларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва улар билан ишлаш йўлларини ўргатиш.

Тренингдан кўтиладиган натижа:

Машғулот катнашчилари қайсидир муаммони ечишдан аввал, ўқувчини «муаммоли ўқувчи»лар каторига киритишдан аввал тарбиячи унинг сабабини аниқлаш ва аниқланган сабабларга кўра ўқувчини тарбиялашда қўлланиладиган усул ва услубларни танлашни ўрганадилар.

Тарбиячилар ёки ота-оналар билан ўтказиладиган бу тартибдаги машғулот (йиғилиш)ларнинг қай бири ўқувчилар билан ишлашда қанчалик тарбия услубиётидан хабардорлигини ва улардан қандай фойдалани билишларини аниқлашга ёрдам беради, ота-оналарга эса бундай машғулот (йиғилиш) таълим муассасаларининг ўқув-тарбия жараёнида тарбиячиларнинг ўқувчилар билан ишланларида ҳар бир тарбияланувчинининг қалбини йўл топиш қанчалик мушкул эканлиги ва бу жараёнда ота-оналар тарбиячиларига ёрдам беришлари кераклигини тушунишга имконият яратилади.

Тренингни ўтказиш тартиби. Машғулот (йиғилиш) тарбиячи томонидан ота-оналарга тренингни ўтказиш қоидалари билан таништириш ва уларни 3-4 кишилик кичик гуруҳларга (расмлар, ракамлар, турли белгилар ёки ҳоҳишларига кўра) ажратишдан бошланади.

Тарбиявий машғулотнинг давоми бир нечта босқичда ўтказилади: *биринчи босқичда* тарбиячи ақлий ҳужум услубиёти ёрдамида «Қандай ўқувчиларни тарбияли, қайсиларини муаммоли ўқувчилар» дейиш мумкинлиги ҳақида ота-оналар фикрини (оғзаки метод ёрдамида) аниқлаб олади. *Иккинчи босқичда* тарбиячи кичик гуруҳлар жойлашган стол устига қўйилган қогозларга гуруҳ аъзолари биргаликда маслаҳатланиб, муҳокама қилиб тарбияли ўқувчиларнинг характер хусусиятлари (олобли, заковатли, аълочи, фикрловчи, меҳнатсевар, ижодкор ва ш.к.) бўйича ўз фикрларини ёзишларини сўрайди. Бу иш учун тарбиячи 7-10 дақиқа вақт ажратади. Гуруҳлар ишларини тугатгач, ҳар бир гуруҳ вакили навбати билан тайёрланган материални доскага илиб ёки гуруҳда турган ҳолда барчага ўқиб эшиттиради.

Учинчи босқичда тарбиячи гуруҳлардан муаммоли ўқувчиларнинг характер турлари (дангаса, уйқучи, ўқишга кизиқмайдиган, олифга, бетга чопар, баҳоначи, ёлгончи ва ш.к.)ни қоғозларга ёзиб, тайёрланган материал билан ҳаммани таништиришларини сўрайди (бу бўлимнинг ташкил этилиши иккинчи бўлимдаги каби бўлади). *Тўртинчи босқичда* тарбиячи гуруҳлар томонидан «Муаммоли ўқувчи» шахсий характер хусусиятлари ёзилган қоғозларни гуруҳларга аралаштириб тарқатади ва ҳар бир гуруҳ аъзоси томонидан қоғоздаги «Муаммоли ўқувчи» характер турларидан биттасини танилаб олишларини ва берилган махсус тарқатма материал (жадвал)ни тўлатишларини сўрайди. Бу иш учун 10-15 дақиқа вақт ажратилади.

Тарқатма материал намунаси қуйидагича бўлиши мумкин:

Муаммоли ўқувчи характер хусусиятлари	Ўқувчининг «муаммоли» бўлиши сабаблари	Сизнинг ҳаракатларингиз
Дангаса (ўқишга писбатан)	Уйда аниқ бир тартибда дарс тайёрлаш ёки ўз қилини тартиб асосида ташкил этишга урганмаган, ота-оналар томонидан бунга кам эътибор ва назорат қаратилгани ёки...	Тарбиячи томонидан ўқувчининг уй шароити ва кизиқишини урганиши, ота-оналар эса ўз ўқувчисига шароит яратиши ва доимо назорат қилиши. Яқка тартибда иш олиб борилиши...

Бешинчи босқичда машғулотда иштирок этаётган ҳар бир қатнашчи ажратилган вақт ичида тарқатма материалдаги жадвалда ёзган фикрларини иш ўқиб бермаган ҳолда (навбатма-навбат) ўқиб эшиттиради ва муаммони ечишдаги ўз ҳаракатларини ҳимоя қилади (агар тақдимот ёки ўз ишини ҳимоя қилиш пайтида кўпчилик бир хил характер туридаги муаммоли ўқувчини таҳлил қилса, ушбу саволни ечишга ҳар кимнинг ўз ёндашуви борлигини кўрсата олиши керак бўлади). Лекин, имкони борича мисоллар ҳар хил бўлишига ҳаракат қилиш керак.

Ҳар бир гуруҳ аъзоси ўз материали билан барчани таништириб бўлгач, тарбиячи умумий муҳокамага ўтади.

Кейинги босқич – натижаларни чиқариш босқичидир. Тарбиячи хулоса қила туриб, «Агар яхшилаб уйланса ва тарбиянинг усул ва услубларидан маҳорат билан фойдаланилса, ҳар бир ўқувчининг қўнғлига йўл топиш мумкин» ёки «Ёмон ўқувчи туғилмайди, ёмон тарбиячи бўлиши мумкин» каби қадимий ҳикматли ҳақиқатни ёдда тутгани мақсадга мувофиқ, яъни Конфуций таъбирича: «Ўзини қамол топтира олмаган инсон, ўзлар қамолотини таъминлай олмайди».

Машғулот охирида тарбиячи ота-оналарга саволлар билан мурожаат қилиб, ўтказилган иш бўйича уларнинг фикрларини аниқлайди:

- машғулот мобайнида нималарни билиб олдингиз, нималар Сиз учун янгилик бўлди?

- кейинги учрашувимизда нималарни билишни истар эдингиз?
 - тарбия жараёнини такомиллантириш буйича фикрларингиз?
- ва ш.к.лар.

Савол-жавоблардан сунг тарбиячи мапиулотга якун ясайди.

4.1.8. «Оғзаки журнал» тренинги

(умумий ўрга таълим мактаблари, УМКХТМ, ОҒМ, малака оширили ва кайта тайёрлаш институтлари учун)

Тренинг макседи:

- ижодий фаолият малакаларини шакллантириш;
- жамоавий ижодий ишни яхлит ҳолда ташкиллантириш малакаларини шакллантириш;
- жамоавий ижодий ишнинг турли шакъларини билишларига кумаклашиш;
- жамоавий ижодий ишни ташкил қилиш малакаларини шакллантириш;
- «Оғзаки журнал»ни тайёрлаш ва ўтказиш буйича куникма, малакаларни шакллантириш ва ривожлантириш;
- гуруҳнинг барча аъзоларини жамоавий ижодий ишга жалб этиш йўлларини ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа:

Ушбу тренинг тарбиячи, ўқувчиларга жамоавий ижодий ишни «Оғзаки журнал» шаклида ўтказиш ва тайёрлаш методикаси, жамоавий ижодий ишни тайёрлаш ва жамоавий ижодий ишларни ташкил этиш ва ўтказишда ўқувчиларни қандай қилиб омманий равишда жалб этиш имкониятларини ўргатади, шунингдек, ҳар бир ўқувчи (гуруҳ)нинг жамоавий ижодий ишни муваққил ташкил эта олиши, уларни ўтказиш режасини ўқувчилар билан ҳамкорликда туза олиши ва бажарилган ишларнинг таҳлилини ўтказа олишини кўрсатади.

Машиғулотга ўтказиш тарғиби. Машиғулот тарбиячининг яқинлашиб келаётган халқ байрами ёки гуруҳ ўқувчилари томонидан режа асосида ўтказиладиган тадбир ҳақидаги суҳбатдан боиланади.

Ўқувчилар ўзлари ёки тарбиячининг таклифи асосида (оғзаки савол-жавоб ёки ёзма шаклда) бирон-бир тадбир белгилаб олишади. Сунгра ушбу тадбирда нималар ҳақида сўз юритилиши, қандай чиқишлар бўлиши, аввал шу каби ўтказилган тадбирдан имаси билан фарқланиши, уни қандай ташкил этиш, ўтказиш, барчасини иштироки қандай бўлиши ҳақидаги фикрлар алмашилади. Бир тўхтамга келингандан сунг тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда тадбирнинг маънавий кетма-кетлиги, яъни режасини белгилаб олади. Масалан: «Наврўз-баҳор байрами» мавзусидаги байрам тайёрланиши мўлжалланган бўлса, тарбиячи ўқувчилар билан уз суҳбагини қуйидагича ташкил этиши мумкин:

«Хурматли ўқувчилар, биз, «Наврўз» ҳақидаги бор билганларимизни оғзаки ҳикоя шаклида фикрлашиб, унинг умумий режасини тузиб оламиз. «Наврўз» ҳақидаги ҳикоямизни нимадан бошлаш керак? У қандай кетма-

кетликда бўлиши керак? ёки Қандай саҳифалардан иборат бўлиши керак? деган саволларга жавоб топа олишимиз керак». Кириш сўзидан сўнг ақлий хужум методидан фойдаланган ҳолда тарбиячи, ўқувчилар томонидан эркин айтилган барча фикр, мулоҳаза ва гояларни ватманга, доскага ёки экранга ёзиб боради. Биргалиқдаги муҳокамадан сўнг ўқувчилар ҳикоянинг ягона режа-лойихасини тасдиқлайдилар. Тарбиячи ўқувчиларга ушбу режа ўзига хос оғзаки журнал саҳифаларига ўхшашлиги боис ўқувчилардан ушбу оғзаки журналга ва унинг ҳар бир саҳифасига ном беришни таклиф қилади. Ишнинг кейинги босқичи бошланиши учун ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳ ўз имконияти, хоҳишига кўра биттадан журнал саҳифасини танлаб олишларига имконият берилади. Танланган саҳифаларни мазмунига қараб тайёрлашлари, шу саҳифада сўзланадиган, кўрсатиладиган мазмунни ишлаб чиқишлари ва уни намойиш этишлари тушунтирилади. Шу билан бир қаторда тайёргарлик вақтида гуруҳлар ўзлари танлаган саҳифа мазмунини ёритишнинг усуллари, шаклларини ҳамда қандай тақдимот қилиш йулларини аниқлайдилар ва уларни бажариш учун тайёргарлик кўрадилар.

«Наврўз – баҳор байрами» оғзаки журнали қуйидагича бўлиши мумкин (гуруҳлар томонидан умумий муҳокамада келишилган ҳолда тузилган режа-лойиха тахминан қуйидагича бўлиши мумкин):

1-саҳифа. «Ассалом, Наврўз!» саҳифаси.

Бу саҳифада Наврўз байрами, унинг тарихи, ўзига хос хислатлари, табиати, бошқа байрамлардан фарқи, унинг гўзаллиги, таровати ҳақидаги маълумотлар адабий-муסיқавий композиция шаклида, кўклам кўринишлари, видеофильм, баҳорий куй ёки кўшиқлар иштирокида тайёрланади ва ўтказилади.

2-саҳифа. «Наврўз ва баҳор фасли байрамлари» саҳифаси.

Бу саҳифада Наврўзнинг кичик байрамлари «Қушлар байрами», «Бойчечак байрами», «Толбаргак байрами», «Кўк майса байрами», «Заррақлар ва оқизоқлар байрами», «Аския пайровлари байрами», «Айтишулар байрами», «Ғазалхонлик» кечалари, шунингдек, шу фаслда таваллуд топган буюк аломалар, донишманд ва мутафаккирлар ҳамда Ўзбекистонда нишонланадиган халқ байрамлари ҳақидаги маълумотлар гадбирда иштирок этаётганлар билан жонли мулоқот, савол-жавоб,

интервью шаклида ёки фильмлар, слайдлар намойиш қилиш орқали кўрсатилиши мумкин.

3-саҳифа. «Навруз дастурхони» саҳифаси.

Бу саҳифада Навруз байрами дастурхонига тайёрланадиган баҳор таомлари, уларнинг тарихи, тайёрланиши, дастурхонга тортилиши, меҳмон кўриш ҳақидаги маълумотлар «таомлар кўргазмаси» ёки «оила дастурхони», ёки «ошпазлар, қандолатчилар», «баҳорий салатлар» танловлари саҳна кўриниши, шаржлар, пародиялар шаклида ўқувчилар иштирокида уларнинг амалий ижроси орқали намойиш этилиши мумкин.

4-саҳифа. «Навруз – дўстлик, қардошлиқ байрами» саҳифаси.

Бу саҳифада таълим муассасида таҳсил олаётган турли миллат вакилларининг чиқишлари (ёки ўқувчиларнинг ўзлари шу рўйларда) уларнинг миллий урф-одатлари, либослари, санъатлари, анъаналари ҳақидаги маълумотлар «Дўстлик фестивали ёки карнавали» шаклида тайёрланади ва ўтказилади.

5-саҳифа. «Навруз – бахт-саодат, шодлик байрами» саҳифаси.

Бу саҳифа халқ сайли шаклида тайёрланади, ўтказилади ва халқ сайлининг барча элементлари (улоқ, кураш, фольклор кўшиқлар, ўқувчилар фольклори, кўғирчоқ ўйини, мушоира, айтишувлар, лапар кўшиқлар, аския, топишмоқлар баъзи мунажжимлар танлови ва ш.к.)ни ўз ичига олади: тантанали байрам барча керакли техник воситалар, атрибутлар, кийимлар билан намойиш этилади.

6-саҳифа. «Навруз ва баҳор либослари» саҳифаси.

Бу саҳифа «Модалар театри» кўринишида ўқувчилар иштирокида тайёрланади ва ўтказилади. Ўқувчилар миллий либослар, байрам либослари, кундалиқ ва иш либослари, кўшиди ва ёмғирли кунларнинг либослари. ўқувчилар, ёшлар ва катталарнинг баҳорий кийимлари, пойафзаллари, тақинчоқлари, соябонларини мусиқа куйлари, кўшиқлар остида намойиш этадилар. Меҳнат тарбиячиси ёки ўқувчилардан бири намойиш этилаётган либослар, пойафзаллар, тақинчоқларга мутахассис сифатида фикр билдириб боради (бу саҳифада ўқувчилар ўзлари тиккан кийимларни ҳам намойиш этишлари ёки уларнинг жонли кўргазмасини ташкил этишлари мумкин). Шу саҳифада ботқа миллат вакилларининг миллий либослари ҳақида маълумот берилиши ёки кўрсатилиши мумкин.

Ўғруҳларнинг чиқишлари тугагач, тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда намойиш этилган саҳифаларнинг ижобий ва салбий томонларини муҳокама қилади, улардан ушбу шаклдаги тадбир уларни нимага ўргатгани ва улар нималарни билиб олишгани билан қизиқади. Керакли таясиялар ва тўшунчалар беради, сўнгра маингулотни яқунлайди.

Изоҳ: ушбу ёки шунга ўхшаш оғзаки журналлар бир жуфтлик (ёки 80 дақиқа) давомида бор имкониятдан фойдаланиб ўтказилиши мумкин. Ўғруҳларнинг ҳар бир саҳифани тайёрлашлари ва намойиш этишлари учун алоҳида вақт белгиланади. Саҳифалар мазмунининг катти ва кичиклиги ҳамда намойиш этишининг қийин ва осонлигига қараб ўғруҳларга тайёрланиши ва намойиш этиши учун вақт белгиланади.

Юкорида келтирилган «Оғзаки журнал» ёки шу каби услубларни ўрганишга мўлжалланган машғулотларни тренинг ёки факультатив машғулот шаклида ўтказиш мумкин. Лекин ўқувчилар гуруҳининг катта тадбири сифатида ўтказишда тарбиячи аввал ўқувчилар билан оғзаки журнал мавзуси, мазмуни, саҳифаларини белгилаб олиши ва уларни тайёрлаш учун бир неча кун (ёки ҳафта) ажратиши керак. Вақти-вақти билан ўқувчилар томонидан саҳифаларни тайёрлаш жараёни билан қизиқиб туриши яа керакли ёрдам, тавсияларни бериб бориши лозим. Барча гуруҳлар тайёр бўлгач, оғзаки журнал яхлит ҳолатда бир вақт (бир соат)нинг ўзида саҳифалар кетма-кетлигида саҳнада ёки очиқ манзарали жойда курсатилиши мумкин.

«Оғзаки журнал» таълим муассаси негизида ўтказиладиган бўлса, журнал мавзуси, мазмуни, саҳифалари аниқ бўлгач, ҳар бир саҳифани ўқув гуруҳларига бўлиб бериб, тайёргарлик учун вақт ажратади. Тайёргарлик тадбири тайёр бўлгач, ҳар ҳафтада битта саҳифани қулай шароит, қулай жойда намойиш этиш мумкин. Оғзаки журналга бундай ёндашув таълим муассасаси ўқувчи ва тарбиячиларини ушбу ишга оммавий жалб этиш имкониятини беради.

Масалан, «Оғзаки журнал» мавзулари қуйидагича бўлиши мумкин: «Ўзбекистон-Ватаним машим», «Гўзал шаҳрим – она Тошкентим», «Барча касблар жуда яхши, хоҳлаганингни танлаб ол!»», «Дунё хабарлари», «Ҳар соҳадан бир шингил», «Замонавий либослар, рақслар» ва ш.к. лар.

«Оғзаки журнал» тренингининг бошқа тарбиявий тренинглардан фарқи шундаки, унинг ҳар бир саҳифаси ҳар хил жанрлар, кўринишларда (адабий-муסיқавий, юмор, интермедия, сахналантирилган саҳна асари, рақсли композиция, мушоира, тортишув, цирк чиқишлари ва ш.к.) бўлиши ҳамда кўп ўқувчиларнинг иштирок этиши олиш имконияти борлигидадир.

4.1.9. Зарарли одатлар музейи

(умумий ўрта таълим мактаблари, ЎМКХТМ, ОТМ, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институлари учун)

Тренинг мақсади: зарарли одатлардан воз кечишимиз кераклигига ўқувчиларда ишонч уйғотиш, зарарли одагларга тўғри баҳо беришга ўргатиш, зарарли одатларга қарши кураш йўллари билан таништириш ва ўргатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа: ўқувчилар зарарли одатлар билан шишадилар, уларнинг ҳаётда қанчалик зарарли эканлигига ишонч ҳосил қиладилар, улар билан курашиш ва тузатиш йўлларини, зарарли одатларга бенарво бўлмасликни ўргатадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Тарбиячи машғулотни Абдулла Лишюнийнинг «Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ» китобида берилган «яхши ва ёмон одатлар» ҳақидаги фикрларидан бошлайди. У одат турлари, уларнинг шихога бўлган таъсири ҳақида ўқувчилар билан фикр алмашади. Доскада, филмчарт тахтасида ўқувчилар санаб ўтган ёмон одатларни тўплайди. Тарбиячи буларни, таъсирини камайтиришда қандай ишларни амалга ошириш, нималарни ташкил этиш, ўтказиш мумкинлигини аниқлайди ва

ёмон одатлар шахсга таъсир этмаслиги учун уларни умуман музейга экспонат сифатида топшириб юбориш керакдир, деган фикрни ўртага ташлаб, қандай ёмон одатларни музейга топширили мумкин деб, ўқувчиларга савол билан мурожаат қилади. Ўқувчиларнинг фикр-мулоҳазаларини эшитилади, уларни умумлаштиради ва шу хонада «Ёмон одатлар музейи»ни ташкил этиб кўриш мумкинлигини айтади. Ўқувчилар рўзилигини аниқлагач, тарбиячи уларни гуруҳдаги ўқувчилар сонига қараб кичик гуруҳларга ажрағиб юборади ва уларга «Ёмон одатлар музейи» лойиҳасини яратишни, музейга топшириш мумкин бўлган зарарли одатлар рўйхати, музейнинг бўлимлари ва уларда қандай экспонатлар бўлиши ҳақида фикр-мулоҳаза юритишларини, вужудга келган таклифларини ёзма ёки оғзаки шаклда баён этишларини тушунтиради. Вақт белгилайди.

Гуруҳлар вазифаларни бажариб бўлинмас, бирин-кетин узлари тайёрлаган материалларни тақдимот қиладилар. Тақдимот тутагач, тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда энг яхши на бажарилиши мумкин бўлган таклифни танлаб олади. Бир оз танаффусдан сўнг ўқувчилар тарбиячи ёрдамида танлаб олинган таклиф асосида шу хонада «Ёмон одатлар музейи»ни ташкил этишни бошлайдилар.

Белгиланган тартибда музей тайёр бўлгач, гуруҳлардан музей экскурсоводлари тайинланиб, улар музей бўйлаб экскурсия ўтказадилар ва ҳар бир бўлим ва экспонатлар ҳақида маълумот берадилар. Музей материаллари билан барча танишиб бўлгач, тарбиячи машғулотга яқин ясайди ва ўқувчиларнинг машғулот ҳақидаги фикрларини аниқлайди.

Итоҳ: агар ўқувчилар томонидан керакли ва етарлича таклифлар тушмаган бўлса, у ҳолда тарбиячи томонидан олдиндан тайёрлаб қўйилган таклифлар билан ўқувчиларни таништирилади ва шу асосда музейни ташкил этишни бошлаш мумкин.

Бунинг учун:

1. Музей барча ўқувчилар, тарбиячилар, таълим муассасаси ходимлари, ота-оналар учун қулай жойда эркин ҳаракат қилишга мўлжалланган бўлиши.

2. Унда иккита қатта:

- яхшиликка ётаковчи одатлар;
- ёмонликни акс эттирувчи одатлар бўлимларнинг бўлиши мақсадга мувофиқ.

Ҳар бир бўлим ўз навбагида қуйидаги кичик бўлимларга бўлиниши мумкин:

- донишманд, мутафаккирлар фикрлари тўпаланган адабиётлар намуналари (ёки рўйхати);

- яхши ва ёмон (зарарли) одатларнинг оилада, кўчада, таълим муассасасида, ўқув машғулотлари жараёнида ҳамда яқинлари, ўртоқлари билан муомалада кўрилиши;

- тарбияга салбий таъсир этувчи предметлар: оилада, ўқув хонасида, таълим муассасасида, касб йўналишида (сақич, уяли телефон, роғатка, шнаргалка);

- предметлар кўргазмаси, таълим муассасасида учрайдиган, эшитиладиган ёмон одаглар фопотекаси, видсорёлиги;
- яхши ва ёмон одатлар рўйхати (масалан, саломлашиш, транспортда катталарга жой бериш ёки инжиқлик, чекиш, ичиш ва ш.к.);
- мулоқот сўзлари (жаргон сўзлар, лақаблар, гап қайтаришлар, лўкмалар ва ш.к.);
- таълим муассасаси ходимларининг ёмон одатлари (бакирини, лақаб қўйиш, туртиш ва ш.к.)
- экспонатлар (умуман муомалани билмайдиган қиз ёки йигитнинг фотосурати, 10 мартадан ортиқ транспортда катталарга, ёш ўқувчиларга жой бермаган ўқувчи сурати, 3-4 йил давомида ўқишга битта дафтар билан қатнаган ўқувчининг «тарихий» дафтари, шпаргалкаларнинг турли хил кўринишдаги намуналари, дарсдан бошқа мақсадда 50 мартадан ортиқ ишлатилган бур, кўрсаткичлар намунаси, уйқудан уйғотаман деб йиллар давомида жиринглаган будильник, пенсияга чиққан камар ва ш.к.)

Эслатма: ушбу машғулотдаги фикрлар асосида (лозим топилса, тарбиявий мақсадлардан чиқмаган ҳолда) материаллар ёрдамида шўғлим муассасаларида «Зарарли одатлар ва улар билан кураш йўллари» бурчачини ёки хонасини ташкил этиш мумкин.

4.1.10. Саҳна

(умумий ўрта таълим мактаблари, УМКХТМ, ОТМ, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари учун)

Тренинг мақсади:

- ўқувчиларнинг ижодий имкониятларини очиш;
- ўқувчиларда ташкилотчилик ва актёрлик қобилияти ҳамда маҳорати малакаларини ривожлантириш;
- саҳна маданияти, актёрлик маҳорати ва нотиклик санъатининг асосий элементларини кўрсатиш.

Тренингдан кутиладиган натижа:

Бу машғулот ўқувчиларга саҳна маҳорати элементлари, талаблари ҳақида маълумот беради. Бу маълумотлар ўқувчиларга таълим муассасасида жамоавий ижодий ишлар, гуруҳда турли тадбирларни тайёрлаш мобайнида ёрдам беради. Тарбиячи, тарбияланувчилар, ташкилотчиларга эса ўқув йили давомида тадбирлар ва тарбиявий ишларини қандай йўлга қўйиш, шу билан бирга нималарга эътибор бериш кераклигини билиш имконини беради.

Тренингни ўтказиш тартиби. Тарбиячи ўқувчиларни машғулотни ўтказиш қоидалари билан таништиради ва 5 кишилик кичик гуруҳларга бўлинишни таклиф қилади. Ҳар бир гуруҳ ичида қатнашчиларнинг роли қуйидагича тақсимланади: сахналаштирувчи режиссёр, бошловчи, хореограф, сценарист, ижро этувчи (қўшиқчи, раққос, юморист).

Шундан сўнг гуруҳ аъзолари топшириқлар ёзилган қуйидаги мазмундаги карточкаларни оладилар (ёки танлайдилар):

- бирон-бир тадбирнинг сценарийсини тузинг;

- тузилган сценарий буйича 30 дақиқалик адабий-музыкавий композиция тайёрланг ва уни сахналаштириш, унда бошловчининг чиқиши, рақс ва кўшиқ ижроси, нумер, монолог, композициянинг оммавий тугалланишини кўриш мумкин бўлсин (композиция қатнашчилари кичик гуруҳларнинг барча аъзолари бўлиши мумкин);

- адабий-музыкавий композицияга мос керакли жиҳоз, музика, кийимлар, декорацияларни танланг, шунингдек, жойни ҳозирланг (бу топширик қўл остидаги мавжуд нарсалар ва шу ердаги бор имкониятдан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади).

Кичик гуруҳлар томонидан топшириқларни бажариб тақдимот қилишлари учун 30-40 дақиқа ажратилади. Тайёргарлик тутагандан сўнг машғулотнинг кейинги босқичи – тақдимот бошланади.

Тақдимот давомида гуруҳлар ўз ижодий ишлари ва маҳоратларини намойиш этадилар.

1. Якуний босқичда тарбиячи ўқувчилар билан қуйидаги саволлар орқали бажарилган ишлар буйича фикрларини аниқлайди:

2. Ушбу тренингдан қандай қилиқ нарсаларни ўргандингиз?

3. Нима ёқди? Нега? Сиз учун нима янгилик бўлди?

4. Қайси сценарий ва сахналаштириш Сизга кўпроқ ёқди? Нега?

5. Композициянинг сахналаштирилиши буйича Сизнинг фикрингиз, ҳамма нарсга ҳисобга олиinganми?

6. Бошловчилар, рақослар, кўшиқчилар, монологчилар, безакчилар ва бошқаларнинг чиқиши ҳақида Сизнинг фикрингиз;

7. Нималар устида яна ишлаш керак ва яна нималарни билиш керак деб ўйлайсиз?

8. Сиз машғулот мобайнида кўрган нарсаларингизга қандай ўзгартиришлар киритган бўлардингиз?

Муҳокама жараёнида, шунингдек, унинг якунида тарбиячи режиссура, композиция, рақс, сахна маданияти, сахналаштириш ҳақида баъзи маслаҳатларни беради.

4.1.11. «Ўйин» трениши

(умумий ўрта таълим мактаблари, УМКХТМ, ОТМ, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари учун)

Тренинг мақсади:

- ўқувчиларни ўйиннинг ҳар хил турлари билан таништириш;
- ўйин ташкил қилиш ва ўтказиш услубини кўрсатиш;
- ўйиннинг тарбиявий имкониятларида очиш;
- мулоқот маданияти ва биргаликдаги фаолиятни ташкил этишни шакллантириш;

- яқка тартибда, гуруҳли, оммавий ўтказиладиган ўйинлар ҳақида маълумот бериш;

- тарбиявий ишга ўйин элементларини тўғри танлаш ва ишлата билиш кўникма, малакаларини шакллантириш.

Тренингдан кутиладиган натижа:

Тарбиячилар ва ўқувчилар ўйинлар ҳақида маълумотга эга бўладилар, ўйинларни қандай ташкил қилиш, ўтказишда нималарга эътибор бериш кераклигини билиб оладилар, улар ҳақида керакли тавсиялар эшитадилар ва амалиётда кўрадилар. Ўйин ва уни ишлата билиш, ўйинга кизиқтира олиш ва ўқувчилар билан биргаликда ўйнай олиш усуллари билиш ва қўллай олиш тажрибасини беради.

Машгулотни ўтказиш тартиби. Машгулот бошланишида тарбиячи тарбиявий машгулотни ўтказиш тартиби билан таништиради. Сўنгра у ақлий хужум услубиётини қўллаган ҳолда ватман (доска)га ўқувчилар томонидан айтишган барча эркин фикрлар, мулоҳазалар ва ўйин ҳақидаги тушунчаларни эсади. Кейин тарбиячи барча ёзилганларни бошқа ватман (доска)га умумлаштиради ва қуйидагича синфларга ажратади:

• ўқувчиларни ўзаро ҳамда тарбиячи билан дўстона яқинлаштиришга йуналтирилган ўйинлар;

• сўз ўйини;

• кўшиқ билан ижро этиладиган даврадаги ўйинлар;

• заковатли (интеллектуал) ўйинлар;

• хотира, нутқ ва фикрлашни ривожлантирувчи ўйинлар;

• оммавий, гуруҳий, мажмуавий ўйинлар ва ш.к.лар.

Тарбиячи ўқувчилардан 2-3 кишилик кичик гуруҳларга бўлинишларини ва ўйинлар синфларидан бирор йуналишни танлаб олишларини илтимос қилади. Кичик гуруҳ аъзолари ўйин турларини танлаганларидан кейин, тарбиячи улардан ташлаган йуналишларининг мазмуни бўйича бир ски иккита ўйинни тайёрлашлари, тайёрланган ўйинларни эса машгулот инструкторлари билан ўтказишлари кераклигини, бунда аудитория билан ўтказиладиган ўйинлар услубига, яъни, аудитория эътиборини ўзига тортувчи услублардан фойдаланиш ва мусиқий безаш, аниқ талаффуз, қувноқлик, шўхчанлик, самимийлик кайфиятига эътибор беришларини илтимос қилади.

Тайёрланишга 20 дақиқа ажратилади. Тайёргарликдан кейин тақдимот бошланади. Тақдимотга тайёрланиш пайтида кичик гуруҳлар керакли жиҳоз, предмет ва плакатларни тайёрлашлари керак. Кичик гуруҳлар навбат билан ўз ижодий ишларини кўрсатадилар ва машгулотдаги ўқувчилар билан ўйин ўтказадилар.

Тақдимотдан кейин тарбиячи машгулотда ишлатилган ўйинлар ҳақида ўқувчилар билан ҳамкорликда суҳбат ўтказди, бажарилган ишларнинг ижобий ва салбий томонларини муҳокама қиладилар. Тарбиячи ўйин ташкил қилиш ва ўтказишга тегишли бўлган тавсиялар, тушунчалар беради, ўйин ўтказиш услубининг баъзи жиҳатларини очади ҳамда керакли маслаҳатлар бериб, яқинлайди.

Юқорида тарбиячиларга услубий ёрдам сифатида вхборот ва тарбиявий соатлар, ота-оналар йиғилишининг тренинг машгулотлари ёки тарбия манипулотлари шаклида ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар беришга

ҳаракат қилинди. Тарбиячилар юқорида келтирилган машғулотларни бир вариант сифатида қабул қилиб, таълим муассасасининг имконияти, шартитидаи келиб чиққан ҳолда уларни ташкил этишлари ва ўтказишлари мумкин.

4.2. Интерфол услублар

4.2.1. Баҳслашув

Ўқувчиларнинг ўқуя гуруҳларида уларнинг ўзаро муносабатларини янада яхшилаш, бир-бирларига тезлик билан кўникишлари ёки ўзаро бир-бирлари билан яхши муносабатда бўлишлари учун баъзида улар ўртасида баҳслар ташкил этиб гуруҳи мақсадга мувофиқдир. Чунки бундай баҳслар ўқувчиларни ўз фикрларини чархлаб олишга, ҳаётга ва турли муаммоларга бўлган муносабатларини аниқлаб олишга катта ёрдам беради. Баҳс мавзуларини ўқувчиларнинг ўзлари танлашлари ва таклиф этишлари мумкин. Бу мавзулар уларни баҳсга чорловчи, муаммоли, қизиқарли бўлиши керак, акс ҳолда баҳс давомида ўқувчилар ўз фикрларини баён эта олмайдилар ёки баҳсга кўшилиб ўз фикрларини исботлаб, ҳимоя қила олмайдилар. Баҳслар ўқувчиларни баъзи янглиш фикрларга қарши курашишга ўргатади, атрофдаги бўлаётган воқеаларни тушунган ҳолда тўғри шарҳлашга, ўз фикрларида туришга, ноўрин фикрларга ўз вақтида қаршилик кўрсатишга ҳамда ҳар бир фикрни тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқлаб олишга, шу билан бир қаторда ўртоқлари билан суҳбат қилиш, баҳслашиш, ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олиш маданиятига ўргатади. Баҳсларни самарали ўтиши, албатта, уларнинг олдиндан қандай тайёрланганлигига боғлиқ. Бил қуйида баҳсларга тайёргарлик кўришда эътибор қаратилиши керак бўлган баъзи бир босқичларни ажратиб кўрсатмоқчимиз:

- баҳс мавзусини танлаш ва уни тасдиқлаб олиш;
- тарбиявий вазифаларни аниқлаб олиш;
- олдиндан баҳс мавзусини эълон қилиш ва баҳс давомида муҳокама қилинадиган саволларни белгилаб қўйиш;
- ўқувчиларни баҳс давомида муҳокама қиладиган саволларини тўлароқ ёритишга ёрдам берадиган қўшимча материалларни тўплаш;
- баҳсни ўтказиш учун масъул ва бошловчиларни тайинлаш;
- баҳс ўтказиладиган жойни жиҳозлаш;

- баҳслашнинг қоидаларини рангли, кўргазмали этиб тайёрлаш.

Баҳс катнашчилари баҳсни ўтказиш ва унда узларини тута билиш, бошқара олиш туғрисидаги қоидалар билан олдиндан ёки баҳс мобайнида танишиб олишлари керак. Улар қуйидагича бўлиши мумкин:

- баҳслашишдан аввал нима демоқчи бўлганингни яхшилаб ўйлаб олиш;
- гапирётганда фикрларни аниқ, содда, маъنيқан ва кетма-кетлик билан баён қилиш;
- фақат ҳаяжонга солаётган, ишончи қомил бўлган фикрларни баён этишга ҳаракат қилиш, билмаган, ишонмаган фикрлар билан баҳслашмаслик;
- кимнингдир фикрига қушилмаса, унинг фикрини масхараламай, унинг устидан кулмай, хатосини қўпол тарзда айтмай адолат ва юмшоқлик билан баҳслашиш;
- айтилган фикрларни иккинчи бор қайтармасдан, янги фикр бўлсагина ўша фикрни баён этиш;
- баҳслашув вақтида қўлларни ҳар томонга ўйнатмасдан, овозни баландлатмасдан, бақирмасдан гапириш. Агар бошқаларни ўз фикрингга ишонтирмоқчи бўлсанг, уларни сенинг фикрингга қўшилишларини истасанг, унда сен ўз фикрингнинг исботига, албатта, аниқ далиллар, мисоллар келтириш;
- баҳслашаётган суҳбатдошни ҳурмат қилиш, уни хафа қилмаслик, унинг шахсига тегадиган гапларни, қилиқларни қилмасликка ҳаракат қилиш. Агар шундай қилинса, баҳслашувда фақат кучли эканлигини кўрсатибгина қолмай, балки маданиятли эканлигини ҳам намоён этади.

Юқорида кўрсатилган қоидалар чиройли ва рангли, узокдан кўринадиган қилиб безатилган ҳолда ёзилиб, баҳс ўтадиган жойга олдиндан иилиб қўйилади ёки шунга ўхшаш қоидаларни баҳсни бошлашдан олдин баҳс иштирокчилари билан биргаликда уларнинг берган таклифлари асосида тузиб, шу еринг ўзида қоғозга (хона доскасига) ёзиб қўйиш мумкин.

Баҳс ўтаётган жойни жиҳозлаш ва безашда буюк педагог олимлар, мутафаккир ва донишмандлар фикрларини ёзиб, кўринарли жойга иилиб қўйиш мумкин. Масалан:

«Қоидани унутма:
Маънодан узок кетма
Гапни чўзма, оз гапир
Кенг маъноли, соз гапир».

Баҳсда муҳокама қилинадиган саволлар, муаммолар ўқувчиларни дияжонлантирадиган, куюнтирадиган, замонавий, уларнинг хаёт тартига тегишли бўлгани маъқул. Шунда, таълим муассасаларида ўтказиладиган ўқув машғулотларида ва бошқа жойларда гапиришдан кўрқадиган, уяладиган ўқувчилар мана шундай баҳслар давомида бемалол ўз фикрларини баён эта олишлари мумкин.

Баҳсларни кечки пайт (ўқиншдан буш вақтлар)да таълим муассасасининг ўқувчилар тураржойларидаги «Маънавият ва маърифат» конаенда ёки бирон кичик ўқувчилар «чойхона»сида, қолаверса, гулхан атрофида (агар имкони бўлса) ўтказса бўлади. Табиат қўйнида ташкил

этилган гулхан атрофидаги давраларда ўқувчиларнинг эркин ҳолдаги баҳслари қизиқарлироқ ҳамда иншончлироқ ўтади. Бундай пайтларда ўқувчилар ўзларини жуда эркин ҳис этадилар ва ўз фикрларини бемалол тортинмасдан, қийналмасдан айта оладилар. Гулхан атрофидаги бундай баҳсларни бир неча гуруҳлар билан ўтказиш мумкин.

Ўтказиладиган баҳсларнинг мавзуларини тузишга ўқувчиларнинг ўзлари, уларнинг ҳаётий тажриба (ёки ёшлар ҳаётидаги муаммолар, турли болалар ва ёшлар ҳақидаги асарлар, газета ва журналлардаги мақола)лари ёрдам бериши мумкин. Биз қуйида баҳслар учун баъзи бир мавзуларни эътиборингизга ҳавола этамиз:

- Ҳозирги замон комил инсон деб кимни айтса бўлади?
- Маданиятли инсон деб кимни айтса бўлади?
- Сен қандай яшайсан? Ҳаётинг қизиқарлими?
- Ҳақиқий дўст қандай бўлиши керак?
- Менинг табиатим шундай...
- Бепарволик қаердан келиб чиқади?
- Мода ва мен.
- Бепул нарсанинг баҳоси қанча?
- Нима савоб-у, нима гуноҳ? ва бошқалар.

Баҳсларни ўтказиш учун ўқувчилардан битта ёки иккита баҳс бошқарувчиси белгиланади, улар баҳсни муҳокама қилиниши керак бўлган мавзу ҳақидаги кириш сўзи билан бошлайдилар. Баҳс давомида эса бошқарувчилар баҳсланувчилар, сўзга чиқувчиларнинг билдираётган фикрларини диққат билан эшитиб, фикрлар тўқнашувини ўз вақтида очиб борадилар ҳамда умумий хулоса қилишга ҳаракат қиладилар. Баҳсни олиб боровчиларни танлаш ва уларни тайёрлашда ўқитувчиларнинг хизматлари катта. Баҳсни ўқувчилардан танланган бошқарувчилар олиб борса-да, лекин ўқитувчилар баҳс давомида уларга ёрдам беришга тайёр туришлари керак, чунки баҳс давомида турли вазиятлар, қийинчиликлар туғилиши мумкин. Одатда баҳслар ўқитувчилар томонидан муҳокама этилган ёки ечилган муаммоларни умумлаштириш ҳамда бирор керакли тавсиялар бериш ва келгусида ўтказиладиган баҳслар мавзусини аниқлаш билан тугалланади.

Баҳсларнинг самарали утиши танланган мавзунини муҳокама қилиш учун олдиндан тайёрланган саволларга боғлиқдир.

Баъзи бир мавзудаги баҳсларни ўтказиш учун тахминий саволларни келтираемиз:

1-мавзу: Маданиятли инсон деб кимни айтса бўлади?

Саволлар:

- Инсон маданияти нималардан ташкил топади?
- Маданиятли инсонга тегишли қуйидаги фазилатлардан қайси бирини биринчи ўринга қўйган булардингиз (хушмуомалалик, топқирлик, маълумотлилиқ, нотиклик)?
- Барча маълумотли инсонларни маданиятли деб атаса бўладими?

• Инсонларнинг сузлашуви, нутқига қараб, уларнинг маданиятли эканликларини аниқласа бўладими?

- Маданиятли бўлиш учун нима қилиш керак?
- Кимларни маданиятли деса бўлади?
- Сиз ўзингизни маданиятли ҳисоблайсизми?

2-мавзу: Меннинг табиатим шундай...

Саволлар:

- Табиатли ва табиатсиз – нима дегани?
- Нима учун табиатни тарбиялаш керак? Умуман тарбиялаш керакми?
- Табиатни тузатса бўладими? Бунинг учун нима қилиш керак?
- Инсон табиатига у яшаётган, ўқиётган жамоанинг таъсири бўлиши мумкинми? Булса қандай?
- «Яхши», «ёмон» табиат. Буни сиз қандай тушунасиз?

3-мавзу: Бепул нарсанинг баҳоси қанча?

Саволлар:

1. «Бепул нарса...» Сиз бу иборани қандай тушунасиз?
2. Сиз учун бепул бўлган нарсаларнинг баҳоси борми? Бор бўлса қандай? Мисоллар келтиринг (ўқиш жойингиздан, уйдан ва бошқалардан).
3. Бепул нарсани асраш- авэйлаш керакми? Нима учун?
4. Нима кўпроқ бепул ҳисобланади «Меники»ми ёки «Бизники»?
5. Сиз ўқиётган ўқув даргоҳи ўз баҳосига эгами? Сизнинг фикрингизча, у қанча туради? Бу ерда Сиз бепул фойдаланастган нарсалар: спорт жихозлари, кутубхона, компьютерлар ўз қийматига эгами?
6. Агар ҳамма Сиз учун яратилган шароитдаги бепул нарсалар ўз қийматига эга бўлса, Сиз уларни қандай асраган булардингиз?

4.2.2. Мунсабат

(«Мураббий ва жамоа»
мавзуси мисолида)

Умумий тушунча: машғулот бошида ўқитувчи ўқувчиларни машғулотни ўтказиш тартиб-қоидалари ва унга қўйилган талаблар билан таништиради ва «Яхши ташкил қилинган тарбия, ҳар бир инсонни ҳаётнинг асосий учта омилига – фуқаролик, ишчи-ҳодим, биланарвар бўлишга тайёрлайди» деган фикрни ўртага ташлайди.

Сунгра ўқитувчи ўқувчилар орасида «Ақлий ҳужум» ўтказди. «Ақлий ҳужум»ни ўтказиш вақтида ўқувчилар юқоридаги фикрда келтирилган шахсниш учта омили бўйича ўз фикрларини эркин ва фаол баён эта бошлайдилар.

Ўқитувчи бу фикрларни ўқув хонаси тахтасига ёки унга илинган ватман қоғозига (имконият ва шароит бўлса экранга) ёзиб боради:

Фуқаро	Ишчи-ходим	Оилапарвар

Машғулотнинг ушбу босқичи тугагач, ўқитувчи ўқувчиларга кичик гуруҳларга ажралишларини таклиф қилади. Сўنгра ўқитувчи кичик гуруҳларга ватман қоғозларига ёзилган чизма-топшириқларни тарқатади (ёки гуруҳлардан биттадан вакил уларни танлаб олишини сурайди) ҳамда қўйилган вазифаларни бажариш, ватман қоғозлардаги буш майдонларни қандай гўлдириш кераклиги ҳақида тушунча беради. Сўнгра ўқувчилар ватман қоғознинг юқори қисмига ёзилган асосий мавзудан келиб чиққан ҳолда ҳаётий фаолиятларида учраши мумкин бўлган муаммолардан бирини танлаб, тарқатма материалнинг «Муаммо» бўлимига ёзадилар ва у асосида қолган вазифаларни бажарадилар. Ҳар бир кичик гуруҳ қўйидаги кўринишдаги тарқатма материаллар билан ишлайдилар:

Мураббий жамоани бўйсундиради

Муаммо	Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари	Муаммони ҳал қилиш вариантлари	Сизнинг хулосангиз

Мураббий жамоага бўйсунди

Муаммо	Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари	Муаммони ҳал қилиш вариантлари	Сизнинг хулосангиз

Мураббий жамоа билан ҳамкорликда

Муаммо	Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари	Муаммони ҳал қилиш вариантлари	Сизнинг хулосангиз

Кичик гуруҳлар педагогик жараёнда учрайдиган (ёки ўқитувчи томонидан олдиндан танлаб қўйилган) муаммолардан бирини танлайдилар, жамоа иштирокчилари билан биргаликда муаммони муҳокама қиладилар ва тарқатма материалнинг (чизма-топшириқнинг) биринчи устунига карточкада берилган мавзуга мос келиб чиқадиган муаммоларни ёзадилар. Кейин ўқитувчи берилган муаммони биргаликда муҳокама қилиш ва қўйилган вазифаларни ҳал қилиш усулларини аниқлаш учун ишчи қоғозларни бошқа кичик гуруҳларга беради (масалан, соат миля кўрсаткичи бўйлаб). Ҳар бир кичик гуруҳ ўз жамоаси билан биргаликда муаммони муҳокама қилиб, уларни ҳал қилиш йулларини аниқлайди. Ҳар бир кейинги кичик гуруҳ ўз вариантыдаги натижаларни ватман қоғозидаги тегишли устуларга ёзиб боради.

Тарқатилган ишчи қоғозлар кичик гуруҳларни навбатма-навбат айланиб, дастлабки кичик гуруҳига етиб келгач, ўқувчилар болқа гуруҳ аъзоларининг фикрлари билан танишадилар ва уларни муҳокама қилиб,

муаммони ҳал этиш бўйича ёзилган фикрлардан энг яхши фикрни танлаб оладилар. Қўйилган муаммони қандай ечилганлигига ўз муносабатларини билдирадилар ҳамда муаммони ҳал қилиш учун вариант сифатида ўз фикрларини таклиф этадилар.

Машгулотнинг кейинги босқичида кичик гуруҳлар ўз ишларини ҳимоя қиладилар, иш жараёнидаги ютуқ ва камчиликларни, ижобий ва салбий ҳолатларни муҳокама қилиб, ўқитувчи билан ҳамкорликда машгулотта яқун ясайдилар.

Ўқув жараёнида «Муносабат» технологиясидан фойдаланиб, ўрганилаётган фанда турли муаммоларни ҳал этишга, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ва бартараф этиш йулларини топишга, ўқувчиларни эса мустақил изланишга, фикрлашга, ўз фикрларини исботлаш ҳамда турли вазиятлардан чиқишга ўргатишда «Муаммоли вазият» шаклини қўллаш мумкин.

«Муаммоли вазият»

Вазият тури	Вазиятнинг сабаблари	Вазиятдан чиқиб кетги ҳаракатлари
<p>Интизомнинг йўқлиги</p> <p>Ёки</p> <p>Ён атрофнинг ифлосланиши;</p> <p>Автомобилнинг бузилиши;</p> <p>Мулоқотнинг йўқлиги;</p> <p>Кимёвий ҳодисалар ва бошқалар.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • дарсга қизиқмаслик; • дарсга кеч келиш; • тарбиясизлик; • дарсга тайёрмаслик; • дарсни бузиш; • ўқитувчининг ауди-торияни бошқара олмаслиги. 	<p>Ўқитувчининг яққамма-яққамма ёндашуви, касбий даражаси, ўқувчининг оқилона шароитини ўрганиши тушунтира билиши ва бошқалар.</p>

4.2.3. Ташвиқот гуруҳи («Баркамол авлод» болалар маркази услубчилари учун)

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларда муаммонинг моҳиятини аниқлаш, ўз фикрларини аниқ ва қисқа далиллар асосида баён қилиш орқали уларни ишонтириш, шунингдек, тарғибот-ташвиқот қилиш ва уни амалга ошириш кўникмаларини шакллантириш.

Машиғулотни ўтказиш тартиби:

Машиғулотнинг бошланишида ўқитувчи ўқувчилар аудиторияси олдида бир неча муаммоли мавзуларни ташлайди. Ўқувчилар бу муаммоли мавзулар орасидан ихтиёрый биттасини танлайдилар. Уртага танланаётган муаммоли мавзу ўқув предмети ёки тарбия йўналишида бўлгани мақсадга мувофиқ. Масалан, «Алкоголь – офат», «Гиёҳвандлик – улимга олиб борувчи йўл», «СПИД» – келажакка хавф солувчи вабодир», «Ўқитувчи – келажак бунёдкори», «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» каби мавзулар танлашиши мумкин. Сунгра ўқитувчи ўқувчиларни машиғулотни ўтказиш тартиб-қоидалари билан таништиради ҳамда кичик гуруҳларнинг чиқишлари улар томонидан танланган муаммоли мавзулари ташвиқот-тарғибот шаклида бўлиши кераклигини тушунтиради ва вазифаларга тайёргарлик учун аниқ вақт беради. Кичик гуруҳлар томонидан тайёрланган чиқишлар ҳар томонлама қизиқарли, адабий-муסיкий, кўرғазмали, плакат, жихолларга бой бўлиши талаб этилади. Кичик гуруҳларнинг чиқишлари видеофильм, слайд ёки клиплар ёрдамида намойиш этилиши мумкин.

✓ Ўқитувчининг кўрсатмаси билан бу жараён яқка тартибда ёки жуфт бўлиб амалга оширилади. Ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда гуруҳларнинг чиқишлари ва уларнинг ижодий фаолиятини муҳокама қилади, яқуний хулоса чиқаради ва керакли тавсиялар беради.

Изоҳ: Ташкил этилган тарғибот-ташвиқот ижодий гуруҳларининг чиқишларини муҳокама қилишда эътиборни:

- танланган мавзунинг долзарблиги;
- мавзунинг мазмуни ва уни ёритилиши (суз, сахна кўрсатуви, расмлар ёки видео, мимика ёки пантомимика ва б.);
- мавзунинг ёритилишига ижодий ёндашув (оригиналлиги);
- мавзунинг ёритилишида ишлатилган жихоллар ва ёрдамчи воситалар;
- мавзу мазмунининг таъсирчанлиги, тарғибот-ташвиқотга бойлиги;
- мавзу мазмунининг тарбиявийлиги ва таъсирчанлигига қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади.

4.2.4. АЖИЛ (амалиётда жамоавий ижодий ишлар)

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларда иждодий фаолият малакаларини ва жамоавий иждодий ишни ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш, жамоавий иждодий ишнинг турли шакллари билишга қўмақлаштириш.

Машигулотни ўтказиш тартиби:

Бу технология «Жамоавий иждодий ишни ташкил қилиш» мавзусидаги назарий материал ўзлаштирилгандан сўнг ёки шу мавзудаги суҳбат ёки «Мен – жамоавий иш ташкилотчиси» номли блиц-ўйин ўтказилгандан сўнг ўқув жараёнида ишлатилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

1. Технологиядан ўқув жараёнида фойдаланиш учун ўқитувчи машигулотнинг бошида ўқувчилар гуруҳи билан олдиқдан тайёрланган мавзу бўйича суҳбатлашиб, уларга таклиф этилган мавзулардан бирини танлашга имконият беради. Масалан, «Ўзбекистон – менинг ватаним», «Жонажон ўлкам ёндашуви», «Миллий анъана ва урф-одатлар», «Менинг факультетим», «Менинг мактабим», «Менинг синфим», «Билимлар маскани – университетим», «Талабалик – олтип даврим» каби мавзулар олинishi мумкин.

2. Ўқувчилар ўқитувчи томонидан таклиф этилган мавзулардан бирини танлашга ҳаракат қиладилар. Агар улар мавзулардан бирини танлай олмасалар, у ҳолда ўқитувчининг ўзи уларга мавзулардан бирини таклиф этади.

3. Ўқитувчи гуруҳга топширик бериш учун уларга қарата қуйидаги фикрни ташлайди ва бу фикрни ўйлаб кўришларини таклиф этади:

«Фараз қилинг, факультетингиз (ёки мактабингиз, университетингиз) фаолияти билан таниш бўлмаганларга шундай маълумот беришингиз керакки, бу маълумот факультетингиз (ёки мактабингиз, университетингиз) фаолиятини энг муҳим ва қизик жойларини қамраб олинсин. Албатта, Сиз буни суҳбат шаклида ўтказишингиз ва уларда ўз факультетингиз (ёки мактабингиз, университетингиз)га қизиқиш ва ҳавас уйғотишингиз мумкин, лекин бунинг учун аввало, суҳбатнинг мантиқий кетма-кетлигини, яъни режасини тузиб оласиз. Шундайми?»

Шундай экан, келинг, биз ҳам машигулотимиз бошида оғзаки ҳикоямизнинг умумий режасини тузиб оламиз. Сузлаб бермоқчи бўлган ҳикоямизни нямдан бошлаш керак? У қандай кетма-кетлик (ёки қандай бўлимлар)дан иборат бўлиши керак? деган саволларга жавоб топиб олайлик.

1. Ўқитувчи кириш сўзидан сўнг «Ақлий ҳужум» услубидан фойдаланган ҳолда, машигулотнинг қатнашчилари томонидан айтилган барча эркин фикрларни, мулоҳаза ва гоёларни ватман қоғозга ёки ўқув

хонасининг тахтасига ёзиб боради. Биргаликдаги муҳокамадан сўнг ўқувчилар суҳбатнинг ягона режа-лойиҳасини тасдиқлайдилар. Ушбу тузилган режа-лойиҳа кичик журнал, яъни ўзига хос оғзаки журнал саҳифаларига ўхшашлиги учун ўқитувчи ушбу суҳбатни – «оғзаки журнал» деб номлашни таклиф этади ва ўқувчилардан ушбу оғзаки журналга ва унинг ҳар бир саҳифасига ном беришларини сўрайди.

2. Ишнинг кейинги босқичини бошлаш учун, қатнашчилар кичик ижодий гуруҳларга бўлинади.

3. Ўқитувчи гуруҳларга бу ўзига хос журнални кўриб чиқишни, ҳар бир саҳифага ва журналга умумий ном берилиши кераклигини таклиф этади.

4. Кейин гуруҳларга битта саҳифани (куръа ташлаш ёки ўз хоҳишлари бўйича) танлаш имконияти берилади, ҳар бир гуруҳ ўзлари танлаган саҳифанинг мазмунини очиб бериш учун тайёргарликни бошлайди.

5. Тайёргарлик учун аниқ вақт белгиланади. Тайёргарлик вақтида гуруҳлар ўзлари танлаган саҳифа мазмунини ёритиш усуллари, шакллари, ижрасини ва қандай қилиб тақдимот қилиш йўллари аниқлайдилар, вазифаларни бажариш учун тайёргарликни бошлайдилар.

«Бизнинг факультет» мавзусидаги оғзаки журнал саҳифалари қуйидагича номланиши (гуруҳлар томонидан умумий муҳокамада келишилган ҳолда тузилган режа-лойиҳа тахминан шундай бўлиши) мумкин:

1. Саҳифа. Факультет (мактаб)имиз визиткаси (тавсифномаси, эмблемаси, шиори, касб йўналиши, қисқача тарихи ва бошқаларни адабий-муסיқий композиция шаклида намойиш этиш).

2. Саҳифа. «Ўқин ва меҳнат биргаликда яшайди» (кўргазма) ўқувчилар ҳаёти ва фаолияти ҳақида.

3. Саҳифа. «Бу мен, булар эса менинг дўстларим» (сахналаштириш, шарҳлар, юмор, пародия ва бошқалар)

4. Саҳифа. «Ўзаллик ва мода» ўқувчиларнинг кийиниш маданиятини (намойиш қилиш) кўрсатиш.

5. Саҳифа. «Бизнинг факультет (ёки мактаб)имиз келажакда...» (фантастик лойиҳа шаклида келажак кўринишлари).

Гуруҳлар томонидан тайёрланган чиқишлар ва намойиш этишлар юқорида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Гуруҳларнинг чиқишлари кетма-кетлик билан бир-бирига боғланган ҳолда амалга оширилади, иложи борича гуруҳларнинг намойишида барча гуруҳ аъзоларининг иштироки таъминланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Гуруҳлар намойишидан сўнг, ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда гуруҳлар томонидан намойиш этилган саҳифаларнинг ижобий ва салбий томонларини муҳокама қиладилар, ушбу машғулот уларни нималарга ўргатгани ва улар нималарни билиб олишгани билан қизиқади. Ўқитувчи керакли тавсиялар ва тушунчалар беради, сўнгра машғулотни яқунлайди.

4.2.5. Сценарий

Технологиянинг мақсади: ўқувчиларда якка ва жамоавий ижодий фаолият кўникмаларини, шунингдек, ижодий қобилиятларни шакллантириш, турли шаклдаги якка ва жамоавий ижодий фаолиятни эгаллаш, ўтказиладиган тадбирларни олдиндан режалаштириш, сценарийсини тузиш, ташкил этиш ва ўтказиш бўйича кўникма, малака ҳосил қилиш.

Машиғулотни ўтказиш тартиби:

Машиғулотнинг ҳар бир қатнашчиси якка ҳолда ишлаш учун тайёрлаб қўйилган тарқатма материал (карточка)лардан биттасини танлаб олади. Карточкаларда ўқувчилар учун турли хил тадбирларнинг мавзуси берилган бўлиб, улар шу мавзуда ўтказилиши мумкин бўлган тадбир ҳақида якка ҳолда бош қотиришлари, унинг мазмуни, ўтказилиш тартибининг турли шакллари аниқлашлари ҳамда шу тадбирнинг режа-сценарийсини ишлаб чиқишлари керак (мисол тариқасида илова қилинади).

Машиғулотнинг кейинги босқичида ўқувчилар узлари якка ҳолда тузган режа-сценарийлари билан кичик гуруҳларга ажраладилар.

Улар ўз ишларининг натижаси билан гуруҳ аъзоларини бирма-бир таништирадилар, ишлаб чиқилган режа-сценарийларга баҳо берадилар. берилган режа-сценарийларни тўлдириб, тўғрилаб, улар ичидан битта вариантни танлаб оладилар. Кейин кичик гуруҳлар биргаликда танланган тадбирнинг режа-сценарийсини ишлаб чиқадиладар.

Вазифаларни бажариш мобайнида гуруҳ аъзолари, якка тартибда ижодий ёндашиб, тайёрланган режа-сценарийларни эътиборга олган ҳолда ҳамда улар ичидан танлаб олинган сценарий бўйича такдимотга тайёрланадилар.

Ҳар бир гуруҳ биргаликда тайёрлаган сценарийларини ҳимоя қилади. Ҳимоя вақтида гуруҳ аъзолари (ёки гуруҳ вакили) ўқувчилар аудиториясининг саволларига жавоб бериши ёки ўз вариантларида қолишлари мумкин. Режа-сценарий лойиҳасининг намойиши схема (ёки томонна) шаклида бўлиши мумкин.

Такдимот тугагач, ўқувчилар ҳимоя қилинган лойиҳаларни биргаликда муҳокама қиладилар ва яқунлайдилар. Ўқитувчи ҳар томонлама яхши, қизиқарли тузилган сценарийларни кейинчалик амалга ошириш учун ташкилотчиларга тавсия этади. Ўқитувчи бажарилган ишлар учун миннатдорчилик билдиради.

Уқитувчилар тажрибасидан: Қуйидаги мавзудаги тарбиявий тадбирни ўтказиш шаклини танланг ва унинг режасини ёзма баён этинг.

Мавзулар:

1. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби.
2. Мустақиллик – орзулар рўёби.
3. Ватанни севмоқ иймондандир.
4. Аждодларимиз мероси – қадриятларимиз асоси.
5. Ота-онанг – тожу тахтинг.
6. Нима савоб-у, нима гуноҳ.
7. Китоб – билим манбаи.
8. Билим ва меҳнат – келтирар роҳат.
9. **Фан** – кишининг қудратли қуроли.
10. Экология ва биз.
11. Маънавий эркинлик ва ахлоқий масъулият.
12. Муסיқа оламига сайёҳат.
13. Тарих тилга кирганда.
14. Баркамол оила – юртимиз кўрки.
15. Она юртим – олтин бешигим.
16. Ёшлар камоли – юртим жамоли.
17. Мардлар кўриклайди Ватанни.
18. Она тилим – жону дилим.
19. Хуқуқий маданият оммага.
20. Куч – адолатда.
21. Талабалик олтин даврим.
22. Шаҳрим – фаҳрим.
23. Шаҳрим кўчалари – болалик йилпомаси.
24. Мактаб кучоғи – билим ўчоғи.
25. Ўқувчи-ёшларнинг ахлоқий маданияти.
26. Нонни эъзозланг.
27. Одам кўрки – либос.
28. Бепул нарсанинг баҳоси қанча.
29. Йигит кишига стмиш ҳунар оз.
30. Она эртаги – юртим куртаги.
31. Математика – ақл гимнастикаси.
32. Информатика – интеллект гарояи.

4.2.6. «SCORE» интерфаол услуги

«SCORE» ҳақида умумий маълумот. «SCORE» (БСНМС) интерфаол услуги ўқувчиларда муаммоларни аниқлаш қобилияти, когнитив кўникма ва малакаларни ривожлантириш, бор манбалар ва имкониятлардан фойдаланиб муаммонинг ечимини топишни шакллантиришга йўналтирилган.

S (symptom) муаммонинг белгиси – муаммонинг муҳокамаси вақтида турли зиддиятларга, тушулмовчиликларга келтирувчи ёпиқ элементлари, йўналишлари, (масалан, иқтисодда, сиёсатда, таълим-тарбияда, кишилар

ўртасидаги муносабатда учрайдиган тушунмовчиликлар, зиддиятлар) ҳали очилмаган ёпик қирраларини ўзгартириш билан боғлиқ бўлган технологиялар, ҳаракатларни аниқлашдир.

C (cause) – *сабаби* – муаммонинг келиб чиқишига сабаб бўладиган ёпик қирралар (масалан, зиддият ва тушунмовчиликка олиб келувчи эски қарашлар, анъанавий фикр ва мулоҳазалар)ни излаш, аниқлаш.

O (outcome) – *натижаси* – кутиладиган натижага эга бўлишда муаммога олиб келган ёпик қирралар ўрнини босувчи янги технологиялар, ҳаракатлар, мақсад, ҳолатларни белгилаш.

R (resources) – *манбаи* – муаммонинг очилмаган қирраларини ўзгартиришга, унинг янги мақсадлари, технология ва ҳаракатлар ҳамда кутиладиган натижага эришишга хизмат қиладиган воситаларини ёки муқобил материалларни ҳамда «қасрда?», «качон?», «нима?», «қандай?», «ниммага?», «ким?» саволлари асосида муаммони ечишнинг керакли, асосий манбаларини топшидан иборат.

E (effect) – *самараси* – муаммонинг ечими асосида аниқ бир мақсад бўйича узоқ муддатга мўлжалланган мукамал натижа орқали юксак самарага эришиш, аниқ мақсадли амалий тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Муаммоли ҳолат ва вазиятни аниқлашга доир учун саволлар:

1. Муаммонинг қандай ёпик қирралари бор?
2. Муаммода ёпик қирраларнинг бўлиш сабаблари нимада?
3. Қандай манбалар аниқланган сабабларни йўқотишга ёрдам беради?
4. Ушбу муаммо бўйича мақсад ва натижа қандай бўлиши мумкин?
5. Қайси манбалар самарали натижага эришишга имкон беради?
6. Эришилган мақсад, натижа қанчалик узоқ муддат давомида самара бера олади?

4.2.7. SCORE-1

(умумий ўрта таълим мактаблари, ЎМКХТМ, ОТМ, малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари учун)

Услубнинг мақсади: ўқувчиларнинг ўзгалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда далиллаш, ишонтириш, асослаш; муросага келиш ва излаш қобилиятларини ривожлантириш; уларда муаммоли вазиятларни олдиндан кўра билиш, уларни ҳал қилиш йўллариини излаб топиш, мунозара олиб бориш маҳорати, ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олишга ўргатиш ва баҳслашиш маданиятини шакллантириш.

Услубдан кутиладиган натижа: ўқувчилар машғулот давомида постандарт вазиятларда ўзини ва жамоани бошқара олиш, муаммоли вазиятларни тушуна билиш ва уларнинг ечимини аниқлашда ўз услубларини тона билиш, ўз фикрларини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олиш усулларига ҳамда баҳслашиш маданиятига ўрганадилар.

Машғулотни ўтказиш тартиби. Машғулот белгиланган вақтда ўқувчиларнинг хонага (машғулот ўтказиладиган жойга) кириб келишидан бошланади. Ўқувчилар хонага кириб келишар экан, машғулотдан олдин

тарбиячи томонидан эшикининг ёнидаги стол устига тайерлаб қўйилган, инглиз тилида ёзилган ҳарфлардан (S, C, O, R, E) биттадан олиб стол атрофига жойлашадилар (столларга ҳам шу ҳарфлар қўйилган, ҳар бир стол атрофида ўқувчилар сони бир хил бўлиши ҳисобга олинади). Ўқувчилар жойлашиб олинганча, тарбиячи машғулотни бошлайди.

Тарбиячи машғулотни ўтказиш тартиби билан ўқувчиларни таништиришдан бошлайди. Тарбиячи шу куннинг долзарб муаммоларидан келиб чиққан ҳолда машғулотга ўқувчилар билан биргаликда мавзу ёки муаммо танлайди ва гуруҳлардан уларнинг ҳар бири ташланган мавзу ёки муаммони бир томонини ўрганишларини (столларга шу гуруҳ томонидан умумий муаммонинг қайси жиҳатлари ҳақида сўз юритишлари кераклигини кўрсатувчи белги ёки сўзвчи материал қўйилади), сўнгра мунозара юритиб, ўзларининг фикрларини ёзма (оғзаки) баён қилишлари кераклигини тушунтиради. Вазифа учун вақт белгилайди. Гуруҳларнинг ишлари тайёр бўлганча, улар бирин-кетин ўртага чиқиб, ишларини тақдимот қиладилар. Тақдимот аввал муаммонинг - белгиси (S), кейин унинг - сабаби (C), сўнгра - натижаси (O), манбаи (R) ва самараси (E) тартибида олиб борилади. Бошқа гуруҳ аъзолари тақдимот қиляётган гуруҳнинг фикрларини тулдиришлари мумкин. Барча гуруҳларнинг тақдими ниҳоясига етганча, билдирилган фикрлар, тақдимот материаллари умумлаштирилиб хулоса қилинади. Тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда гуруҳлар фаолиятига баҳо беради, машғулотга яқин ясайди, ўқувчиларнинг машғулот ҳақидаги фикрларини аниқлайди.

Изоҳ: ушбу машғулотни SCORE интерфаол услуби ёрдамида ўтказиш тавсия этилади, шунинг учун ўқувчилар ҳар бир ҳарф бўйича 5 гуруҳга бўлинган ҳолда жойлашадилар. Ушбу интерфаол услубини ўтказиш қоидаларига тўлиқ риоя қилиниши машғулотнинг самарали ва натижалли бўлишига, ўқувчиларни мустақил фикр билдиришлари ва машғулот мобайнида, фаол бўлишларига имкон беради. Қўйида ушбу интерфаол услуб ҳақида тушунча берилади.

4.2.8. SCORE-2

«SCORE-2» интерфаол услубини қўллаган ҳолда ўқув машғулотини қўйидаги тартибда ўтказиш мумкин:

Тарбиячи ўқувчиларни гуруҳларга бўлиб олганча (гуруҳ аъзолари сони 4 тадан ошмагани маъқул), гуруҳ аъзоларининг ҳар бирига ушбу метод ҳақидаги ёзма маълумотларни тарқатиб, яқин тартибда уни синчиклаб ўрганишлари кераклигини уқтиради, вақт белгилайди. Белгиланган вақт тугаганча, гуруҳ аъзолари «SCORE» методи ҳақида эгаллаган билимлари, ахборотларини ўзаро бир-бирлари билан ўртоқлашадилар, ушбу методнинг моҳияти, мазмуни, мақсади, услубиёти ҳақида (белгиланган вақт ичида) фикрлашадилар. Тарбиячи гуруҳлар томонидан ушбу метод ҳақида умумий тушунчага эга бўлишганини билганча, замонанинг глобал муаммолари

туғрисида сўз юритади. Тарбиячи «Ақлий ҳужум» услуби ёрдамида гуруҳ аъзолари билан биргаликда глобал муаммолар рўхатини тузади: наркомания, СПИД, алкоголизм, экологик инқироз, болалар меҳнати, иқтисодий танглик ва б. Тарбиячи ҳар бир гуруҳдан шу глобал муаммолар рўйхатидан биттадан муаммони танлаб олишларини сўрайди, сўнгра уларга танланган муаммо устида фикр юритишлари ва ўз фикрларини ёзма баён этишлари учун олдиндан тайёрланган тарқатма материалларни беради (*мисол тариқасида илова қилинади*). Гуруҳ аъзолари биргаликда таилаган муаммолари ҳақидаги фикрларини берилган коғозларга ёзма баён этадилар, гуруҳдан бир кишини тақдимот учун тайёрлайдилар. Гуруҳлар ишларини тугатишгач, тақдимот бошланади. Тарбиячи тақдимотлар асосида машғулот мавзуси ва гуруҳлар ишига яқун ясайди. қўшимча фикрлар билдиради.

Машғулот сўнггида замонанинг глобал муаммолари ҳақидаги фильм ёки фотосуратлар, мусикавий клип намойиш этилиши мумкин.

Изоҳ: машғулотнинг бошланишида глобал муаммоларни «Ақлий ҳужум» услуби орқали тўпلامасдан, фильм, мусикавий клип, фотосуратларни намойиш этиб, шулардан глобал муаммоларни танлаб олишга имконият яратиш мумкин.

Мисол тариқасида илова

ЗАМОНАНИНГ ГЛОБАЛ МУАММОЛАРИ

Муаммо: _____

Симптом (S - symptom) – Бу муаммонинг симптоми (белгиси) қандай?

Сабаблари (C - cause) – Бу муаммо симптомининг сабаблари қандай?

Натижаси (O - outcome) – Бу муаммони ҳал қилишга нисбатан кутилаётган натижа ёки мақсад қандай?

Ресурси (R - resources) – Қандай ресурс ушбу сабабни бартараф этишга ёрдам беради? Қайси ресурс натижа беради?

Самараси (E - effect) – Ушбу мақсадга эришиш узоқ кутилган қандай самарани олиб келади?

4.2.9. «Ахборот соати»
(умумий ўрта таълим мактаблари,
УМКХТМ, ОТМ, малака ошириш ва
қайта тайёрлаш институтлари учун)

Кейинги вақтларда дунё воқеалари, республикамиз хабарлари, мамлакатлардаги ижтимоий-сиёсий, маданий-маиший янгиликлар билан ёшларни таништириш мақсадида таълим муассасаларида ҳафтада бир марта «Ахборот соат»ларини ўтказиш анъанага айланди. «Ахборот соат»лари олдиндан ташланган ва пухта тайёрланган ёки ҳаётий долзарб муаммолардан келиб чиққан ҳолда, шунингдек, ёшларни қизиқтирган масалалар бўйича ўтказилмоқда. Таълим муассасаларида ўтказилаётган «Ахборот соат»ларининг баъзилари юзак, бир хил услубиёт ёки тайёр материални ўқиб эшиттириш билан ўтказилаётгани, ўқувчилар тайёргарлик ишлари ва ўтказиш жараёнида фаол қатнашмаётганликларини гувоҳи бўлмоқдамиз. Умуман олганда, педагогика ва тарбия методикасида бу каби ишларни ўқувчиларнинг иштирокини фаолаштириб қизиқarli ўтказиш бўйича жуда кўплаб амалий тавсиялар яратилган. Қўйида ана шундай тавсиялардан намуналар келтирамиз.

«Ахборот соат»лари, одатда, ҳафтада бир марта ўтказилади. Шунинг хисобга олган ҳолда унинг мавзулари, ўтказилиши ҳам ҳар гал турлича бўлгани маъқул. Масалан, «Дунё ҳафта ичида», «Мамлакатимизнинг самарали ҳафтаси», «Ўзбекистон ва дунё ҳамжамияти», «Ўзбекистон маданияти ва санъати бир ҳафтада», «Ҳафта давомида ёшлар фаолияти» ва ш.к. мавзуларда ўтказилиши мақсадга мувофиқ.

Ижтимоий-сиёсий суҳбатлар. Бундай суҳбатлар республикамиз ривожланишига оид улуғ саналар, халқ байрамлари, тарихий саналар, ватанимизнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ҳаётидаги янги ўзгаришларга бағишланиши мумкин. Бундай суҳбатларни ташкил этишда, албатта, аниқ воқеа ёки республикадаги ижтимоий, сиёсий, иқтисодий янгиликлар, ўзгаришлар ҳамда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини хисобга олган ҳолда тайёрлаш ва ўтказиш лозим. Бу каби суҳбатларнинг манбаи газета, журнал, интернет, ўқувчиларнинг дарс давомида олган билимлари, турли матбуотдан олинган маълумотлар бўлиши мумкин. Улар аниқ далилли, ишонarli ва қизиқarli бўлиши керак. Суҳбатга материалларни тайёрлашда ўқувчиларга мавзу бўйича бериладиган саволларни олдиндан пухта ўйлаб, тайёрлаб қўйиш лозим. Саволларнинг баъзилари далиллар ва исботга, баъзилари таққослашга, баъзилари эса аниқ фикр билдиришга қаратилган бўлиши мақсадга мувофиқ. Суҳбатни мураббий (ёки тарбиячи, ташкилотчи) олиб боради. У суҳбат давомида саволлар орқали ўқувчиларни фаолаштиришга ҳаракат қилади. Ўқувчиларни суҳбат мавзуси бўйича яна қандай қўшимча маълумотларга эга эканликларини аниқлайди. «Ахборот соати»нинг бундай

тури мулоқот шаклида ўтказилади ва айтилган фикрлар ўқувчилар билан биргаликда умумлаштирилиб яқунланади.

Китобхонлар анжумани. Бундай анжуманларда тарбиячи гуруҳдаги барча ўқувчиларнинг иштирокига эришиши керак. Ўқувчилар аявалги «Ахборот соати»да берилган мавзулар асосида мустақил равишда маълумотлар тўплаб, 5-7 дақиқа давомида ахборот беришга тайёрланишади. Ахборот берувчилар ўз маълумотларини қизиқарли, мазмунга бой қилиб ўтказишда техник воситалардан, кўргазмани куроллар, китоблар, газеталар, расм ва плакатлар кўргазмаси, видеоролик, видеофильмлар, интернет маълумот-ларидан фойдаланишлари мумкин. Анжумани ушбу тартибда ўтказиш иштирокчи ўқувчиларни берилаётган ахборотга қизиқишини орттиради ва уларни фаол иштирокчига айлантиради. Бундай анжуман таълим муассасаси кутубхонасининг ўқув залида ўтказилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Анжумани кутубхона ходими, тарбиячи, гуруҳ мураббийси ёки фаол ўқувчилардан бири бошқариши мумкин. Китобхонлар анжуманига ота-оналар, халқ депутатларининг таклиф этилиши унинг самарали ва натижали ўтишига ёрдам беради. Анжуман ўқувчилар томонидан берилган ахборотларни умумлаштириш билан яқунланади.

Оғзаки журнал. Ўқувчилар тарбиячи билан биргаликда мавзунини аниқлаб олишгач, уни бир неча мавзучаларга бўладилар ва ҳар бир мавзунини журналнинг бир мавзуси деб белгилаб оладилар. Ҳар бир саҳифани биттадан ўқувчи ёки 3-4 кишилик кичик гуруҳлар тайёрлаши ва тақдимот қилиши мумкин. Ҳар бир саҳифанинг ёритилишига 5-6 дақиқа ажратилади. Ҳар бир саҳифадаги маълумотлар ҳар хил шаклда ва турли кўринишда, ранг-баранг ёрдамчи воситалар, интерфаол услублар, технологиялар ёрдамида намойиш этилиши мақсадга мувофиқ. Масалан, «Ахборот соати»нинг умумий мавзуси «Дунё бир ҳафта ичида» деб танланган бўлса, унинг саҳифалари қуйидагича бўлиши мумкин: «Дунёдаги сиёсий ўзгаришлар», «Дунё бўйлаб иқтисодий янгиликлар», «Ҳафта ичида дунёдаги спорт хабарлари», «Маданият янгиликлари» ва ш.к.лар. Агар умумий мавзу: «Қуёшли ўлка хабарлари» деб танланган бўлса, у ҳолда саҳифалар: «Ижтимоий – сиёсий хабарлар», «Расмий хабарлар», «2010 йил – баркамол авлод йили: жойлардан хабарлар», «Таълим муассасаларидан хабарлар: ўқувчилар ҳаёти», «Ҳар соҳадан бир шингил» ва каби танланиши мумкин.

Равшанки, саҳифаларнинг мавзуси, мазмуни, кетма-кетлиги асосий танланган мавзунини тўлиқ очиб беришга йўналтирилган бўлиши керак. Базми бир саҳифа намойиш этиш мобайнида саҳифани тайёрлаганлар ўқувчилардан интервью олиши ва шу йўсинда уларни фаолликка чорлаши мумкин. Оғзаки журнал ҳар бир саҳифа намойиши тугагач, бошловчи ва ўқувчиларнинг умумий билдирган фикрлари билан тугалланади.

5-§. СИНФ РАҲБАРИ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Ўқувчилар фаолиятига ўйин, меҳнат, санъат, билим ҳаминча хосдир. Шу сабабли катталар ўқувчиларнинг ушбу турдаги фаолиятини сунъий эмас, балки улар билан биргаликда қўллаб қувватлаши керак. Синф раҳбарларининг ўқувчилар билан биргаликдаги фаолиятини ташкил қилиш ва жамоавий ижодий ишни ўтказиш, қисқа муддатда тарбиявий ишларни олиб бориш улардан касбий билим, педагогик маҳоратни талаб қилади. Шу сабабли, синф раҳбарлари ўқувчилар билан ишлаш учун аниқ малака ва хислатларга эга бўлишлари керак.

Педагогик ходимларга зарур бўлган шахсий хислатлар шартли равишда 3 та гуруҳга ажратилиши мумкин:

- бошқаларни тушуниш қобилияти билан боғлиқ хислатлар.
- бошқаларга таъсир ўтказишга доир хислатлар.
- ўқувчиларга ўрнак бўла оладиган хислатлар.

Синф раҳбарининг шахсий хислатлари, уларнинг ўқувчилар жамоасидаги вазифалари, ўзи ишлаётган жамоанинг ўзига хос томонлари ҳамда ўқувчиларнинг тарбияси, фаоллиги билан аниқланади.

5.1. Синф раҳбари ишларининг мазмуни ва шакллари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Таълим тўғриси»даги Қонуни ва таълимни ислох қилиш бўйича ҳукуматнинг кейинги қарорларида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, синф раҳбарининг роли ўқувчилар ақли, иродаси, маънавий эҳтиёжлари, ижодий қобилиятлари, мантиқий тафаккурининг умумий ривожланишига эришишга йўналтирилган. Бу ишда тапшаббус, ижодий изланиш, новаторлик асосий широр ҳисобланади. Синф раҳбари ҳар бир ўқувчига унинг ўзидаги билимлар ахлоқий қадрият эканини, ўз Республикасининг келажакига жавобгарлик ҳиссини тушуниш, ўқишга ва ўзининг кейинги фаолиятига қизиқишни тарбиялаш учун зарур тайёргарликни бериши керак.

Таълим муассасаларининг тарбиявий амалиётида синф раҳбари алоҳида ўрин тутади ва, шубҳасиз, жуда муҳим роль ўйнайди. Синф раҳбари ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги тарбиявий муносабатларни барпо этишда ҳал қилувчи омил бўлиб, у билан бутун педагогик жамоа фаолиятининг муваффақияти, ўқувчининг шахс сифатида ривожланиши жараёни ва ўқувчилар жамоасининг шаклланиши, ота-оналар ҳамда таълим муассасалари орасида алоқанинг яхшиланиши синф раҳбарлари олиб бораётган ишларнинг муваффақияти билан кўп жиҳатдан боғлангандир.

Ўқувчилар гуруҳларининг тарбиявий тизими – ўқувчилар уюшмаси аъзоларининг фаолияти ва тарбиясини ташкил этиш усули бўлиб, унда яхлит ва тартибга солинган ҳамкорлик ҳамда шахс ва жамoa ривожига кўмак берувчи компонентлар мажмуини ифода этади. Бу компонентлар қуйидагилардан иборат:

1. Шахс – гуруҳ компонентни сифатида. Унда гуруҳларнинг тарбиявий тизимини ташкил этиш, бошқариш ва ривожлантиришда иштирок этувчи ўқувчилар ва катталарнинг:

- ❖ тарбиячи;
- ❖ ўқувчилар жамоаси;
- ❖ ўқувчиларнинг ота-оналари;
- ❖ ўқувчилар жамоасининг тарбиявий жараёни ва фаолиятида иштирок

этувчи тарбиячилар ва бошқа катта ёшлилар каби элементлардан ташкил топган уюшмасини ифодалайди.

2. Аҳамиятли – йўналишли компонент. Ўқувчилар гуруҳининг ёш хусусиятлари, ривожланиш даражаси ҳисобга олинган, тарбиявий тизимнинг истиқболи барпо этилган мақсадли кўрсатмаларга боғлиқлик қуйидагича бўлиши мумкин:

- ❖ яқиндаги – саёҳат; дискотеска; туғилган кунни нишонлаш; театр ва концерт ва кўргазмаларга бориш; экскурсия;

- ❖ ўртадаги – жамоавий ижодий иш; танлов, кўрик, мусобақада қалаба қозониш ёки иштирок этиш; туристик сафар;

- ❖ узоқдаги – университетдаги ўқишни муваффақиятли тугатиш, маълумотли ва тарбияли шахс сифатида шаклланиш; университетда шўнааларни қарор топтириш ёки ўқув бинолари ва унинг атроф ҳудудларини ободонлаштириш ишига салмоқли ҳисса қўшиш билан савобли из қолдириш ва ш.к. лар.

3. Функционал – фаолиятли компонент қуйидаги элементлардан таркиб топади:

- ❖ фаолиятнинг тизимли кўриниши, биргаликдаги фаолият ва мулоқотни ташкил этиш шакллари ва услубийлари;

- ❖ тарбиявий тизимнинг асосий вазифалари;

- ❖ гуруҳ фаолиятини педагогик ва ўзини-ўзи бошқариш жиҳатдан таъминлаш.

4. Макон-амон компонентни қуйидаги элементлардан ташкил топади:

- ❖ ҳиссий-психологик, маънавий-ахлоқий ва предметли-ахлоқий муҳит;

- ❖ гуруҳнинг бошқа гуруҳ ва катта ёшлилар билан алоқаси ва муносабати;

- ❖ гуруҳнинг таълим муассасаси тарбиявий маконида тугган ўрни ва ролли;

- ❖ тарбиявий тизимнинг барпо бўлиши ва ривожланиш басқичлари.

5. Диагностик – аналитик компонент қуйидаги элементларни ўзининг олади:

- ❖ тарбиявий тизимнинг самарадорлик мезони;

- ❖ тарбиявий тизим натижаларини ўргатишнинг услубий ва усуллари;
- ❖ олинган натижаларни таҳлил қилиш, баҳо бериш ҳамда изоҳлаш шакли ва йўллари.

Ўқувчилар гуруҳи фаолиятининг мазмуни ва уни таъкид этиши учун керакли усуллари ташлаш тарбиячининг асосий вазифалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўқувчилар гуруҳи ва ўқувчилар билан яккама-якка тартибда ишларда синф раҳбарининг роли қуйидагича бўлиши мумкин:

- **назоратчи** – ўқув-тарбиявий жараёнда ўқувчиларнинг иштирокини таъминлаш (даволатни назорат қилиш, навбатчилик, ўқувчилар уйларида яшовчиларнинг овқатланишларига яратилган шароитлар билан танишиб бориш ва керакли шароитни яратишга кўмаклашиш, ўқувчиларнинг ота-оналарга бўлган муносабатларини аниқлаш, ўқув-тарбия жараёнига эътиборсизлик, масъулиятсизлик, қурдоқлари ва тарбиячиларга эса ҳурматсизлик, манманлик қилаётган ўқувчилар билан якка ҳолда иш олиб бориш);

- **илм мамлакатига бошловчи** – ўқинишга бўлган қизиқиш ва ҳоҳишни таъкидлаштириш (ўқувчиларга қўйилган талаблар билан ота-оналар ва ўқувчиларни таништириш, тарбиявий тадбирларни таъкид қилиш, муваққил таълимда ўқувчиларга ёрдам уюштириш, ўқув жараёни билан таъминлаш, ўқувчилар гуруҳида ишловчи барча тарбиячиларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш);

- **ахлоқли, намунавий мураббий, маънавий устоз** – ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатда ҳамда ўқувчилар ва тарбиячилар ўртасида вужудга келадиган зиддиятларни ҳал этишда, ўқув-тарбия жараёнида ички тартиб-қоидаларга риоя қилишда, уларни керакли меъёрда бажаришларига кўмаклашади (ўзини тута билиш, муомала қилиш маданиятига ўргатиш, одоб-ахлоқ мавзуларида суҳбатлар, якка ҳолда ишлар олиб бориш, ахлоқий меъёрларни ва ички-тартиб қоидаларни бузган ёки бузаётган ўқувчилар билан уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва вазифалари тўғрисида яккама-якка, жамоавий суҳбатлар ўтказиш, уларнинг тартиб-интизомига баҳо бериш, ахлоқий, ижтимоий, ҳуқуқий мавзуларда турли тадбирлар таъкид этиш ва бошқалар);

- **маданият соҳибни** – умуминсоний ва маданий кадрлар асосида ўқув-тарбиявий жараёни таъкид қилиш (экскурсия таъкид қилиш, театр, музей ва кўргазмаларга жамоа бўлиб бориш, маданият мавзусида кеча ва суҳбатлар ўтказиш, гуруҳ ва таълим муассасасида тарбиявий тадбирлар, баҳо-мунозаралар ўтказиш);

- **ижтимоий педагог** – ўқувчиларнинг ҳар хил ижтимоий муаммоларини ечишга кўмаклашиш (уй ва таълим муассасасида ўзаро мулоқот учун шароит яратиш, ўқувчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ўқувчиларда ижтимоий ҳаёт қўнқомасини шакллантириш);

- **ўқувчиларнинг яқин катта дўсти** – ўқувчиларни турли хил фаолиятларга қирқинларига кўмаклашади, ўқувчиларга бўлган ғамхўрликнинг бир қисmini ўзига олади (гуруҳда жамоавий ижодий

фаолиятни ташкил қилишни шакллантириш. ўқувчиларга ўзини-ўзи тушунишида, ўзига-ўзи баҳо беришида, биров-бир фаолиятга, жумладан, суҳбат, тренинг, уйинлар ўтказиш, ўқувчилар билан яккама-якка ишлага ўз имконияти ва эътиборини қаратишига ёрдамлашиши.

Синф раҳбарининг ўқувчилар ва ўқувчилар гуруҳи билан иш олиб боришида турли ролларда бўлиши ундан юқори савиядаги ташкилотчилик қобилиятига эга бўлишни талаб этади.

Ташкилотчилик қобилияти – шахс индивидуал хусусиятларининг бирикмаси бўлиб, кишига у ёки бу ишни тез, ишончли, ўзига ишонган ҳолда ташкил этишига имкон беради.

Ташкилотчи сифатида синф раҳбарининг умумий шахсий сифатларига қуйидагилар киради:

- **чуқур билимга эгаллик** – талаб этилаётган ишни ташкил этишни билиш;

- **фаоллик** – амалий вазифаларни бажаришда гайрат-шижоат билан ҳаракат қилиш;

- **ташаббускорлик** – алоҳида ижодий фаоллик курсатиш, ғоя ва таклифлар киритиш;

- **киришимлилиқ** – ўзгаларга ошқоралиқ, мулоқотга тайёрлик, кишилар билан алоқага киришиш эҳтиёжи;

- **зийраклик** – ҳодисаларнинг моҳиятига етиш қобилияти, уларнинг сабаб ва оқибатларини кўра олиш, асосийсини белгилаш;

- **қатъият** – ирода кучи, тиришқоклик курсатиш, ишни охирига етказиш маҳорати;

- **ўзини тута билиш** – мураккаб вазиятларда ўз хиссиётини, ўз хулқини назорат қила олиш қобилияти;

- **инишчанлик** – чидамлилиқ, жиддий ишларни бажариш қобилияти, узок муддат чарчамаслик;

- **кузатувчанлик** – узокни кўра олиш маҳорати, йўл-йўлакай диққатга сазовор ҳолатларни белгилаш, хотирада тафсилотларни сақлай олиш;

- **мустақиллик** – мустақил ҳал этиш, вазифани ўзи томонидан бажариш йўллариини топиш маҳорати, жанобгарликни ўз устига ола билиш;

- **ҳамжиҳатлик** (уюмқоклик) – ўз ишини зарур тартибга бўйсундира олиш қобилияти, ўз фаолиятини режалаштириш, изчиллик, ихчамликни намойён этиш.

Ташкилотчилик қобилияти барча тарбиячиларида етарли даражада бор деб айтиш қийин, чунки ташкилотчилик таланти ўзига хос бўлган хусусиятларга эгадир.

Ташкилотчилик талантининг ўзига хос **хусусиятлари, индикатори** қуйидагилардан ташкил топади:

Ташкилотчилик заковати – бошқа кишини тушуниш қобилияти, гуё унинг ички дунёсига кира олиш, кайфияти ва руҳий ҳолатини сезгирлик билан илғай олиш.

Фаол рухий таъсир этиш қобилияти – бошқа кишиларга истехзоли кулгидан қатъий буйруққача бўлган воситалардан фойдаланган ҳолда таъсир кўрсата олиш.

Ташкилотчилик ишларига бўлган қобилият – ихтиёрий равишда ташкилотчилик мажбуриятларини ўз маъсулиягига олиб, атрофдагилардан қатъий назар, ташкилотчилик ишларига мустақил кириша олиш.

Ташкилотчи шахсининг йўналганлиги – ташкилотчининг ахлоқий киёфаси, фуқаролик етуқлиги ва ғоявий ҳолати.

Ташкилотчининг индивидуаллиги – шартли равишда ташкилотчи-«санъаткорлар», ташкилотчи-«мутафаккирлар», ташкилотчи-«амалиётчилар» каби турларга ажратилади.

Ташкилотчи-«санъаткорлар» бошқаларга жушқин нутқи ва имо-ишоралари, «қалб ҳарорати», образли суратлар билан таъсир кўрсатади. Унда орзулар, ҳаёллар, ҳиссий кўтаринкилик ниҳоятда кўн бўлади.

Ташкилотчи-«мутафаккирлар» исбот этиш мантигига, тафаккурдаги изчилликка таянган ҳолда ҳаракат қиладилар, ишдаги қонуниятларни топишга интиладилар. Ҳодисанинг ташқи томони иккинчи даражага суриб қўйилади. Муҳими – мазмуи, мақсадга мувофиқликни топиш, ишнинг оқилона моҳиятини кўра олиш.

Ташкилотчи-«амалиётчилар» ўзларининг намуналари билан иштиёқ уйғотишга, қандай ишларни исботлаш ва гапириндан кўра уни амалда кўрсатишга интилади. Уларни амалий «тиришқоқлик», асослилик кўпроқ характерлайди.

Ташкилотчиларнинг баъзиларида бундай таъсир этишнинг бир йўла уч тури ҳам шаклланиган бўлиши ҳам мумкин.

Синф раҳбарларининг касбий муҳим аҳамиятга эга бўлган шахсий хислатлари:

- ўқувчилар билан ишлашга, уларнинг тарбияси ва ривожланишига қизиқиш, ўқувчиларни тушунини қобилиятига эга бўлиш, уларга ишонини, уларнинг фаоллик, ҳаваскорлик, ижодий қирраларини очини;

- ташкилотчилик фаолиятига бўлган қатта қизиқиш, ўз қувватини бошқаларга ўтказа олиш, жамоавий ишларни ташкил этишда ўқувчиларга таъсир эта олиш, ўз билим ва маҳоратини уларга бера олиш ва уларда ташаббускорлик, жавобгарлик ҳисларини шакллантира олиш;

- ўқувчилар жамоасида ишлашга бўлган мойиллик, қатта қизиқиш, ўқувчилар жамоасини шахс шаклланишида ўта зарурлигини англаш, ўқувчиларни жамоавий ижодий фаолият усуллари билан тарбиялашга бўлган қизиқиш;

- шахсининг ижтимоий-сиёсий йўналтирилганлиги ва фаоллиги мустақил Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий ҳаётига бўлган қизиқиш ва мойиллик, сиёсий саводхонлик – Ўзбекистон Республикасининг янги ғояларини тўғри тушуниш, таҳлил қилиш ва ўқувчиларга тушунтира олиш;

- ижод қилишга бўлган мойиллик, ўз касбининг назарий ва амалий билимларини ижодий ишлата олиш қобилияти, иш жараёнида юзага келган масалаларни ижодий ечини, меҳнатга мойиллик кўрсатиш, тарбияда эскирган

усуллардан воз кеча олиш, хамиша янгиликка интилиш, иш жараёнида ижодий ҳолатда бўлиш;

- уз-узини бошқара олиш, сабр-тоқат, танқидий фикрларни туғри қабул қилиш, ўз-ўзига ўта талабчанлик, ўз-ўзини танқид қила олиш;

- киришувчанлик, самимийлик, барча билан мулоқот қилишга қизиқиш, ўқувчилар билан тезда киришиб кетиш, мулоқотда эркинлик, сезгирлик, меҳрибонлик, ҳамкорликка интилиш;

- оптимизм (мақсадга етиш ва муваффақиятга ишониш, доим кўтаринки кайфиятни сақлаш, қийин пайтларда тушкунликка тушмаслик, ўқувчиларда оптимизм (келажакка ишонч) уйғотиш, уларда ҳаётга оптимистик муносабатни шакллантириш);

Синф раҳбарларига ўз фаолиятларини муваффақиятли ташкил этишлари учун уларга шахсий хислатларидан ташқари психо-физиологик хусусиятлар ҳам зарур. Психо-физиологик хусусиятлар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- яхши соғлиқ;
- жисмоний бақувватлилиқ, чидамлилиқ;
- юқори даражадаги ишчанлик.

Бундан ташқари, тарбиячи *конструктив, таҳлилий ва ижодий фикрлашга* ҳам қодир бўлиши мақсадга мувофиқ:

- конструктив фикрлаш уларга ишни режалаштириш ва ташкил қилиш;

- аналитик фикрлаш меҳнат жараёнини назорат қилиш ва натижасини таҳлил қилиш;

- ижодий фикрлаш – иш масалаларини мустақил, қизиқарли бажариш учун лозим.

Буларнинг барчаси тарбиячидан қуйидагиларни талаб қилади:

- барча янгиликни тез қабул қила олиш, ҳамда бир фаолиятдан иккинчисига, бир иш туридан иккинчисига тез ўта олиш қобилияти;

- ҳамдард була олиш қобилияти;

- ўз эътибори ва диққатини тезлик билан бирон нарсага қарата олиш –

ўткир зеҳнлилиқ;

- имо-ишора, ҳаракатларнинг қўллиги-завқлилиги;

- ҳар қандай вазиятда ҳам ўз ҳиссиётларини бошқара олиш қобилияти;

- узини тезлик билан боса олиш – тургунлилиқ;

- ҳиссий муносабатларнинг маданий кўринишига эга бўлиш (хо-холаб кулмаслик, бақириб гапирмаслик, қўпол муомала қилмаслик, биронни камситмаслик ва ш.к.лар).

Тарбиячининг *нутқий хусусиятларига* қуйидагилар киради:

- гапира олиш;

- уз овозини бошқара олиш;

- яхши луғат бойлиги;

- нутқнинг образлилиги ва ҳаяжошлилиги;

- ҳаракат жойига кўра нутқнинг характерини тушуниш;

- нутқ аппаратининг чидамлилиги;

- тўғридан-тўғри, «коғозсиз» сўзга чиқа олиш ва фикрини баён қила олиш.

Юқоридаги хусусият ва хислатлар билан бир каторда тарбиячиға ўқувчиларнинг нутқларига эътибор қилиш ва эшитиш бўйича ҳам яхши хотира керак: матрузалар, буйруқлар, фармойишлар. ўқувчилар ва ҳамкасбларининг исмлари, ўқувчиларнинг юз кўринишлари, товупларини тезлик билан ва мустақкам ёдда саклаб қолиш, шеър, қўшиқ ва ш.к.ларни ёддан билиш.

Синф раҳбарининг касбий фаолиятида педагогик маҳорат катта аҳамиятга эга, чунки у гуруҳ ва жамоа фаолиятини тушуниш, шунингдек, ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларни шакллантиришга ёрдам беради.

5.2. Синф раҳбарининг касбий маҳоратлари

1. Синф раҳбарининг *ташқилотчи сифатидаги* фаолияти билан боғлиқ маҳоратлари. Улар қуйидагилар:

- кўпчилик ўқувчиларнинг шахсий хусусиятлари ва қизиқишларига мос ҳолда фаолиятга жалб қила олиш;
- турли ишларни белгилашган муддатда бажариш бўйича вазифаларни оқилона тасдиқлаш;
- турли рағбатлантирувчи омил ва педагогик усуллардан фойдаланган ҳолда ўқувчилар жамоаси ишларида уларнинг қатнаша олишларига қизиқтириш ва фаолликларини ошириш бўйича хоҳиш уйғотишни таъминлаш.

2. Синф раҳбарларининг *тарбиячи сифатидаги* фаолияти билан боғлиқ маҳоратлари. Улар қуйидагилар:

- ўқувчиларга Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий вазифаларини тушунтира олиш;
- ўқувчиларнинг саволларига асосли жавоб бера олиши, суҳбат, баҳс юрита олиши, у ёки бу ҳолатларни исботлаш ва рад қила олиш;
- Ўзбекистон Республикаси давлат рамзлари қоидаларига ва тамойилларига риоя қилиши;
- жамоанинг шахсга таъсирида тарбиявий имкониятлардан фойдаланиш;

- ўқувчиларнинг ёши ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш;

- ўқувчилар билан ишларда ўйин, романтикаларни кенг қўллай олиш.

3. *Педагогик таъсир услублари* билан боғлиқ маҳоратлар. Улар қуйидагилар:

- иш жараёнида мусобақа, талаб, рағбатлантириш, жазо, ишонтириш усулларидан фойдаланиш;

- ўқувчилар билан яккама-якка тартибда иш олиб бориш;

- ўқувчилар учун намуна бўлиш, ташқи кўринишда кўркамлик, ихчамлик;

- сўз ва иш бирлиги, жавобгарлик, пухталиқ ва ш.к.лар.

4. Амалий маҳоратлар:

- гуруҳ бурчаклари, кўргазмаларни тайёрлаш ва ташкил қила олиш;

- радиогазеталарни тайёрлаш ва эшиттириш ташкил қилиш, ўтказиш;

- жамоавий ўйинлар, кўшиқлар, рақслар ташкил қилиш ва уларни ўтказа олиш;

- саёҳатлар ва экскурсияларни ташкил эта олиш, йўналишларни танлай олиш;

- спорт мусобақаларида ҳакамлик қилиш;

- содда парсаларни ясай олиш;

- ўқувчилар байрамларини тайёрлаш;

- коллекцияларни безаш, икзбан ва гулдасталар тайёрлаш;

- расм чизиш;

- биринчи тиббий ёрдам кўрсата олиш.

5. Синф раҳбарларининг ўқувчилар жамоаси раҳбари сифатидаги фаолияти билан боғлиқ бўлган маҳоратлар. Улар қуйидагилар:

- ўқувчилар жамоасининг аниқ вазифаларини белгилаш;

- касбий маҳорат даражасини мустақил равишда тақомиллаштириш, ўз устида ишлаш;

- аниқ тадбирларни тайёрлаш ва уларни ўтказиш режаларини ишлаб чиқиш;

- ўқувчилар жамоаси фаолияти жараёни ва иш натижаларини таҳлил қилиш;

- ўз-ўзини асосли баҳолаш, ишнинг янги истиқболларини сеза олиш.

5.3. Синф раҳбарининг хизмат вазифалари

Синф раҳбарларининг хизмат вазифалари улар фаолият кўрсатаётган таълим муассасасининг йўналиши, хусусияти, имколияти, шароити, ўқувчиларнинг савияси ва тарбияланганлик даражаси ҳамда уларнинг ишқилотчилик қобилияти, педагогик маҳоратига асосланган ҳолда белгиланади.

Синфда тарбиявий ишларни ташкил этиш жараёнида синф раҳбари қуйидаги *вазифаларни* амалга оширади:

- 1) ўқувчилар шахсини ўрганиш;
- 2) гуруҳда тарбиявий жараён ва ўзаро муносабатларни таҳлил этиш, мувофиқлаштириш ва яхшилаш;
- 3) гуруҳ ўқувчилари билан ишловчи тарбиячиларнинг ишларини мувофиқлаштириш;
- 4) ўқувчилар жамоаси фаолияти босқичларини, гуруҳ тадбирларини режалаштириш, тайёрлаш, утказиш ва яқунлаш; тарбиявий соат, ахборот ва мулоқот, танлов ва ш.к.ларга вақт ажратиш;
- 5) зарурат туғилганда ўқувчиларнинг ота-оналари билан учрашув ўтказиш;
- 6) гуруҳда ўқувчилар ўзини-ўзи бошқариш фаолиятининг педагогик таълимоти;
- 7) гуруҳ журналини олиб боришни ташкил этиш.

Синф раҳбари ўз вазифаларини амалга ошириш мобайнида:

• **ўқув йили бошида:**

- гуруҳ рўйхатини тузади ва журнални расмийлаштиради (ўқув ҳафтасининг биринчи ярмида);

- ўқувчилар билан ҳамкорликда гуруҳнинг иш режасини тузади ва таълим муассасасининг тарбиявий ишлар бўйича масъул ходими билан уни мувофиқлаштиради (сентябр ойи ичида).

• **ҳар куни:**

- дарсга қатнашмаётган ўқувчиларни синф журнаliga қайд этади, уларнинг дарсларга қатнашмаганликлари сабаблари билан қизиқали;

- гуруҳ ўқувчиларининг ўз-ўзини бошқариш органларига педагогик ёрдам кўрсатади;

- ўқувчиларнинг ташқи кўринишини назорат қилади;

- гуруҳда ўтаётган навбатчиликларни назорат қилади.

• **ҳар ҳафтада:**

- синф раҳбари томонидан гуруҳ журналини расмийлаштишини назорат қилади;

- тарбиявий соат (ёки ахборот соаги) ва мулоқот ўтказилади.

• **ҳар ойда:**

- гуруҳ жамоасини турли тадбирлар ва ишларда иштирок этишини ташкил этади;

- хонани ёки гуруҳга таълим муассасасида ажратилган ҳудудни тозалашни ташкил этади.

• **семестр давомида:**

- гуруҳнинг таълим муассасаси бўйича навбатчилигини ташкил этади (жадвал асосида);

- ўқув аудиторияларининг ҳолатини назорат этишни ташкил қилади;

- зарурат туғилганда ота-оналар йиғилишини ўтказилади;

- гуруҳнинг ота-оналар қўмитаси ишини ташкил этади.

• *семестр охирида:*

- гуруҳнинг ўтган семестр (чорак)даги ўқув натижалари ва фаолиятининг якунини таҳлил қилади;

- маънавият ва маърифат ишлари бўйича декан уринбосарига бажарилган ишлар ҳақида ҳисобот беради.

• *ўқув йили охирида:*

- гуруҳ фаолиятининг якуний натижаларини эълон қилишни ташкил этади;

- ўқув хоналарини таъмирлашни ташкил этади.

5.4. Тарбиявий соат, ахборот соати ва тарбиявий тадбирларни кузатиш ва таҳлил қилиш мезонлари

Ўқув йили давомида, одатда, тарбиячилар ҳамкасбларнинг тарбиявий соат, ахборот соати ёки тарбиявий тадбирларда тажриба алмашиш мақсадида ишгирок этадилар. Бундай ҳолда энг кийини, кузатилган ёки иштирок этилган тарбиявий соат, ахборот соати, тарбиявий тадбир ҳақида фикр билдириш, уни таҳлил қилиш ҳисобланади. Шу сабабли, биз бу бўлимда тарбиявий соат, ахборот соатлари, тарбиявий тадбирларни кузатишда нималарга эътибор бериш кераклиги ҳақида фикр юритиб, унинг тахминий мезонларини сизга хавола қилмоқчимиз.

Таҳлил қилиш мезонлари

1. Тарбиявий соат, ахборот соати ва тарбиявий тадбир тузилмасининг, кетми-кетлиги ва тўғри тузилганлиги.

2. Танланган мавзунинг тарбиявий аҳамияти юзасидан долзарблиги.

3. Танланган мавзунинг олиб борилаётган ишга мослиги.

4. Ўтказиладиган тарбиявий ишнинг тўғри режалантирилгани ва вақтнинг тўғри тақсимланганлиги.

5. Иштирокчиларнинг безаклар, қўлғамали воситаларни борлиги ва танланган мавзуга мослиги.

6. Тарбиячи (мангулот бошловчиси)нинг маҳорати:

- ташқи қиёфаси (мимика, пантомимикаси, ҳаракатлари) ва логиклик санъатига эга, суҳандон;

- иштирокчиларни бошқара олади ва кузатувчан;

- иштирокчиларни фаоллантиради;

- турли тарбиявий усулларни ишлата олади;

- техник воситалар, махсус эмоционал самаралардан фойдаланилади;

- маъқуллаш ва рағбатлантиришни билади.

7. Ўтказиладиган ишга ижодий ёндашилганлиги.

8. Иштирокчиларнинг катнашини (куп, кам, яққа одамлар) ва ш.к.

Изоҳ: Азбавта, бу мезонлар тахминий бўлиб, унинг мазмуни ва талаблари таълим муассасаси шароитидан келиб чиққан ҳолда ўзгариши мумкин.

5.5. Танқид қилишни ўрганиш

Аслини олганда, ким яхши ва аъло даражада ишлаётган бўлса, уларни мактаб ва маъқуллаб, меҳнатларини баҳолаш осон. Бу ерда муносибат шаклини алоҳида танлаш а зарурат йўқ.

Аммо танқид шаклини танлаш нисбатан мураккаброкдир. Тарбияланувчига ҳақиқатдан таъсир кўрсатадиган турлари унинг касбий-ахлоқий ишларига ёрдам беради.

Амалиётдан маълумки, барча танқидий баҳоларни тасниф қилиш мумкин. Улар қуйидагиларни қамраб олиши мумкин;

Рухлантирувчи танқид («Ҳечқиси йўқ. Кейинги сафар яхшироқ бажарасиз. Ҳозир эса унчалик ўхшамабди»).

Танқид-умид («Умид қиламанки, кейинги сафар бу вазифани яхшироқ бажарасиз»);

Танқид-гаъна («Ие, Сизни қарап? Мен Сизга жуда умид боғлаган эдим!»);

Танқид-таққослаш («Илгари, Сиздек пайтимда, мен ҳам айти шундай хатога йўл қуйганман, ўшанда мен ҳам ўқитувчим (мураббий)дан шундай гап эшитган эдим»);

Танқид-мақтов («Иш яхши бажарилган», «Аммо, фақат ҳозирги ҳолат учун эмас»);

Эгасиз-танқид («Жамоамизда шундай ходимлар ҳам борки, улар ўз вазифаларининг уддасидан чиқолмаяптилар. Уларнинг номларини айтмасак ҳам бўлади»);

Танқид-ташвишланиш («Мен юзага келган вазиятдан жуда ташвишман. Айниқса, шундай ўртоқларимиз...»);

Танқид-қайғуриш («Мен Сизни яхши тушуняпман, Сизнинг аҳволингиз менга маълум, аммо Сиз мени ҳам тушунинг. Ахир, иш бажарилмаган-ку»);

Танқид-афсусланиш («Мен жуда афсус қиламан, аммо айтиш керак, иш сифатсиз бажарилган»);

Танқид-ҳайратланиш («Қандай?! Наҳотки Сиз бу ишни бажармадингиз? Қутмаган эдим...»);

Танқид-киноя («Койиллатиб бажарасиз, Иш деган мана бундай бўлибди! Энди раҳбарларнинг кўзига қандай қараймиз?»);

Танқид-таъна («Сизни қарангу. Мен Сиз ҳақингизда жуда юқори фикрда эдим»);

Танқид-ишора («Мен бу кишини билардим. У ҳам худди Сиз каби иш тутарди. Кейин унга яхши бўлмади»);

Танқид-юмшатиш («Бўлиб ўтган ишларга, афтидан, фақат Сиз ўзингиз айбдор эмассиз»);

Танқид-гина («Нима учун бундай тартибли бажармадингиз? Устига устак кечикиб...»);

Танқид-гаибх («Тўғри бажармабсиз. Кейинги сафар маслаҳатлашинг»);

Танқид-огоҳлантириш («Агар Сиз яна нуқсонга йўл қўйсангиз, ўзингиздан ўпкаланг!»);

Тапқид-талаб («Ишни Сизга қайтадан бажаришга тўғри келади»);

Тапқид-даъват («Шунча хатога йўл қўйган экансиз, вазиятдан қандай чиқишни фақат ўзингиз ҳал қилинг»);

Асосли-танқид («Иш нотўғри бажарилган. Энди нима билан шуғулланмоқчисиз?»);

Танқид-хавфсираш (Мен кейинги сафар ҳам иш шундай даражада бажарилади, деб хавфсираяпман)

Танқиднинг кайд этилган шакллари ўқувчи ўз ўқитувчиси (мураббийси)ни ҳурмат қилган тақдирдагина самара бериши мумкин. Ўқитувчилар ўзлари ҳақидаги мулоҳазаларни кадрлайдилар. Ўқитувчилари (мураббийлари) кўз остига олишларини хоҳлаб, вазиятни тўғрилаш учун талабалар барча кучларини сарфлайдилар. Айниқса танқид аёяси бўлган бўлса.

Агар ўқувчи ўқитувчиси (мураббийи)га хайрихоҳ бўлмаса, салбий баҳоларни ижобийлари билан қўшиб олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Бир сўз билан айтганда, изланиш ва яна изланиш керак.

6-§. ЖАМОАВИЙ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТ – ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ СИФАТИДА

Таълим муассасаларида тарбиявий ишлар услублари ўқувчилар жамоаси фаолиятини ташкил қилишда жараёнида уларнинг оқлига, ҳиссиётларига ва ҳулқларига таъсир қилиш усуллари дир. Бундай таъсир қилишда жамоавий ижодий ишлар муҳим аҳамият касб этади.

Шахс ўз фаолияти асосида шаклланади ва ривожланади. Жамиятда яшаш, бошқа кишилар билан ҳамкорлик қилиш, ўзаро фаолият юритиш кишининг фақат жамоа ишларидаги иштироки, жамоавий ижодий фаолияти (ЖИФ) орқали шаклланади. Тарбиячиларга сунъий равишда шундай имкониятлар яратиш услубиёти ва технологиялар намунаси педагогика фанида анчадан бери маълум. Шулардан бири ЖИФ услубиётидир.

ЖИФнинг асосини жамоавий ижодий ишлар ташкил этади. Жамоавий ижодий ишлар ўқувчиларни иш фаолиятида иштирок этишларига ва ташаббускорлик кўрсатишларига ёрдам беради. ЖИФ гуруҳда ўқувчилар томонидан танланган аниқ бир ишни ташкил қилиш (Иванов услубиёти буйича) қуйидаги *олти босқич*ни амалга оширишни кўзда тутди: ижодий иш мақсадини аниқлаш, гуруҳни ижодий гуруҳларга ажратиш; бўлажак ижодий ишни тайёрлаш лойиҳасига киритилган ҳар бир ижодий гуруҳнинг таклифларини муҳокама қилиш; ижодий ишни ташкил қилишда таклифларни туплаш, умумлаштириш; уни ўтказиш; Нима амалга ошди, нима ошмади, нега? Ўтказилган иш янада яхши бўлиши учун нима қилиш керак? Ижодий ишдан қандай тажриба олинади? Бундан кейинги ишларни ташкил қилишда яна нималарга эътибор бериш керак? каби саволлар билан ўтказилган ЖИФ натижаларини таҳлил қилиш; ишнинг натижасини аниқлаган ҳолда унга яқин ясаш.

ЖИФ технологияси ўқувчиларни ижодга йўналтиради, ҳаракат қилишнинг зарур шакллари ва услубиётларини топиш вазифаларини белгилайди, мақсадни аниқлашга ўрнатади, ишни ташкил этишга ёрдам беради, жамоа ва алоҳида ўқувчиларнинг ташаббусини қўллаб-қувватлайди ва кучайтиради, ўқувчиларга ўз қобилиятларидан янада яхшироқ фойдаланиш имкониятлари ҳақида маслаҳат беради, ўқувчилар ва жамоанинг ахлоқий жиҳатдан ривожланишини кузатиш ва ишларни зартибга солиш имкониятини беради. Тарбиячи бу ҳолатда катта урғоқ ва бажарилаётган ишларни мувофиқлаштирувчи сифатида гавдаланади. Унинг вазифаси: ҳамкорлик шароитини вужудга келтириш, дўстона ўзаро ёрдам, маънавий-психологик шароитни юзага келтиришдан иборат бўлади.

Бундан кейин жамоавий ижодий фаолият услубиёти ҳамда жараёндаги иштирокчиларнинг ўзаро фаолиятини лойиҳалаштириладиган педагогик *жараёни ташкил этувчи технология* сифатида қараймиз.

ЖИФ технологiasини амалга ошириш қуйидаги босқичлар билан узвий боғланган ишларни кўзда тутди:

1. Педагогик мақсад:

- тарбиячи ўқувчилар гуруҳининг иши билан боғлиқ мақсад ва вазифаларда ўз мавқеини белгилаб олади;

- уларни амалга ошириш мумкин бўлган йўллар, шакллар ва услубиётларни белгилайди;

- дастлабки суҳбатни (ёки гуруҳ йиғилиши, умумий йиғилиш) утказиш режаси ва услубиётини ишлаб чиқади, суҳбат йўналишини белгилайди;

- мулжалланган у ёки бу ижодий ишлар бўйича ўқувчилар тарбиячининг иттифоқчиси сифатида ўз фикрларини бериш учун далил танлайдилар.

ЖИФ бўйича аниқ ижодий ишни танлашда таълим муассасаларида анъанага айланган шаклларни ҳам ҳисобга олиш мумкин.

2. Биргалликда лойиҳалаш:

- муваққат ташаббус (ижодий) гуруҳини ташкил этиш. Бунда илчиллик ва ривожланиш таъминланиши лозим (ҳар бир янги ижодий иш учун, олдингиси билан қиёслаганда камида 1/3 га янгиланган гуруҳ ташкил этилиши керак);

- ЖИФ лойиҳасини тайёрлаш қуйидагиларни қамраб олади:

а) ижодий ишнинг мазмуни;

б) тайёрлашнинг турли босқичларида ҳал этилиши лозим бўлган вазифалар;

в) ижодий ишни тайёрлаш ва утказиш дастури.

Дастурда ЖИФга тайёрларлик кўрини вақтида бажарилиши зарур бўлган бир катор ишлар мавжуд бўлиб, бу ишлар асосида ижодий гуруҳлар учун вазифалар шакллантирилади.

Тарбиячининг иш олиб бориш услубиёти – дўстона ўқитувдан (мавжуд тажрибани утказиш) ҳамкорлик (янги, ижтимоий қимматга молик тажриба яратиш) га қараб боришдир.

3. Ишни тайёрлаш педагогик жараёндаги энг масъулиятли босқичдир.

Бу босқичда қуйидагилар зарурдир:

- ҳар бир ўқувчини сезиш, унинг жамоадаги ўрнини белгилаш, кайфиятини ҳис қилиш;

- ўз вақтида ёрдам кўрсатишга ҳаракат қилиш, аммо бунда маслаҳат – «рецепт» билан кифояланмаслик;

- вазиятдан келиб чиққан ҳолда, бошланғич лойиҳани қайта ишлаш бўҳонасида ташаббускор гуруҳни ўзи билан алмаштирилишига йўл қўймаслик.

4. Ишни утказиш кейинги таҳлил учун асосдир.

Бу босқичда ижодий ишни лойиҳалаш жараёнида барча иштирокчилар ва меҳмонлар учун «томошабинсиз» иш қондаларини амалга ошириш ниҳоятда муҳимдир.

5. *Рефлексия (утказилган иш таҳлили)* – ишни тadbирга айлантириб юбормаслик шэрти.

Мақсад – тажриба орттириш, ҳамкорлик ва яккама-якка фаолият таҳлили, таҳлил амалиёти ва маҳоратини эгаллаш.

Вазифа – фаолият натижаларини баҳолаш, топширик иштирокчиларининг ҳаётий тажрибаларини ўстириш.

6. Яқин орадаги натижалар.

Бу босқич жамоа ҳамда уни ташкил этувчи шахслар шаклланишининг зарур шарт ҳисобланади. Унинг мақсади – ҳамкорлик анъаналарини шакллантириш, жамонинг қувноқ ҳаёти ва келажагини қўллаб-қувватлашдан иборат. Бу босқичда энг муҳими, «яхши ишлар доираси»ни кенгайтириш борасида эришилган ютуқда тўхтамаслик, инсон, жамоа фаолиятини ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни ташкил этиш лозим.

ЖИФ технологияси бўйича тарбиявий маъгулотлар, байрамлар, танловлар, шалбаликлар ташкил этилиши ва ўтказилиши мумкин. ЖИФ технологияси жамоавий ижодий ишларнинг ранг-баранглигига боғлиқ, уларнинг ёрқин намунаси сифатида иштирокчилар ҳаётининг ажралмас қисмига айланган, халқда анъанавий ўтказиладиган турли мавсум-маросим байрамларини кўрсатиш мумкин.

Таълим муассасаларида ташкил этилиши ва ўтказилиши мумкин бўлган жамоавий ижодий тадбирлар

Таълим муассасаларида ўтказиладиган жамоавий тадбирлар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. **Фестиваллар:** дўстлик, халқ ижодиёти, байналмилал маданият, ўзбек кўшиқлари, сайёҳлар кўшиғи; «Ватандошларимиз дунё буйлаб», «Истеъдодлар бизнинг орамизда», «Замонавий оҳангларда» театрлаштирилган чиқишлар; «Келинг, кулишайлик» ва бошқалар.

2. **Эстафеталар:** сеvimли маъгулотлар, меҳнат соҳалари, хотира кунлари, спорт йўналишлари бўйича.

3. **Тренинглар:** баҳслар, ёшлар шоуси: «Хушфезлик ва яхши одатлар», «Соғлом турмуш тарзи», «Биз ва қонун», «Жиноят, гиёҳванд модда, ОИТС қурбони бўлмаслик йўли», «Мен ва жамоа», «Оилавий клуб» ва

бошқалар.4. Биргалиқда ўтказиладиган байрамлар: халқ таквими (удум ва анъаналарга мувофиқ), туғилган кун, жамоанинг туғилган куни, ўқитувчилар ва мураббийлар куни, ота-оналар, дўстлар, ўқитувчилар билан биргалиқда ўтказиладиган учрашувлар, йил фасллари, сайллари байрамлари ва ш.к.

4. **Биргалиқда ўтказиладиган байрамлар:** халқ таквими (удум ва анъаналарга мувофиқ), туғилган кун, жамоанинг туғилган куни, ўқитувчилар ва мураббийлар куни, ота-оналар, дўстлар, ўқитувчилар билан биргалиқда ўтказиладиган учрашувлар, йил фасллари, сайллари байрамлари ва ш.к.

5. **Мавзули кечалар:**

- кечалар-портретлар (оилалар, устозлар, гуруҳлар, ўқитувчилар), «Ветеранлар орамизда», «Ажойиб кишилар» билан учрашувлар, «Чин дилдан», «Мушоарат одоби» кечаси;

- адабий, мусикий, шеърят кечалари, концертлар;

- оғзаки журналлар (шу жумладан, ахборот журналлари) халқ байрамлари ва удумлари буйича. Жонли газеталар, ахлоқ-одоб ҳақидаги суҳбатлар, очик суҳбатлар;

- касбий танловлар: «Мен севган касб»;

- танлов дастурлари: ҚЗК (ҚВН), «Ёш уй бекаси», «Мавсум моделлари», «Биз ва бизнинг истиқболдаги ихтисослигимиз», «Билимдонлар»;

- савол-жавоб кечалари, матбуот анжуманлари, очик мувозаралар, доира столлари (жамоа ва жамиятнинг турли ҳаётий масалалари буйича), ректорат, деканат ва мактаб раҳбарлари, кутубхона ходимлари билан учрашувлар ва бошқалар;

- очик тортишувлар, сиёсий бахслар, амалий ва роқли ўйинлар;

- турли мавзулардаги олимпиада ва викториналар.

6. **Танловлар:** касбнинг моҳир устаси, адабий-бадий, фантастик лойиҳалар, истеъдодлар турнири, «Мисс ва мистер» (халқ мотивлари ва касбий далилларига асосланган ҳолда), «Бек ва беғойим» қабилар.

Жамоавий ижодий фаолият, жамоавий ижодий ишни ташкил этиш, тайёрлаш, ўтказиш ва уни таҳлил этиш кўни жиҳатдан ташкилотчилар, тарбиячилар, гуруҳ раҳбарлари ва услубчиларнинг тарбия, тарбия жараёни, тарбиявий ишлар, тарбиявий ишлар услубиёти ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларига боғлиқ.

Албатта, услубий ишлар, педагогик жамоата услубий раҳбарлик кўшимча вақт, қувват, педагогик санъатни талаб қилади, бу эса ўқувчилар тарбияси жараёнини оқилона бошқариш ва педагогик жамоа аъзоларининг педагогик маҳоратини оширишни кузатиш имкониятларини бериши билан қопланади.

7 - §. ТАДБИРЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ

Таълим муассасаларининг тарбиячилари одатда ўқувчилар билан ўтказиладиган тарбиявий соат, ахборот соатлари, синфдан ташқари тарбиявий ишлар, ота-оналар йиғилишларини ташкил этиш ва ўтказишда анча кийинчиликларга дуч келадилар, бунинг сабаблари хилма-хилдир: юқорида санаб ўтилган ишларни ҳамма вақт бир хил тартибда, бир хил кўринишда бўлиши ёки ранг-барангликнинг бўлмаслиги. уларда ижодийликнинг паслиги ёки ўзларида зарур ташкилотчилик қобилиятларининг етишмаслиги ипқ услубиётдан етарлича хабардор эмасликларидан далелат берилиши мумкин. Ҳар бир тарбиявий ишнинг мақсади кутиладиган натижани бериши тарбиячилардан жуда катта педагогик ва актёрлик маҳоратини, тарбиявий ишлар услубиётини чуқур билишларини, ўз устидарида типмай меҳнат қилишлари ва бой тажрибага эга бўлишларини талаб этади.

Таълим муассасаларида ўтказиладиган тадбирларга қўйиладиган ўзига хос талаблар мавжуд.

Тарбиячилар томонидан ўқувчиларнинг дарсдан бўш вақтларини фойдали, қизиқарли ташкил этишлари бўйича фаолиятларини кузата туриб, улар ўтказаётган тарбиявий ишлар, тадбирлар, дискотека, рақс кечалари – оммавий рақслар, ўйинлар имкони ва унинг хилма-хиллиги чегараланганлигини кўриши мумкин. Бундай тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш вақтида баъзи ўқувчилар, кўпинча, зеркиб қоладилар ва шу сабабли бекорчи бўлиб қолиб, тадбирлар давомида ўзлари хоҳлаганларича юрадилар. Бундай ҳолатга тарбиячиларнинг эскирган тадбирлар, ўйинлар ва рақслардан фойдаланишлари, уларни бажаришга қўйилган талаб ва усулларни билмасликлари, ўз устида доимий равишда ишламаганликлари, уларнинг шу соҳадаги билим ва малакаларини етарли эмаслиги, яшги, кичиқарли, қувноқ ўйинларни, ижодий ҳаракатларни изламасликлари ҳамда ўқувчиларнинг кизиқишларини ҳисобга олмасликлари сабаб бўлиши мумкин.

Ўқувчиларнинг дарсдан бўш вақтларини ташкил этишга йўналя гирилган тадбирларни тайёрлаш ва ўтказишнинг ўзига яраша умумий талаблари бор.

Ҳар қандай тарбиявий тадбир ташкил қилишнинг асосий тамойилларидан бири – катталарнинг раҳбарлиги ва ўқувчиларнинг ижодии, ҳаваскорлигининг бирлигидир. Тарбиячи ва ташкилотчиларнинг тадбирда иштироки турлича бўлиши мумкин. Жумладан, катталар тадбирда шахсан иштирок этмайдилар, ўзлари ҳеч қандай роль ижро этмасалар-да, тадбирни ташкил этишдаи ва раҳбарлик қиладилар; тадбирда қатнашмасалар-да, ташаббус гуруҳи ва ташкилотчилар орқали раҳбарлик қиладилар ёки ҳайъат аъзоси сифатида иштирок этадилар.

Ҳар қандай тарбиявий тадбир бошланишидан олдин, унинг мақсадини, мазмунини аниқлаб олиш зарур ва машғулот мақсадини барча ўқувчилар билиши мақсадга мувофиқ. Тарбия ташкилотчи-раҳбарнинг вазифаси – вазифаларни, ролларни тўғри тақсимлаш ва унинг алмашинувиши кузатишидир. Вазифа ва ролларни тақсимлашда ўқувчиларнинг хусусиятларини

ҳисобга олиш лозим. Қайсидир ўқувчига берилган вазифа ёки роль уя оёрусини мустаҳкамлашга, ўзини кўрсатишга ёрдам берса, бошқасига тенгдошлари билан яқинлашишга, дўстлашишга ёрдам беради, яна бошқа ўқувчиларни эса уюшқоқ бўлишга ўргатади. Тадбир ўқувчилардан аниқ куч ва ғайрат талаб қилади. Агар тадбирнинг боришига, унинг натижасига ўқувчилар осонгина эришсалар, тадбирга кизиқиш йўқолади ва ўқувчилар бундай тадбирларга иштирок этмай кўядилар. Тадбирларни тез-тез алмаштирини хилма-хиллаштириб туриш керак ва уларнинг натижаларини ўқувчилар билан муҳокама қилиш лозим. Бунда ўқувчиларнинг ўзаро муносабатига алоҳида эътибор берилиши мақсадга мувофиқ.

Тўпламда таълим муассасаларида тарбиячилар учун ташкил этиш ва ўтказиш мумкин бўлган ўзбек миллий рақсларининг яратилиши ва жозибаси ҳақидаги «Рақслар баъми», ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари асосида тuzилган «Сусамбил мамлакати», кузги теги кунлик «Меҳржон» байрамлари ҳамда ёшларнинг оммавий рақслар, дискотека кечаларининг сценарийларининг ёзма баёни келтирилади.

7.1. «Рақслар баъми» байрамни тайёрлаш ва ўтказиш тартиби

Байрам тантанали кириш қисми билан бошланади.

Байрамнинг кириш қисмида иштирок этувчилар:

илҳом нарисси (муза танца Терпсихора)

хиром завқи (Грация)

рақс жислоси, раққос ва раққосалар.

Байрамни ўтказиш тартиби:

1. Байрамнинг ногора, карнай-сурнай, доира садолари билан бошланиши.

2. Байрамнинг тантанали кириш қисми ва унда *илҳом нарисси ва хиром завқининг* раққос ва раққосалар билан тантанавор кириб келиши.

3. Байрам дастури билан таништириш.

4. Таълим муассасаларида ўтказилган рақслар танлови ғолибларининг чиқишлари.

5. Рақслар танлови ғолибларини тақдирлаш.

Байрамнинг бориши. Даврага ёки сахнага майин, ёқимли ўзбек миллий кўйи остида 2 нафар бошловчи (бир қиз ва бир ўғил бола) миллий кўйимларда чиқиб келадилар.

1-бошловчи. Ассалому алайкум азиз дўстлар, кадрли ўқувчилар, рақс танлови ишининг мухлислари!

Эшитяпсизми? Ёкимли ва жозибали рақсга чорловчи куй янграмоқда. Биз бугун Сизларни катта тантана, гўзал байрамлардан бири бўлган, ҳаммага қувонч, завқ-шавқ бағишлайдиган «**Рақслар базми**»га таклиф этамиз.

Янграётган майин куй шўх, уйноқи куйга айланади, масалан, «Дилхирож».

2-бошловчи. Рақслар ҳам қўшиққа ўхшайди. Ҳаётда бирон марта бўлса ҳам қўшиқ куйламаган инсон бўлмаса керак. Рақслар ҳам худди шундай. Ҳамма ҳам рақс тушишни билавермайди, лекин ҳамма рақс тушишни хоҳлайди.

1-бошловчи. Байрамларни рақсларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Рақс ёш танламайди. Катта-ю, кичик барчага рақс баробар. Қўнғил очар рақслар барчамизга ёқади. Рақс тушиш учун *илҳом париси-ю, хиром завқи ва рақс жилоси* бўлса бўлди, хоҳлаган инсон рақс тушиши мумкин.

2-бошловчи. Шундай экан, бугунги «**Рақслар базми**»ни *«илҳом париси», «хиром завқи», «рақс жилоси»*сиз бошлаб бўлмайди. Келинг, биз уларни базмимизга таклиф этамиз, чунки улар қаерда бўлмасинлар – ўша ерда катта-ю кичик яллага ва куйларга рақс тушиб, хиром этадилар.

Карнай-сурнай, доира садолари остида *илҳом париси ва хиром завқи* биргаликда ўзбек миллий рақс ҳаракатларидан баъзиларини ижро этган ҳолда майдон ўртасидан юриб, секин-аста саҳнага чиқадиладар. Икки томондан 8 та йигит ва қизлар (4 та йигит, 4 та қиз) миллий рақс ҳаракатларини ижро этган ҳолда саҳнага чиқиб, *илҳом париси ва хиром завқи* атрофига тупланадилар. Барча иштирокчилар саҳнада ўз жойларини эгаллайдилар. Уларнинг ҳаммалари ўз ролларига яраша кийимлар кийишган.

Ҳамма ўз жойини эгаллагач, куй янграйди. Янграётган куй остида илҳом париси (қиз ўқувчи) ва хиром завқи (ўғил ўқувчи) томошабинларга куйидаги сўзлар билан мурожаат қиладилар.

Илҳом париси. Мен илҳом парисиман!

Мен инсонларга яхши ишларни бошлашларига, янги, бир-бирига ўхшамас гўзалликлар яратишларига ҳамда барчага ёқадиган рақсларда хиром этишларига **Илҳом** бағишлайман. Мендан илҳомланиб инсонлар турли хил кизиқарли янгиликлар ихтиро этадилар. Бугунги базм-у жамшидда йигит ва қизлар шўх, қувнок ҳамда ёкимли куйларга рақсларда хиром айлаб жозибали рақслар базминини намойиш этадилар.

Хиром завқи. Мен хиром завқиман!

Мен илҳомланиб рақс тушаётганларга завқ билан хиром этишларига кўмаклашаман.

Бугун биз рақслар базмида Сизларга ўзбек миллий рақслари, уларнинг келиб чиқиш тарихи, турлари ва уларнинг қанчалик жозибадор эканлигини хақида сўзлаб бермоқчимиз.

Янги ўзбек миллий музыкаси остида Рақс жилоси секин-аста ўртада хиром айлаб рақс туша бошлайди.

Мана бир эътибор беринг-а, ўзбек миллий рақслари қанчалик ёкимли, завққа тўла, инсонларга қанчалик яхши кайфият ва гўзаллик бахш этади.

Бундай гўзал рақслар маликаси — **Рақс жилюсидир**, унинг қомаги, қадамлари, рақс ҳаракатлари барчани ҳайрон қолдиради.

Рақс давом этади ва тугалланади.

Илҳом париси. Ўқувчилар, Сиз биласизми, рақслар қандай ва қачон пайдо бўлган? Рақслар халқ томонидан яратилган. Шунинг учун, ҳар бир рақсда халқнинг дил изҳори ётади. Ҳар бир рақс, ҳар бир халқнинг урф-одати, анъанаси, қадрияти ва замонасини аниқлатади, акс эттиради. Ҳар бир рақснинг ўз даври ва ўз тарихи бўлган.

Хиром завқи. Рақсларнинг ҳаракатлари ибтидоий даврдан бошланган бўлиб, аввал овчиликни ифодаловчи рақс ҳаракатлари, кейинчалик деҳқончилик бошлангач — ҳосил йиғини, экин экишга бағишланган рақс ҳаракатлари пайдо бўлган. Ҳар бир давр рақслар ҳаракатига ўз ҳиссасини қўшган, ўз ҳаракатларини киритган.

Куй чалинади ва «Ўзум узиш» рақси ижро этилади.

Илҳом париси. Аста-секин ҳар бир халқнинг ўз миллий рақслари пайдо бўла бошлаган. Асрлар, йиллар давомида бу рақс ҳаракатлари такомиллашиб бориб, ўз замонаси нафасини акс эттирувчи рақсларга айланган.

Хиром завқи. Ўзбекистон диёрида яшаган халқлар орасида рақс санъати турмуш шароитлари, диний маросимлар, байрамлар билан боғлиқ ҳолда қадимдан тараққий этган.

Илҳом париси. Ўзбекистонда топилган қадимий манбаларда рақс тушаётган қиёфалар, сайил ва муҳим маросимлар акс эттирилган. Шундан бўлса керак, замонавий ўзбек рақси бой меросга эга.

Куй чалинади. Классик рақслардан бири ижро этилади.

Рақс жилюси (рақс тушаётган кизларга қараб). Ўзбек рақси, асосан, гавданинг нафис ҳаракатларига асосланган бўлиб, мазмун қўл, бармоқ, елка, беш ҳаракатларининг турли хил уйғунлигида, турлича усулдаги одимлар, йўрғаланиш, ҳаракатда ва бир жойда гир-гир (чарх) айланишлар, гавдани бир ҳолатда тутиб туриш, енгил сакраш ва бошқа ҳаракатларда ифода этилади. Қизлар рақсига бир эътибор беринг-а!

Классик рақс давом этади ва тугалланади.

Илҳом париси. Ўзбек рақси бошқа шарқ халқларидаги каби бизга икки кўринишда: анъанавий мумтоз рақс ва халқ (фольклор) рақси кўринишида етиб келган.

Хиром завқи. Анъанавий мумтоз рақс санъатида Фарғона («Қатта ўйин»), Бухоро («Мақом рақси») ва Хоразм («Мақом уфори») рақс мактаблари машҳур.

Ўғил ўқувчилар ижросида доира жўрлигида «Қатта ўйин» (Доира рақси) ва қиз ўқувчилар ижросида хоразм рақси ижро этилади.

Илҳом париси (рақс ижро этилётган вақтда). Бу рақсларда кичрамонлик, ишқий лирика, осмон ва табиат ҳодисалари акс эттирилган.

Рақслар давом этади ва тугалланади.

Хиром завқи. Халқ рақси ранг-барангликка эга. Халқ рақсларида, одатда, ҳазил-мутойиба, лирик, драматик, меҳнат, инсоннинг табиатга бўлган муносабати ифодаланади.

«Қўғирчоқ» рақси ёки «Пилла» рақси ижро этилади.

Илҳом париси. Халқ рақси икки турга бўлинади: йилнинг маълум даврида ижро этиладиган рақслар, масалан, ҳосил йиғиш, чигит экиш ва ш.к.лар.

«Пахта» рақси ижро этилади.

Хиром завқи. Халқ рақсининг иккинчи тури – меҳнатдан бўш пайтларда ижро этиладиган рақслар (сайллар, ўйин-кулгиёлар, лапарлар ва ш.к.лар).

Фольклор ўйинлардан бири ижро этилади, масалан, «Ким олади-ё, шугинани-ё».

Илҳом париси. Рақслар ижросида баъзан мусика асбоблари ўрнига ёғоч қошиқ, кайроқ топ, патнис, қарсақлардан фойдаланилган. Рақсларда қушлар, турли ҳайвонлар, балиқларга тақлид қилинган ва ифода этилган.

«Беш қарсақ» ёки «Хумо қуши» рақси ижро этилади.

Хиром завқи. Ўзбек рақси XX асрнинг 20-йилларида озарбайжон, татар, рус, украина рақс санъати билан яқин муносабатда бўлиши натижасида Ўзбекистонда сахнада ижро этиладиган дастлабки оммавий рақслар вужудга келди.

Илҳом париси. Ўзбек анъанавий рақсининг етук арбоблари Юсуфжон кизик Шакаржонов, доирачи Уста Олим Комилов ва уларнинг шогирдлари Тамарахонимлар томонидан сахна ижроси учун оммавий рақслар яратилди.

Хиром завқи. Кейинчалик ўзбек ашула ва рақс ансамбли «Шодлик», «Баҳор» рақс ансамбллари тузилди. Уларнинг тузилишида М.Турғунбоева, И.Оқилов, К.Мўминовлар ва бошқалар иштирок этдилар. «Баҳор» ўзбек халқ рақс ансамбли ўзбек рақсини бутун дунёга танитди.

Рақслар ижро этилади: «Наманганнинг олмаси» ёки «Баҳор вальси» ёки поппурри: Фарғонача, Бухороча, Хоразмча рақслар.

Илҳом париси. Ўзбек халқи ўртасида энг кўп тарқалган рақс тури – бу яллалар, яъни кўшиқ остида рақсга хиром айланиш ва рақс ҳаракатлари орқали кўшиқ мазмунини очиқ бериш

Ялла рақси билан ижро этилади.

Хиром завқи. Ўзбек рақсида лапарлар ҳам ўз ўрнига эга. Лапарларда ҳам қушиқ, ҳам рақс ижро этилади, улар ҳаминча кувнок ва шўҳ куйлардан иборат бўлади.

«Омон-ёр» ёки «Илила-ёрим» лапарлари ижро этилади.

Илҳом париси. Ҳар бир давр рақсларга ўз ҳиссасини қўшади. Ҳозирги кунда ўзбек рақслари янада рақс ҳаракатлари билан бойиб уларнинг турлари ўзгача бўлган.

«Ўзбек вальси» рақси жуфтликда – ўғил ва қиз ўқувчи ижросида кўрсатилади.

Хиром завқи. Ҳозирги кунда ёшларнинг турли оммавий рақслари мавжуддир. Бу рақсларда ҳам биз миллий рақс ҳаракатларини кўрамыз.

Замонавий кўшиқлар остида рақс тушишда кўпроқ кўл ва оёқ ҳаракатлари кўзга ташланади.

Замонавий эстрада кўшиқларидан бири ижро этилади. Бир гуруҳ ўғил ва қиз ўқувчилар замонавий рақс ижро этадилар.

Илҳом париси. Биз бугун «Рақслар базми»да ўзбек рақслари ҳақида суз юритдик. Базмимиз давом этади. Базми яқинда бўлиб ўтган рақслар танлови ғолибларининг чиқишлари билан давом эттирамиз.

Куринг, ҳавас килинг, завқланинг! Ўзбек рақслари доимо сизларга қувонч ва бахтиёрлик келтирсин.

Рақслар танлови ғолибларининг чиқишлари бошланади. Рақслар тугагач, танлов ғолиблари мукофотлар билан тақдирланадилар.

Рақслар базми «Ялла» ансамблининг «Ўзбекистон» кўшиғи билан якунланади.

Илҳом париси, хиром завқи, рақс жилоси базм қатнашчилари билан бирга якуний рақсга тушадилар. Оммавий рақс давом этади ва шўх кўшиқ билан тугалланади

7.2. Сусамбил мамлакати (ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари асосида ўтказиладиган ижодий-ташкилий ўйин)

Ушбу ижодий, оммавий, ташкилий ўйин таълим муассасалари, ёзги дам олиш оромгоҳлари, мактабгача таълим муассасалари ва умумий таълим мактаблари шароитидан келиб чиқиб бир кун ёки икки кун (ёки икки ҳафта) давомида ўтказилади. Бу ўйин уч қисмдан иборат бўлиб қуйидаги номларда ташкил этилади ва ўтказилади:

1-қисм «Сусамбил мамлакатига саёҳат» деб номланади ва асосан тарбиячилар бошчилигида ўтказилади.

2-қисм: «Сусамбил мамлакати бўйлаб саёҳат» деб номланади ва таълим муассасалари ёки ёзги дам олиш оромгоҳларида ташкилотчилар бошчилигида ўтказилади.

3-қисм: Сусамбил мамлакати пойтахти *Гулобод* шаҳрида барча ўқувчилар ва катталар иштирокида таътанали шарқона базм ўтказилади

Ижодий ташкилий ўйиннинг мақсади:

1. Ўқувчилар тасаввурини кенгайтириш, ижодий ишлатиш ва фикрлашга ўргатиш, китобга меҳр уйғотиш ва уни ўқишга ундаш.

2. Ўқувчиларни ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари ҳамда уларнинг ижобий ва салбий қаҳрамонлари билан яқиндан таништириш.

3. Ўқувчиларда ўзбек ва жаҳон халқлари оғзаки ижодиётига, меросига, этак ва ривоятларига висбатан ҳурмат ва қизиқиш уйғотиш.

4. Ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари қаҳрамонлари ва ундаги воқеа-ходисалар орқали ўқувчиларда меҳр-шафқат, эзгулик, мардлик, ростгўйлик, ватаншарварлик, гўзаллик ҳиссини уйғотиш ва шу хусусиятларни уларда шакллантириш.

5. Эртақ ёзган ва ёзаётган шоир, ёзувчилар ижоди ҳамда замонавий эртақлар билан таништириш.

Ижодий-ташқилӣ ўйин таълим муассасалари, ўқувчилар оромгоҳида бир кун давомида қуйидаги тартибда ташкил этилиши мумкин:

1. Куннинг биринчи ярмида таълим муассасаларида ёки ўқувчилар оромгоҳида нонуштадан сўнг марказий хиёбонида ўзига хос кийим ва атрибутлар билан *ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари, дostonлари, ривоятлари қаҳрамонларининг паради* ўтказилади.

2. Таълим муассасаларида ўтказиладиган тарбиявий соатларда ва ўқувчилар оромгоҳларида жамоа ишлари вақтида ўзбек ва жаҳон халқлари эртақларини ўқини, ролларга бўлиниб ўқини, сўзлаб беришлар таълим қилинади.

3. Куннинг иккинчи ярмида, таълим муассасаларида кечки пайт ўқувчилар оромгоҳларида кечки ояқатдан олдин «Сусамбил мамлақати бўйлаб саёҳат» бошланади: «Сусамбил» мамлақатининг боғларида, унинг гўзал саройларида, дала ва қирларида мевазор боғлари-ю гулзорларида, хиёбонларида ўқувчилар сайр қиладилар, турли-туман ажойиботлар билан танишадилар, мусобақа ва кўрикларда қатнашадилар (таълим муассасаси ҳовлиси ёки ўқувчилар оромгоҳи ҳудудида).

4. Таълим муассасаларида кечки пайт, ўқувчилар оромгоҳларида эса кечки ояқатдан сўнг оромгоҳнинг марказий майдонида «Сусамбил» мамлақати ҳукмдорининг меҳмонларга бағишланган *базм* ўтказилади: базмда жаҳон халқлари эртаклари қаҳрамонлари, сеҳргарлари ўз совғалари билан қатнашадилар. Базм адабий-муסיқавий тантана шаклида ўтказилади.

1 қисм. «Сусамбил мамлақатига саёҳат» номли ижодий-ташқилӣ ўйиннинг бу қисми эрталабки нонуштадан сўнг ўқувчилар оромгоҳининг марказий хиёбонида ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари қаҳрамонларининг паради ҳамда «Сусамбил» мамлақати ҳукмдорининг чиқиши билан бошланади.

Паради ўтказилишининг тахминий тартиби. Ўқувчилар оромгоҳида куннинг биринчи ярмида нонуштадан сўнг марказий хиёбонининг икки томонига ўқувчилар, оромгоҳ дам олувчилари бир (икки) қатордан бўлиб саф торғиб «Сусамбил» мамлақати ҳукмдорининг келишини кутадилар.

Карнай-сурнай садолари остида «Сусамбил» мамлақати ҳукмдори мунажжимлар, маслаҳатгўйлари, сарой аҳллари, малика ва шаҳзодалари билан марказий хиёбонда пайдо бўлади.

Ҳукмдор барча тўпланганларни олқишлаб, уларга бахт-саодат, меҳр-муҳаббат, тинчлик-фароғат тилайди ҳамда барча катта-ю кичикларни, бутунги кун давомида аввал «Сусамбил мамлақати»га, сўнгра «Сусамбил мамлақати бўйлаб саёҳат»га, кейин эса кечки базмга таклиф этади.

Карнай-сурнай садолари остида ҳукмдор ўз уламолари ҳамроҳлигида марказий хиббондан виқор билан ўтиб, «Мен сизларни кутаман!» дея хайрлашиб кетади.

Ҳукмдор кетгач, марказий хиббонда ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари, достонлари, ривоятлари қахрамонлари ўзларига хос кийимлари ва атрибутлари билан парадни бошлайдилар. Парад катнашчилари тахминан қуйидагилар бўлиши мумкин:

- «Авесто» да берилган худолар ўз мазмунига қараб, «Тумарис» ўз жангчилари билан пиёда, *Алиомиш ва Барчиной* от миниб, *Олмос ботир, Қилич ботир, Зиёд ботир, Кенжа ботир, Муқбил тошотар, Садко, Илья Муромец, Иван-царевич, Синдбадлар* қурол-яроғлари билан, *Нухот полвон, Кичкина Мук, Чиполлино, Дюймовочка* ва шу каби митти қахрамонлар ўз номларига мос нарсалар ва кийимларда, *Маликаи Хуснобод, Қирққоқонл, Тўлғаной, Гулиқасқасқ, Сук париси, Василиса прекрасная, Золушка, Белоснежка, Снежная Королева* ва шу кабилар шоҳона ясалган араваларда, эртақлардаги салбий қахрамонлар ўз образларида ўтишлари мумкин.

Изоҳ: шунини айтиб ўтиш керакки, таълим муассасалари ва ўқувчилар дам олиш оромгоҳларида байрамгача синфлар, гуруҳларда ўқувчилар ўзбек ва жаҳон халқлари эртаклари билан танишиб чиқадилар: тарбиячилар ва ётақчилар ёрдамида эртақларни оммавий ўқиш, қизиқарли қилиб сўзлаб бериш ёки ролларга бўлиниб ўқишлар ташкил қилинади. Мураббий ва тарбиячилар ўқувчиларни эртақларнинг турлари: ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар, сеҳрли эртақлар, маиший эртақлар, жанговар эртақлар ва бошқалар билан таништирадилар.

Эртақ қахрамонлари параддан ўтгач, секин-аста синф ёки гуруҳ хоналарига тарқаладилар ва у ерда ўқувчилар билан суҳбатлар, баҳслар, викториналар, эртақ ўқишлар, эртақ тўқишлар, эртақлар учун расмлар чизиш каби ишлар амалга оширилади.

Парад иштирокчилари ўқувчиларга «Сусамбил» мамлакатини тахминан шундай тасвирлашлари мумкин:

«Ўқувчилар, «Сусамбил» мамлакати – бу жаннат макон жой бўлиб, у ерда фақат яхшилик ҳукм суради, ҳамма бир-бири билан инोक яшайди, мамлакат аҳолиси мустақил ва қувнок ҳаёт кечирishaди, доимо меҳнат билан бинд, мамлакатнинг ҳар бир фуқароси бирон ҳунар эгаси бўлиб, улар ўз мамлакатининг равиши учун фидокорона меҳнат қиладилар. Уларнинг ҳар бири ўз мамлакатининг фидойиси. Сусамбил жуда ҳам кенг, бепоён бир жой бўлиб, ҳавоси тиник, икки томондан тоғ билан ўралган ва икки томондан некига катта дарё оқиб ўтади, ҳамisha гир-гир шабада эсиб туради, ерда эса бўм-қўк чаман бўлиб ўсаётган қуқатлар, бедалар яшнаб ётади. Унинг яна бир тартифи катта боғ бўлиб, унда узум, анжир, ўрик, шафтоли ва турли-туман мевилар пишиб тағларига тўкилиб ётади. Боғларида доимо қушларнинг сайроғи эшитилиб туради, ариқлар эса тиник сувларга тула, бир томонда вақти гулзор бўлиб, у ерда хилма-хил аявойи гуллар муаттар хид таратиб барчанинг кайфиятини хушнуд этиб, қувонч тарқатиб очилиб туради.

Бугун шу мамлакатнинг ҳукмдори бу ерга меҳмонга келиб, Сизларни ўз мамлакатига таклиф этди. У ерга бориш учун Сизлар жуда кўп эртақлар, эртақ қаҳрамонлари ва уларнинг жасоратларини яхши билишингиз, эртақларни сўзлаб бера олишингиз керак».

Илоҳ: эртақ қаҳрамони ушбу суҳбат мазмунини қисқартириши ёки соддалаштириши мумкин.

Эртақ қаҳрамони суҳбатдан сўнг ўқувчилар билан эртақлар сўзлаш, ролларга бўлиниб ўқишни ташкил этади ва ўқувчилар билан эртақлар асосида расмлар чизишга, кийимлар тайёрлашга, шунингдек, гуруҳ эртагини тукишга ёрдамлашади. Кечки базмга сеҳрли, қизикарли сонга тайёрланади. Сўнгра эртақ қаҳрамони ўқувчилар билан хайрлашиб, Сусамбил мамлакатига йўл олади ёки ўз эртагига қайтади.

II қисм. «Сусамбил мамлакати бўйлаб саёҳат» таълим муассасасининг ҳовлисида ёки ўқувчилар оромгоҳининг турли жойларида ташкил этилган, безатилган, тайёрланган қасрлар, саройлар, карвонсаройлар, кир ва далалар, боғ ва гулзорларда ўтказилиши мумкин. Мамлакат бўйлаб саёҳат вақтида ўқувчилар куйидаги жойларда бўлишлари мумкин:

Илоҳ: куйида берилган ажойиботлар, жойларни ҳар қайси таълим муассасаси ёки оромгоҳ ўз имконияти ва ҳудудидан келиб чиққан ҳолда танлаши мумкин.

Сеҳргарлар қасри (бино ёки айвончада бўлиши мумкин) – бу ерда ўқувчиларни сеҳргарлар, мунажжимлар ўзларига хос кийимлар ва асбобларни кутиб олишади. Ўқувчилар бу қасрда эртақларда айтилган, ишлатилган сеҳрли нарсалар билан танишадилар, турли фокуслар кўрадилар. Ўқувчилар сеҳрли эртақларни, ундаги сеҳрли нарсаларни ва уларда қандай сеҳр ишлатилганини, унинг қаҳрамонларини эслашади. Ўқувчилар шу ердаги сеҳрланган одамлар ёки нарсалардан бирини сеҳрдан озод қилиш йўллариини ўйлаб топиб, уларни сеҳрдан озод қилишади. Бунинг учун сеҳрлаш ёки унда кутқаришга ишлатиладиган сўзларни топадилар. Ушбу топшириқни бажара олмаганларни шу қасрда олиб қоладилар ва уларни сеҳрлаб қўядилар.

Сарой хазинаси (тоғдаги ёрр шаклида безатилган жойда бўлиши мумкин) – бу ерда ўқувчиларни сарой хазиначиси кутиб олади ва сарой хазинасида сақланаётган қимматбаҳо нарсалардан бири китоб эканлиги, китоб эса инсон учун жуда керак эканлигини эртақ туқувчи ва ёзувчилар сўзлаб беради. Ўқувчилар эртақ қаҳрамонларининг номларини айтадилар. Ўзбек ва жаҳон халқлари эртақлари нашр қилинган китоблар ташвиқоти, китоблар кўргазмаси билан танишадилар. Хазиначи томонидан эртақлар, достонлар, ривоятлар бўйича викторина ўтказилади. Ўқувчилар эртақнинг бошланги қисмини айтишлари керак бўлади, масалан, «Чўпчагим-чўпчак, олтин беланчак...». Топшириқни яхши бажарганлар, викторина голиблари бўладилар ва энг кўп китоб ёки эртақ ўқиган ўқувчилар сарой хазиначисидан совғалар оладилар.

Сеҳрли ойна хонаси (хона ёки айвонда) – хонада ўқувчиларни сеҳрли ойна маликаси кутиб олади ва уларга видео орқали турли эртақлардан эпизодлар кўрсатади, ўқувчилар эса уларни қайси эртақдан эканлигини

топишга ҳаракат қиладилар, шунингдек, эртақлар ва мультфильмлардан кўпиклар берилади. ўқувчилар биргаликда куйлашади, унинг номини топишади. ўқувчилар «Ушбу мамлакатда энг гўзал ким?» саволига жавоб беришлари керак. Тўғри жавоб берганлар маликанинг совғасини оладилар. Сехрли ойна ишлатилган эртақларнинг номини санаб берадилар, унинг қаҳрамонларини айтадилар, жавоблар учун совғалар оладилар. Эртақлар асосида ишланган фильмлар, уларнинг номлари, роль ижро этган актёрлар, мазмуни, режиссёрлари ҳақида сўралади. Тўғри жавоблар учун ўқувчиларга маҳсус совғалар топширилади.

Сусамбилнинг сирли сандиғи (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг дарахтзор, чакалакзор ёки кагга дарахтлардан бирининг тагида бўлиши мумкин) – ўқувчиларни сирли сандиқ кўрикчилари: *Маликаи Дуснобод ва Иван-царевичлар* кутиб оладилар. Сандиқда ўзбек ва жаҳон хилқлари эртақларида шохлар, шаҳзодалар, маликалар ёки турли ёвуз кучлар томонидан паҳлавон ботирларни синовдан ўтказиш учун берилган вазифалар, саноқлар, топшириқлар тўплангани ва неча асрлардан бери сақланиб келадигани тўғрисида гапириб берадилар. Сирли сандиқ кўрикчилари ўқувчиларга эртақлардаги паҳлавон ботирларга берилган топшириқлардан бирини айтадилар. ўқувчилар бу топшириқни қайси эртақдан эканлиги, қайси паҳлавонга айтилгани ва қандай бажарилганлиги ҳақида жавоб беришлари ёки синов учун қандай саволлар берилгани ва унга берилган саноқларни тахминан айтишга ҳаракат қиладилар. Тўғри жавоб топган ёки топшириқни бажара олган ўқувчилар совға оладилар.

Боғи эрам (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг энг сенили, гуллар билан тўла, фаявора ёки сув ҳавзаси бор энг кўркем айвонларидан бирида ўтказилиши мумкин) – ўқувчиларни боғи эрамнинг боғ бонбини кутиб олади ва улардан боғнинг ям-яшил майсалари устига жойлашиб олишларини илтимос қилади. Боғбон ўз суҳбатини Сусамбил мамлакатини ер юзидаги энг кўркем ва энг гўзал ер эканлигидан бошлайди. Бу ерда келган ўқувчилар фонотека орқали қушлар овозини эшитадилар, расмларда ёки видео орқали турли ҳайвонлар, қушларни томоша қиладилар. Фантасумда сузаётган балиқларни кўрадилар, дилга қувонч бағишлайдиган турли хил алвон гуллар, усимликлар билан танишадилар. Гуллар ҳақида оқитишар тўқийдилар, расмлар чизадилар. Боғбон қушлар овозини эшиттириб, улар қуш помизи ёки ҳайвонларнинг изларини кўрсатиб, номини сўрайди. Танишган қушлар ва ҳайвонларнинг қайси бирлари қайси эртақдан эканлигини сўрайди ва улар ҳақидаги эртақни эслаб, сўзлаб беришни сўрашга қилади. Шу каби гуллар, дарахтлар, балиқлар ҳақида ҳам сўрайди. Фантасумнинг қай бирида шундай гўзал боғи эрам таъриф этилганлигини сўрайди. Тўғри жавоб берганлар боғбоннинг совғаларини оладилар.

Иёфитлар маскани (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг ошхона ёки айвончаларидан бирида ўтказилиши мумкин) – ўқувчиларни Зумрадхон ва Золушкалар кутиб олишади. Улар бу ерда таомлардан тайёрланадиган таомлар, ширинликлар, яхна ичимликлар ҳамда таом буюмларда қандай таомлар, ширинликлар, салқин ичимликлар

тортилгани ҳақида сўз юритадилар. Ҳуқувчилардан ўзбек ва турли миллат миллий таомларини тайёрлаш усуллари сўралади. Таомларнинг турлари санаб ўтилади. Ҳуқувчилардан сарой базмларида тортиш учун қандай таомлар тайёрлаш мумкинлиги ҳақида фикрлари, таклифлари сўралади. Энг яхши таклифлар учун ҳуқувчилар совга оладилар. Ошпаз таомларни тайёрлаш, уларни столга тортиш, столларни сервировка қилиш, шунингдек, шох ва маликаларнинг қандай овқатланганликлари туғрисида саволлар беради ва туғри жавоб берган ҳуқувчиларга ширинликлар тарқатади.

Дев қалъаси (таълим муассасаси ёки ҳуқувчилар оромгоҳининг бирон ерида қалъа шаклдаги биносида ёки тошлар кўп бўлган ерда ўтиши мумкин) – ҳуқувчиларни *ялмоғиз кампир, ўлмас Кашей, девлар* кутиб оладилар. Ўзбек ва жаҳон халқлари эртақларида учрайдиган барча салбий қаҳрамонлар ва улар қилган ишлар ҳақида суҳбатлашадилар, шунингдек, эртақлардаги паҳлавон ботирлар салбий қаҳрамонларни қандай енгишгани ҳақида ҳуқувчилар билганларини сўзлаб берадилар. Ҳуқувчилар шу ерда эртақлардаги салбий қаҳрамонларни ўзларича тасаввур қилиб коғозга туширишга, шу билан бир каторда, дев қалъасининг қуриқчиси – **Жин**нинг барча саволларига жавоб беришга, айтганларини қилишга ҳаракат қиладилар, аёк ҳолда **Жин** берилган саволларга жавоб бера олмаган, унинг айтганини қилмаган ҳуқувчиларни шу ерда олиб қолади.

Миттивойлар шаҳри (таълим муассасаси ёки ҳуқувчилар оромгоҳининг соя-салқин жойларидан бирида ёки ҳуқувчилар майдончасида, ёки қўғирчоқлар мамлакати шаклида безатилган жойда ўтиши мумкин) – Ҳуқувчиларни *Қачил полвон, Нухотвой, кичкина Мук, Билмасвой, Малаина, Буратинолар* кутиб оладилар ва улар ўзбек ва жаҳон халқлари эртақларидаги митти қаҳрамонлар билан учрашув ўтказадилар. Уларнинг қаҳрамонликлари ҳақида сўз юритадилар. Митти қаҳрамонлар билан ҳуқувчилар ўртасида зукколик ва топқирлик бўйича мусобақа ўтказилади, турли мавзуларда викторина ва топишмоқлар топиш ташкил этилади. Миттивойлар уюштирилган мусобақаларда улар ғолиб келсалар, у ҳолда ҳуқувчилардан бирини ўзларидан олиб қолишади, агар ютқазсалар ҳуқувчиларнинг ҳаммасига совга улашадилар. Миттивойлар ҳуқувчилар билан халқ ўйинлари ўтказадилар.

Уچار гилам (таълим муассасасининг ёки ҳуқувчилар оромгоҳининг спорт майдончасида ўтказилиши мумкин) – бу гилам устида ўзбек ва жаҳон халқлари қаҳрамонлари *Қилич ботир, Илья Муромец, Добриня Никитич, Муқбил тошотар, Алпомиш ва Барчинойлар* билан миллий кураш бўйича ўртоқлик учрашувларини ўтказадилар. Ғолиблар совга оладилар, ютқазганлар полвонларга шогирд бўлиб қоладилар. Ҳуқувчилар шу билан бир каторда полвонларни қандай курашганлари, кимлар ва нималарни қандай енганликлари ҳақида сўзлаб берадилар, саволларга жавоб берадилар. Ҳуқувчилар шу ердаги эртақ қаҳрамонларидан эртақлар, дostonларда ботирлар, полвонлар ўртасида қандай ўйинлар, мусобақалар ўтказилгани ҳақида гапириб беришларини сўрайдилар.

Сусамбил карвонсаройи (таълим муассасаси ёки ҳуқувчилар оромгоҳининг марказий дарвозаси олдида ўтказилиши мумкин)

ўқувчиларни карвонсарой хўжайини ва карвонбоши кутиб оладилар. Улар эртақларда айтилиши бўйича қандай карвонлар ва карвонсаройлар бўлгани, улар қандай карвонсаройларда тўхтагани, қайси эртақларда карвонсаройлар ҳақида сўз юритилгани тўғрисида суҳбатлашадилар. Карвонбоши ким, у нималарни билиши кераклиги ҳақида саволлар берилади. Қуёш, ой, йолдузларга қараб карвон йўлларни аниқлаш, жазирама иссиқ қумли саҳроларда сув бор жойларни қандай билишганлари тўғрисида саволлар берилади. Узок йўлларда таомлар ва сувларни нималарда (меню) сакланганлиги ҳақида маълумот бериш сўралади. Йўловчилар карвонсаройга келгач, улар қандай дам олганликлари, умуман, Карвонсарой қандай жой ва у нима учун хизмат қилади? каби саволларга жавоб берилади. Карвонсаройга келган ўқувчилар карвонбошининг суҳбатини ерда, гиламда ёки ут-майсада ўтирган ҳолда тинглайдилар. Саволларга тўғри жавоб берганлар карвонбошидан совға оладилар. Карвонлар ҳақида расмлар чизадилар. Энг яхши расмлар таълим муассасаси ёки оромгоҳ кўرғазмасида намойиш этилади.

Зилол сув қўли (таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг бизнесини ёки бирон оқар сув ёнида ўтказилиши мумкин) – ўқувчиларни *шоҳ Нептун ва сув парилари* кутиб оладилар. Ўқувчиларга энг қадимги байрамлардан бири бўлган сув байрами ва сув қаҳрамонлари ҳақидаги чуқрак тўғрисида гапирадилар; сув париси сувда сузувчилар ҳақидаги ривоят ва эртақлардан саволлар беради, масалан, «Оҳанграбо», «Олтин Ўдлик», «Балиқчи ўғли», «Садко» эртақларидан, шунингдек, океан, денгиз ва дарёларда қандай кемалар сузгани, улар қандай сирли ва сеҳрли оролларга дуч келингани, у ерларда қандай ажойиботларни кўрганлари ҳақида суҳбат ва савол-жавоблар ўтказадилар. Ўқувчилар кемалар расмини чизадилар, сув қароқчиларидан сақланиш йўлларини ўзларича баён қиладилар. Зилол сув ва уни сақлаш ҳақида сув париси сўзлаб беради.

Сув тўғрисида шеър, кўшиқ, хикоя, эртақ айтиб берган ўқувчилар сув парисидан совғалар оладилар. Океан, денгиз, дарёлар, қўллар, кичик ариқларда яшайдиган балиқлар ҳақида ўқувчилар ўз билганларини гапирадилар ҳамда уларни номма-ном санаб беришади. Ким энг кўп балиқларни тўғри топиб, санаб берса, сув парисининг совғасига сазовар бўлади.

Ўқувчилар, шу билан бир қаторда, уй шароитида аквариумдаги балиқлар ҳақида билганларини гапирадилар ёки сув париси берган саволларга жавоб берадилар. Аквариумни қандай тутиш, уни тозалаш, балиқларни қандай кўпайтириш мумкинлиги ҳақида сўзлаб берадилар, сув парисидан совғалар оладилар.

Сусамбил бозори (таълим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг шарқ бозори кўринишида безатилган хиёбон ёки майдонда ўтказилиши мумкин) – ўқувчиларни *Насриддин афанди, Алдар кўса, Петрушка*лар кутиб оладилар. Улар эртақларда тасвирланган шарқ бозорлари ҳақида тунгунчалар берадилар: дўппи бозори, чўпон бозори, маҳсиқдузлар бозори, қандолатчилар ва ширинликлар бозори, сабзавот ва меяалар бозори, иссиқ нон ва таомлар бозори, лахтак ва шойи, кийим-кечаклар бозори, ҳунармандлар, яъни

мисгарлар, темирчилар, сандикчилар, турли уй-рўзгор асбоблари бозорлари ва ш.к.лар (юқорида номлари кўрсатилган бозорлар оромгоҳдаги ўқувчилар, катталар ижросида ташкил этилади ва кўрсатилади). Ҳар бир бозорнинг эгаси ўқувчиларга тушунча берад экан, уларга шу бозор ва ундаги маҳсулотлар, уларнинг аҳамияти, қаерларда шундай бозорлар борлиги ҳақида саволлар беришади, шунингдек, бозор энг тавжум жой бўлгани учун, бу ерда масхарабозлар, кизикчилар, қўғирчоқ ўйинлари ўтказилиши ҳақида гапирилади, саволлар берилади. Шу ердаги қўғирчоқларни ўқувчилар қўлларига кийиб, кичик бир эртақ тукиб кўрсатиб берадилар, бозорда ишлатиладиган қийқириклар, ўз молни мақтанлар ижро этилади. Кизикчилар ўқувчилар билан «ўзбек бозори» ўйинини ўтказадилар. Ютқизган ўқувчиларни бозорда нарса сотиш учун олиб қоладилар. Шу билан бир қаторда бозорда бедана, хўроз, қўчқорлар жани бўлиши ҳақида гапириб берилади. Ўқувчилар бедана, хўроз ёки қўчқорлар жангини ролларга кириб ижро этишлари мумкин. Яхши роль ижро этган ўқувчилар сонгаларга эга бўладилар.

Таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг ҳар хил жойида жойлашган Сусамбил мамлакатининг ажойиботлари, қасрлари, қўллари, бог ва гулзорларини айланиб чиқиб, у ерлардаги турли мусобақаларда (ҳар бир жойда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда саволлар, тоншириклар берилади) иштирок этган ўқувчилар аста-секин тарқалишади.

Изоҳ: Байрам иштирокчилари навбати билан Сусамбил мамлакатининг 12 жойида бўлиб ўтадилар. Улар мамлакатнинг қаерда бўлмасинлар ҳамма ерда улар мамлакат пойтахти *Гулободда* кечқурун бўлиб ўтадиган тантанали базмга таклиф этиладилар.

Сусамбил мамлакатининг пойтахти *Гулобод* шаҳридаги тантанали базм. Тантанали базм куннинг иккинчи ярмида кечки пайт таълим муассасасининг ёки ўқувчилар оромгоҳининг энг сўлим жойларида бирида (ёки кенг майдонида, сахнали зал ёки спорт залида) ўтказиш мумкин. Бу жой имкони борича катта ва чиройли шарқона сарой, гумбазлар ва миноралар шаклида безалган бўлиши ва меҳмонлар келгунга қадар турли шарқ куйлари, кўшиқлари янграб туриши лозим.

Байрамга таклиф этилганлар белгилаиған вақтда майдонга тўпланадилар. Уларни *Гулобод* шаҳри ҳокими ўз уламолари билан кутиб олади. **Ўқувчилар тўплангунча**, майдон марказида ёқимли куй, қўшиқ остида йиғит ва қизлар рақс тушиб туришади.

Эшик оғаси **Сусамбил** мамлакатининг ҳукмдори майдонга яқинлашаётганидан хабар беради. Майдонда тўпланганлар ўринларидан туриб уни ҳурмат билан кутиб олишади.

Мамлакат ҳукмдори *Гулобод шаҳри* ҳокими ва уламолари билан биргаликда карнай-сурнай садолари остида майдонга кириб келиб, ўз тахтига ўтиради. Уни кузатиб келганлар ҳукмдор атрофига жойлашадилар.

Мамлакат ҳукмдори базмга келганларни қутлайди ва улардан мамлакат бўйлаб қилган саёҳатлари қандай ўтганлиги ҳақидаги фикрлари билан кизикади. Ҳукмдор ўқувчиларнинг жавобларидан мамнуи бўлиб улар шарафига бугун катта базм берилиши, базм учун қирк қозонда турли-туман таомлар тайёрланаётгани, хилма-хил ширинликлар, яхна ичимликлар, ширин-шакар мевалар тортилишини айтиб ўтади. Ҳукмдор пазири базмга таширф буюрган меҳмонлар билан барчаси таништиради.

Изоҳ: *ўзбек ва жаҳон халқлари эртақлари қаҳрамонлари мамлакат ҳукмдори таширф буюришидан аввал майдоннинг энг тўрига жойлашиб оладилар.*

Вазир. Улуғ ҳукмдор! Сиз билан шодиёнада қатнашини мақсадида ушбу базмга ўзбек ва жаҳон халқлари дostonлари, ривоят ва эртақлари қаҳрамонлари ҳамда *Гулобод* шаҳрининг аҳолиси тўпланишган. Базмга таклиф этилган меҳмонлар ўзларига хос совгалари билан келишмоқда. Биринчи бўлиб табрик сўзини дoston ва эртақларнинг бош қаҳрамонлари сўрашмоқда.

Ҳукмдор розилик ишорасини беради. Вазир қаҳрамонлар номини бирма-бир эълон қилади, улар ўзларига хос кийимларда даврага чиқадилар ва меҳмонлар учун ажратилган жойга ўтадилар.

Қаҳрамонлар қуйидагилар бўлиши мумкин: *Алтомин ва Барчиной, Фарҳод ва Ширин, Равшан ва Зулҳумор, Баҳром ва Гуландон, Лайли ва Мажнун, Тоҳир ва Зухра, Орзижон ва Қамаржон, Ширин ва Шакар, Раъно ва Сухангул, Гул ва Набрўз, Зулфизар ва Авазхон, Юсуф ва Зулайҳа, Ойгул ва Ўхтиёр, Синдбад ва Малика* (байрам ташкилотчилари ўз имкониятларидан келиб чиқиб, юқорида мисол тариқасида келтирилган қаҳрамонларни танилашлари мумкин ёки бошқа қаҳрамонларни тайёрлашлари мумкин). Қаҳрамонлар даврага чиқиб бўлишгач, ўзбек халқ куйларидан бирита рақс тушидилар ёки оммавий рақслардан бирини ижро этадилар. Рақс тугатгач, улар ўз жойларини эгаллайдилар.

Эшик оғаси базмга хорижий мамлакатлардан ҳам меҳмонлар келганини айтиб ва уларни таништиради.

Эшик оғаси: Рус халқ эртақлари қаҳрамонлари – *Илья Муромец, Добрыня Никитич, Алеша Попович, Василиса Прекрасная, Руслан ва Людмила, Василиса Премудрая, Аленушка ва Иван-царевич* таширф буюрадилар.

Улар кириб келиб, ҳукмдорга таъзим айлаб, рус халқ эртақларидаги саломлашув сўзларидан айтиб, ўз совғаларини топширадилар ҳамда рус халқ кўшиқларидан ёки рақсларидан бирини ижро этадилар.

Эпик оғаси янги меҳмонлар ташриф буюрганларини эълол қилади.

Шу тартибда кетма-кет турли эртақ вакиллари кириб кела бошлайдилар ва ўз совғаларини топшириб, бирон бир кўшиқ ёки рақс ижро этадилар ёки ўз эртақларидан қандайдир лавҳаларни ижро этиб берадилар. Масалан:

- кавказ халқ эртақлари қаҳрамонлари «Қиличбозлар» рақсини шуҳ куй остида ижро этишлари мумкин;

- тожик халқ эртақлари қаҳрамонлари тожикча кўшиқ ёки лапар ёки олов устидан сакраш уйинларини кўрсатишлари мумкин;

- ҳинд халқ эртақлари қаҳрамонлари турли хил фокуслар кўрсатиб, ҳинд рақсларидан бирини ижро этишлари мумкин;

- араб, эрон халқ эртақлари қаҳрамонлари рақс ёки кўшиқ ижро этишлари мумкин;

- япон, хитой, корейс халқ эртақлари қаҳрамонлари Дзю-до, Каратэ, У-шу кураши элементларидан намоёиш этишлари мумкин;

- Юнон халқ эпослари қаҳрамонлари Геракл, Одиссейлар турли Олимп мусобақаларидан намуналар кўрсатишлари мумкин;

- Андерсен, ака-ука Гриммлар эртақлари қаҳрамонлари ҳам ўзларича бирон бир қизиқарли лавҳаларни кўрсатишлари мумкин...

Илоҳ: базмга меҳмон бўлиб келадиган турли халқ эртақ ва достонларининг қаҳрамонлари татлим муассасаси ёки оромгоҳнинг имконияти ва шароитидан келиб чиққан ҳолда, яъни қаҳрамонларнинг кийимлари, керакли атрибутларини тайёрлаш ёки керакли мусиқа ва кўшиқларни борлигига қараб тантанали мумкин.

Меҳмонларнинг ташрифи ва табриги орасида Сусамбил ҳукмдорининг амри билан майдон ўртасида шарқона кураш, камон отиш, топ кўтариш каби кичик мусобақалар ўтказилиб турилиши мумкин. Базмнинг якунига яқин мамлакат ҳукмдори барча байрам иштирокчиларига ширинликлар таркатишни буюради.

Сусамбил мамлақати ҳукмдори барча меҳмонлар ва базм қатнашчиларини миннатдорчилик билдириб, оромгоҳ ўқувчилари ва ҳаммага тинчлик, осойишталик, омонлик тилайди. Ўз равнақи учун курашган мамлакат, унинг ҳар бир фуқароси ўз ватани фидойиси бўлган, ўз урф-одаглари, қадриятлари ва меросларини урганган, билган, қадрлаган, эъзозлаган мамлакат ҳаминча гуллаб-яшлаганини, унинг аҳолиси тинч-тотув яшаганини айтади ҳамда «Эртақлар ҳаминча яхшиликка етаклар» деб ўз сўзини тугатади.

Базм барча байрам иштирокчиларининг оммавий рақси билан тугайди. Оммавий рақс тугатандан сўнг Сусамбил мамлақати ҳукмдори ўз уламоларини билан базмни тарк этадилар. Эртақ қаҳрамонлари ўқувчилар билан қоладилар. Оммавий рақслар замонавий рақсларга улашиб кетади.

Илоҳ: базмни ўтказиш сценарийси татлим муассасаси ёки ўқувчилар оромгоҳининг имконияти, шароити ва жойлашган географик ўрнидан келиб

чиққан ҳолда қисқартирилиши (амалга ошириш мумкин бўлган бўлимларни қолдириб) ёки унга турли қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши мумкин.

7.3. «Меҳржон» байрами (байрам бир неча бўлимдан иборат бўлиб, журнал саҳифалари шаклида ўтказилади)

Байрам ўтказиладиган жой: майдон, хона, зал. Бюг ёки гулзор байрамона безатилган. Байрам бошлангани олдидан шўх куй ёки кўшик янграб туради. Байрам ўтадиган жойга секин-аста меҳмонлар ва байрам интирокчилари тўпланадилар.

Муסיқа садолари остида байрамни бошловчи йигит ва қиз миллий кийимларда саҳнага чиқиб келадилар.

Бошловчи йигит. Ассалому алайкум азиз меҳмонлар, байрам катнашчилари!

Бошловчи қиз. Хуш келибсиз, ўлкамизга кириб келган Меҳржон байрами тантанасига!

Шу вақт бир қиз ва бир йигит журналнинг биринчи саҳифаси мавзуси «Ўлкамизга қайтган Меҳржон!» деб ёзилган рангли расмлар безатилган плакатни олиб чиқиб махсус тайёрлаб қўйилган стенд ёки жойга илб қўйишади.

Бошловчи йигит. Қуён ва ой фалакнинг икки кўзи булганидек, *Наврўз* ва *Меҳржон* заминимизнинг икки кўзидир, икки узугидир. Қадимда ота-боларимиз Меҳржон кунларида дала ва боғларга узум ва қовун сайлларига чиқиб, ўзларининг яқин кишилари билан кўришганлар ва уларни йўқлаганлар. Бир-бирларига совға-саломлар ва эҳсонлар улашганлар, кибристонларни зиёрат қилиб, уларни хас-чўплардан тозатаганлар.

Бошловчи қиз. Кўнгилочар сайллар ташкил этиб, куз неъматларидан бир-бирларини баҳраманд этганлар. полвонлар ва қиличбозларнинг чиқишлари ва турли сасхадати мусобакаларни мароқ билан томоша қилганлар.

Бошловчи йигит. Ҳа, хайрли иш, бошланган яхши қадамга ҳар қанча тасаннолар айтса арзийди. Мана қарангки, халқимиз узининг яна бир унутилган байрамини – **Меҳржонни** тиклади.

Бошловчи қиз. Буюк бобомиз Абу Райхон Беруний «Қадимий байрамлар тарихи» асарида таъкидлаб ўтганидек, қадимда нишонланадиган икки катта байрамлардан бири – бир неча кун давом этадиган, Она заминга, меҳнатканга таълим сифатида нишонланадиган Меҳржон байрами яна ёрут ошим юзини кўрди.

Шу вақт бир қиз ва бир йигит журналнинг иккинчи саҳифаси манзуси «Мехржон-Наврӯз – эгизак» деб ёзилган рангли расмлар билан безатилган плакатни олиб чиқадилар ваб махсус тайёрлаб қўйилган стенд (ёки жой)га илиб қўядилар.

Ёқимли мусиқа остида **Наврӯз** чиқиб келади.

Наврӯз. Ассалом, эй менинг меҳнатсепар, заҳматканшларим! Мен Сизлардан жуда ҳам хурсандман, чунки **Мехржонни** ҳам байрам қилиш анъанасига айлантирибсиз. Бу жуда яхши.

Мехржон кириб келади. **Наврӯз** ва **Мехржон** кучоқлашиб қуришадилар ва биргаликда рақс ижро этадилар.

Рақс тугагач, гуллар ва қушлар қуршонида **Бободехқон** кириб келади.

Бободехқон. **Наврӯз** ва **Мехржон** менинг набираларимни кўрмадингизми? Бу ерга келишмадимми? Сабзавот-у мевалар фарқ пишган вақтда улар қасрда юришган эканлар?

Сабзавот ва мевалар қуршонида **Бободехқоннинг** набиралари **Ҳосилой** ва **Ҳосилбек**лар кириб келадилар ва барча байрам қаҳрамонлари билан кучоқлашиб қуришишадилар.

Ҳосилой ва **Ҳосилбек** томошабинлар билан биргаликда меҳнат ҳамда деҳқонларга бағишланган шеърлар уқийдилар.

Байрам давом этади.

Бошловчи йигит.

Она замин бағрида,

меҳнатдан топдим ошим.

Мангудир, азалийдир,

мақоним-тоғ-у тошим.

Уларга таянаман,

улар суюнч – бардоштим.

Бугун **Наврӯзга** эш туй –

хосил туйим – **Мехржон**.

Бошловчи қиз:

Эл-улусим боғида

табиатдан сахонат.

Бағри бепоен юртим,

меҳнатимдан бут, обод.

Олма-ю, шафтолиси,

узуми, ноки поввот.

Юртдошларим келингиз,

энди қўшиққа навбат.

Шеър тугагач, 3-саҳифа бошланади. «**Бободехқоним менинг**» ёзуви плакатни стендга илиб қўйилади. Сўнгра **Охунжон Мадалиевнинг** «**Бободехқоним менинг**» қўшиғи янграйди ва қизлар рақси бошланади.

Ҳосилдор далалар, мевалари фарқ пишган боғу-роғлар, сабзавотлири тула полиларни акс эттирувчи «**Куз пейзажи**» рақс пантомимаси бошланади. Рақс пантомимаси охирида рақс иштирокчилари томошабинларни мевалар билан меҳмон қиладилар.

4-саҳифа бошланади. «Меҳржон маросимлари» плакати олиб чиқиб илиб қўйилади.

Карнай-сурнай садолари остида саҳнага масхарабоз чиқиб келади ва ҳаммаши куз сайлига чорлайди.

Саҳнада ҳосил байрами эпизодлари: «Аския», «Фольклор қўшиқлар», «Дорбозлар ўйини», «Хуроз уриштириш», «Танишмоқлар», «Миллий кураш» ва ш.к.лар ижро этилади.

5-саҳифа «Меҳржон таомлари» саҳифаси бошланади. Стенда «Меҳржон таомлари» ёзувли плакат илиб қўйилади.

Куз таомларидан намуналар кўрсатилади ва даврада «Куз нафаси» номли салат тайёрланади. Куз таомлари билан томошабинлар меҳмон қилинадилар.

6-саҳифа «Меҳржон либослари» саҳифаси бошланади ва шу ёзувли плакат мўлжалланган жой илиб қўйилади.

Саҳнада кузги либослар намоёниши бошланади. Байрам бошловчилари ҳар бир либоснинг фасони, матоси, муаллифи, қандай маросимга мўлжалланганлиги ва ш.к.лар ҳақида маълумот бериб борадилар. Либослар кўриги охирида байрамнинг барча иштирокчилари саҳнага чиқидилар ва оммавий рақс ижро этадилар. Байрамнинг тантанали тугаши байрам бошловчиларининг хайрлашуви билан тугайди.

Байрам сайли иштирокчилар ва томошабинларнинг биргаликдаги оммавий рақс ва дискотекасида давом этади.

Илоҳ: *Меҳржон байрамини ўтказишнинг ушбу кўриниши тарбиячилар намоинидан бир вариант сифатида қабул қилиниши мумкин. Байрамни ташкил этувчилар, унинг мазмуни, кетма-кетлиги, саҳифаларини ўз имкониятлари ва шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартиришлари мумкин. Шунингдек, Навруз байрамини ҳам шу тартибда ўтказиш мумкин.*

Ташкилотчиларга тавсиялар:

1. Байрам ўқувчилар ёшига қараб бир соат ёки ундан кўпроқ бўлиши мумкин.

2. Саҳифалар ёзилган плакатлар илинастган ва қисқа тапафус нақшларида куй ва қўшиқлар ижро этилиши мақсадга мувофиқ.

3. Саҳифалар орасида узилиш бўлмаслиги керак.

4. Байрам қатнашчилари имкони борича миллий кийимларда ва байрамнинг барча безаклари куз фасли кўринишида бўлиши лозим.

5. Навруз, Меҳржон, Бободехкон, Ҳосилой ва Ҳосилбекларда уларнинг томошарини англатувчи ленталар тақилган бўлиши керак.

6. Имконияти мавжуд бўлган муассасаларида саҳифаларни экранда ҳам намоёниши қилиб борилиши яхши тарбиявий самара бериши мумкин.

7.4. Таълим муассасаларида «Халқ сайли» байрами тайёрлаш ва ўтказиш

Ўзбекистонда янгича ижтимоий-сиёсий, меҳнат, турмуш ва оила, халқ анъаналарига бағишланган миллий урф-одатлар ва маросимлар кенг қўлланилмоқда. Шу мақсадда таълим муассасалари шарафига тайёрлаш ва ўтказиш мумкин бўлган «Халқ сайли» байрамининг тахминий услуби келтирилади. Бу байрамга ўқувчилар гуруҳларида олиб бориладиган тайёргарлик ишлари услубиёғи батафсил ёритилади. Таклиф этилаётган «Халқ сайли» байрами фақат ўзбек халқининг урф-одатлари, маросимларига бағишланиб қолмай, балки турли Ўрта Осиё давлатлари халқларининг урф-одатлари маросимларини ёритишга йўналтирилган.

Байрамни ўтказишдан асосий мақсад:

1. Ўқувчиларни Ўрта Осиё ва Ўзбекистон вилоятлари аҳолисининг ҳаёти, маданияти, санъати, халқ ижодиёти билан яқиндан таништириш.
2. Байрамга тайёргарлик вақтида ўқувчиларни мустақил равишда зарур маълумотлар тўплаш, суҳбат, танлов ва учрашувлар ўтказишга ўргатиш.
3. Байрам тайёрлаш ва ўтказишга жойлардаги ижодиёт марказларини жалб этиш.
4. Байрам тайёргарлигига ўқувчилар, тарбиячилар, ота-оналар ва жамоат ташкилотларини жалб этиш.
5. Байрам ўтказишга тўғра раҳбарларини жалб этиш, уларнинг фаолиятини самойиш этиш.

Байрамга тайёргарлик. Байрамга тайёргарлик асосан ўқувчилар гуруҳларида бошланади. Тарбиячилар ва ташкилотчилар байрамдан бир неча ҳафта (бир неча кун) олдин тарбиявий ёки ахборот соатларида Ўзбекистон вилоятлари, Ўрта Осиё халқларининг урф-одатлари, маросимлари ҳақида сўзлаб берадилар. Суҳбат вақтида ўқувчилар: ўзбек ва бошқа миллий халқлари ҳақида маълумот тўплаш, халқ ўйинлари, қушиқ ва рақсларини ўрганиш; урф-одатлар, маросимлар ҳақида суҳбат ўтказиш ва ш.к. байрам ўтказиш учун зарур бўлган гадбирларни келишиб оладилар.

Байрам ташкилотчиси «Халқ сайли» байрамини ўтказиш учун ўқув гуруҳи тарбиячилари ёки ташкилотчилардан ижодий гуруҳ тузиб олади. Бундай гуруҳга байрамни қизиқarli, қўнғоқ ва тантанали ўтишига қизиққан ўқувчилар, ота-оналар, тарбиячилар, тўғра аъзолари ёки раҳбарлари кириши мумкин. Ҳар бир гуруҳдаги ижодий гуруҳ вакилларида таълим муассасаси бўйича байрамни тайёрлаш ва ўтказиш ижодий гуруҳи тузилади. Бу гуруҳ қачон, қаерда, қимлар ёрдамида ва қимлар иштирокида, қандай безаклар ва атрибутлар ёрдамида ўтказиш мумкин? деган саволга жавоб

тепишга ҳаракат қилади. Шу ижодий гуруҳ томонидан байрамнинг кизикарли, қуяноқ, жозибали, тантанали ўтиши учун энг яхши гоаялар, таклифлар, байрам бошловчиси танлови эълои қилиниши мумкин (бундай танловлар «Халқ сайли» байрамини бошқа байрамлардан фарқлироқ ўтказишга катта ёрдам беради). Кўпчилиكنинг таклифларини тўплаш учун алоҳида кути ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Байрамни ташкил этиш ва ўтказиш учун амалий-услубий ёрдам кўрсатиш мақсадида таълим муассасасининг кутубхонаси (ёки кафедралар)да маълумотномалар бўлими – маслаҳат пунктлари ташкил этилиши мумкин. Бу бўлимда Ўзбекистон ва Урта Осиё халқларнинг урф-одатлари, маросимлари, халқ ижодиёти, миллий кийимлари, шунингдек, «Навруз», «Қовун сайли», «Ҳосил байрамлари», «Меҳржон», «Сув, олов байрамлари», ўқувчилар фольклори, халқ оғзаки ижоди намуналари ҳақида маълумотлар тўпланади, шу билан бир қаторда, автономий урф-одатлар, маросимлар тўғрисида фотомонтаж, видеоматериаллар, фильмлар, фото кургазмалар тайёрлаб қўйилади. Бўлимда миллий кийимлар нусхаси, ўқувчилар гуруҳларида суҳбатлар ўтказиш учун тарқатма материаллар, халқ фольклори қўшиқлари, куйлари ёзилган дисклар, аудио-видео кассеталари тайёрлаб қўйилади. Шаҳарлар, вилоятлар, республикамиз ҳаётини акс эттирувчи кино лавҳалар байрамнинг мазмунини кенгайтиришга катта ёрдам беради.

Таълим муассасасида «Халқ сайли» байрамини тайёрлаш ва ўтказиш бўйича тузилган ижодий ишчи гуруҳи томонидан барча ўқув гуруҳларига байрамнинг сценарийси асосида тахминан қуйидагича топшириқлар берилиши мумкин (топшириқлар якка гуруҳга, ёки икки гуруҳга битта, ёки параллел ўқувчилар босқич гуруҳларига, яъни 1 курснинг барча гуруҳларига битта (иккита) берилиши мумкин):

- чойхона учун жой танлаш ва уни безатиш;
- сумалак тайёрлаш учун жой белгилаш, учоқ қозиш, қозон ўриатиш ва бу жойни керакли жиҳозлар билан безатиш;
- бадний ҳаваскорлик гуруҳлари, аниқ интирокчилари учун жой тайёрлаш ва безатиш;
- миллий кийимдаги кизлар ва ўқувчилар: кийимларни тикиш ёки юпиш (улар байрам давомида байрам қатнашчиларига сумалак, шарк шприпниклари, палов ва иссиқ нон таркатадилар);
- қўкон аравасини тайёрлаш ва уни безатиш, байрамнинг бошланганини эълон қилувчи жарчиларни тайёрлаш;
- фахрий меҳмонларни, қарияларни таклиф этиш ва улар учун таклифномалар тайёрлаш;
- байрамга бағишлаб ўтказилган фотогазеталар, деворий газеталар, «Низбана», расмлар, турли моделлар, шеърлар, гулдаста ва варақлар, киндиқли маҳсулотлари голибларининг ишлари, тўғарак аъзоларининг ишлари кўргазмаси учун жой тайёрлаш, уларни тўплаш ва жойлаш гириш;
- байрамни ўтказиш тартиби (сценарийси)ни тузиш, байрам боқикарувчиларини танлаш ва тайёрлаш;

- таълим муассасаси радиогазетасининг байрамга бағишланган сонини танлаш, тайёрлаш ва эшиттириш;

- фотомонтаж тайёрлаш учун байрам давомида суратга олиш;

- байрамга керакли барча техник воситаларни тайёрлаш, ўрнатиш ва ишлашини текшириш ва назарат қилиб бориш;

- байрам давомида эшиттириш учун байрамона куй, қўшиқлар танлаш ва ишлатиш;

- байрам давомида сценарий асосида ўтказиладиган турли мусобақа ва танловлар учун жой танлаш, тайёрлаш ва уларни безатиш;

- байрам голиблари учун мўлжалланган совга ва кубоклар тайёрлаш ва ш.к.лар.

Ўқув гуруҳлари тарбиячилар ёрдамида тайёргарликни бошлайдилар. Тайёргарлик даврида ҳар бир ўқув гуруҳида байрам мавзуси бўйича суҳбатлар, ахборот соатлари, баҳс-мунозаралар ўтказилади. Уларнинг мавзулари қуйидагича бўлиши мумкин (ўқувчилар мавзуларни ўзлари ёки тарбиячининг таклифига биндан танлаб оладилар):

1. Янги маросимлар ҳаётга! (баҳс-мунозара);

2. Ўрта Осиё халқлари ижодиёти (халқ қўшиқлари, куйларини тинглаш, халқ амалий санъати намуналари билан танишиш);

3. Ўзбекистон вилоятлари бўйлаб сиртдан саёҳат;

4. «Ўз шаҳрини биласанми?» (викторина);

5. «Таълим муассасаси бугун ва эртага» (раҳбарлар билан давра суҳбати);

6. «У нима, бу нима?» (савол-жавоб кечаси);

7. «Ўзбекистон юлдузлари» (учрашув ёки суҳбат);

8. «Шарқ ва Европа маданияти» (баҳс-мунозара) ва ш.к.лар.

«Халқ сайли» байрамини ўтказишнинг тахминий тартиби.

Таълим муассасасининг ҳовлиси ёки боғи байрам ўтиши учун чиройли қилиб безатилади. Барча тайёргарликлар тугаб, таъриф буюрган меҳмонлар ва байрам иштирокчилари ўз жойларини эгаллаганларидан сўнг карнай-сурнай ёки радио орқали берилган мусиқавий сигнал байрамнинг бошланишидан дарак беради. Байрам бошлангунга қадар байрамона қўшиқлар, куйлар, ёшларни сеvimли хонандалари ижросидаги қўшиқлар янграб туради.

Байрам безатилган кўкун араваси (ёки усти очик енгил автомашина) ва унда жойлашиб олган кизикчилар, жарчиларнинг боғ ёки ҳовли бўйлаб ҳаракатлари мобайнида ҳамман байрамга таклиф этишлари билан бошланади. Кўкун араваси (ёки енгил автомашина) байрам ўтадиган жойни айланиб юриш вақтида радио орқали бошловчиларнинг қуйидаги сузлари эшитилади:

Сухандон:

Дустлар! Бугун сиз қаерга борманг –

Кураш майдони-ю, шарқ бозорига,

«Хумор» чойхонасигами, аттракционга.

Ҳамма ерда сизни илҳу қўшиқлар,

Рақслар кутади, кутар зур томонлар.

Халқ севган кизиқчилар – улар хизматингизда,
Дорбозлар, полвонлар бизнинг байрамимизда.

Сухандон:

Бизнинг бугунги байрам,
Барчани қипса ҳамдам.
Бўлингиз шод, олингиз ором,
Бу кун сизга, катта эҳтиром!

Шуидая сўнг, сухандонлар барчани байрамнинг асосий майдончасига таклиф этадилар. Бу майдончада сценарий асосида байрам концерти, меҳмонларнинг чиқишлари, табриклари, хонандалар кўпиклари, раққосалар рақслари ижро этилади. сўнгра барча байрам майдончасидан ташқарида жойлашган турли маззу ва йуналишлардаги кичик майдонча (масалан, спорт майдончаси, аттракционлар ва кизиқарли тортишувлар майдончаси, танлов ва мусобақалар майдончаси, кўргазмалар ва «Модалар театри»)ларига тарқалишади.

Изоҳ: бу майдончаларда намойиш этиладиган ва ўтказиладиган ижодий ишлар таълим муассасасининг имкониятига кўра байрамнинг ижодий ишчи гуруҳи томонидан белгиланган режа асосида ташкил этилади. Шу сабабли, қуйида уларнинг ҳар бири ҳақида эмас, балки баъзиларнинг ўтказиш ҳақида тавсиялар берилади.

«Қувноқлар давраси». Қувноқлар давраси байрам ўтаётган жойнинг энг соя-салқин жойига жойлашгани маъқул. Бу даврата келувчиларни халқ кизиқчилари Насриддин Афанди. Алдар Кўса кизик-кизик хангомалар, кўшиқлар айтиб кутиб олишади. Майдон бўйлаб ҳар ер, ҳар ерда турли халқларнинг ҳаракатли ўйинлари учун жой ажратилади. Бу ерда байрам қатнашчилари, иштироблар ўзаро куч синашадилар. ғолибларга турли рангдаги жетонлар берилади. Ютуққа олинган жетонларни ўқувчилар, шу майдоннинг бир чеккасида жойлашган «Байрам совгалари» киоскасида турли ўйинчоқ совгалар, парк ширинликлари, қандолат маҳсулотлари, исик ёшилган майизли нон, шарбатли ичимлик ёки ўқув қуролларига алмаштиришлари мумкин (буларнинг ҳаммаси бир киоскада бўлиши шарт эмас, уларни майдончанинг бир неча бурчакларига тарқатиб юбориш мумкин). Жетонлар турли рангда бўлгани маъқул. Масалан, жетонни парк ширинликларига алмаштириш учун ўқувчи мусобақалар, танловларда қатнашиб, камида 4 та қизил жетон ютиб олиши, шарбатли ичимлик учун 5 та сарик жетон, ўқув қуроллари учун 3 та яшил жетон ва ш.к. ютуб олиши лозим. Бундай ҳолат ўқувчиларнинг қизиқишларини орттирари, баъзан уларни барча мусобақада иштирок этишга жалб этишга ундаши мумкин. Шунингдек, майдоннинг бир чеккасида «ютуқли лотерея» ўйинини ўтказиш мумкин. Майдончадаги кизиқчилар, бошқарувчилар байрам радиоси орқали шакли-вакти билан ғолибларни эълон қилиб турадилар, улардан интервьюлар олиб радиорепортажлар эшиттириб борадилар. Қувноқлар давраси авжига чиққан бир вақтда майдончанинг марказига таълим муассасасининг полвонлари-курашчилар таклиф этилади ва курашчилар, боксчилар мусобақалари бошланади. Бундай мусобақада ўқувчилар, тарбиячилар, ота-

оналар иштирок этишлари мумкин. Қувноқлар даврасидаги халқ уйинларининг давомийлигини байрам ижодий гуруҳи аъзолари кузатиб борадилар.

«Муסיқа жавони» майдончаси. Бу ерда тўплаганлар ўзбек халқ қўшиқлари, рақслари, жаҳон халқлари қўшиқлари, рақслари танловларида иштирок этиб, ўз қобилиятларини намойиш этадилар, ёнг шoirлар ўз шеърлари билан қатнашадилар, турли халқ ва ўзбек халқи миллий урф-одатларидан намуналар кўришати ёки ўзлари ижро этишади. Иштирокчилар, асосан, фольклор қўшиқ ва рақсларига кўпроқ эътибор қаратадилар, шу билан бир қаторда, замонавий қўшиқ ва рақслар танлови ҳам ўтказилади. «Муסיқа жавони»да СМС саволлари ёки викторина саволлари бўйича мунозара ўтказилади.

«Ўзгаллик салони» майдончаси. Бу салонда ёқимли куй ёки қўшиқ оҳангида бошловчилар ёрдамида тарихий миллий либослар, жаҳон халқлари либослари, замонавий либослар, шунингдек, соч турмаклаш ёки турли матолар ва улардан тикиш мумкин бўлган либослар намойиши ўтказилади. Албатта, намойишда ёшлар (ўғил ва қиз ўқувчилар) ёки катта ёшдагилар (эркак ва аёллар)га мос келадиган либослар ва соч турмаклари намойиш этилиши керак.

Намойиш давомида ёки тугашида байрам қатнашчиларидан хоҳлончилар шу ерни ўзида кўнгилларига ёққан либослар, соч турмаклари ҳақида мутахассисларнинг маслаҳатини ҳамда янги либосларнинг андозасини олишлари, шу билан бир қаторда, сартарошлар байрам қатнашчиларига турмак қилдиришлари, тикувчилар эса кичик либослар тикиб беришлари мумкин.

Изоҳ: албатта, «Халқ сайли» байрамнинг бўлимлари, майдончалари, уларнинг турлари байрам ижодий гуруҳи ўқувчилари томонидан тушган таклифлар ва таълим муассасаси имконияти асосида режалаштирилади. Бундай байрамни ўтказишдан асосий мақсад – байрам тайёргарлигидан тортиб, токи ўтказилгунга қадар, унинг барча элементларида ўқувчиларнинг иштирокини таъминлашдир.

Байрам дастурида белгиланган барча талбирлар, танлов ва мусобақалар тугагач, оммавий рақс учун куй ёки қўшиқ ижро этилади ва барча оммавий рақсга таклиф этилади (оммавий рақс учун ўзбек ва чет эл, замонавий эстрада юлдузлари ижросидаги куй, қўшиқлар танланиши мумкин).

Байрам куни. Байрамнинг эртаси куни таълим муассасаси бўйича тузилган ижодий ишчи гуруҳ аъзолари тўпланишиб байрамнинг тайёргарлик ва ўтказилиши жараёни бўйича фикр алмашадилар, дастлабки фаол иштирокчиларни, гуруҳларни аниқлайдилар, уларни тақдирлаш йўлларини белгилайдилар. Байрам ҳақидаги фикрларни тўплаш учун радио (ёки тарбиячлар, гуруҳ фаоллари) орқали таълим муассасаси ўқувчиларига мурожаат қилиб, уларга фикр-мулоҳазаларини олгани ёки ёзма равишда байрамнинг ижодий ишчи гуруҳига топширишларини сўрайдилар. Ўқувчилар ва ижодий гуруҳларнинг фикрлари асосида ўтказилган байрамга

якун ясалади ва унинг натижаси, тақдирланувчилар таълим муассасасининг навбатдаги йигилишларидан бири (ёки линейка)да эълон қилинади.

7.5. «Булажак Ватан посбонлари» ўйин-мусобақа (тахминий дастур)

Бу ўйинни хонада, залда ёки очик ҳавода ўтказиш мумкин. Саҳна (ёки давра)га ўйин бошқарувчиси чиқиб келади.

Бошқарувчи -- ўйин-мусобақада иштирок этишни хоҳлаган ўқувчиларни саҳна (давра)га таклиф этади. Мусобақада иштирок этишни хоҳловчиларни танлаш учун муסיқачилар ҳарбий кўшиқлар ёки уларнинг куйларини эшиттиришлари суралади.

Турли кинофильмлар, концертлар, клиплардан ҳарбий кўшиқлар, куйлар янграйди. Ўқувчилар куй ва кўшиқларнинг мазмунига қараб саҳна (давра)га чиқадилар. Масалан, «Танкчилар» кўшиғи ижро этилганда, ўйин-мусобақада «танкчи», «Чавандозлар» кўшиғида «чавандоз», «Учувчилар» кўшиғида «учувчи» бўлиб иштирок этмоқчи бўлган ўқувчилар ва ҳоказо (ёки фақат ўйинда иштирок этишга хоҳиш билдирган ўқувчилар) саҳнага чиқишлари мумкин. Иштирокчилар саҳна (давра)га тупланишгач (20 тача), улар икки гуруҳга ажратилади. Гуруҳлардаги иштирокчилар сони бир хил бўлиб, ҳарбийлар ҳар иккала гуруҳда бир хил сонда, масалан, ҳар икки гуруҳда биттадан учунчи, биттадан оддий аскар, танкчи, ошпаз ва бошқалар бўлиши керак. Иштирокчилар сони 20 нафардан ошмаслиги мақсадга мувофиқ.

Ўйин бошланиши олдида бошқарувчи ҳайъат аъзолари билан шунинтиради.

Бошқарувчи: Иккала гуруҳ тайёр экан, ўйин давомида биз уларни ҳарбийчасига «гуруҳ» деб номлаймиз. Энди Сизларга биринчи топшириқни бераман. Мен учгача санагунимча, ҳар бир гуруҳ буй-буйи билан бир қаторга сиф тортини зарур.

Ушбу вазифа бошқарувчи томонидан берилади. Гуруҳлар саф тортадилар. Бошқарувчи ҳар бир гуруҳ аъзоларидан бирини гуруҳ каттаси (командири) этиб тайинлайди (ёки гуруҳ аъзолари томонидан сайланиши мумкин). Ҳайъат аъзолари гуруҳларнинг сафланишини баҳолайдилар. Баҳолар кўйиб бериладиган маҳсус стеинда биринчи баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи: Ҳар иккала гуруҳ ўйин-мусобакани бошланишга тайёр. Энди биз уларни ҳарбий хизмат буйича билимларини текшираемиз. Қани олтинчи, ҳар кун ҳарбий хизмат вимадан бошланади?

Ўйин иштирокчилари: Эрталаб махсус сигнал ёрдамида уридан туриш ва бадан тарбия қилишдан бошланади.

Бошқарувчи: Биз ҳам ўйин-мусобақани бадан-тарбиядан бошлаймиз.

Бошқарувчи ҳар бир гуруҳга арқондан қилинган ҳалқани беради. Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси навбатма-навбат арқон ҳалқани узларидан ўтказиб бир-бирларига узатишлари керак. Арқон ҳалқа бир томондан пастга қараб кийилади сўнг оёқдан ўтказилиб кейинги аскарга узатилади. Ҳайъат аъзолари голибларни аниқлайдилар. Махсус стенда баллар қўйилади.

Бошқарувчи: Бу ўтказилган мусобақа гуруҳларнинг ўйинни давом эттиришига тайёр эканликларини кўрсати. Хуш, бадан тарбиядан сўнг нима қилинади?

Ўйин иштирокчилари: Ювиниш.

Бошқарувчи: У ҳолда ким тезроқ ювиниб артинади? Гуруҳ аъзолари аскарларнинг эрталабки ювиниш ва артиниш ҳолатларини пантомима (овозсиз ҳаракатлар) шаклида намойиш этадилар.

Ҳайъат аъзолари пантомима ҳаракатларини кўрадилар ва баҳолайдилар. Махсус стенда мос баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи: Аскарлар кейин нима қиладилар?

Ўйин иштирокчилари: Ошхонага эрталабки нонуштага борадилар.

Бошқарувчи: Аскарлар, одатда, ошхонага қандай борадилар?

Ўйин иштирокчилари: Аскарлар ошхонага саф тортиб, қўшиқ айтиб борадилар.

Бошқарувчи: У ҳолда ҳар бир гуруҳ алоҳида-алоҳида бўлиб ошхонага саф тортиб, қўшиқ айтиб боринг. Қайси гуруҳ бу топшириқни яхши бажарар экан? (ҳар бир гуруҳ саф тортиб қўшиқ айтиб сахнада юрадилар)

Топширик бажарилади, баҳоланади, махсус стенда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи: Хуш, эрталабки нонунтадан сўнг аскарлар нима билан шугулланадилар?

Ўйин иштирокчилари: Турли машғулотларда қатнашадилар.

Бошқарувчи: Мен ҳам ҳозир Сизларни турли машғулотлар ўтказиладиган хоналарга таклиф этаман. Биринчи бўлиб алоқачиларни таклиф этамиз. Ким арқонни тезлик билан ёғочга ўрай олади? (бошқарувчи 5-6 метр узунликдаги икки томонига ёғоч ўрнатилган арқонни алоқачиларга беради ва берилган сигнал асосида уларнинг икки томондан марказга ҳаракат қилиб юришлари учун ўртада учрашув жойларини белгилаб беради. Арқонни ёғочга ўраб белгиланган марказга биринчи бўлиб етиб келган алоқачи голиб ҳисобланади).

Топширик бажарилади, баҳоланади, стенда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи даврага пиёда аскарларни таклиф этади (2 киши). Ким кимни торта олади – тортишмачоқ вазифасини қўяди

Топширик бажарилади, баҳоланади, стенда баллар пайдо бўлади.

Бошқарувчи энди десантчилар машғулотини кўришни таклиф этади ва десантчиларга ҳар бир десантчи қўлидаги шарни узидан узоқроққа пуфлаб учуриш топшириғни беради.

Шарни пуфлаб энг узокка учира олган десантчи голиб хисобланади.

Топширик бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо булади.

Бошқарувчи снайперлар мангулотига ўтиш мақсадида уларга кичик копткокчани доира (ски ҳалка) ичига туширип топширигини беради. Бу топширик уч марта бажарилади.

Бошқарувчи: Менимча, тушки овқатланиш вақти ҳам бўлди. Демак, навбат ошпазлар мусобақасига. Мусобақага ҳар бир гуруҳдан биттадан ошпаз таклиф этилади ва улар ошхонада аскарлар учун тайёрланадиган таомларнинг турларини кетма-кет тўхтамай айтиши лозим. Тўхтамай таом турини кўп айта олган ошпаз голиб хисобланади.

Топширик бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо булади.

Бошқарувчи даярага ҳар бир гуруҳдан биттадан мина қўювчи ва биттадан сапер (минадан тозаловчи)ни таклиф этади. Мина қўювчилар кубиклар ёки «Городки» уйишида фойдаланиладиган предметларини ерга ҳар хил тартибда қўйиб чиқадилар. Саперчилар эса кўзлари боғланган ҳолда юриб, уларни териб чиқадилар, яъни ерни минадан тозалайдилар.

Топширик бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо булади.

Бошқарувчи: Кечки дам олиш вақти ҳам бўлди. Ҳар бир гуруҳ дам олиш вақтини қандай ўтказиш мумкинлигини ўйлаб кўриб, кўрсатсалар яхши булади. Аскарлар бирон-бир воқеа ёки эртаски ёки аскарлар ҳаётидан лавҳа ижро этишлари, кўрсатишлари, пантомима қилишлари мумкин.

Топширик бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо булади.

Бошқарувчи: Аскарлар кечки уйқуга кетди (гуруҳ аскарлари стулларга жойлашиб уйқуга кетади)лар. Улар ухлаб ётган вақтида ҳарбий зонада қандай кутилмаган воқеалар бўлиши мумкин?

Уйиш иштирокчилари: Чақирик!

Бошқарувчи: Демак, бизнинг аскарлар учун ҳам – **ЧАҚИРИК!**

Гуруҳ аскарлари чақирик эълон қилиниши билан ўришларидан турадилар ва стулларга илиб қўйилган ҳарбий кийимларни тезлик билан киядилар. Тез ва тўғри кийина олган гуруҳ аскарлари голиб хисобланади.

Топширик бажарилади, баҳоланади, стендда баллар пайдо булади.

Бошқарувчи: Энди барча аскарлар саф тортинг! Сўз хайъат аъзоларига!

Хайъат аъзолари тўпланган балларни эълон қиладилар. Мукофотлайдилар. Яқун ясайдилар. Аскарлар ўз жойларига қайтадилар.

Изоҳ: Бир соатлик уйиш-мусобақада мўлжалланган мусобақалар муеиқа сардолари остида ўтказилади. Уйишга мўлжалланган топшириқларни жойлардаги имконият, ўқувчиларнинг қизиқиши ва ёишларига қараб танлаш керак. Заруратга қараб мусобақаларнинг сонини кўпайтириш ёки қийинлаштириш, осонлаштириш ёки қийинлаштириш мумкин.

7.6. Оммавий рақс

Ўқувчиларда гузаллик ҳиссини тарбиялаш – жиддий олийжаноб вазифа. Ўқувчиларда бундай ҳисни тарбиялаш, уларнинг ахлоқий кифосини шакллантиришга ёрдам беради, маънавий жиҳатдан бойитади, маданиятини опиради. Оила ва таълим муассасаларида донимий равишда ўқувчиларнинг эстетик дидини ривожлантириш, шуниингдек, уларга гузалликни тушуниш, сезиш, севиш ва дидсизликка танқидий муносабатда бўлишни ўргатиш ҳамда бадиий ижодиётга жалб қилишга ҳаракат қилиш лозим.

Ёш авлодни эстетик тарбиялашда рақс муҳим аҳамиятга эга. Рақс ҳозирги пайтда аста-секин кўпчилик китиларнинг, айниқса, ёшларнинг энг ҳордик чиқарувчи сеvimли фаолияти сифатида кенг ёйилмоқда. Ўқувчилар бўш вақтларини ўз хоҳишларига кўра кўпроқ рақсга бағишламоқдалар. Рақснинг мусиқий таъсирчанлиги, уни бошқа санъат туридан ажратиб туради. Таълим муассасалари шароитида рақснинг барча жанрларини турли мусиқий – эстрада, оммавий рақс тadbирларида, байрамларда кўриш мумкин. Буларнинг ҳаммаси ўқувчиларни бирлаштиради, гузаллик оламига олиб киради, уларда яхши кайфият уйғотади, бўш вақтларини кизиқарли ташкил қилишга шароит яратади.

Оммавий рақс – ўқувчилар турар жойларида ёки кўнгил очар боғларда уларнинг бўш вақтларидаги дам олиш шаклларидадан биридир. Бундай дам олиш шакли, ўзига хос тарғиб-қоида асосида ташкил қилиниши мумкин ва ҳар бир оммавий рақс махсус тузилган мусиқий-рақс дастурида олиб бoрилади. Бундай дастур ижодий гуруҳ ёки ташкилотчилар томонидан тарбиячилари ёрдамида тайёрланади. Педагогик нуқтаи назардан оммавий рақс, нафақат, рақс ёки кўнгил очар, балки ўқувчиларнинг мусиқа остида рақс ритмида чиройли, шодон ҳаракат қилиниши ўргатувчи аниқ жараёндир. Ўқувчилар бундай жараёнда ўзларини эркин сезадилар, бир-бирларини кузатадилар, ўзаро мулоқотда бўладилар, шуниингдек, ўзларини қандай тутишлари, рақс этикети қоидаларига риоя қилиш ҳамда рақс тушини маданиятини ўрганадилар. Яхши ташкил қилинган оммавий рақс жушқини кўтаринки кайфиятни яратади, ўқувчиларда мусиқага, рақсга ва бир-бирларига нисбатан мухаббат уйғотади.

Бундай тadbирлар ўқувчиларда чидамлилиқ, самимийлик, мулоимлик, ўзини тута билиш ва бошқара олиш ҳисси, оддийлик, камтарчилиқ, атрофдагиларга эътибор қилиш, уларнинг кайфияти, хайрихоҳлиқ, ҳушмуомалалиқ каби сифатларни шакллантиришга имконият беради ва

уларнинг таълим муассасасидаги кундалик ҳаётининг ажралмас қисмига айланишига асосий сабабчисидан бири бўлиб қолади.

Яхши ва тўғри танланган оммавий рақс репертуари ўз ритми, чиройли мулоқот шаклини яратиш имкони борлиги билан барча ўқувчиларни ўзига тортади ва уларда рақсга писбатан янада кизиқиш уйғотади.

Оммавий рақс жамоавий ижод бўлганлиги боис, у ўқувчиларда жамоавийлик, бошқалар олдида жавобгарлик, уларнинг кизиқишлари билан ҳисоблашиш каби ҳислатларни ривожлантиради. Ҳар бир оммавий рақс дастури мақсадли ва мазмунли бўлиши керак. Таълим муассасалари шароитида ташкил этилиб, ўтказиш мумкин бўлган ҳечки оммавий рақсларнинг жуда кўп турлари мавжуд. Лекин амалиёт шуни кўрсатадики, таълим муассасаларида фақат рақс массовкалари ўтказилади, яъни мусиқага жавобгар шахс қайси мусиқани топиб келса ва уни эфирга берса, ўқувчилар шунга рақсга тушаверадилар. Бундай оммавий рақсларнинг дастури жавоблар шахсининг ихтиёрида қандай мағнит тасмалари борлигига боғлиқ бўлиб қолади. Лекин оммавий рақс – фақат замонавий мусиқага рақс тушиш дегани эмас. Ўқувчилар дам олиб ва рақсга туша туриб, танқили кўшиқчилар, мусиқий-эстрада гуруҳлари, турли рақс жанрлари ҳақида маълумот олишлари керак (имконият бўлган ҳолларда мусиқа соҳаси бўйича мутахассисларнинг чиқишларини ҳам ташкил этиш мумкин).

Таълим муассасаси шароитида энг кенг ейилган оммавий рақс – рақсли оммавий рақс, дискотекали оммавий рақс ва аралаш оммавий рақс.

Оммавий рақсни тайёрлаш ва уни ўтказиш: тайёрлаш, бажариш, ўқулиши ва таҳлил каби 3 та босқичдан иборат.

Тайёрлаш босқичида гуруҳ лидерлари, тарбиячи билан бирга оммавий рақс характерини ҳисобга олган ҳолда унинг дастурини тузади. Агар бу рақс оммавий рақс бўлса, эстрада кўшиқлари репертуаридан турли гуруҳларнинг турли жанрдаги куйлари ва кўшиқлари танланади; агар бу дискотекали оммавий рақс бўлса, у ҳолда дастурни тайёрлайдиган ижодий гуруҳ тузилади; агар бу аралаш оммавий рақс бўлса, гуруҳ лидери, тарбиячи ёки бошловчи оммавий рақсни бошлаш йулларини олдиндан уйлайди ва замонавий ритмдаги дастурни тузади.

Бажариш босқичида бошловчи тарбиячи билан келишган ҳолда оммавий рақсни белгиланган дастур бўйича олиб боради ва ҳаммага аниққарли, ҳаммабеп бўлишини кузатади.

Оммавий рақс тугагандан кейин тарбиячи ўқувчилар билан биргаликда *натижалар яқини таҳлилий ўтказадилар*. Таҳлил натижаларига кўра яқинини ўтказиладиган оммавий рақсни қандай қилиб янада яхши ва аниққарлироқ ўтказиш бўйича фикр алмашадилар.

Ондага, оммавий рақслар тарбиявий жараёнининг давоми сифатида қаролинди.

Кўзи жойларда таълим муассасаси шароитида энг кенг ейилган замонавий рақс – рақсли оммавий рақс, яъни замонавий ритмдаги рақслар бўлиб, ундаги дастурда фақат эстрада ва рақс ритмлари булади. Бундай оммавий рақсларда ўқувчилар ўз билганларича рақсга тушадилар, гавда, қўл.

оёқ ҳаракатларига, шунингдек, куйнинг ритмига ҳам эътибор бермайдилар. Баъзан, улар рок, джаз, блюз, шейпинг рақсларининг ҳаракатларини бузиб ижро этадилар. Агар оммавий рақс дастури ижодий, услубиёт жиҳатдан тўғри тузилса, кўшиқлар ва куйларнинг кетма-кетлиги, жанрлар турлитуманлиги, миллий эстрада, ўқувчиларнинг ёши ва кизиқишлари ҳисобга олинса, бундай оммавий рақслар ижобий самара беради. Дискотекали оммавий рақс катта тайёртарликни талаб қилади, шунинг учун у камроқ ўтказилади. Бундай оммавий рақсни ўтказишнинг кийинлиги шундаки, дискотеканинг дастури битта рақс жанри ёки эстрада гуруҳи ёки эстрада юлдузлари ижодига бағишланган бўлади. Рақсли дискотека давомида уни тайёрлаган ижодий гуруҳ эстрада гуруҳининг ижоди, рақс жанрлари билан иштирокчиларни таништиради. Масалан, дискотеканинг бирор дастурини ўзбек эстрадасига бағишлаш мумкин. Дастур давомида ўзбек эстрада юлдузлари ҳақида гапириб бериш, уларнинг кўшиғини эшиттириб, ҳаммаини рақсга таклиф қилиш ёки дискотекани рақснинг бирон-бир жанри (масалан, классик рақслар, рок, джаз ва ш.к.лар)га бағишлаш мумкин. Унда ўқувчиларга рақснинг барча гузаллигини, грациясини ва рақсга таклиф қилиш этикетини кўрсатиш, шунингдек, имконият бўлса дискотекани ўтказишда иштирок этиш учун рақс мутахассислари ёки гуруҳини чақирини ҳам мумкин.

Ўқувчилар дискотекада рақс ва эстрада гуруҳлари ҳақида кизиқарли маълумотларни билиб оладилар, янги кўшиқ ва куйларни тинглайдилар. Дискотекага эстрада гуруҳини таклиф қилиш имконияти бўлган ҳолларда оммавий рақсда улар ҳақида ҳикоя қилиш сўнгра ўқувчиларни рақсга таклиф қилиш мақсадга мувофиқ.

Дискотека – кўшиқ, рақс, ҳикоя, кўрсатув ва ўқувчиларнинг маданий дам олишидан биридир.

8-§. ПЕДАГОГИК НИЗО ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ДЕТЕРМИНАНТ(АНИҚЛОВЧИ)ЛАРИ

Педагогик низонинг ўзига хос хусусияти шундаки, бунда турли мақом(мавқе)га эга бўлган, турли ижтимоий гуруҳга мансуб вакиллар тўқнашадилар. Спорт тили билан айтганда, тарбиячи билан тарбияланувчилар турли вазеликлар бўйича мусобақалашадилар. Тарбиячи-раҳбарнинг мақсади тарбияланувчини елгиш, унга ўз қарорини ўтказиш эмас, балки, аксинча, унинг иродаси ва онгини мустахкамлаш, хайрихоҳ ҳиссийатлар уйғотиш бўлиб ҳисобланади.

Педагогик ҳамкорликка ички (субъектив) ва ташқи (объектив) сабаблар билан боғланган муайян ривожланиш динамикаси ҳосилдир. Вақти-вақти билан юзага келувчи психологик таъсирланиш мувозанат билан алмашилиб туради. Гуруҳлар ҳастида ҳам мувозанат ва унинг бузилиш ҳолатининг алмашилиб туришини кузатиш мумкин бўлади.

Психологик нуқтан назардан низо – эҳтиёжлар, йўналишлар, қизиқишлар ва фикрларнинг тўқнашувини ифодалайди. Низони зиддиятдан фарқловчи асосий белгилар қарама-қарши туришининг эмоционал жиддийлиги, шунингдек, тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг салбий кечинмалари – гатаб, шаънининг таҳқирланиши, камситилиши, кўркуя, нифрит ва бошқа елгиб ўтиш гоят огир бўлган жаҳлнинг кескинлиги билан ифодланади.

Ички ва ташқи зиддиятларни елгиб ўтиш ҳам тарбияланувчи, ҳам тарбияланувчиларнинг шахсий такомил маибаи бўлиб хизмат қилади.

Назорат қилинувчи зиддиятлар мулоқот субъектларининг бир сифат ҳолат (интеллектуал, ҳиссий, иродалилик)дан бошқа сифатга ўтишига имконият беради ва субъектлараро ҳамкорликни ривожлантиришга ижобий таъсир беради.

Шахслараро зиддиятлар чуқур ва юзаки, узок ва қисқа муддатли турларда бўлиши мумкин.

Тарбиячидан тарбияланувчилар билан кундалик фаолияти мобайнида юз келувчи турли зиддиятларни елгиш учун ундан юқори даражадаги мулоқот қилиш тажриба ва малакалари талаб этилади. Бундай малакаларнинг асоси бўлиб инсонпарварлик технологияларини қўлдан, кўр-кўринадан қочини, тарбияланувчилар билан яқиндан мулоқот ўрнатиш ҳисобланади. Агар тарбиячи томонлар орасидаги келишимовчиликларни бир-бирига этиш йўлини изламаса, тарбияланувчилар орасидаги муносабатларни бир-бирига яқинлаштирмаса, юзага келувчи муаммоларни ҳамкорликда ҳал этишга йўналтирмаса, фикрда муштарақлик ичланмаса, унда шахслараро низо сақланиб қолаверади. Тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг вазифалари ва ижтимоий ролларидаги фарк бўлишига қарамай, уларни ҳамкорликдаги фаолият шакли умумлаштириб туради. Субъект – субъект маиқеидаги тенг шериклик ҳамкорлиги таълим ва тарбия тартибларини мустақил ўрганиш ва мустақил тарбиялаш билан бир-бирига имкон беради.

- ўзининг интеллектуал, ахлокий жihatдан устунлигини намойиш этиш (масалан, «Тушунмайман, оддий нарсаларнинг ҳам фаркига бормайсан», «Сенинг ёшингда мен...»);

- тарбияланувчиларнинг ўқишдаги ютуқларига лоқайдлик билан қараш;

- гаплашмаслик («шўм» чиқини);

- икки юзламалик -- сўз билан ишнинг мос келмаслиги, жазолаш учун учинчи шахс (синф раҳбари, ота-оналар, маъмурият) номидан фойдаланиш; ўқувчини яққалаб қўйиш (бошқа гуруҳга ўтказини).

Тарбия иши мобайнида амалга ошириладиган ҳамкорликдаги низоларнинг олдини олиш, тарбиячининг ўқувчилар билан педагогик жihatдан мақсадга мувофиқ муносабатларни ўрнатиш маҳорати билан бошланади. Бу мураккаб жараён, чунки тарбиячи ўзига бўлган турли-туман: ижобий ва салбий, тескари ижобий, тескари салбий, лоқайд-қиёфасиз каби муносабатлар билан тўқнашувларга дуч келади.

Низони фақат ижобий муносабатгина бартараф этиши мумкин. Шундай муносабатгина юзага келувчи шахслараро зиддиятларни осонлик билан енгишга имконият беради, чунки бунда тарбиячи ҳам, ўқувчилар ҳам мақсад сари интилишда ҳамкор сифатида бирлашадилар. Келишмовчилик ҳамкорликдаги изланишларни ва юзага келувчи муаммоларни бартараф этиш имкониятларини яратини ҳам мумкин.

Салбий муносабат, шубҳасиз, низони юзага келтиради. Ўқувчиларнинг тарбиячини ёқтирмаслик, унга салбий муносабатда бўлиш каби хислатлари мулоқот чоғида доимий кескинликни вужудга келтиради. Бундай ҳолатда ўқувчиларнинг хулқий таъсирланиши жараёнига мос бўлмайди. Уларнинг рақибларга каби қарашларини енгиб ўтиш ва ишонч, ҳурматларини қозониш учун тарбиячига чидам, қатъият, доимий таҳлил зарур бўлади.

Тескари ижобий муносабат мобайнида, гарчи, ўқувчиларда тарбиячига нисбатан симпатия (ёқтириш), антипатия (ёқтирмаслик) оралиғида иккиланиш сезилиб турса ҳам, ҳамкорлик қилиш учун реал асос мавжуд бўлади. Низони бартараф этишда тарбиячига одоб, чидам, қатъийлик катта ёрдам беради.

Тескари салбий муносабат яширин хавфли бўлишига қарамай, тарбиявий ишларда амалга ошириладиган ҳамкорликда келишув ва бирлашуви имкониятлари мавжудлигини инкор этмайди. Тарбиячига ўқувчилар билан яқинлашини ва ҳамкорлик қилишининг смарали усулларини топиш, уларнинг ижобий томонларини кучайтириш, нотўғри тушунчага эга бўлишини ва безовталикни енгиб ўтишга ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг тарбиячига бўлган лоқайдлик, мужмаллик муносабати зимдан бузувчилик ятафасини бажаради. Ўқувчидаги руҳсизлик қайфияти, ҳиссий турғунлик ташқи томондан қутилмаган тажовуз билан ашмашиш имкониятига эга.

Тажрибаларнинг натижаларига кўра шахслараро низоларни педагогик мулоқот чоғида **психологик услуб** билан ҳал этишнинг ўзаро боғлиқлиги аниқланган.

Авторитар услуб тарбиячига ўқувчи томонидан, унинг ҳолати қабул қилинган тақдирдагина низодан чиқиб имкониятини беради. **Ўзгарувчан (беқарор) услуб** тарбиячининг ҳиссий ҳолати билан боғлиқлиги туфайли сиёфда асабий вазиятнинг юзага келишига имконият яратади. **Бетараф услуб** ташқи хотиржамлик билан характерланса-да, чуқур низоларни ҳал этишни қийинлаштиради. **Хайрихоҳ услуб** – ниҳоятда хайрли (муваффақиятли) бўлиб, тўқнашувни енғил, тез ва оқилона бартараф этиш имконини беради.

Жалб қилувчи (чалгитувчи) услуб авторитар услубнинг акси сифатида ҳам низоли бўлиб характерланади, мулоқотнинг шахсий аҳамиятини олдинги ўринга суради.

Педагогик мулоқот раҳбари ва буйруқ беришга ваколатли бўлган тарбиячи-ўқувчилар билан бўладиган ҳар қандай тўқнашувнинг натижаси учун жавобгардир.

Педагогик мулоқот чоғида юзага келувчи зиддиятли ҳолатларнинг олдини олиш, мулоқот иштирокчиларининг ўзаро муносабатларини уйғунлаштириш, тарбиявий ҳамкорлик услубини демократлаштириш ва нисонсарварлаштириш орқали таъминланади.

8.1. Ўзаро низоларни бошқариш технологияси

Педагогик низоларни *бошқариш* педагогик жараёнда содир бўлиши мумкин бўлган коммуникатив мушкулликларни олдиндан кўра билиш, ўз вақтида унинг олдини олиш чораларини кўриш, *зиддият кескинлашувининг объектив ва субъектив сабабларини аниқлаш ва уларни асосли равишда бартараф этишдан* иборат.

Педагогик низо сифатида **охишта ўтаётган жараёнга** қуйидаги **восқичлар** ҳосил:

- 1) зиддиятларнинг пайдо бўлиши;
- 2) уни англаб етиш;
- 3) кескинлашиши;
- 4) тартибга солиш йўллариини излаш;
- 5) ҳал этиш.

Низони муваффақиятли енғиб ўтишнинг **стратегик ва тактик бирлиги** сифатида **бошқариш** муқобил технологиясини танлашни кўзда тутилади. Стратегия тарбиячининг узок муддатли тарбиявий мақсадларини амалга оширишга йўналтирилган принципиал хулқий йўлини белгилаб беради. Тактика унинг таркибий қисми сифатида бевосита ўзаро ҳамкорлик мажмуини, муайян низоли вазиятда педагогик таъсир доирасини танлашни белгилайди.

Стратегия ва тактика мавжуд вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилиш, субъектларнинг ўзинга хос шахсий хусусиятлари, низонинг объекти ва предмети хусусиятларини ҳисобга олиш билан белгиланади.

- ўзининг интеллектуал, ахлоқий жиҳатдан устунлигини намойиш этиш (масалан, «Тушунмайман, оддий нарсаларнинг ҳам фарқига бормайсан», «Сенинг ёшингда мен...»);

- тарбияланувчиларнинг ўқишдаги ютуқларига лоқайдлик билан қараиш;

- гаплашмаслик («пўм» чиқиш);

- икки юзламалик -- сўз билан ишнинг мос келмаслиги, жазолаш учун учинчи шахс (синф раҳбари, ота-оналар, маъмурият) номидан фойдаланиш; ўқувчини яққалаб қўйиш (бошқа гуруҳга ўтказиш).

Тарбия иши мобайнида амалга ошириладиган ҳамкорликдаги низоларнинг олдини олиш, тарбиячининг ўқувчилар билан педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ муносабатларни ўрнатиш маҳорати билан бошланади. Бу мураккаб жараён, чунки тарбиячи ўзига бўлган турли-туман: ижобий ва салбий, тесқари ижобий, тесқари салбий, лоқайд-қиёфасиз каби муносабатлар билан тўқнашувларга дуч келади.

Низони фақат ижобий муносабатгина бартараф этиши мумкин. Шундай муносабатгина юзага келувчи шахслараро тиддиятларни осонлик билан енгишга имконият беради, чунки бунда тарбиячи ҳам, ўқувчилар ҳам мақсад сари интилишда ҳамкор сифатида бирланишадилар. Келишимовчилик ҳамкорликдаги изланишларни ва юзага келувчи муаммоларни бартараф этиш имкониятларини яратиш ҳам мумкин.

Салбий муносабат, шубҳасиз, низони юзага келтиради. Ўқувчиларнинг тарбиячининг ёқтирмаслик, унга салбий муносабатда бўлиши каби ҳислатлари мулоқот чоғида доимий кескишликни вужудга келтиради. Бундай ҳолатда ўқувчиларнинг ҳулқий таъсирлангани жараёнга мос бўлмайди. Уларнинг рақибларга каби қарашларини енгиб ўтиш ва ишонч, ҳурматларини қозониш учун тарбиячига чидам, қатъият, доимий таҳлил зарур бўлади.

Тесқари ижобий муносабат мобайнида, гарчи, ўқувчиларда тарбиячига янсебатан симпатия (ёқтириш), антипатия (ёқтирмаслик) оралиғида иккиланиш сезилиб турса ҳам, ҳамкорлик қилиш учун реал асос мавжуд бўлади. Низони бартараф этишда тарбиячига одоб, чидам, қатъийлик катга ёрдам беради.

Тесқари салбий муносабат яширин хавfli бўлишига қарамай, тарбиявий ишларда амалга ошириладиган ҳамкорликда келишув ва бирлашув имкониятлари мавжудлигини инкор этмайди. Тарбиячига ўқувчилар билан яқинлашиш ва ҳамкорлик қилишнинг смарали усулларини топиш, уларнинг ижобий томонларини кучайтириш, нотўғри тушунчага эга бўлишни ва безовталикли енгиб ўтишга ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг тарбиячига бўлган лоқайдлик, мужмазлик муносабати зимдан бузувчилик вазифасини бажаради. Ўқувчидаги руҳсизлик қайфияти, ҳиссий турғунлик ташқи томондан қутилмаган тажовути билан алмашини имкониятига эга.

Тажрибаларнинг натижаларига кўра шахслараро низоларни педагогик мулоқот чоғида **психологик услуб** билан ҳал этишнинг узаро боғлиқлиги аниқланган.

Авторитар услуб тарбиячига укувчи томонидан, унинг ҳолати қабул қилинган тақдирдагина низода чикиш имкониятини беради. **Узгарувчан (бекарор) услуб** тарбиячининг хиссий ҳолати билан боғлиқлиги туфайли синфда асабий вазиятнинг юзага келишига имконият яратади. **Бетараф услуб** ташқи хотиржамлик билан характерланса-да, чуқур низоларни ҳал этишни қийинлаштиради. **Хайрихоҳ услуб** – ниҳоятда хайрли (муваффақиятли) бўлиб, тўқнашувни енгил, тез ва оқилона бартараф этиш имконини беради.

Жалб қилувчи (чалғитувчи) услуб авторитар услубнинг акси сифатида ҳам низоли бўлиб характерланади, мулоқотнинг шахсий аҳамиятини олдинги ўринга суради.

Педагогик мулоқот раҳбари ва буйруқ беришга ваколатли бўлган тарбиячи-ўқувчилар билан бўладиган ҳар қандай тўқнашувнинг натижаси учун жавобгардир.

Педагогик мулоқот чоғида юзага келувчи зиддиятли ҳолатларнинг олдини олиш, мулоқот иштирокчиларининг узаро муносабатларни уйғуништириш, тарбиявий ҳамкорлик услубини демократлаштириш ва инсонларварлаштириш орқали таъминланади.

8.1. Узаро низоларни бошқариш технологияси

Педагогик низоларни *бошқариш* педагогик жараёнда содир бўлиши мумкин бўлган коммуникатив мушкулликларни олдиндан кўра билиш, ўз вақтида унинг олдини олиш чораларини қўриш, зиддият кескинлашувининг объектив ва субъектив сабабларини аниқлаш ва уларни асосли равишда бартараф этишдан иборат.

Педагогик низо сифатида охиёга ўтаётган жараёнга қуйидаги **босқичлар** ҳосил:

- 1) зиддиятларнинг пайдо бўлиши;
- 2) уни англаб етиш;
- 3) кескинлашиши;
- 4) тартибга солиш йўллариини излаш;
- 5) ҳал этиш.

Низони муваффақиятли енгил ўтишнинг **стратегик ва тактик бирлиги сифатида бошқариш муқобил технологиясини** танлашни кузда тутишди. Стратегия тарбиячининг узок муддатли тарбиявий мақсадларини амалга оширишга йўналтирилган принципиал хулқий йўлини белгилаб беради. Тактика унинг таркибий қисми сифатида бевосита узаро ҳамкорлик шартини, муайян низоли вазиятда педагогик таъсир доирасини танлашни белгилайди.

Стратегия ва тактика мавжуд вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилиш, субъектларнинг ўзига ҳос шахсий хусусиятлари, низонинг объекти ва предмети хусусиятларини ҳисобга олиш билан белгиланади.

Ўзаро низоларни бошқаришни: *мослашиш, бош тортиш, чекиниш, муроса қилиш, ҳамкорлик, устуи бўлиш* каби педагогик стратегия турларига ажратиш мумкин.

Тарбиячи коммуникатив маданиятининг ёркин кўрсаткичидан иборат бўлган *педагогик назокат*, унинг тарбияланувчилар билан содир бўладиган ўзаро зиддиятларни енгиб ўтишининг универсал қуролидир.

Тарбиячининг касбий хулқининг мезони сифатидаги *назокатнинг ўзига хос жиҳати*, унинг қўлланиш соҳаси *мулоқот бўлиб ҳисобланишидадир*. Назокат тарбияланувчилар билан ўзаро тарбиявий муносабатларни ўрнатиш шarti бўлиб майдонга чиқади. Педагогик мулоқот жараёни тарбиячидан турли даражадаги коммуникатив муаммоларни асосли ҳал этишни талаб этади. Назокат тарбиячининг қўпол касбий хатоларга йўл қўйишидан ҳимоя қилади.

Педагогик категория сифатида назокат мураккаб таркибга эга. Унинг асосий компонентлари сифатида *психологик, ахлоқий-этик, эстетик, инструментал ёки технологик жиҳатларни* кўрсатиш мумкин.

Педагогик мулоқотлар – *вазмин, низосиз ҳамкорликдир*. Шунинг учун, у ўзаро зиддиятларни бартараф этиш билан эҳтиёжлар, ҳиссиётлар, фикрлар, интилишлар ва мақсадларнинг доимо юзага келувчи номувофиқлиги билан алоқадордир.

Тарбиячининг коммуникатив билимдонлиги ўқувчининг шахсий ривожланишини такомиллаштириш жараёнида содир бўладиган зиддият ва низоларда, кўнмаслик, қулоқ солмаслик, бўйсунмаслик ҳолатларида, уни енгли равишда куч ишлатишдан тийилишга олиб келади. Мухими – мулоқот кескинлашган вақтларда қарор қабул қилиш, турли педагогик технологиялардан ижодий фойдаланиш маҳоратидир.

8.2. «Зиддиятларни ечим услубингиз» тренинги

Мақсад:

- ҳар бир катнашчига зиддиятни ечимда ўз услубини топишга ёрдамлашиш;
- тарбиячида зиддиятнинг ечимини излаш ва аниқлаш малакаларини шакллантириш.

Қўтилаётган натижа: ҳар бир ўқувчи зиддиятларни ечимда ўз услубини аниқлайди, тарбиячи ўқувчилар ва уларнинг зиддиятларга муносабатларини билиб олади.

Маингулотни ўтказиш тартиби. Маингулот белланишида тарбиячи илтирокчиларни тренинг ўтказиш коидалари билан таништиради ва у уч босқичдан иборатлигини айтади.

Биринчи босқичда ҳар бир катнашчи алоҳида карточка олади ва уни яқка тартибда тўлдирди, *иккинчи босқичда* ўз ишининг натижалари билан бошқаларни таништиради ва *учинчи босқичда* натижалар бўйича умумий маслаҳатлар беради.

Тушунтиришдан сўнг тарбиячи ҳар бир ўқувчига қуйидаги мазмундаги карточкани тарқатади.

1-карточка. Зиддиятларни ечишда Сизнинг услубингиз...

Карточканинг пастдаги сатрларига ёзилган бўлимлар уқилгандан сўнг, шу ёки бошқа хуяқ Сизга ҳам тааллуқлими ёки тааллуқли эмаслигини кўрсатинг ва жанобингизга мос равишда керакли баллни қўйинг (жавоб вариантлари: тез-тез – 3 балл, баъзан – 2 балл ва камдан-кам – 1 балл).

1. Сиз зиддиятли ҳолатларда, масалан, уришгалингизда ўзингизни қандай тутасиз?

2. Душманнинг нуқтаи назарини тушунишга ва у билан ҳисоблашишга ҳаракат қиламан.

3. Ечим кидираман.

4. Охиригача ишонмасамда, ноҳақ бўлишим мумкин, деб ўйлайман.

5. Душманимдан қочаман.

6. Нима бўлса ҳам ўз мақсадимга эришишни хоҳлайман, шунга интиламан.

7. Мен нимани маъқуллаймаман-у, нимани мутлақо маъқулламаслигимни аниқлашга ҳаракат қиламан – бу зиддият майдонини торайтириши мумкин.

8. Мурасага бораман.

9. Енгиламан.

10. Мавзуни ўзгартираман.

11. Ўз мақсадимга эришмагунимча енгилмайман.

12. Зиддиятнинг келиб чиқиши сабабини аниқлаш (тушуниш)га ҳаракат қиламан.

13. Озгина ён босаман ва бошқа томоннинг ҳам ён босишига туртки бераман.

14. Тинчликни таклиф қиламан.

15. Ҳаммасини ҳазилга буринга ҳаракат қиламан.

Энди қўйилган баллорни саволларнинг тартиб рақамига биноан чизмага туширинг.

А	В	С	Д	Е
1. _____	2. _____	3. _____	4. _____	5. _____
6. _____	7. _____	8. _____	9. _____	10. _____
11. _____	12. _____	13. _____	14. _____	15. _____

Қайси устундаги умумий балл энг юқори бўлди? Бу Сизнинг зиддиятларни ечиш услубингизга қўйилган баллдир.

Ўқувчилар карточкаларни тўлдириб бўлишгач, тарбиячи машғулотнинг иккинчи босқичига ўтади ва 2-карточкани тарқатади. Бу карточка орқали ҳар бир ўқувчи устунларга қўйилган жавобларнинг умумий балл энг юқори бўлгани ва кейингиларига қараб зиддиятларнинг ечиш услубларини аниқлайдилар ва шунга тегишли бул ан тавсиф билан танишадилар.

2-карточка. **Зиддиятларни ечишда сизнинг услубингиз** (аниқлаб олинг):

А – «қаттиққўл» услубига мос.

Сизнинг фикрингизда ҳеч қандай хато на камчиликлар йўқ, ўз нуқтани назарингизни ҳимоя қиласиз ва охиригача ўз фикрингизда турасиз.

Б – «келишув» услуби.

Сиз ҳамма вақт келишини мумкин деган фикрга амал қиласиз.

«Икки бови биттадан афзал» мақолига риоя қиласиз. Баҳс пайтида Сиз альтернатив (яна бошқа) фикр таклиф қиласиз. Иккала томонни ҳониқтирадиган ечимни қидирасиз.

С – «муросавий» услуб.

Бошиданок сиз мурасага розисиз.

Д – «юмшоқ» услуб.

Ўз душманингизни юмшоқлик билан енгасиз. Душманнинг фикрини маъқуллайсиз, ўз фикрингиздан қайтасиз.

Е – «кетувчи» услуб.

Сизнинг ақидангиз – вақтида кетиш. Сиз ҳолатни чигаллаштирмасликка на очиқ тўқнашувга сабаб бўлувчи зиддият рўй бермаслигига ҳаракат қиласиз.

Кўпчилигингизга зиддиятли ҳолатларда турли усулдаги хулқ ҳосдир. Раҳбар билан бўлган зиддиятда биз «кетамиз»; уй ва шахсий муаммоларини ечаётганда эса охиригача ўз фикримизда турамыз.

Зиддиятларни ечишни беш турининг ҳар бири аниқ ҳолатларда ўзининг плюс на минусларига, яъни ижобий ва салбий томонларига эга.

«Қаттиққўл» услуби – ўзингиз ҳақ экандигингизга ишонч ҳосил қилмаган на асосланга вақт бўлган, тез ҳаракат қилиш зарур бўлган ҳолларда яхши услубдир.

«Келишув» – иккала томон учун ҳам фойдали, зиддиятнинг ечимига ёрдам берали, баҳслашувчилар орасида самимий муносабатни сақлайди.

«Муросавий» – икки турли кучни тўқнашувининг олдини олади. Душман фикрини маъқуллаб, кўп нарса ютқазилмайди.

Услубларнинг охириги иккитасининг мазмуни ўз номларидан аён бўлиб турибди.

Албатта, келтирилган тест натижалари ўқувчи хулқини олдиндан билиш учун асос бўлади ёки шундай бўлиши шарт деб айтиш қийин, лекин Сизнинг муаммоларингиз, зиддиятли ҳолатларингизнинг баъзиларини ечишда ёрдам бериши мумкин.

Машгулотнинг учинчи босқичида тарбиячи ўқувчилар билан ютқазилган тренинг туғрисида фикр алмашади, муҳокама қилади на яқунлайди.

9-§. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ТАРБИЯВИЙ АМАЛИЙ-УСЛУБИЙ СЕМИНАРНИ ЎТКАЗУВЧИ ТАРБИЯЧИЛАРГА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР

Таълим муассасалари тарбиячилари учун тренинг машғулотларини ўтказиш бўйича бериладиган услубий тавсиялар педагогик технологиялар асосида ишлаб чиқилган, яъни натижаларга оддий ўқитиш йўли билан эмас, балки машқлар, тренинглар йўли билан ўргатиш орқали эришиш кузда тутилган. Тарбиячилар машқда ўрганган технологиялари ва қўшимча материаллардан ўзларининг амалий фаолиятларида фойдаланишлари мумкин.

Баён қилинадиган услубий тавсияларда таълим муассасалари тарбиячиларини тарбиявий ишларга жалб этиш, уларни таълим муассасаси фаолиятига тайёрлаш, тренингларни ташкил қилиш ва ўтказиш, тренерлар тайёрлаш ва тренингларни ўтказишга бўлган маслаҳат, шунингдек, уларга қўйиладиган талаблар ўз аксини топган. Тез ва самарали ўқитиш курси дастурида ҳар бир тренингнинг мақсади, мазмуни, кутиладиган натижалар, тренингни ўтказиш босқичлари ва тузилиши очиб берилди. Ҳар бир тренингни ўтказиш услуби турлича ва унинг самараси тренернинг машғулоти аявалдан ўтказишга тайёргарлилигига ва мазкур тўпламдаги тавсияларни яхшилаб ўзлаштирганлигига боғлиқ.

Тарбиявий амалий-услубий семинарда таҳсил олган тингловчилар машқ қилиш орқали ўрганган технологияларини ўз иш жойларида – педагогик жамоала кўрсата олишлари, ўз иш фаолиятларида қўллай олишлари ва бошқа ҳамкасбларини ҳам педагогик технологияларга, ноанъанавий дарс ўтишга ўргатишлари учун улар тажрибали ўқитувчи ёки методист бўлибгина қолмай, балки тренер-ўқитувчи даражасидаги билим ва тажрибаларга эга бўлишлари керак, чунки тренер-ўқитувчилар – тингловчилар учун бир неча ёки барча ўқув машғулотлари, тренингларни режалаштирувчи ва амалга оширувчи ҳамда олдиндан ҳар бир ўқув машғулотини, тренингни лойиҳалаштириб, ажратилган қисқа вақт ичида энг мукамал ва кафолатланган натижага эришувчи эксперт ҳамдир. Амалий-услубий семинарнинг самарадорлиги тренер-ўқитувчилардан семинарни ташкил этиш ва ўтказишга керакли тажриба, билим, кўникма, малакани ҳамда катта ёшдагиларни ўқитишнинг ўзинга хос хусусиятларини чуқур билишни талаб этади.

9.1. Катта ёшдагиларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари

Педагогика – болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ҳақидаги фан.

Андрогогика – педагогика фанининг алоҳида йўналиши бўлиб, катта ёшдагиларни ўқитиш ва тарбиялашнинг назарий, амалий муаммоларини ўрганadi.

Катталар таълимининг туб мақсади иқтисодий, ижтимоий ва шахсий ҳаётда фаол, самарали, масъулиятли иштирок этувчи шахсни шакллантиришдан иборат.

Катталар таълими – назария ва амалиётга асосланган, тан олинган барча ёндашувлар ҳамда жамиятда мавжуд бўлган расмий ва ушлуксиз, норасмий ва қўшимча таълим турларини қамраб олади.

Катта ёшдагиларни ўқитишнинг мақсад ва вазифалари:

- педагогик вазифаларни муваффақиятли ечимини топишга керакли бўлган билимларни бериш;
- ўз фаолиятини самарали бошқаришга керакли бўлган кўникма, малакаларни шакллантириш;
- тингловчиларга бор тажрибаларини тизимга солиш ва таҳлил қила олишларига ёрдам бериш;
- тингловчиларга ўз фаолиятларини яна бир қайта тушуниб етишларига имконият яратиш;
- тингловчиларда белгиланган мақсадни самарали натижага олиб келиш; малакасини ривожлантириш.

Андрогогика – катталарни ёшнинг ҳисобга олган ҳолда ўқитиш санъати ва илми. Андрогогика – катта ёшдагилар таълими

Андрогогика – катталарни ёшнинг ҳисобга олган ҳолда ўқитиш жараёнида учта функцияни бажаради:

1. Адаптация – тингловчиларни таълим тизимидаги ўзгаришлар, янгиликлар, педагогик ёндашувларга мослаштириш, қўниктириш.
2. Компенсация – педагогик технологиялар, интерактив таълим ва интерактив методлар бўйича билим, кўникма, малакаларини янги фикр, амалий машқлар, тренинглар орқали тўлдириш, бойитиш.
3. Ривожлантирувчи – ўқув жараёнини ташкил этиш методикаси ва техникаси, педагогик фаолият ва маҳорати бўйича тажрибаларини ривожлантириш.

Катта ёшдаги тингловчилар билан ишлайдиган тренер-ўқитувчилар ўқув материали мазмуни, гуруҳ лидерлари, ташкилотчилари ва гуруҳдаги амалиётчиларнинг тажрибаларига, билим, кўникма, малакларига таяниб иш тутишлари ўқув машғулотининг самарадорлигини оширишга имконият яратади.

Катта ёшдагилар билан ишлаш қандай бўлиши керак? Мақсадли, асосли, еркин, динамик, завқли, қизиқарли, бирлаштирувчи, фойдали, фаол, ижодий, қувноқ, заковатли бўлиши керак.

КАТТАЛАР ТАЪЛИМИ – (adult learning, adult education) – жамият томонидан катта ёшли деб ҳисобланган кишиларнинг ўз қобилиятларини ривожлантириш, билимларини ошириш, техник ва касбий маҳоратларини такомиллантириш ёки шахсий эҳтиёжлари ва жамият эҳтиёжларини қондириш учун янги йўналишда қўллашни ўрганишни мақсад қилган расмий ёки бoshка шаклдаги ўқиш жараёни.

9.2. Таълим муассасаларида ўқув семинарини тайёрлаш ва ўтказиш

Ўқув семинарини ташкил этиш ва ўтказишда унинг ташкилотчилари ва тренерлари ўз фаолиятларини бир неча кун (ёки ҳафта) олдин тайёри арлик ишларидан бошланшлари лозим. Қуйида тренер-тарбиячининг ўқув жараёнини ташкил этиш олдидан зарур тайёргарлик ишларини амалга ошириш йуллари келтирилади.

Ўқув жараёнига тайёргарлик:

- ўқув курсининг вазифаларини аниқлаш;
- тингловчилар учун рағбатлантирувчи омил ва унга қўйилган талабларни аниқлаш;
- имконият ва шартитлардан келиб чиққан ҳолда тингловчилар учун ўқув вақтини режалантириш;
- ўқиш ўтказиладиган жойни тайёрлаш ва зарур жиҳозлар билан таъминлаш;
- тингловчиларнинг дастлабки билимларини баҳолаш варақаларини тайёрлаш;
- ўқишдан кутилган натижаларни аниқлаш;
- фаолият турлари ва ўқув жадвалини тайёрлаш;
- ўқув жараёни учун зарур бўлган материалларни топиш ва тайёрлаш (латман, экран, магнитли доска, проектор, магнитофон, видеоматериаллар, флоумастерлар, маркерлар ва ҳоказо).

Тарқатма материалларни тайёрлаш:

- тарқатма материалларнинг режалаштирилган мавзу ва қўрилган натижаларга мос келиши;
- тингловчиларнинг ўқув машғулотида фойдалана олишлари учун зарур бўладиган материалларни тайёрлаш ва киритиш;
- барча тингловчилар учун етарли миқдорда материалларни тайёрлаш;
- барча тингловчиларнинг исми, фамилияси, манзили кўрсатилган рўйхат ёки зарур буйруқни тайёрлаш.

Материаллар ва асбоб-ускуналар:

- ватман ва экран;
- маркерлар, фломастерлар ва бўр;
- ручкалар ва қаламлар;
- қайчилар ва елим ёпиштиргич;
- қоғоз ва қистиргич;
- тарқатма материаллар, китоб ва услубий материалларни намойиш этиш учун мослама, флипчарт;
- магнитофон (кассеталар), видеоматериаллар;
- видеоматнитофон (телевизор), проектор, слайдлар;
- видеокамера (видеотренинг учун);
- электрон дарсликлар, ўқув материаллари;
- оммавий ахборот материаллари: газета, журналлар, интернет материаллари ва б.

Ташкилий масалалар:

- ўқув машғулоти ўтказиладиган жойнинг тингловчилар жойлашиши учун етарли эканлигига ишонч ҳосил қилиш (назорат қилиб қўйиш);
- ўқув хонасида тингловчиларнинг ҳамма нарсани яхши кўра олиши, эркин ҳаракат қилиши ва катнашишлари учун шароит яратиш, хона ичидаги нарсаларнинг машғулот ўтказиши учун ҳалақит бермаслигини текшириш;
- ўқув хонаси ичида ва ташқарисида шовқин даражасини текшириш;
- асбоб - ускуналарнинг ишлашINI текшириш: товуш тизими, экран, радио (музыкавий пауза учун);
- ўқув хонасида меъеллар ва техник воситаларнинг қулай жойлашувини назорат қилиш ва ташкил этиш;
- ички ва ташқи тартиб қоидаларининг мазмунини текшириш ва керакли ўзгартиришлар киритган ҳолда «Тингловчилар, диққат!» иш стендига илиб қўйиш.

Ўқиш жадавали:

- кириш (тингловчиларни ўзаро таништириш);
- танаффусларга мос вақт;
- тушлик вақти;
- барча хоналарнинг жойлашиши билан танишиш;
- машғулотлар вақти;
- баҳолаш вақти (кунлик, ҳафталик, якуний назорат);

- маданий ҳордик учун вақт: қизикарли учрашув, экскурсия, бадий чиқишлар ва б.ш белгилаш;

- дасрдан ташқари маданий ҳордик дастурини куриб чиқиш ва керакли ўзгартиришларни киритиш.

Ўқишга бир кун қолгандаги ҳаракатлар:

- тренер-ўқитувчиларнинг машғулотга тайёргарлигини яна бир бор текшириш;

- дафтар, таркатма материаллар, қоғоз ва бошқа материалларни текшириш;

- таркатма ва бошқа материалларни комплекшлаш;

- ўқув хонаси ва асбоб-ускуналарнинг тайёрлигини, узатгич симлар, керакли техник воситаларни текшириш.

Ўқиш кундаги ҳаракатлар:

- даре бошланишидан 15-20 дақиқа олдин келиб хонани шамоллатиш, дарсга керакли барча ёрдамчи материалларни, техник воситаларни текшириб чиқиш;

- ўқув хонаси ҳароратини текшириш;

- материаллар турларини ташкил қилиш ва тайёрлигини текшириш;

- товуш тизимининг ишлаштини текшириш.

Ўқидан кейинги ҳаракатлар:

- ўтказилган ўқув машғулотлари бўйича тингловчиларнинг якуний фикрларини билиш учун суровнома ўтказиш;

- ўқув машғулотларининг самрадорлигини янада ошириш ва такомиллаштириш бўйича кейинги фаолият режасини тузиш;

- ўқув семестри даврида мониторинг ташкил қилиш;

- кунлик, ҳафталик ва якуний назоратларни ўтказиш.

9.3. Тренер-ўқитувчиларнинг фаолияти ва касбий имиджи

Тренер-ўқитувчилар хақида гап юритилганда доимо ўқув машғулотида берилётган материал муҳимми ёки тренер-ўқитувчимиз? каби баҳсли савол туғилади. «Сценарий муҳимми ёки актёрми?» деган саволга жавоб бериш каби бу саволга ҳам жавоб бериш қийин. Лекин, агар материал ҳам, тренер – ўқитувчи ҳам юқори даражада бўлса, ўқиғиш албатта муваффақиятли якунланиши аниқ.

Тренер-ўқитувчининг вазифаси. Тренер-ўқитувчи тингловчилар учун бир неча ёки барча ўқув машғулотларини режалаштирувчи ва амалга оширувчи экспертдир. У бир вақтнинг ўзида барча «музыкачиларнинг

кузатувчиси, ансамбл йўналиши ва назоратини қўллаб қувватловчиси» оркестр раҳбаридир.

Тренер-ўқитувчининг фаолияти қуйидагилар билан белгиланади:

➤ Ҳуқуқ машғулотларини ўтказиш тартиби ва дарс жадвали билан танишиш.

➤ Танланган мавзу бўйича гуруҳ билан муҳокама қилишни олдиндан лойиҳалаб, технологик харитани тузиб олиш.

➤ Тулғуниш кийин бўлган мавзу, тушунчалар, атамаларни тушунтириш йўллари танилаш.

Ҳуқуқ машғулоти давомида:

➤ Қўллаб-қувватлаш ва барча тингловчиларга руҳий куч-қувват бағишлаш.

➤ Одамлар ва уларнинг ҳождарини қабул қилиш.

➤ Ҳамма ҳождарни ўрганиб чиқиш.

➤ Ҳар бир тингловчига етарли шароитни яратиш.

➤ Гуруҳ жараёни бўйича қарор қабул қилиш, фикр билдириш.

➤ Ҳамиша ижодий кайфиятда бўлиш.

➤ Гуруҳ қабул қилган қарорни таққослаш ва қарорни тўғри тузишга ёрдамлашиш.

➤ Гуруҳ томонидан қабул қилинган қарорларни тартибга солишга кўмаклашиш.

➤ Гуруҳ қўйилган мақсаддан четга чиқиб кетган ҳолларда вазиятни қайтадан тушунтириш.

➤ Тренер-ўқитувчининг вазифаси гуруҳни аниқ бир фикрга келтириш, аниқ хулоса чиқариб, муҳокамага эришиш.

➤ Тренер-ўқитувчи гуруҳ аъзоларининг ўзаро фикр алмашишлари ва ўқитиш жараёни самарадорлигини оширишни таъкилотчисидир.

➤ Тренер-ўқитувчи барча гуруҳлар ишининг самарадорлигига жавобгардир, у бирон-бир гуруҳга ёки яқин шахсга ён босмаслиги лозим.

➤ Тренер-ўқитувчи ҳар бир муҳокама жараёнида муаллақ ҳолатда бўлиши керак ҳамда ўзининг фикрини ўтказишга ҳаракат қилмаслиги лозим.

Шундай қилиб, *тренер-ўқитувчи фаолиятининг асосий мазмуни – ҳуқуқ машғулотларида мақсадга эришиш учун берилган аниқ топшириқ атрафида гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамкорлигини таъкилот қилишдан иборат.*

Тренер-ўқитувчининг бажариши зарур бўлган вазифалар:

➤ Энгитил ва тинглай олиш;

➤ Кучли ҳис-ҳаяжонини бошқара олиш;

➤ Гуруҳни ўзаро келишишга олиб келиш;

➤ Гуруҳни қўйилган мақсад сари олиб бориш.

Баҳо- мунозарани олиб боришда, тренер-ўқитувчи:

- мавзу муҳокамасини тартибга келтириш;

- нотўғри вазиятларни тушунтира олиш;

- ҳар бир кишининг қатнашишига имкон яратиш;

- ўзаро ҳамкорликни таъкилот қилиш;

- билдирилган турли фикрларни умумлаштириш;

- гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳаракатларига ёрдамлашини билиши керак.

Муҳокамаи бошлаш учун:

- муаммо ва у нима учун муҳокама қилинаётганлигини ҳар бир киши аниқ тушуниши шарт;

- гапнириб бериш учун қулай шароитни ҳис қилиш;
- бошқаларга ҳар томонлама намуна бўлишга ҳаракат қилиш;
- муҳокамада рағбатлантириш саяолларидан фойдаланиш;
- айтилган фикрлар, ҳояларни ёзиб бериш;
- ҳамманинг қатнашишини назорат қилиб туриш;
- ҳазил-мутўйибалардан фойдаланиш;
- олдиндан сеза билиш лозим.

9.4. Тингловчилар навбатдаги топшириқ билан қандай таништирилади? (амалий тавсия)

1. Машқнинг мақсадини тушунтиринг.

2. Керакли шароит яратиб олиш учун тингловчиларни гуруҳларга ёки жуфтликларга (агар шунга эҳтиёж бўлса) ажратиб чиқинг ва шунга яраша машини бажариш учун шароит, имконият яратинг. Ҳамма тайёр бўлишини кутишг.

3. Шарт-шароит ва қонидани тушунтиринг.

4. Топшириқни бажариш бўйича фақат кўрсатмалар берибгина қолмасдан, балки бундан кейин бажариладиган вазифаларни ҳам тушунтиринг. Масалан, натижалар муҳокама қилинадими ёки гуруҳ аъзоларидан бири гуруҳ номидаи тақдимот қиладими, шуни олдиндан айтиб ўтиш жоиздир.

5. Ёзма тарқатма материаллар бўлса, уларни тарқатинг ёки унда нима ёзилганлигини ўқиб беринг. Агар оғзаки тушунтирилса, ҳамма диққат билан Сизни тинглаётганини назорат қилиб туринг.

6. Гапириши бошлаш ёки давом эттиришдан олдин ҳамма саяолларга жавоб беринг.

7. Агар зарур бўлса, сўралган нарсани намоён қилинг.

8. Агар Сизнинг берган топширигингиз ҳамманинг қатнашишини талаб қилса, Сиз ўзингиз биринчилардан бўлиб бунга тайёр бўлишингиз лозим.

9. Топшириқ қанчалик тўғри бажарилаётганлигини билиш учун ҳар бир тингловчининг олдига келиб туринг, бажараётган иши билан қизиқинг.

9.5. Тренер-ўқитувчиларга маслаҳатлар

Фойдали маслаҳатлар (ендашув):

- Ҳар бир кишининг бирон фойдали нарса қўпа олишига ишонч ҳосил қилиш;
- Ҳар бир гуруҳ ўз муаммосини ўзи ҳал қила олишига ишонч ҳосил қилиш;
- Ҳамма тингловчиларнинг қизиқиши ва талабларини ҳурмат қилиш;
- Энг муҳими – жараён эканлигига ишонч ҳосил қилиш.

Зарарли ёндашувлар:

- Кишилар ва уларнинг қарашларини танқид қилиш;
- Гуруҳ билан келишмасдан туриб хулоса чиқариш;
- Гуруҳ хоҳишига қарши уларни бирон ишни бажаришга мажбур қилиш;
- Узининг қўл гапириши;
- Гуруҳнинг ўзини хулоса чиқаришга ундаш.

Саволларга жавоблар:

- тўғри бўлиши керак;
- иккиланмасдан ўйлаш учун вақт суранг;
- саволга қўникиш ва вақтдан ютиш учун саволни бошқача шакллантиринг;
- гуруҳда берилган саволлар бўйича уларга ўз фикрларини билдиришни таклиф қилинг;
- саволларга жавобин билмаслигингизни тан олишдан қўрқманг;
- сизнинг жавобингиз тўғри қабул қилинганлигига ҳамisha ишонч ҳосил қилинг.

Қўшимча маълумот олиш учун саволлар қўйиш қобилияти:

- саволни биғададан беринг;
- саволлар қисқа ва аниқ бўлсин;
- очик саволлар беринг (яъни, тушуштиришлар билан тўлиқ жавоблар талаб қиладиган);
- мазмунини чуқур ўрганинг;
- жавобга вақт беринг;
- суҳбатдошингиз ўйлаб кўриши ва Сизга кўпроқ маълумот бериши учун ҳоғиржамлик билан сукут сақланг;

Фаол эшитиш қобилияти:

- қулай муҳит яратинг;
- имо-ишора, пантомима, тана «стили» ёрдамида ўз диққатини ишга таъкидланг;
- кўриш алоқаларидан керакли даражада фойдаланинг;
- бир оз ўзгартириб ифода қилинг;
- асосий гоя бўйича ўз мулоҳазаларингизни билдириг.
- изоҳловчи саволлар беринг;
- асосий хиссиётлар бўйича ўз мулоҳазаларингизни билдириг;
- қисқача қилиб асосий гояни тушунтириг.

9.6. Тренингни ўтказиш методикаси ва уни олиб бориш малакалари

Тренинг – мазмундаги янги бўлимлар ва янги методларни катталарга ўқитиш учун интерфаол формадир.

Тингловчилар билан повербал (сўзсиз, мимика, пантомимика, қараш ва ҳоказо) алоқа ўрнатиш:

1. Гапираётганингизда ҳар бир тингловчини кўз остингизда тутинг. Ҳаммага бир хил эътибор беринг. Сиз гуруҳдаги баъзи одамларга хайрихоҳ бўлиб қолманг.

2. Хонада гуруҳнинг диққатини бузмасдан ҳаракат қилинг (тез-тез ва мақсадсиз юришлардан қочинг, шунингдек, гуруҳга ўзингиз кўринмайдиган жойдан туриб гапиринг).

3. Тингловчиларнинг бош қимирлатиши, табассуми ва ҳатти-ҳаракатлари, ниманидир айтишга хоҳиши борлигига эътибор беринг.

4. Гуруҳ қарнисида турунг. Ўқиш ва тренинг бошланганда ўтирманг (хотиржам, шу билан бирга мақсадли ва қатъий бўлинг.)

Вербал (шутқий) алоқа ўрнатиш:

1. Саволларни шундай тузингки, тингловчилар гапирсин. Бунда Сизга очиқ саволлар ёрдам беради: «Сиз бу ҳақда нима дейсиз?», «Нимага?», «Қандай? «Агар? ва ҳоказо. Агар тингловчи «Ҳа», «Йўқ» деб жавоб берса, «Нега шундай гапиряпсиз?» деб сўранг.

2. Бошқа тингловчилардан тасдиқланган фикрларга қўшилиш ёки қўшилмаслигини сўранг?

3. Ўз овозингиз оҳангига эътибор беринг. Айниқса, тингловчилар ичида педагогик маълумоти бўлмаган кишилар бўлса, у ҳолда аста-секин ва аниқ гапиринг.

4. Тингловчиларни ўзингиздан кўпроқ гапиришга унданг. Ўзингиз ва тингловчиларнинг сўзга чиқиш вақтларини ҳисобга олиб бординг.

5. Ҳамма саволларга фақат ўзингиз жавоб берманг. Тингловчилар бир-бирининг саволларига жавоб бериши мумкинлигини унутманг. Бу Сизнинг захираңгизни кўнайтиради. «Кимдир бу саволга жавоб бера оладими?» деб суранг.

6. Тингловчиларнинг фикрини ўз сўзингиз билан такрорлаб, бир оз ўзгартириб ифода қилинг. Бу Сизга гапирувчинини тушунишингизни етарли даражада назорат қилишга имконият беради ва муҳокама саволларини тушунишни кучайтиради.

7. Баҳсинг умумлаштирилган натижалар моҳиятини ҳар бир тингловчи тўғри тушунишига ва тўғри йўналишда кетаётганлигига амин бўлинг. Бу қарама-қаршиликларни кўриш ва хулоса чиқариш учун қулай фурсатдир.

8. Шахсий тажрибангиз мазкур баҳсга мос келса, тингловчилар фикрларини мустаҳкамланг. «Бу менга ўтган йилги воқеани эслатади», – дейишингиз мумкин.

Самарали тренинг ўтказишнинг таркибий қисмлари (элементлари)

1. **Июминка (жозоба – тингловчилар билан ишлашнинг ўзига ҳос ажойиб томони)** тингловчиларнинг тренингга қизиқишини уйғотиш учун қисқа баҳс бошлаш, саволлар бериш, тингловчилар фикрини чақитиувчи (провокацион) таъкидларни илгари суриш ёки қандайдир фаолият турини фараз қилиш. Уқув машғулотни тингловчиларининг дастлабки билимлари ва уларнинг ҳаётий тажрибаларини боғлашга ҳаракат қилиш. Тренинг аҳамияти нимадан иборат эконлиги сабабларини тушунтириш.

2. **Тингловчилар учун натижаларни таъкидлаш.** Тингловчиларга тренингдан қандай мақсад кутилаётганини аудиторияга тушунтиринг. Тингловчилар тренинг натижасида: «Бу тренингдан кейин нималарни билишим ва нималарни қилишим лозим?» деган саволга жавоб беришлари керак.

3. **Тренернинг ҳиссаси.** Тренинг учун зарур дастлабки маълумотлар, зарур билимлар (мағн, маъруза, ҳужжатлар, ўқиш) ва бирор фаолият турини ўтказиш учун фан мазмунини намойиш қилиш.

4. **Интерфаол стратегия** – тренингнинг юрагидир. Интерфаол услубиетда фойдаланадиган иш тартибини қисқача баён қилиш. Интерфаол услуб – бу жамоавий муҳокаманини ташкил этиш, фикрларни эркин айтиш, муҳокама, таҳлил ва фаолиятни баҳолашдир. Умуман, тренингдаги фаолиятнинг ушбу турида қатнашишнинг барча қадамларини чизиб чиқиш, туруҳда ишлаш учун аниқ ва қисқа тушунтиришлар олиб бориш, тингловчилар тушунганлик даражасини мунтазам назорат қилиб бориш. тренингни якунлашга вақт етиши учун, унинг ҳар бир қисминини диққат билан ташкил қилиш, бу ерда тренингни ўтказиш учун мўлжалланган саволлар

муҳим аҳамиятга эгаллигини эътибордан четда қолдирмаслик, тренер машқларни тингловчилар томонидан бажарилиш жараёнида топшириқларни туғри бажарилишининг кузатиб бориши лозим.

5. Дебрифинг (хулоса) баҳолаш. Тингловчилар ўзлари ёд олган ва ўзлаштирган билим(йўналиш)лари бўйича хулоса қиладилар, ўзлаштирган маълумотлар ва малакаларни бошқа ҳолатларда, ўқувчилар билан ишлашда қўллашни муҳокама қиладилар.

Бу – тренингни баҳолаш қисмидан иборат бўлиб, бунда «Тингловчилар нимани ўргандилар?» саволита жавоб олинади. Тренинг давомида тингловчилар ўрганган ёки кўрсатган билимлари натижалар билан мос келишини текширилади.

9.7. Гуруҳ билан ишлаш ва уларга раҳбарлик қилиш

1. Тингловчиларнинг ўқув машғулотига тайёргарлиги:

- тингловчилар мунаффақиятли ишлаши учун старли таянч маълумотларга эга ёки эга эмаслигини синаш;
- қайсидир фаолият турини киритишдан олдин барча керакли мазмун ва таянч маълумотларни қайта кўриб чиқиш;
- баҳс учун жавоблари фақат «ҳа» ёки «йўқ» дан иборат бўлмайдиган саволлар тузиш масалалари киради.

2. Гуруҳда ишлашда тренер-ўқитувчи:

- тингловчиларга тушунарли бўлган тушунчалардан фойдаланиш;
- тингловчиларни диққат марказига қўйиш ва материални тушунишни енгиллаштириш;
- тингловчиларни гуруҳда ва ўзаро ишлашда таъсирларини ривожлантириш;
- тингловчилар чиқишларида ва машқлар бажарилишида заф буйлаб юриш керак.

3. Кичик гуруҳларда ишлашда раҳбарлик:

- уч нафар ёки беш нафар тингловчилардан ошмайдиган кичик гуруҳлар тузиш;
- гуруҳнинг ҳар бир қатнашчисига вазифа бериш (ёки ҳамманинг қатнашишига парсит яратиш);
- топшириқни аниқ тушунтириш ва тушунганлигини текшириш.
- ёрдам беришга ҳамиша тайёр бўлиш, лекин тингловчилар ўз ишларида мустақил бажарилишига эришиш;

- интерфасл методни амалга ошириш учун стол ва стулларни суриш мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш;

- тингловчилар бир-бирини «елкама-елка», «кузма-қул» кўришига ишонч ҳосил қилишдан иборат.

4. Тренинг, баҳс, машқларнинг бошланиши:

- тингловчиларнинг яниқ ҳастий ва педагогик тажрибасига мос мавзулардан бериш;

- саволни бошқача қилиб бериш;

- мисоллардан фойдаланиш;

- жавобни биладиган тингловчиларга савол бериш йули билан амалга оширилади.

5. Тингловчиларга саволлар бериш тартиби:

- савол бера туриб, сўровнинг турли босқичларидан фойдаланиш. Масалан, тингловчилар нима дейди? Нега ушбу усул ёки услубдан фойдаланилади?

- тингловчилардан «нималарни ўйлайсиз?» деб сўран;

- савол бера туриб, тингловчиларга жавоб учун вақт ажратиш («кутиш вақти»);

- тингловчиларни ўз фикрларини ифодаланига, уни тушунтиришга ва асослашга унданидан иборатдир.

6. Тингловчиларнинг хатоларини тузатиш учун:

- танқиддан қочиш;

- тузатишдан олдин ижобий фикрлардан айтиш;

- уларга жуда ҳам кўп эътибор бермаслик;

- бирор тингловчининг хатоси билинмаслиги учун бирваракайига бир неча нотўғри жавобларни таҳлил қилиш лозим.

9.8. «Муаммоли» тингловчилар билан мулоқот мобайнида зарур бўладиган фойдали маслаҳатлар

➤ Белгилашган мулоқот маданияти, муомала одоби – қоидаларидан фойдаланиш.

➤ Одамлар қандай бўлса, уларни шундайлигича қабул қилиш. Бунда тренер-ўқитувчи тингловчиларни ўзгартириш учун келмаганлигини унутмаслиги лозим.

➤ Бир хилдаги ишчанлик ва тинчгина ҳолатни ушлаб туриш. Ҳис-туйғуга берилиб кетмаслик.

➤ Мулоқот мобайпида ҳар бир тингловчи билан суҳбат қилишга эришиш.

➤ Бирон зиддият келиб чиққан ҳолларда тингловчи билан яккама-якка гаплашиш ёки гуруҳ аъзоларидан биридан илтимос қилиб, ушбу вазифани топшириш.

➤ Муҳокама қилиш ва баҳо беришга ишончлиқ.

➤ Вазиятни тушунтириш. Вазият сизга ва гуруҳ аъзоларига қандай таъсир қилишига эътибор бериш.

➤ Кейинги ҳаракат қандай бўлишини «Муаммоли» тингловчи ёки гуруҳдан сўраш.

➤ Таклиф бериш. Бу таклиф гуруҳни қониқтирганлигига ишонч ҳосил қилиш.

«Муаммоли» тингловчилар билан ишлаш

Ўқув машғулоти ёки тренинг машғулоти давомида «муаммоли тингловчилар», одатда, ўз кайфиятлари ва «муаммолилиқ даража»ларига қараб тренер-ўқитувчига турли саволлар ва гайритабиий фикрлар билан мурожаат қиладилар. Тренер-тарбиячи бундай саволларга жавоб беришда ўта педагогик назорат билан, юқорида берилган тавсиялардан фойдаланган ҳолда жавоб берса ўртадаги самимийлик сақланади. Бундай тингловчилар берадиган саволлари ва билдирадиган фикрлари қуйидагига бўлиши мумкин:

➤ Сиз машғулотни нотўғри олиб бораёсиз?

➤ Менга гапиришга ҳеч имкон беришмаяпти.

➤ Мен бу саволга бошқача қарайман... Ўзаро фикрлашишга руҳбат беринг?

➤ Нима учун биз бу топшириқни бажаришимиз керак, бу одоб-ахлоққа зид-ку.

➤ Нима учун бу тингловчи доим ганиради, менга эса сўз беришмайди?

➤ Танаффуснинг қисқалиги менга сқмаяпти. Мен чой ичишга улгурмаялман.

➤ Ҳа, мен кеч қолдим. Сизнинг машғулотингиздан ташқари, менинг кўп ишларим бор, барибир ўз вақтида бошламайсизлар.

➤ Бу методика бизнинг шароитимизга тўғри келмайди. Нимага Сиз бу методикани бизга бераёсиз. Нима, Сиз мени тушуинмаяёсизми?

➤ Мен буни ҳаммасини биламан. Бу ерда мен учун ҳеч қандай янгилик йук.

➤ Сиз бизга кам топшириқ бераёсиз. Биз бу ерда зерикиб қоляпмиз.

➤ Айтинг-чи, нима учун биз дарс жадвалини ўзгартирдик?

➤ Сизнинг таркатма материалларини изда етарли тушунча берилмаган.

Улардан фойдаланиш мумкин эмас.

➤ Машғулоғлар жуда узок давом этишидан чарчадик.

➤ Гапиринг, гапиринг, биз эшитяпмиз-ку.

➤ Буни янада аниқроқ ва тушунарлироқ қилиб айтиб бера олмайсизми?

➤ Нима учун бизни алоҳида баҳоламайсиз.

**«Муаммолар» тингловчиларнинг дарс жараёнидаги
холатлари буйича тиллари:**

- Мен қаршиман!!!
- Индамас.
- Дайди (хасли бир жойда эмас), «келинг, муҳокама қилайлик...»
- Бу ерда менинг душманам бор!
- Йўқ, мен рози эмасман...
- Биз нотўғри йўл танладик
- Келинг гурунглашамиз...
- Менинг назаримда...
- Сиз бунга қандай қарайсиз?
- Сергап.
- Торғишувчи.
- «Келинг, мен ердлашаман!»
- «Кечирасиз, менинг кетадиган вақтим бўлди...»
- «Мен чиқиб телефон қилишим керак...»
- Гапни бўлувчи.
- Таржимонлар.
- Ғийбатчи.
- Билагон.
- Маслаҳатгўйлар.
- Фаросатсиз.
- Қурқок.
- «Менинг ўз ишларим бор!»
- Пичирлаб гаплашувчилар.
- Қаттиқ гаплашадиганлар.
- Мақтов талаблар.
- Луқмачилар.
- Ўта билагонлар.
- Уга тажрибалилар.
- Бузгунчилар ва б.

9.9. Тарқатма материаллар ва амалий машқларни тайёрлаш

Таълим бериш – бу ижро санъатидир. Энг яхши артист – бу ўз аудиториясининг эҳтиёжларини, уларнинг қизиқишларини, қандай ҳикоялар ва метафоралар уларга маъқул эканлигини, нималар уларни хушнуд қилишини яхши билган артистдир.

Тренер-ўқитувчи ўз ролини, предмети мазмунини ёки ўз сценарийсини яхши билиши, яхши тайёргарликка эга бўлиши учун баъзи тавсияларни сизнинг эътиборингизга ҳавола қиламиз:

Сукрот услуби асосида (очик саволлар, ўзгача ифодалаш, қайта тузиш, қўшимчалар киритиш, ёзиб бориш), яъни иштирокчиларнинг фикрини гуруҳларга ажратиш, бўлиш ҳамда флипчартга ёзиш воситасида «Нима учун?», «Сиз нима қилган булардингиз?», «Қандай амалга ошириш керак?», Бу ҳақда нима деб ўйлайсиз?... каби саволлар ёрдамида мунозара қилиб бориш.

Тарқатма материаллар – барча материаллардан фойдаланиш қулай бўлиши учун уларнинг номерланган эканлигига ишонч ҳосил қилинг; варақларни ажратиб осон бўлиши учун рангли қоғозлардан фойдаланинг; энг муҳим слайдлардан нусха қўчириб, тарқатма материал сифатида иштирокчиларга бериш керак. «Тарқатма материал» билан бир вақтда визуал ахборот материаллари: слайд, диапозитивларни ишлатиш керак эмас, чунки фикрларнинг чалғишига олиб келиши мумкин.

«Антураж» («Декорация») – кўرғазмалилик, (рангларнинг танлангани, шрифт, фон, размер) плакатлар, чизмалар, кўрғазма материаллари, слайдлар.

Слайдларга рамкалар қилинг, слайд сарлавҳаларини (1-2 см.) ва матнни (0,5-1 см.) катта ҳарфлар билан ёзиш керак, камида 1 та расмдан, турли ранглардан фойдаланиш лозим, ҳар бир ишни ниҳоятда қисқа ва оддий усулда бажариш керак – матнлар 6 та сўздан иборат, 6 та қатордан ортиқ бўлмаслиги керак, яъни берилмаётган материал аниқ-равшан ва содда бўлсин.

«Мизансцена» – мебеллар ва техник воситаларнинг жойланиши. Экрандаги тасвирларнинг аниқ, равшан бўлишини, нурнинг тўғри тушишини таъминлаш, қўшимча чироқларнинг мавжудлигини текшириб кўриш, шнурларни шундай тортиш керакки, токи ҳеч ким қўқилиб тушмасин. Мебеллар, техник воситаларнинг жойланиши ўқитувчи ва тингловчиларнинг ўқув жараёнидаги фаолияти учун қулай бўлиши керак.

«Ўқитувчи маршрути» – аудитория ва ундан ташқари машғулотларда (маъруза, семинар, амалий, лаборатория машғулотларида), шунингдек, доска, экран, кўргазмалар олдида, синф хонасида ва б. ўқитувчининг ҳаракатлари.

Флипчарт ва оқ доскадан фойдаланиш.

Флипчарт ўқитувчи учун ўқув жараёнидаги асосий воситалардан бири ҳисобланади. Унга муҳим сўзларни, янги терминларни ёзиш, расмлар ва диаграммалар чизиш мумкин. Флипчарт ёрдамида инсоннинг учта тугма қобилиятидан, яъни эшитиш, кўриш ва кинестетик (ҳис этиш, сезиш) қобилиятидан фойдаланиш мумкин. Ақлий ҳужум воситасида пайдо бўлган ғояларни ёзишга тингловчиларни жалб этиш натижасида уларнинг фаоллиги ошади. Ақлий ҳужум машғулоти масала ечимини топиш бўйича берилган топшириқнинг муҳим бир қисми сифатида режалаштирилади. Тингловчиларга маълум бир концепцияни ифодаловчи рамзий расмлар чизиш тавсия этилганда улар ўз тасаввурларини ишга соладилар, кўтаринки руҳда ишлайдилар. Сўзлар ва расмларни ифодалаш учун рангли қаламлардан фойдаланиш маъқул. Флипчарт учун қимматбаҳо тағлик зарур эмас, чунки оддий дуралгор ҳам бу тағликни ясай олади.

Флипчартлар – улар барча учун кўринарли эканлигига ишонч ҳосил қилинг, аудиторияга орқа ўтирган ҳолда флипчартга ёзиш учун 10 секунд вақт берилди, ҳар бир варақ номланиши керак, камида 2 та қора рангдан фойдаланинг, флипчартга езилганлар 10 метр наридан кўриниши мумкинлигига ишонч ҳосил қилинг; муҳокамаси тугагач, варақларни йиртиб олинг ва осиб қўйинг. Замонавий таълим воситаси бўлган флипчарт ҳар бир ўқув хонасида бўлгани маъқул.

Оқ синф тахтаси -- яъна фломастерларни текшириб кўринг, Сизга бошқа керак бўлмаган сўзларни ўчириб ташланг (флипчартларга доир тавсияларга қаранг).

Доскада бўр, маркер билан ишлашда доскани талабанинг дафтарни саҳифаси каби тасаввур қилиб, гўёки у ўқув материални консепт қилаётган дек ёритиш керак. Доскада дид билан ишланг: белги, формула, чизма, диаграммаларни аниқ, кўринарли, гушунарли қилиб ёзиш ёки чизиш уларни маънавий кетма-кетликда чизма орқали баён этиш лекин тугалланган ҳолда кўрсатиш керак эмас.

III БОБ

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАР

1. Ҳар хил чизмалар ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол услублар.....	232
2. Баъзи интерфаол услуб ва инновацион технологияларнинг қисқача таърифлари.....	244
3. Таълим муассасаларининг ўқув-тарбия жараёнида фойдаланилиши мумкин бўлган интерфаол услублар, ноанъанавий дарслар, педагогик технологиялар ва усуллар рўйхати.....	246

Матн билан ишлашга йўналтирилган интерфвал методлар

ЭССЕ

CASE STUDY

БЛОК-СУРОВ

ИНСЕРТ

SWOT – таҳлил

SCORE

КОМПАК

БУМЕРАНГ

СЕРКИВШИ таъ

ВЕНН ДИАГРАММАСИ

ИДРОК ХАРИТАСИ

ЧАЙНВОРД

АССЕСМЕНТ

Т - чизма

ТУШУНЧАЛАР ТАҲЛИЛИ

БЛИЦ - СЎРОВ

БЛИЦ - УИНИ

МАҲРАТ

КЛАСТЕР

ВИЗУАЛ

Хар хил чизмалар, жаловаллар,
чизмаларни организициялар ёрдамида
амалда олинирледимизли
интерфаол методлар

НИЗМАЛИ ОРГАНИЗАЦИЯЛАР

ВЕНН ДИАГРАММАСИ

Натюрморт

Идрок хиритиси

ЧАЙНВОРД

WORD дастурида тайёрланган ҳужжатни маълумий саклаш бу - (4 та)	файл
WORD дастурида матнлар ва абзацлар билан ишлашда нимдан фойдаланилади? - (7 та)	линейка
WORD дастурида матн билан ишлашнинг қулай усули бу - ... (9 та)	автотекст
WORD дастурида ҳужжатга нимани киритиш мумкин? - (10 та)	таблицалар
WORD дастури 4 хил ... да ишлайд. (5 та)	режим
WORD дастури қандай муҳаррир ҳисобланади? - (4 та)	матн
WORD дастурида соғлаш ишларини Сервис менюсининг қайси буйруғи ёрдамида бажариш мумкин? - (9 та)	настройка
WORD дастурининг яқиний тупунчаларидан бири бу - ... (5 та)	абзац

“Ассесмент” техникаси

(Assessment (assessment) – uz-uzini taqdimot qilish, maълum bir sındanan uтini).

 <p>ТЕСТ</p>	<p>МУАММОЛИ ВАЗИЯТ</p>
<p>СИМПТОМ</p> 	<p>АМАЛИЙ КУНИКМА</p>

Нақд пулсиз ҳисоб китобларни амалга ошириш

Пластик карточкалар		Банкоматлар		Терминаллар	
Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги
Хулоса:					

“Резюме”

МАВЗУ:

Тушуняча	Маъмуни
	
	
	
	
	
	
	
	
	<p>“Тушунчалар тазилат”</p>

Гушунчалар	Маъмуни
Иероглиф	
Ном	
Подшо тирсаги	
	Китга уй
	Фиръонилар жисадлари сақланидиган даҳма
	Мумий ва мурдумлар илоҳи
Осарис	
Исида	
Тот	
	Сахра ва Вуран илоҳи
	Адолат илоҳиси
	Сенги ва муенки илоҳиси
Кастег	
Саркофяг	
Мумий	Гушунчалар гуҳоноти

Мавзу: Темурийлар даври

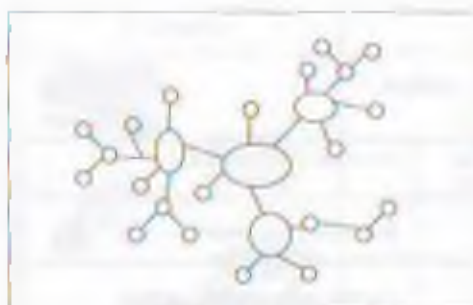
Сарҳи баъди	Сарҳи аввал	Та'ри сана	Укба сана	Укба сана	Темурчилик давридаги ташки амаллар
					Шаҳарнинг калли эшли
					Ҳақ бек қасадхонасининг қурилиши
					"Лай жанги"нинг йиғилиши
					Халиф Самарнинг боқимчи сарни эгаллаши
					Амир Темурнинг Хувазмани эгаллаши
					В. Г. Кларкнинг Самарқандга балиши
					"Беш ушш" асқонининг қурилиши
					Самарқандда Ҳақ бек қасадхонасининг қурилиши
					Амир Темур давринининг тарихий тарихи
					Амир Темурнинг калли эшли

6 та "қоникарли", 7-8 та "яхли", 9-10 та "шайло"

"Билди-сўзди"

Савоб №№	Савоб санои	То'ғ'ри жавоб	Ҳаққа сало	Ҳаққа наҳо	Тўғрилик даражаси саналар	Ҳиллар
		10			Савобнинг санои санои	1447
		9			Ҳил ҳок савобнинг қорилли	1428
		1			"Ҳил (сано)" санои санои	1365
		7			Ҳил савобнинг ҳок санои санои	1405 март
		3			Ҳил савобнинг савобнинг санои санои	1388
		5			Ҳ. С. Ҳилнинг савобнинг санои	1403
		4			"Ҳил санои" санои санои	1396
		8			Савобнинг санои санои санои	1420
		2			Ҳил савобнинг санои санои	1370
		6			Ҳил савобнинг санои санои	1405 Ҳеврал

«Кластер» технологияси (методи)

Билимларни фойдалантиришни я
йуналтиради, фикрловчи жарафига мавзу
бўйича янги ассоциатив тасаввурни ўркин ва
очик жалб қилинган ердям берили. Уқув
машғулотининг ҳамма босқичларида
қўлланилади.

Мавзу: Мен оштахта тайёрлайман

Якка таво	Тўғри жаъоб	Якка баҳо	Оштахтанинг тайёрланиш кетма-кетлиги
			Тахтани иш столга маҳкамлайман
			Силлиглайман
			Безак бераман
			Тахта таппайман
			Оштахта кўрилишини режалаштираман
			Тахтани қирқиб шаклга келтираман
			Оштахта чизмасини қоғозга тушираман
			Асбоб -услуналар ҳазирлайман
Бил-улин			Жами

Мавзу: Мен оштахта тайёрлайман

Якка таво	Тўғри жаъоб	Якка баҳо	Оштахтанинг тайёрланиш кетма-кетлиги
	5		Тахтани иш столга маҳкамлайман
	7		Силлиглайман
	8		Безак бераман
	4		Тахта таппайман
	1		Оштахта кўрилишини режалаштираман
	6		Тахтани қирқиб шаклга келтираман
	2		Оштахта чизмасини қоғозга тушираман
	3		Асбоб -услуналар ҳазирлайман
			Жами

«Зинама-лина» технологиси элементи

Homework

«Чархпалтак» элементи

No	Animals	Domestic	Wild	Food	Color
1	 Cat				
2	 Bear				
3	 Tiger				
4	 Cow				
5	 Wolf				
6	 Dog				
7	 Rabbit				
8	 Horse				
9	 Lion				
10	 Monkey				

Ушбу катифа Сизни мавзу тозастан ёзилган, билдиб олган ва ёнидаги
булганларнинг тўлиқ солинган урғулар.

Мавзу:

Билардим (Идил)	Билдиб олдим (Утинил)	Билмоқчиман (Хочу утинил)

БББ (ЗУХ) - метод

Аклий ҳужум

- ахборот, гоя, фикрларни туплаш
- янги гояларни генерация қилиш, ажратиб олиш
- янги гояларни умумлаштириш, қийин масалаларни жамоаний ҳал этиш

Мозговой штурм

- сбор информации, идей, мнений
- генерация новых идей, творчество
- обобщение новых идей, коллективное решение сложных задач

Правила мозгового штурма:

- Выдвигаются **любые** идеи
- Идеи **не критикуются**, не комментируются
 - **Все идеи записываются**
- Работа продолжается до тех пор, пока **идеи не иссякнут**

ТАМОНАНИНГ ГЛОБАЛ МУАММОЛАРИ

Муаммо: _____

Симптом (S - symptom) – Бу муаммонинг симптоми (белгиси) қандай?

Сабаблари (C - cause) – Бу муаммо симптомининг сабаблари қандай?

Натижаси (O - outcome) – Бу муаммони ҳал қилишга нисбатан кутиляётган натижа ёки мақсад қандай?

Ресурси (R - resources) – Қандай ресурс ушбу сабабни бартараф этишга ёрдам беради?
Қайси ресурс натижа беради?

Самараси (E - effect) – Ушбу мақсадга эришиш узак кутилган қандай самараси олиб келади?

Мавзу: SWOT - таҳлил

- **S - strength - КУЧЛИ ТОМОНИ** - ҳал этиляётган вазифанинг афзалликлари.
- **W - weakness - КУЧСИЗ ТОМОНИ** - мақсадга эришишда ички муҳит омиллари таъсири
- **O - opportunities - ИМКОНИАТЛАРИ** - белгиланган вазифаларни ҳал этишдаги энг маъқул ҳолат
- **T - threats - ХАВФ-ХАТАР** - фаолиятни амалга оширишга тусқинлик қилувчи ташқи муҳит омиллари

Сянквейн

1. Ном (от) -	<u>мактаб</u>
2. Тавсифи (2 сифат) -	<u>катта</u> <u>чиройли</u>
3. Харакат (3 феъл) -	<u>ўқитади</u> <u>урғатади</u> <u>тарбиялайди</u>
4. Мавзуга тегишли гап (4 суз) -	<u>мактаб</u> <u>илм</u> <u>фан</u> <u>миссияси</u>
5. Синоним (1 суз) -	<u>билимгоҳ</u>

1. **Название (существительное – Что?) -**
2. **Описание (2 прилагательных – Какой? –ая, -ие, -ие)**
3. **Действия (3 глагола – Что делает?)**
4. **Это фраза из четырех слов, показывающая отношение к теме -**
5. **Это синоним из одного слова, который повторяет суть темы.**

Бола

бегубор ташвишси

уйнанди кувнаиди ўсади

боласиз ун бозорга ўхшайди

гўдак

Ёшлик

бегубор гўзал

ўқийди ўрганайди севишайди

ёшлик – умрининг гўзал баҳори

наокиронлик

Баъзи интерфаол услуб ва инновацион технологияларининг қисқача таърифлари

«Интервью» – ўқувчини саволни тўғри тузиш, савол бера олиш, санолга тўғри жавоб бериш, бошқаларни тинглай олиш маданиятига ўргатишга қаратилган.

«Иерархия» – оддийдан мураккабга, мураккабдан оддийга ўтиш усулларини қўллаш орқали ўқувчиларни мантикий, танқидий ва ижодий фикрлашга ўргатишга қаратилган.

«Талаба» – ўқувчилар билан яккама-якка ҳолда ишлаш ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги тусиқни йўқ қилиш, ҳамкорликда ишлаш йўллариини ўргатишга қаратилган.

«Ўқитувчи шахси» – ўқитувчининг инновацион фаолиятини очиб берувчи «Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар» мавзусидаги мустақил фикрлашга қаратилган.

«Мулоқот» – дарс жараёнида ўқувчиларнинг диққатини ўзига жалб этиш, ҳамкорликда фаолият кўрсатиш, уни ташкил этишни ўргатишга қаратилган.

«Бошқарув» – ўқитувчиларнинг аудиторияни бошқаришдаги усуллари ҳамда ўқувчиларни иш жараёнида бошқариш усуллари билан таништириш ва шунга ўргатишга қаратилган.

«Танишув» – ўқувчиларни бир-бири билан таништириш, дўстона муносабат ва ижодий муҳит юзага келтириш, уларнинг ижодий имкониятлари ва шахсий сифатларини очиб, жамоада ишлаш учун қулай шароитни вужудга келтириш ҳамда ўқувчилар ўртасида психологик тусиқларни енгиласга йўналтирилган.

«Мураббий ва жамоа» – мураббий ва жамоа билан ишлаш муаммолари моҳиятини аниқлаш малакасини шакллантириш, унинг ечимини излаш ва топиласга йўналтирилган.

КБИ (қузатиш, баҳслашиш, ишонтириш) – фаол ҳаётий ҳолатни, лидерлик сифатларини, жамоада ишлаш кўникмаларини ҳамда ўзгалар фикрини ҳурмат қилган ҳолда далиллаш, ишонтириш, асослаш, мунозара олиб бориш маҳоратини, мурасага келиш ва излаш қобилиятларини шакллантиришга йўналтирилган.

ИМАК (ишонтириш мактаби) – ишонтириш (мураса йўллариини топиш, уни асослаб бериш), ташкилотчилик қобилиятини, поанъанавий вазиятларда ўзини ва жамоани бошқара олиш ҳамда мумкин бўлган муаммоларни вазиятларни олдиндан кура билиш, уларни ҳал қилиш йўллариини излаб топиш маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган.

«Учлик» (САН-самарали, ахлоқий, назокатли) – безак ишлари, ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, ижодий тасаввурни ривожлантириш, ташкилотчилик қобилиятларини, турли бадиий эскизларни тайёрлаш кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилган.

«Сценарий» («Саҳна») – ижодий фикрлашни ривожлантириш, тадбирнинг режа-сценарийсини тузиш кўникмаси ҳамда саҳна ва актёрлик

асослари, маданият, режиссура, тадбирни ташкил этиш, потенциал маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган.

«АЖИЛ» (*амалиётда жамоавий ижодий ишлар*) – жамоавий ижодий ишни ташкил қилиш, тайёрлаш ва ўтказиш услубларини ўргатиш ҳамда ижодий фаолиятни шакллантиришга йўналтирилган.

«Баҳслашув» – уқувчилар ўртасида баҳс, мунозаралар ўтказиш ва баҳслашув клубларини ташкил этиш ҳамда уларни баъзи янглиш фикрлар, атрафда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга қарши курашиш, ноўрин фикрларга ўз вақтида қаршилик кўрсатиш ёки билдирилган фикрни тўғри, нотўғри эканлигини аниқлаб олиш, ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олишга ўргатиш ва баҳслашиш маданиятини шакллантиришга йўналтирилган.

«Танқид қилишни ўрганинг» – танқид кўринишларининг таснифи, уларни ишлатиш йўллари билан таништириш, танқидни тўғри қабул қилиш кўникмаси ва танқид қилиш маданиятини шакллантиришга йўналтирилган.

«Келишув ва зиддият» – мантикий ва танқидий фикрлаш, муросага келиш маҳоратини шакллантириш ҳамда асосли баҳслашиш қоидалари билан таништириш, зиддиятларни ечишда ҳар кимнинг ўз услубларини топа олишларига кўмаклашишга йўналтирилган.

Иерархия техникаси – мураббийларнинг шахсий ва касбий фазилатлари ҳамда мураббий фаолияти учун зарур бўлган фазилатларни аниқлаш ва уларни тарбиялашга йўналтирилган.

«Лейиха» – уқувчиларни мустақил фикрлаш, ўтилган ва ўрлаштирилган мавзуларни эслаш, уларни ёзма баён этиш, фикрларни умумлаштиришга ўргатишга йўналтирилган.

Таълим муассасаларининг ўқув-тарбия жараёнида фойдаланилиши мумкин бўлган интэрфаол услублар, ноанъанавий дарслар, педагогик технологиялар ва усуллар рўйхати

Интерфаол услублар	Ноанъанавий дарслар	Ўқитиш технология-лари	Ўйин технология-лари	Педагогик усуллар
Брейнсторминг-«Аклий ҳужум»	<i>Янги билим-ларни шакллантирувчи дарслар:</i>	Айланма ҳаг	Ишчан-ролли ўйин «Агар мен...»	Музёраб
Метаплан	Саёҳат	Лойиҳа	Сюжетли-ролли ўйин	Коммуни-катив ҳужум
Кластер (тармоқлар)	Экспедиция	3x4	Ишбилар-монлар ўйини	Бурчаклар стратегияси
Инсерт	Тақдирот	Бумеранг	Ижодий ўйин	Интрига
Аквариум	Сахналашти-рилган	Блиц-суров	Матбуот анжумани	Иссиқ копток
БББ -биламан, билиб олдим, билмоқчиман	Ўқув анжумани	Галерея	Блиц-ўйин	Бу Ким?..
Вени диаграмма	Экскурсия	Резюме	Тақдирот	Даврадаги интервью
Дельфин	Мультимедиа	Концептуал харита	Давра суҳбати	Интеллек-туал чархи
Занжир	Муаммоли	Мозаика	«Хоккей» имитация ўйини	Очиқ интервью «Битта санол – битта жаноб»
бхб	<i>Кунликма ва малакаларга ургатувчи дарслар:</i>	Скарабей	Аниқ вазиятлар таҳлили	Қондани таклиф эт
Арра	Амалиёт	ФСМУ	Педагогик назифаларни ечиш	Викторина
6 та шояна	Иншо	Чорраҳа	Кашфиёт-ландия	Қор уюми
АРИЗ-ТРИЗ	Мулоқот	Энг-заг	Ойга учиш	Арқонча
Қора қути	Ишчан (ски ролли) ўйин	Чархшалак	Паст малакали мутахассис (суд)	Интеллек-туал ҳужум
«АС»- asses-ment center (баҳо, фикр, мулоҳаза)	Аралаш	Видеоландия	Интеллектуал футбол	Луғат викторинаси (гlossарий)
Матбуот пакети	Саёҳат (ски экспедиция)	Педагогикада	Ўқув шахри	Калейдос-коп
Брейнрайтинг (ёзув, хат)	<i>Билимларни амалиётда қўллаш дарслари:</i>	Муаммо	Касблар танлови	Жумбоқлар бозори

Светофор	Ролли ва ишти-лармпонлик уйин	Лабиринт	КСК – кизи-карля савол-лар кечаси	«33 гача сапою»
Мойчечак	Практикумлар	Бурчаклар	Диспут	
Тушунчалар таҳлили	Лойиҳалар ҳинояси	Иерархия техникаси	Ғама ва оғзаки давра столи	
Шахмат	Саёҳат ва экскурсия	Джигсо	ЗОМ (МВГ) – зарарли одатлар музейи	
Мунозара	Экспедиция	Мудокот	Тик-так	
Вокс Поп (лат. – «vox populi» - «Одамлар овози» – аниқ саволлар асосида одамлар фикрлари	<i>Билимларни такрорлаш, тизимлаштириш, улумлаш тириш, мустақамлаш дарслари:</i>	ИМАК – ишонтириш маъстаби	Бахтли ҳодиса (уйин шаклидаги билимлар аукцион)	
Дебатлар	Баҳс	Мунсабат	Лото (Бинго)	
SWOT – таҳлил S – strength- куч W- weakness - заифлик O – opportunities – имконият T – threats – (хавф-хатар)	Интеллектуал уйинлар: (КВН, таплов, викторина ва б.)	САН (Три-Э) - самарали, ахлокли, назокатли	Бошқарув вазифасини баяжаритиға йуналтирилган модель ўйини	
ЭССЕ	Театрланштирилган	Тапишув «Ким Ким экан?»	Буримс (франц.) - шеър тузиш	
МУМС – мустақил урганиш, муҳокама синоп	Такомиллаштириш	Атмосфера – ўқуя хонасини жойланиши	«Муомала чамбараги» - илтичан-ролли ўйин	
Саволлар кутиси (сандиғи) «Олтин кути»	Якуний анжуман	КБИ – кузатиш, баҳслашиш, ишонтириш	Телефонда гаплашиш ва меҳмон кутиш ўйини	
Балик суяги	Ёзма ишлар таҳлили	АЖИЛ – амалиёт дая ижодий ишлар	Глобинго – (берилган белгиларга мос келадиган киниларни топиш)	
Ҳаслий харита	Сухбат		«Ринг»	
	<i>Билим, куникма ва малакаларни назарат қилиш ва баҳолаш дарслари:</i>	Зинапоя – тайёргарлик ўтказиш, таҳлил, тажриба	Адбий карнавал	
Видеоуслуб	Билимлар кўрити	Саҳна		
Кубиклар	Фестиваль	Бир-биримизга	«Ётти мужиза»	

		урғатамиз		
Пирамида	Мусобақа	Олмос		
«Утқир куз» - экранда (доскада) хатолы матп күйилади	Ижодий ишлар ва лойиҳалар ҳимояси	«Нурлар» – маълумотларни тулик ёритиш		
СИНКВЕИН - фр.сл. «беш» номи (1 сўз) кандайлиги - (2 сифат.) ҳаракат -(3 феъл.) тасаввурдаги гал (4 сўз) номнинг синними -(1 сўз)	Ижодий ҳисобот (ота-оналар ва ҳамкисблар олдида ўқитувчи-ўқувчи фаолияти даражаларининг намойиши)	FEEDBACK – (ингл.сўз – тесқари алоқа)		
Куприк модели	Ёзма иш	Ойна		
Нарвон	Тест			
Зинама-зина	Узаро суҳбат	Тарози		
Гурухий ишлариш	Коллоквиум	Танқид қилишни урган!		
Мураккаб ўқитиш	Бинар	Келишува ва эҳдиёт		
Вазиятли услуб	Узаро диктант			
Брейн-ринг	Аукцион			
Ўз-ўзига баҳо бериш	Матбуот-анжуман			
Кейс-стади - (ингл. case- staid- ҳаётий аниқ вазиятларни ечиш орқали бўлажак фаолият моделини ишлаш	Медиация- пизоларни ечиш жараёни	Пинборд – досқага фикрлар ёзилган коғозлар бириктириш		
Гарвард услуби- аниқ вазиятларни ечиш	Симуляция	ЯН - билимларни теқшириш, баҳолаш		
Вазият ва вазифаларни гуруҳ бўлиб ечиш				
Блиц-суров (занжир)				
Микроўқитиш				
Когнитивум – узлуксиз занжир				
«Раунд робин» - баҳо-тортишува				
Коллаж				

IV БОБ

ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1. «Иновацион технологиялар» ўқув хонасининг кўриниши.....	250
2. «Иновацион технологиялар» ўқув хоналарининг тавсифлари.....	252
3. Маъруза мавзуларини тушунтиришга керакли бўлиши мумкин бўлган тақдимот материаллари.....	254

1. «Иновацион технологиялар» ўқув хонасида мебелларни жойлаштиришнинг кўринишлари

Ўқув жараёнини қизиқарли ташкил этиш, унда фойдаланилаётган интерфаол метод ва педагогик технологияларнинг самараси ўқув хоналарининг қай даражада жихозланганлигига боғлиқ. Таълим муассасаларида, малака ошириш ва қайта тайёрлаш факультетлари, институтларида иновацион технологиялардан, интерфаол услублардан, шунингдек, ахборот технологияларидан фойдаланиб педагогик дарслар ташкил этишда ёки «Педагогик технологиялар» курси таълимида гуруҳни ўқитиш учун мулкжалланган ўқув хоналари жихозларини, айниқса, хонадаги столларни, магнитли доска ва стулларни жойлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ўқитиш технологияларидан дарсларда фойдаланиш, ўқув хоналарининг жихозларини махсус кўринишга олиб келиш, талаба (ёки ўқувчи)ларни хонада эркин ҳаракат қилишлари, фикр билдиришлари, ҳамкорликда ишлашлари учун шароит ва имкониятлар яратишни тақозо этади.

Хонадаги жихозларнинг жойлашган тартиблари, ўтказилаётган машғулотларнинг шакли (яккама-якка, кичик гуруҳларга ажратган, гуруҳийлиги)га, характери ва фойдаланилаётган ўқитиш технологияси (ёки услуби)га мос равишда узгартирилиш имкониятлари бўлмоғи керак. Ана шундай машғулотларни ташкил этаётган таълим муассасалари ўқитувчиларига ёрдам сифатида қўлланмада назарий ва амалий ўқув машғулотларни ташкил этишга ёрдам берувчи ўқув хоналарининг 17 та кўринишлардаги жихозлаш намуналари муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган жойлашуви эскизларини ифодаловчи «Иновацион технологиялар ўқув хоналари кўриниши намуналари» тақдимотини ҳамда уларни мақсадан ишлатиш тавсифномаси жадвалини келтирамиз.

А

Язды тавыш

Круглый стол

Лицом к лицу

АДРЕСЫ

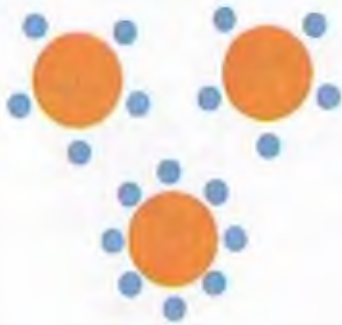

А

Треугольник

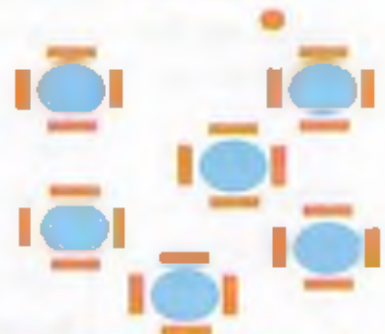
КОМНАТЫ

Госпелка

АВТОСКИ

ДОСКА

2. «Иновацион технологиялар» уқув хоналарининг тавсифлари

№	Номи	Қўлланилиши (машғулот тури)	Ишни ташқил этиш шакли	Жиҳозлар	Қўшимча жиҳозлар
1	«Аудитория» (Синф)	- маъруза - суҳбат - маслаҳат	- жамоавий	стол (парта)лар	- магнитли доска - аудио- видео- аппаратлар - мультимедиа - экран - проектор
2	«П» ҳарфи - (1-вариант)	- маъруза - амалий машғулот - коллоквиум	- гуруҳ булиб - жуфтликда	стол(парта) лар - стуллар	- магнитли доска - ЎТВ - мультимедиа - экран - проектор - компьютер
3	«Т» ҳарфи	- амалий ва лаборатория машғулотлари - коллоквиум - ишчан уйин - имиция уйини	- якка тартибда - жамоавий	- мажлис столлари - стуллар	- аудио- видеоаппарат. - магнитли доска
4	«Доира-1»	-суҳбат - мулоқот	- жамоавий - якка тар- тибда	эркин ҳаракатлан адиган (енгил) стуллар	- магнитли доска - видеомагни- тофон
5	«Мунозара клуби»	- муаммоли машғулот - суҳбат- мунозара - савол- жавоблар - амалий машғулот - семинар машғулот - лаборатория машғулот	- гуруҳ булиб - кичик гуруҳларда	- думалок столлар - стуллар	- магнитли доска - телевизор
6	«Аквариум» (ичма-ич	- амалий машғулот	- ланжирси- мон иш	- якка тартибда	- аудио- видеоаппарат.

	Доира)	- лаборатория машғулоти - занжир-симон иш	- жамоавий - якка тартибда	ишга мўлжалланган столлари - стуллар	- магнитли доска
7	«Думалок стол»	- назарий - суҳбат ва мунозара - муаммоли машғулотлар	- жамоавий - якка тартибда	- катта думалок стол - стуллар	- экран - аудио-видеоаппарат. - проектор
8	«Доиралар»	- семинарлар - имитация уйинлари - вазиятли ижодий иш	- кичик гуруҳларда - кесишма саволлар	- кичик думалок столлар - стуллар	- аудио-видеоаппарат - магнитли доска
9	«Иккита кичик хона»	- назарий машғулоти - амалий машғулоти	- гуруҳий - аниқ вазифалар бажарганда	- мажлис столи - стуллар	- магнитли доска - экран - проектор - мультимедиа
10	«Шахмат»	- назарий машғулоти - якка тартибдаги машғулоти - коллоквиум - лаборатория машғулоти	- мустақил иш - якка тартибда - ижодий иш	- якка тартибда ишга мўлжалланган столлар - стуллар	- экран - проектор - мультимедиа
11	«Доира-2»	- мустақил иш - муаммоли машғулоти - ижодий машғулоти	- ҳужжатлар билан ишлаганда - материалларни урганишда - гуруҳий	- стуллар	- магнитли доска - мультимедиа - телевизор - видеоаппарат
12	«П» ҳарфи (2-вариант)	- амалий машғулоти	- жамоанинг иши (укув гуруҳлар) да	- мажлис столи - стуллар	- магнитли доска - экран - телевизор
13	«Тақса»	- назарий машғулоти - амалий машғулоти	- якка тартибда - жуфтликда - гуруҳ бўлиб	- мажлис столи - стуллар	- магнитли доска - экран - проектор - видеоаппарат

3. Маъруза мавзуларини тушунтиришга керакли бўлиши мумкин бўлган тақдимот материаллари.

Таълим мазмуни

- кетидорту, ружа, дастур, аирлань, муст.була
- маҳаллий материал, анъана, қомусий олимлар, чет эл

Таълим шакллари:

- кундузги, сиртқи, электрини, масофали;
- маъруза, семинар, амалий, лабар машгулот, муст. таълим (дарс тил.);
- стандарт, ностандарт, виртуал

Таълим воситалари:

- ўқитувчи нутқи, сўз;
- ТСО, аудидо-визуал апаратлар, элекстрон доска, дарслик, кутубхона, пошта, интернет

Таълим турлари

авълаванй, ривожланг ирувчи, масофали

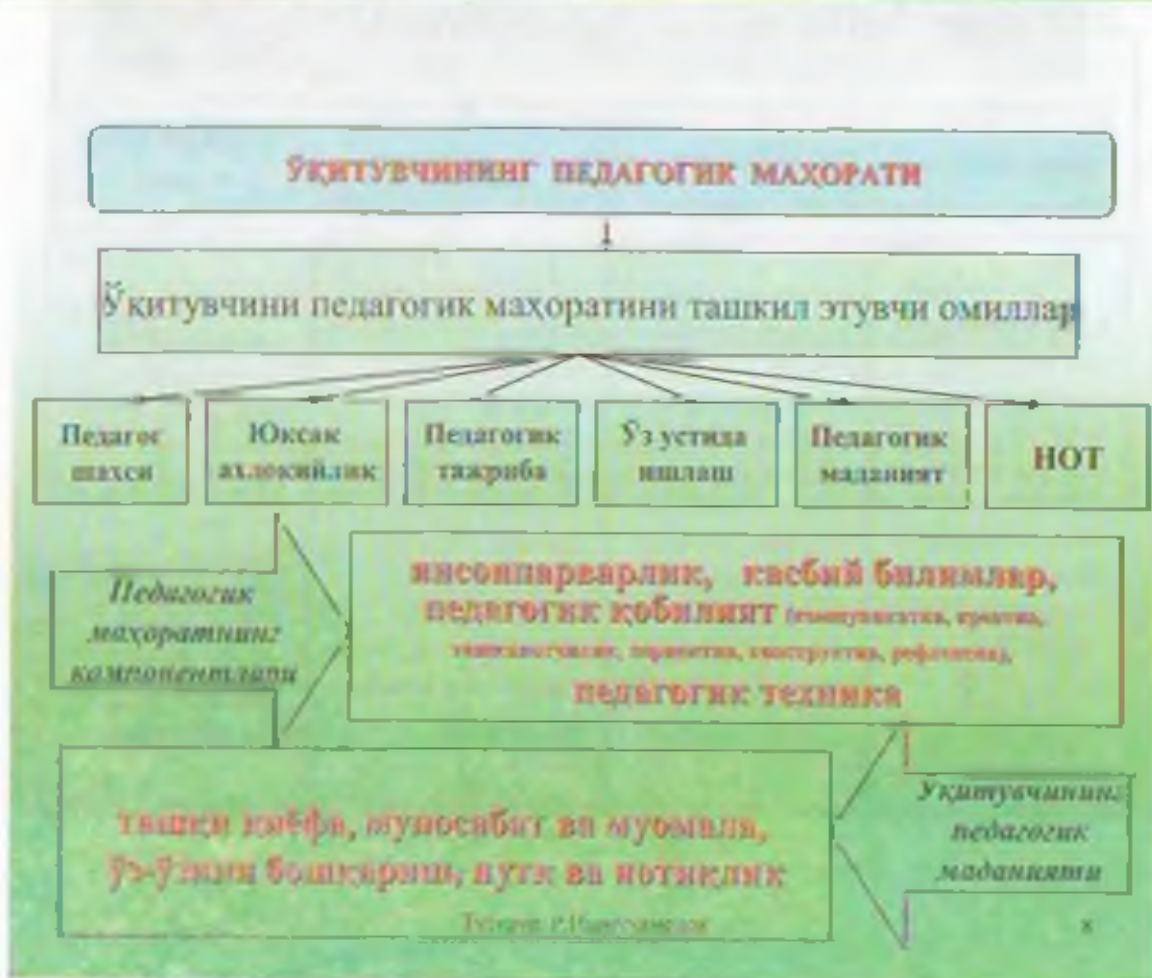
Таълим методлари:

- оғзак, ёзма, кўрнтивчи, амалий;
- шассив, актив, интерактив;

Кафолатланган натижа

ЎҚУВ МАШҒУЛОТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИ ТЕХНИКАСИ

БОШҚАРИШ - бу

Йўналтириш

Маслаҳат бериш

Раҳбарлик қилиш

Ўргатиш

Вазифа қўйиш

Баҳо бериш

Назорат қилиш

Талаб қилиш

Ўраам бериш

Кўрсатма бериш

Кўллаб-қувватлаш

Рағбатлантириш

ЎҚИТУВЧИ ВА ЎЎЎҚЛОВЧИЛАРНИНГ ТўРТ ТОИФАСИ

фидрловчилар

мулохазалилар

амалиётчилар

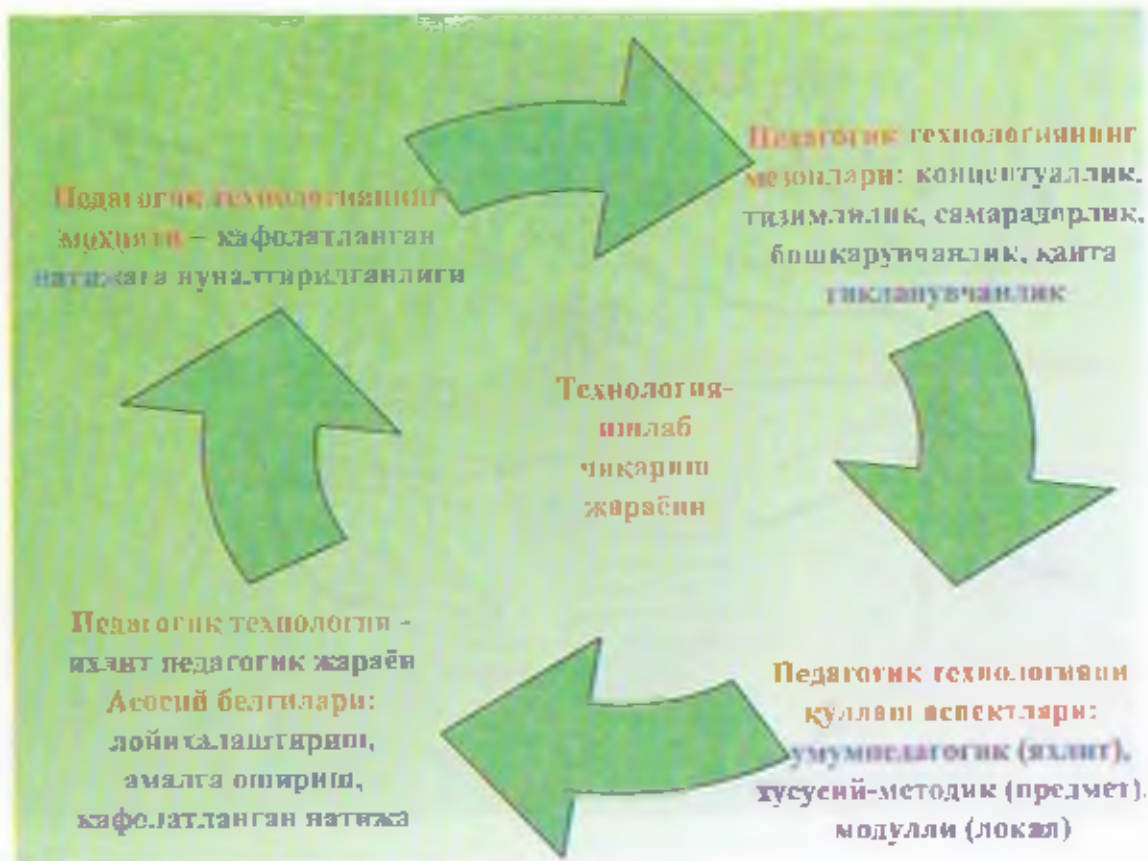
экспериментчилар

- **Кучи** – инновация ва гоялар Адамиятига кура иш тутади
Мақсад – муқимчиларга қизиқин ва самовийликка йиғилтиш
Ягона сўраган саволи – Ишдан олуғи?

- **Кучи** – концепция тузиш ва модель яратиш
 - Мулохазабилан иш юритади
Мақсад – ақл-заковятини янгилаштириш
Ягона сўраган саволи – Ишдан?

- **Кучи** – гояларин амалиётга тадбиқ утиш. Амалий ва кинестетик тажриба маълумотлари асосида ҳаракат қилади
Мақсад – бугунга ва келажакка ишонч
Ягона сўраган саволи – Бу қандай ишлайди?

- **Кучи** – жараён-ия ҳаракатга келтириш
 - Тажрибани текшириш билан ҳаракат қилиш
Мақсад – гояларин ҳақиқатга айлантириш
Ягона сўраган саволи – агар шуқандай бўлса...

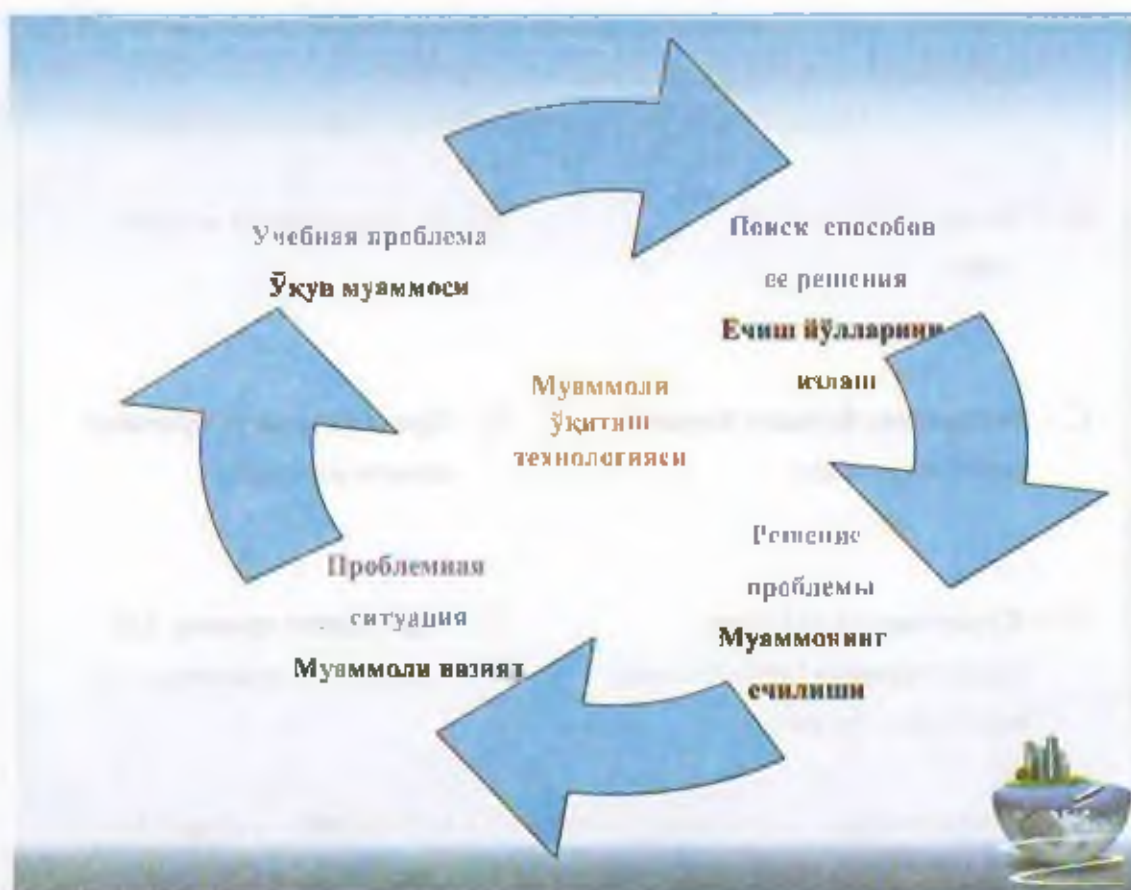

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ –бу ўқув жараёнини ташкил этишда инсон ва техник имкониятлар ҳисобга олинган, **объектни лойиҳалаштирилган, аниқ мақсад, кафолатланган натижага йуналтирилган** яхлит педагогик жараён.

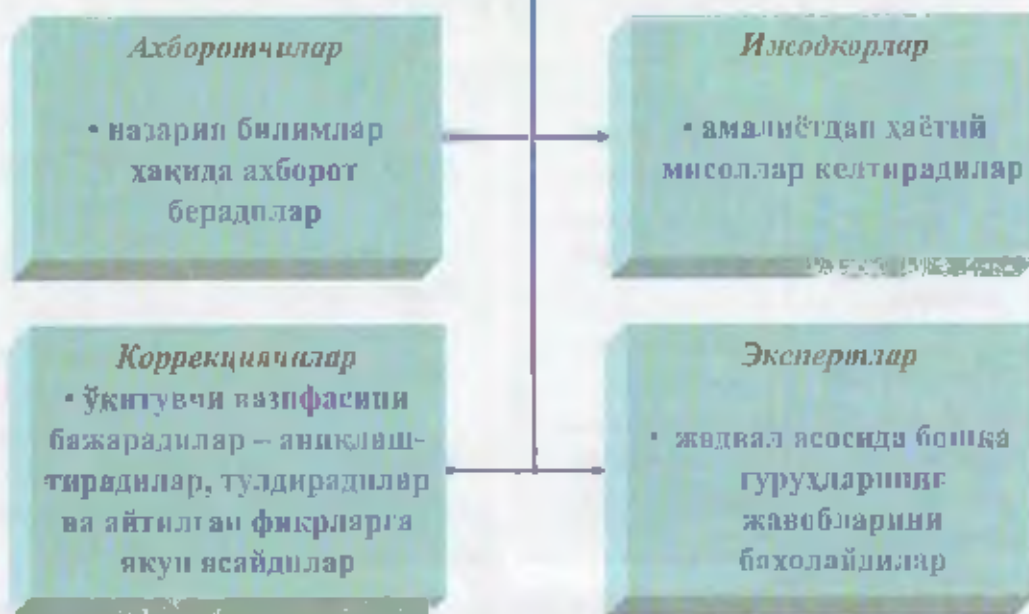

У ёки бу технологияни амалга екти ўқув жараёнига қўллашдан аввал унинг барча хусусиятлари ва имкониятларини (ишмага йуналтирилган, аниқ мақсадда қўлланилаётгани, қайси педагогик концепцияга мос келади, муайян бир шароитда қандай вазифаларни ечилишга ёрдам беради ва ҳ.к.) ўрганиб чиқиб кейин уни қўллаш керак

ГУРУХ БЎЛИБ ИШЛАШ МОДЕЛИ

“ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР” курси

Педагогик технология узини оқлайди!

Педагогическая технология оправдывает себя!

Ф – Фикрингизни баён этинг.

М – Изложите своё мнение.

С – Фикрингиз баёнига бирон сабаб курсатинг.

П – Приведите одну причину своего мнения.

М – Курсатилган сабабни тушунирувчи (исботловчи) мисол келтиринг.

П – Приведите пример для пояснения причины.

У – Фикрингизни умумлаштиринг.

О – Обобщите своё мнение.

Муаллифлар ён дафтаридан...

Таълим – бойлик, уни қўллай билиш – мукаммаллик.
(Араб мақоли).

Ҳар нарсанидурки қилсанг қазо,
Сенга ҳам ет кузгусидир жазо.

Билимга эга бўлиш, билимли бўлиш бу жуда муҳим, лекин уни қаердан,
кандай қилиб излаб топишни билиш. ундан ҳам муҳимроқдир.

Илмли бўлиш учун билим керак,
Касб эгаси бўлиш учун устоз керак.

Биз бир йилга режалаштирганимизда, дон сочамиз.
Ўн йилга режалаштирганимизда дарахт экамиз.
Агар бутун умрга режалаштирсак, кишиларни ўқитамиз ва тарбиялаймиз.
(Хитой мақоли).

Одатда бошқара туриб, бошқаришга ўрганилади.

Бошқармоқ, демак, бошқаларни ишга ундамоқ!

АДАБИЁТЛАР

1. **Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.** -Т.: Ўзбекистон, 1992.
2. **Каримов И.** Юксак маънавият -- ситилмас куч. -Тошкент: Маънавият, 2008. - 176 б.
3. **Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар/Урта махсус, касб-хунар таълим муассасалари учун қўлланма.**-Т.: Янги аср авлоди, 2001.- 176 б.
4. **Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.**-Т.: Шарк, 1998.- 646
5. **Абдуқодиров А.А., Пардаев А.Х.** Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти. Монография.- Т.: Фан, 2009.-145 б.
6. **Айсмантас Б.Б.** Педагогическая психология: Схемы и тесты. М., 2006.
7. **Академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўтказиладиган удумлар ва асосий тадбирлар тизими (1-китоб) –** Бобобеков Х, Давлетшин М.Г., Ишмухамедов Р.Ж. ва бошқалар.- Т.: Фан, 1999.-32 б.
8. **Академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўтказиладиган удумлар ва асосий тадбирлар тизими (2-китоб) –** Бобобеков Х, Давлетшин М.Г., Ишмухамедов Р.Ж. ва бошқалар.- Т.: Фан, 2005. - 90 б.
9. **Ахлоқ-олобга оид ҳадис намуналари.** Т.: Фан, 1990.-170 б.
10. **Баубекова Г.** Педагогическое мастерство.- Т., 2000.
11. **Гоноболин Д.Н.** Ўқитувчи ҳақида кisseв. -Т.: Ўқитувчи, 1975.
12. **Грехнев В.С.** Культура педагогического общения. -- М.,1990.
13. **Йўлдошев Ж.Г., Усмонов С.А.** Педагогик технология асослари.- Т, 2001.
14. **Имомназаров М., Эшмухамедова М.** Миллий маънавиятимиз асослари. – Т.: Тошкент ислом университети.- 2001.
15. **Ишмухамедов Р.Ж.** Болаларни тарбиялаш ва соғломлаштириш ишларида педагогик технология (ўзбек ва рус тилларида).- Т.,УДАП, 2004. – 233 б.
16. **Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А.** Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: Фан ва технология, 2007. – 122 б.
17. **Ишмухамедов Р.Ж.** Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари.-Т.:Низомий номидаги ТДПУ, 2004, 2008 (хайта нашр). - 44 б.
18. **Ишмухамедов Р.** Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. Услубий курсатма. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
19. **Ишмухамедов Р.** Инновации в образовании и воспитании.- Т.: ТГПУ, 2009 - 97 стр.
20. **Ишмухамедов Р.** Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари (2 китоб).-Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2009. – 108 б.

21. **Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А.** Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.
22. **Ишмухамедов Р.Ж, Абдукодилов А., Пардаев А.** Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.
23. **Жуманиёзова М.Т., Ишмухамедов Р.Ж** Таълимда педагогик технологиялардан фойдаланиш. Устоз ўқитувчилар учун ўқув-услубий қўлланма.-Т., А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ, 2010. - 218 б.
24. **Ишмухамедов Р.Ж. Туляганов А.А.** Инновационные технологии в учебно-воспитательном процессе военно-образовательных учреждений. – Т., Академия ВС РУ, 2011, 110 с.
25. **Хасанова М.Б., Голишников О.Н., Ишмухамедов Р.Дж.** – Методические рекомендации по организации партийно-политической учебы и политпросвещения на всех уровнях. – Т. НИМФГО, 2012, 48 с.
26. **Коджаспирова Г.М.** Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах./ М.:Айрис-пресс, 2006.
27. **Натавзон Э. Ш.** Приемы педагогического воздействия. - М, 2002. - 202 с.
28. **Натавзон Э.Ш.** Психологический анализ поступков ученика. М., 1991.-126 с.
29. **Натавзон Э.Ш.** Трудный школьник и педагогический коллектив: пособие для учителя / Натавзон Э.Ш. - М.: Просвещение, 1984.-96 с.
30. **Махмудов Р.** Дегонимни улуска маргуб эт. - Т.: Ўзбекистон, 1992. - 88 б.
31. **Подласый И.П.** Педагогика. Новый курс: в 2-х кн.-М.:Владос, 1999.
32. **Профессиональная культура учителя.** /Под ред.В.А.Сластенина - М., 1993.
33. **Расмий ва норасмий учрашувлар одобномаси.**- Т.: Адолат, 1992. - 13 б.
34. **Рыбакова М.М.** Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе.- М.,1991.-128 с.
35. **Сергеев И.С.** Основы педагогической деятельности: Учебное пособие – СПб.: Питер, 2004.
36. **Толипов У., Усмоибоева М.** Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари.-Т.: 2006.
37. **Ҳикматнома.** Туплам//Тупловчи Н.Эшонкулов – Т:Чулпон, 1992. - 112 б.

ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ АШЁЛАРИ

1. «Ўқитувчи фаолияти, маҳорати ва маданияти» мавзусида слайдлар тўплами (ўзбек ва рус тилларида).
2. «Ўқув жараёнида педагогик технология» мавзусида слайдлар тўплами. (ўзбек ва рус тилларида).
3. «Интерфаол таълим ва интерфаол услублар» мавзусида слайдлар тўплами (ўзбек ва рус тилларида).
4. «Таълим муассасаларида ўқув машғулоти услубиёти ва техникаси» мавзусида слайдлар тўплами (ўзбек ва рус тилларида).
5. «Бошқарув педагогикаси» мавзусида слайдлар тўплами (ўзбек ва рус тилларида).
6. «Замонавий дарс» мавзусида видеофильм.
7. «Бокс поп» ўқитувчилар ҳақида фикрлар (фоноёзув).
8. «Дарс ва дарсдаги педагогик вазиятлар» мавзусида ўқитувчиларнинг дарсларидан видеоланҳалар.
9. «Тарбиявий технологиялар» мавзусида слайдлар тўплами (ўзбек ва рус тилларида).

ДИДАКТИК ВОСИТАЛАР

- жиҳозлар ва ускуналар: магнит синф тахтасиси, флипчарт синф тахтасиси, магнитлар, тарқатма материаллар, маркер ва фломастерлар, ўқув қўлланмалари ва ш.к.
- видео-аудио ускуналар: видеомагнитофон, проектор, видеофильм, видеодисклар, фоноёзув ва ш.к.
- компьютер ва мультимедияли воситалар: видеотренинг ўтказиш учун маҳсус мосламалар.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ВА МАСОҒАДАН ТУРИБ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

«Юксак маънавият – енгилмас куч» (2008 й), «Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори»(1998 й.), «Баркамол авлод орзуси» (1998 й.) китобини ўқиб чиқиш ва асосий фикрларни консепт қилиш. Шарқ мутафаккирлари, чет эл ва Европа, Ўзбекистонлик педагог олимларнинг ўқитувчи ва унинг маҳорати ҳақидаги фикрларини ўрганиш ва тўплани. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Истеъдод» Жамғармаси томонидан чоп этилган «Директорнинг иш китоби», «Таълимда инновацион технологиялар», «Тарбияда инновацион технологиялар», «Ўқитувчи ҳақида касса» (Ғоноболин Д.Н.) китобларини ўқиб таҳлил этиш ва асосий жойларини консепт қилиш. Таълим муассасасидаги дарс ва машғулотларда ўқитувчилар томонидан аудитория диққатини жалб этиш, тингловчиларга таъсир этиш, улар билан муносабатга киришиш, ўрнатиш бўйича

қўлланилаётган усулларни ўрганиш, тўплаш, ёзиб бориш. Мулоқот жараёнини бошқариш усуллариининг қиёсий таҳлилини ўтказиш. «Муаллим - қалб меъмори» (Малла Очилов) китобини ўқиш, асосий фикрларни ўрганиш. Дарс жараёнида учрайдиган низоларни ўрганиш ва ечимини таҳлил қилиш. Ўқитувчи касбини ақс эттирувчи тамға тайёрлаш. «Нутқ маданияти асослари» (Кудратов Т.) китобини ўқиш ўрганиш. Таълим муассаса (умумий ўрта мактаб, академик лицей, касб-ҳунар коллежи) ўқитувчиларининг дарсларини кузатиш ва дарс лавҳаларини яратиш. Танланган мавзу асосида жамоавий ижодий ишнинг режасини, сценарийсини тузиш. Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодексини ўқиш ўрганиш. Ўз-ўзини тарбиялаш ёки ўз устида ишлаш шахсий дастурини тузиш. Таълим муассасасида танланган ўқитувчининг иш тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш. Иш тажрибаси тақдимотини тайёрлаш. Дастур сунггида берилган адабиётлар рўйхати билан танишиш ва улар билан танишиб чиқиш.

ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Ўқитувчи атамаси, унинг шахси ва касби ҳақида тушунча.
2. Педагогик маҳорат фани нимани ўрганadi?
3. Ўқитувчи меҳнати, унинг ўзига хос хусусиятлари ва ижтимоий аҳамияти.
4. Ўқитувчилик касбининг тарихий тараққиёти ва жамиятда тутган ўрни ҳақида қандай билимга эгасиз?
5. Шарқ мутафаккирлари ва донишмандларининг ижодий меросида ва асарларида мударрисларни танлаш ва уларнинг маҳорати, мулоқот, муомала маданиятига қўйилган талаблар.
6. Педагогик адабиётларда педагогик маҳорат ва педагогик техниканинг моҳияти ҳақида билдирилган фикрлар.
7. И. Каримов асарларида ўқитувчилар ва уларнинг вазифалари ҳақидаги фикрлар.
8. Педагогик назорат масалаларининг тарихий тараққиёти.
9. Ўқитувчининг диққати ва дарс жараёнида ундай фойдаланиш йўллари.
10. Еш ўқитувчи ҳаракатида тез-тез учраб турадиган хатолар ва уларни тузатиш йўллари.
11. Ўқитувчи табиати ва унинг шахсий хусусиятига қараб тоифага бўлиниши.
12. Педагогик маҳорат фанининг амалий аҳамияти.
13. Энг қадимги даврлардан XXI асрнинг бошигача бўлган даврда ўқитувчи-устоз, шогирд ва уларнинг жамиятдаги ўрни, маҳорати ҳақидаги педагогик фикрлар.
14. Ҳозирги замоннинг илмий-педагогик адабиётларда педагогик маҳорат, педагогик техника (унинг тизими ва моҳияти ҳақида олға сурилган ғоялар).

15. Қобилиятларнинг педагогик-психологик таснифи. Педагогик қобилиятларнинг асосий турлари. Эмпатия ва перцепция қобилиятлари. Ташкилотчилик, билиш, алғаш қобилиятларига тасниф.
16. Ўқитувчининг иродаси, сабр-тоқати, мақсадга интилиши ва бошқа таъсир ўтказиш қобилиятлари.
17. Қобилиятлар ҳақида шарқ мутафаккирларининг фикрлари.
18. Ўқитувчининг мулоқот қобилияти. Мулоқот тушунчаси, унинг моҳияти, мақсади ва усуллари.
19. Ўқитувчининг талаба юз(табиат)ини ўқиш санъати, ўзгалар ҳолатини тушуна олиши ва ўзини намоён қила олиш санъати.
20. Ўқитувчининг мулоқотга киришишида учрайдиган педагогик низолар, камчиликлар, уларнинг олдини олиш йўллари.
21. Ўқитувчи фаолиятида мулоқот маданияти ва психологияси.
22. Педагогик мулоқотнинг танкилий босқичлари.
23. «Ўқитувчи-ўқитувчи», «Ўқитувчи-ўқувчилар жамласи», «Ўқитувчи-мактаб раҳбарияти», «Ўқитувчи-ўқувчиларнинг ота-оналари» орасидаги мулоқот маданияти.
24. Педагогик назокат ва педагогик одоб-ахлоқ.
25. Дарса ва дарсдан ташқари вақтларда ўқитувчи назокатига қўйилган талаблар.
26. Турли хилдаги мулоқотларни ташкил этишда миллий маданий асослар ва умуминсоний қадриятлар устуворлиги.
27. Шарқона мулоқотга киришишда мимика, пантомимикага ҳослик.
28. Ўқитувчи ва ўқувчининг мулоқот маданияти.
29. Мулоқот жараёнида ишонтириш ва таъсир этиш усулларидан фойдаланиш.
30. Хизматдаги мулоқот одоби. Ёқтириш ва ёқтирмаслик, психологик муҳит. Чиқиша олмаслик. Муносабатдаги қийинчиликлар.
31. Ўқув-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг билими ва ҳаракатларини баҳолашда ўқитувчининг назокати ва одоби.
32. Педагогик фаолиятда бошқарув услублари.
33. Нутқ техникаси, нафас олиш, талаффуз, техника ва нутқ. Ўқитувчи нутқининг мантиқийлиги, грамматик жиҳатдан тўғри бўлиши.
34. Ўқитувчининг нутқ маҳоратини такомиллаштириш йўллари.
35. Ўқитувчининг дарсдаги маҳорати. Ўқувчилар билимини эгаллаш ва билим фаолиятини бошқаришда ўқитувчининг фаолияти.
36. Дарсга тааллуқли бўлган техника воситаларини танлаш ва уларни қўллашга қўйилган талаблар.
37. Ўқитувчининг ижодкорлиги, ижодий ҳолати ҳақида тушунча.
38. Ўқитувчининг дарсгача бўлган фаолиятидаги ижодий ҳолатини ташкил этиш, дарс андозасини тузиш, дарсни яхши ўтишига ўзида ишонч ҳосил қилиш.
39. Ўқитувчининг дарс давомида қийинчиликларни енгишига бўлган хоҳишини уйғотиш, дарс давомида мимика, пантомимикадан моҳирона фойдаланиш.

40. Ўқитувчининг кийиниш маданияти ва унга қўйилган талаблар.
41. Тарбиячилик маҳорати, унинг педагогик моҳияти
42. Ўқувчиларни ўрганиш бўйича таҳлисл.
43. Тарбиячи маҳоратининг тизими: ижтимоий-эстетик, ахлоқий-технологик.
44. Тарбиячининг асосий кўникмалари.
45. Педагогик фаолиятни режалаштиришнинг асосий қонувлари.
46. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш.
47. Ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини тарбиялашнинг рухий-педагогик асослари.
48. Ўзини-ўзи тарбиялашда ўзига баҳо бериш, ўзини кузатиш, ўзини иншонтиришдан фойдаланиш.
49. Илмий-педагогик тажрибани оммалаштиришда педагогик технологияларнинг аҳамияти.
50. Мактабда ёш битувчиларнинг иш услублари. Дарс ва унинг таҳлили.
51. Ўқитувчи психологияси (табиати, диққати, идроки, тафаккури, иродаси, хотира уйғунлиги).
52. Замонанинг глобал муаммолари ва уларни ҳал этишда Сизнинг ҳаракатларингиз.
53. Глобал фикрлаш, глобал компетентлик, глобал профессионаллик тушунчалари бўйича фикрларингиз.
54. Педагогик квалиметрия – бу... (фикрни даяом эттиринг)
55. «Дидактик эвристика» ҳақида маълумот беринг.
56. Аниқ назият, ҳаётий ҳодисага асосланган «Кейс-стади «ўқитиш услуби.
57. Педагогик технологиянинг йўналишлари.
58. Ўқитувчининг инновацион фаолияти қайси масалаларни ечишга қаратилган?
59. Бизнинг кундалик ҳаётимиздаги мақсадга йўналтирилган хусусий билуш фаолияти норасмий (информал) таълими ҳақида.
60. Космополитизм - бу....
61. «Интерфасл» сузининг луғавий маъноси.....
62. Педагогик инновация нима?
63. Олий таълим муассасаси таълим жараёнида фойдаланиладиган ва кенг тарқалган педагогик технологиялар.
64. Ўқитувчининг инновацион фаолияти самарадорлигини оширишга тегишли бўлган ёндашувлар.

Педагогик атамаларнинг қисқача луғати

Автократлик – ҳокимлик, кинининг буйруқбозлик, курсатмалар бериш ва жазолани каби шаклларда бошқаларга (масалан, тарбиячининг ўқувчига) нодемократик усуллардан фойдаланган ҳолда таъсир этишга мойиллиги.

Агрессивлик – душманлик, бошқаларга, атрофдагиларга зарар етказиш, тажовуз қилиш, ноқулайлик тугдирини мақсадини амалга оширувчи шахснинг хусусияти.

Аутогренинг – ўзини-ўзи ишонтириш, шахснинг ўзини-ўзи бошқаришига қаратилган махсус машқлар тўплами. Аутогренингдан шахснинг ўз рухий ҳолати ва ҳулқини бошқаришда фойдаланилади.

Ахборотли малака – таълим ва тарбия масалаларига ахборотларни мослаштириш ва талқин қилиш малакаси.

Ахлоқ – шахснинг жамиятга ва бошқа кишиларга нисбатан бурчини белгилаб берувчи меъёрлар тизими, маънавий ҳулқ қоидалари, у ижтимоий онг шаклларида биридик.

Баён қилиш – тарбиячи томонидан урганилаётган материал мазмунини изчил сузлаб бериш услубиёти.

Билиш фаолияти – идрок қилиш ҳисси, назарий фикрлаш ва амалий фаолият бирлиги.

Бошқариш – ташкил этиш, қарор қабул қилишга қаратилган фаолият, объектни ўз хизмат вазифаси доирасида назорат қилиш, тартибга солиш, ишончли ахборотлар асосида таҳлил қилиш ва яқун ясаш.

Бурч – муайян ахлоқий мажбуриятларни ҳис қилиш, унинг зарурлигини англаш.

Вазифа – мақсад ва уни амалга ошириш босқичларининг ойдинлаштирилиши.

Вербал – ифодали, оғзаки.

Гуманизм – 1) инсоннинг инсонга бўлган мухаббати, унинг қадрини ҳурмат қилиш, киши манфаатлари учун қайғуриш ҳоялари билан суғорилган ва кишилар ўртасидаги тенглик, ҳалоллик, инсоний муносабат тамойилларига асосланган дуёқарали; 2) инсонийлик ва инсонпарварлик, инсонларнинг бунёдкорлигига ишончи.

Дуёқарали – шахснинг тафаккур тарзи ва йуналишини ақс эттирувчи қарашлар, эътикод ва фикр-ўйлар тизими.

Идеал – олий мақсад, бирор нарсанинг намунаси, шахс, гуруҳларнинг ҳатти-ҳаракатлари, интилишлари интиҳоси.

Ижтимоий идрок этиш – кишилар томонидан ижтимоий объектларнинг идрок этилиши, тушунилиши ва баҳоланиши.

Изоҳлаш, тушунтириш – оғзаки изоҳ, ёритилиши лозим бўлган турли материалларни изоҳлаш, исботлаш, таҳлил қилиш.

Индивидуаллик – шахснинг бетакрор биоспциологик хусусиятлари.

Интеллект (ақл) – шахснинг турли фаолият турларини муваффақият билан ўзлаштиришини белгилайдиган туғма ва ўзлашма барча ақлий қобилиятлар тўплами.

Ишонтира олиш – ахборот оқимининг шахс томонидан танқиддан холи, эркин равишда ўзлаштиришга эришишни кўзлаган рухий таъсир этиш услубиёти.

Ишонч ҳосил қилиш – шахснинг муайян қоида ва талабларини онгли равишда ўзлаштириш воситасида тарбиялаш услубиёти. Тегишли маълумотлар ва далилларга асосланиб, шахснинг ўз ҳукми ва хулосалари тўғривигига ишончни юзага келтириш жараёни ва натижалари.

Ички қоралик – ўзгаларнинг муваффақиятсизлигидан севиниш.

Ички ҳолат (мавқе) – шахснинг кундалик эҳтиёжи билан узвий боғлиқ ва ҳаётининг муайян даври фаолиятининг асосий мазмуни ва йўналганлигини белгиловчи ижтимоий кўрсаткичлари тизими.

Истиқболни белгилаш малакаси – ижтимоий ва билиш жараёнларини режалаштириш ва бошқариш.

Калокагатия – гўзаллик ва олижаноблик ҳамда жисмоний ва маънавий бойликлар бирлиги.

Касбий – педагогик мулоқот – педагог ва тарбияланувчининг ўзаро зич ижтимоий-психологик алоқаси тизими бўлиб, унинг мазмуни ахборотлар айрибошлаш, тарбиявий таъсир ўтказиш, коммуникатив воситалар ёрдамида ўзаро муносабатларини ташкил этили ҳисобланади.

Касбий билимдонлик – педагогик фаолият юритиш учун зарур бўлган назарий ва амалий тайёрлик бирлиги.

Когнитив – билиш жараёни.

Коллектив – жамоа, умумий мақсад йўлида шахсларнинг ўзаро муносабатлари, ташкилийлиги ва интилишлари билан бир-бирига монанд турғун социал (ижтимоий) гуруҳ.

Коммуникация – кишиларнинг ўзаро мулоқотларида ахборотлар алмашиш тавсифи.

Коммуникатив кўникма – муомала қила олиш ва педагогик техника малака ва кўникмаси.

Коммуникатив фаолият – педагогнинг тарбияланувчилар, бошқа педагоглар, жамоатчилик вакиллари, ота-оналар билан мақсадга мувофиқ ўрнатган муносабатлари.

Конфликт (зиддият) – қарама-қарши қарашлар, фикрлар тўқнашуви, жиддий зиддият, қизғин баҳс.

Креативлик – бетакрор қадриятлар яратувчи, ностандарт ечимлар қабул қилувчи шахснинг ботиний қобилияти.

Кузатиш – бирор педагогик ҳодиса бўйича аниқ далилий материал олиш мақсадини кўзлаган идрок этиш шакли.

Мафкура – ғоя ва қарашлар тизими.

Мақсад – фаолият натижасини олдиндан фикран белгилаш.

Мақтов – фойдали иш қилган шахсни ёки жамоани оғзаки тақдирлаш.

Услубиёт – бирор ишни ташкил қилишда мақсадга мувофиқ қўлланадиган услублар йиғиндиси.

Мифология – қадимги дунё халқларининг дунё ва табиат ҳодисалари, уларнинг пайдо бўлиши ҳақидаги, худолар ва қаҳрамонлар ҳақидаги ривоятлари, афсоналари, бу афсонада қадимий халқларнинг дунё ва худолар ҳақидаги ибтидоий тасаввурларининг акс этганлиги.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш учун асос бўладиган кишининг ички фаолият мазмуни.

Мотивация – шахсни фаол ҳатти-ҳаракатларга ундовчи сабаблар, асослар тушлари бўлиб, у айни замонда киши ҳулқини физиологик ва психологик бoлқаришнинг динамик жараёнини ҳам билдиради ва фаолиятининг йуналиши, фаоллиги, уйғунлиги ва турғунлигини белгилайди.

Муаммоли вазият – укув вазияти бўлиб, у машаққат билан ҳал қилинадиган масала туфайли юзага келади.

Мулоқотнинг этакчи тури – ривожланишнинг маълум бир даврида атрофидаги кишилар билан муомалада этакчилик қиладиган мулоқот тури бўлиб, унинг натижасида шахснинг асосий сифатлари шаклланади.

Мунозара – 1) матбуотда, суҳбатда бирор баҳсли масалани муҳокама қилиш, баҳс; 2) муайян муаммо бўйича фикр алмашишга асосланган таълим услубиёти.

Одат – кишининг маълум эътиқодлар, қадриятлар ёки ахлоқий меъёрлардан келиб чиқиб амалга оширадиган оғли фаолияти.

Педагог – тарбиячи, ўқитувчи, дарс берувчи.

Педагогика – ёш авлод таълим ва тарбияси ҳақидаги фан.

Педагогиканинг технологик вазифаси – диагностика сатҳ – педагогик ҳодисалар ҳолатини аниқлаш; башорат қилиш сатҳи – педагогик фаолиятни экспериментал тадқиқ қилиш ва шу асосда педагогик воқеликни яратиш моделларини ўрнатиш; лойиҳа сатҳи – педагогик фаолиятнинг назарий концепцияси, унинг мазмуни ва характери асосида уларга мувофиқ услубий материаллар (укув режа, дастур, дарслик ва укув қўлланмаси, педагогик тавсияномалар) ишлаб чиқиш; яратувчилик сатҳи – педагогик фан ютуқларини такомиллаштириш ва қайта режалаштириш мақсадида таълим амалиётига татбиқ этиш; рефлексив ва тузатма (корректировка) сатҳи – илмий тадқиқотлар натижаларининг таълим ва тарбия амалиётига сингиб кетиниши баҳолаш.

Педагогик жараён – таълим масалалари, унинг тараккиётини ҳал қилишга қаратилган, махсус ташкил этилган педагог ва тарбияланувчиларнинг мақсадли ўзаро муносабатлари.

Педагогик масала – педагогик жараённинг асосий бирлиги, узига ҳос тизимдир. У воқеликни билиш ва қайта яратиш зарурияти билан боғлиқ тафаккур қилинадиган педагогик вазиятдир. Таълим катнашчиларининг маълум бир мақсадни қўлаган таълим ва тарбиядаги моддийлаштирилган вазиятдир.

Педагогик маҳорат – педагогик жараённи билиш, уни ташкил эта олиш, ҳаракатга келтира олиш (А.С. Макаренко), педагогик жараённинг

юқори самарадорлигини белгиловчи шахснинг иш сифати ва хусусиятлари синтези.

Педагогик мулоқот – таълим олувчиларнинг мақсадлари ҳамда уларнинг биргаликдаги фаолиятлари мазмунидан келиб чиқадиган ўзаро алоқаларини ўрнатиш ва ривожлантиришни, бир-бирини англаш ва қўллаб-қувватлашини ташкил этишнинг кўп қиррали жараёни.

Педагогик такт – ўқувчилар фаолиятининг турли доираларида улар билан мулоқотда бўлишнинг педагогик тамойили, ўлчови, ўқувчилар билан уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тўғри мулоқотда бўла олин малакаси.

Педагогик техника – 1) ҳар бир таълим олувчига ва жамоага педагогик таъсир ўтказишда самарали қўллаш учун зарур бўлган малака ва кўникмалар мажмуаси; 2) ҳар бир таълим олувчи ва жамоанинг фаоллигини педагогик жиҳатдан таъминлаш учун зарур бўлган малака ва кўникмалар.

Педагогик технология – 1) олдиндан лойиҳалаштирилган педагогик жараённи амалиётда режали ва бир маромда татбиқ этиш ёки педагогик масалани ечишга қаратилган педагогнинг узлуксиз ўзаро боғланган ҳаракатлари тизимидир; 2) таълим ва тарбия услубиётларининг у ёки бу тўпламини қўллаш билан боғлиқ бўлган педагогнинг узлуксиз, ўзаро шартланган ҳаракатлари тизимидир; 3) педагогнинг ютуқларига кафолат берадиган аниқ ишлаб чиқилган ва қатъий илмий лойиҳалаштирилган педагогик ҳаракат; 4) таълим шакллари мукобиллаштиришга қаратилган ва техника ҳамда инсон омиллари, унинг ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқитиш жараёни ва билимларни эгаллаш, яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли услубиётидир.

Педагогнинг коммуникатив маданияти – педагогнинг кишилар билан қисқа муддатда мулоқот ўрната олиши, улар билан мулоқот ўрнатишга бўлган доимий интилиши.

Педагог нуқсан назари (позицияси, ҳолати) – педагогнинг дунёга, педагогик воқеликка ва педагогик жараёнга бўлган интеллектуал ва ҳиссий муносабати.

Педагогик ҳаққонийлик – тарбиячининг ҳаққонийлик мезони, унинг маънавий тайёргарлик даражаси.

Психология – 1) шахснинг ҳақиқий борлиқни фаол ақс эттириш жараёнини ўрганувчи фан; 2) маълум бир фаолият турининг ўзаро шартланган психик жараёнлар тўплами; 3) психика, характер хусусияти, кўнгил хазинаси.

Рефлексия – такрорлаш, ақс этиш, уз ҳаракатлари ва ҳолатларини таҳлил қилиш.

Роль ижро этиш – қатнашувчиларнинг яққа ва гуруҳ бўлиб турли роляларда (сахнада) чиқиши, образга кириши.

Сардор – гуруҳ аъзоларига лозим бўлган вазиятларда сезиларли таъсир ўткази оладиган шу гуруҳнинг аъзоси.

Суггестия – ўқитиш, тўла ишонч ҳосил қилиш.

Сухбат – кузатув чоғида старли даражада аниқ бўлмаган зарур ахборотни олиш учун қўлланадиган тадқиқот услубиёти.

Тазйик ўтказилиш – уятга қўйиш, айбдорлик ҳисси ёки кўнгли чўкканларнинг фикри, ҳиссиёти, интилиши ва майлини уларнинг онгидан халос қилиш.

Талқин қилиш – бирор ҳодиса ёки нарсани изоҳлаш, тушунтириш.

Такаббур – ўз манфаатларини юқори қўювчи, манман шахс.

Такт – мисли кўрилмаган тарзда ўзини тута билиш.

Тарбия – 1) шахснинг маънавий ва жисмоний ҳолатига мунотазам ва мақсадга мувофиқ таъсир этиш; 2) педагогик жараёнда таълим мақсадларини амалга ошириш учун педагог ва тарбияланувчиларнинг махсус ташкил этилган фаолияти.

Тафаккур – инсон аклий фаолиятининг олий шакли, инсонларни ўраб олган дунёдаги ўзаро боғланган нарс ва ҳодисаларни билиш жараёни, муҳим ҳаётий жараёнларни ҳис қилиш ва муаммоларни ҳал қилиш, маълум бўлмаган ноқеа ҳодисаларни кидириш, келажакни кўра олиш. Тафаккур, тушунча, ҳукм, хулоса шаклларида намоян бўлади.

Темперамент – 1) шахснинг психик фаолияти динамикасининг турли жиҳатларини билдирадиган турғун шахсий хусусиятларининг қонуний муносабатлари; 2) шахснинг динамик хусусиятлари: жадаллик, тезлик, даража, психик жараёнлар ва ҳолатлар ритми.

Технология – ишлаб чиқариш жараёнида ашёлар, материаллар, ярим тайёр маҳсулотларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, ашёнинг ҳолати, хусусияти, шаклини ўзгартириш услубистлари тўплами.

Фаолият – 1) оғли мақсад билан бошқариладиган кишининг ички (рухий), ташқи (жисмоний) фаоллиги; 2) атроф-муҳитнинг кишилар томонидан мақсадга мувофиқ қайта бунёд этилиши.

Хайрихоҳлик – кишиларга очик кўнгил бўлиш, илтифотли, марҳаматли бўлиш.

Шахс – 1) кишиларнинг ижтимоий ҳулқи, инсонлар орасида ўзини тутишини ақс эттирадиган рухий сифатлари мажмуини билдирувчи тушунча; 2) турли-туман сифатлар тизимидаги кишининг рухий, маънавий моҳияти; 3) ижтимоий моҳият касб этган ва ўз-ўзини англаш қобилиятига эга бўлган киши.

Шахсий фазилят – шахс томонидан ўзининг ахлоқий-рухий ва ишчанлик қобилиятининг ижтимоий аҳамиятини, жамиятдаги ўрнини англай олиши.

Эътиқод – шахс амал қиладиган билим, тамойил ва идеалларнинг ҳаққонийлигига қалбан ва асосли ишонч билан боғланган, унинг атроф-муҳитга ҳамда ўзининг хатти-ҳаракатларига бўлган субъектив муносабати.

Эстетик тарбия – гузалликни ҳис қилиш, атроф-муҳитдаги гузалликни пайқай олиш ва тушунишга бўлган қобилиятни тарбиялаш.

Эҳтиёж – шахснинг бирор нарс ва ҳодисага муҳтожлиги ва кишининг рухий қуввати ва фаоллиги манбаи ҳисобланадиган асосий хусусияти.

Ўйин – у фаолиятнинг шундай бир турики, у ижтимоий тажрибаларни ўрнаттиришга ва бунёд этишга, ўз ҳатти-ҳаракатларини такомиллаштиришга қаратилган бўлади.

Ўз-ўзини баҳолаш – кишининг ўз психологик сифатлари, хулқи, ютуқлари ва муваффақиятсизликлари, кадр-қиммати, камчиликларини баҳолай олиши.

Ўз-ўзини тарбиялаш – 1) шахсга хос бўлган маданиятнинг шаклланиши ва ривожланишига қаратилган изчил ва онгли фаолияти; 2) шахснинг ўз жисмоний, рухий ва ахлоқий сифатларини тинмай амалга ошириш.

Тарбиячининг инновацион фаолияти – социал-педагогик феномен бўлиб, ижодий имкониятни ақс эттириш, кундалик фаолиятдан четга чиқишдир.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш – ўқувчи ва ёшларга келажакда ўз касбларини аниқлаб олиш учун ёрдам кўрсатишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, психологик, педагогик, тиббий-биологик ва ишлаб чиқариш – техник тадбирларнинг асосланган тизими.

Қаноат – маълум мақсадга эришиш йўлида ижобий туйғу билан боғланган шахснинг психологик ҳолати.

Қизиқиш – шахс ҳаракатига сабаб бўладиган фаолият йўналишининг онгли шакли.

Ғайри ихтиёрнийлик - тапқи ҳолат ёки шахсий кайфиятлар таъсирида дастлабки ишончларга мойил киши хулқининг хусусияти.

Ҳалоллик – шахсий ва ижтимоий мажбуриятларни, ахлоқий меъёрларни ростгўйлик билан сақлаш.

Ҳасад – ўзгаларнинг муваффақиятларини кўра олмасликдан келиб чиқадиган туйғу.

Яхлит педагогик жараён – тарбия жараёнида таълим ва таълим жараёнида тарбия берилишнинг ўзаро сингиб кетган, яхлит ҳолга келган жараёни.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ТАЪЛИМДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР	6
1. «Инновацион технологиялар» тушунчаси.....	9
2. Ўқув жараёнини лойиҳалаштиришда технологик хаританинг аҳамияти.....	13
1-§. ЎҚУВ ЖАРАЕНИДА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАР ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚўЛЛАШ МЕТОДИКАСИ	17
1. Таълим технологиялари.....	18
1.1. Зинама-тина.....	18
1.2. Чархпалак.....	20
1.3. Бумеранг-1.....	28
1.4. Бумеранг-2.....	32
1.5. Учга турт (3x4).....	33
1.6. Реломе.....	35
1.7. Муаммо.....	38
1.8. Лабиринт-1.....	39
1.9. Лабиринт-2 (Кейс-стади асосида).....	41
1.10. ФСМУ.....	43
1.11. Мулокот.....	45
1.12. КБИ (кузатиш, баҳслашиш, ишонтириш).....	47
1.13. ИМАК.....	49
1.14. Скарабей.....	50
1.15. Елпигич.....	52
2-§. ТАЪЛИМДА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАРНИ ҚўЛЛАШ МЕТОДИКАСИ.....	53
2.1. Танишув.....	53
2.2. Келинг, танишайлик.....	54
2.3. «Ассессмент» техникаси.....	55
2.4. Интерфаол суҳбат.....	59
2.5. Блок-суров.....	61
2.6. Тушунчалар таҳлили.....	63
2.7. Блиц-суров.....	65
2.8. Ёзма баҳс(дебат)лар.....	68
3-§. ҲИЙЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	70
3.1. «Консенсус ва конфронтация» ролли-ишчан ҳийни (келипув ва зиддият).....	70
3.2. Чорраха.....	72
3.3. САН.....	74
4-§. ДАРСГА КИРИШ ВА ТАҲЛИЛ ЭТИШ ТЕХНИКАСИ.....	76
Дарсга кириш ва уни таҳлил этиш зарурати.....	76
Дарс таҳлилининг асосий таркибий қисмлари.....	77
4.1.Таълим шакллари ва услубларига қўйиладиган замонавий талаблар.....	83
4.2. Дарсни таҳлил қилиш бўйича ёрдамчи материаллар.....	85

3. Ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш турлари.....	87
II. БОБ. ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	90
Ўқувчилар тарбиясига оид ҳикматлардан намуналар.....	91
Кириш.....	92
1-§. МИЛЛИЙ МАРОСИМ ВА УЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ.....	93
1.1. Асосий тупунчалар ва уларнинг маънолари.....	93
1.2. Маросимларнинг гуруҳлари.....	97
1.3. Ўзбек халқ байрамларининг жадвал-йилномаси.....	99
1.4. Ҳаётимизда кўп учраб турадиган маросим (ритуаллар) руйхати.....	102
2-§. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЕНИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ.....	103
2.1. Ўқувчилар фаолиятининг дарсдан ташқари тизимини лойиҳалаш.....	103
2.2. Тарбиявий ишларнинг мавбалари.....	107
2.3. Тарбиявий ишларни ташкил этиш буйича услубий таъсиялар.....	108
2.4. Тарбиявий ишларни режалаштириш босқичи.....	109
2.5. Тарбиявий ишларни ташкил этишнинг асосий қондалари.....	110
2.6. Тарбиявий ишларни ташкил этишни бошқариш.....	111
3-§. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАРБИЯВИЙ ЖАРАЁН ВА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	113
3.1. Ўқувчиларнинг билиш фаолиятини такомиллаштиришга йўналтирилган тарбиявий ишлар.....	114
3.2. Тарбиявий ишлар жараёнида қўлланиладиган педагогик таъсир этиш усуллари.....	115
3.3. Бузгунчи тоғлар ва ёвуз кучларга қарши курашда ишонтириш услубиётининг ўрни.....	118
3.4. Педагогик таъсирда тарбиячи, мураббийларнинг маҳорати.....	120
4-§. ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАР ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚўЛЛАШ УСЛУБИЁТИ.....	125
4.1. Тренинглар.....	125
4.1.1. «Контакт - 1» - жамоавий ҳикоя тузиш.....	125
4.1.2. «Контакт - 2» - «Пиёла» (уйин).....	126
4.1.3. Хоккей (уйин).....	127
4.1.4. Қадамба-қадам.....	130
4.1.5. Педагогиада.....	131
4.1.6. Панорама.....	132
4.1.7. «Муаммоли ўқувчи» тренинги.....	135
4.1.8. «Оғзаки журнал» трениниги.....	138
4.1.9. Зарарли олатлар музейи.....	141
4.1.10. Саҳна.....	143
4.1.11. «Уйин» тренинги.....	144

4.2. Интерфаол улублар.....	146
4.2.1. Бахсланув.....	146
4.2.2. Муносабат.....	149
4.2.3. Ташвиқот гуруҳи.....	152
4.2.4. АЖИЛ.....	153
4.2.5. Сценарий.....	155
4.2.6. «SCORE» – интерфаол услуб.....	156
4.2.7. SCORE-1.....	157
4.2.8. SCORE-2.....	158
4.2.9. Ахборот соати.....	160
5-§. СИНФ РАҲБАРИ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	162
5.1. Синф раҳбари ишларининг мазмуни ва шакллари.....	162
5.2. Синф раҳбарларининг касбий маҳоратлари.....	168
5.3. Синф раҳбарининг хизмат вазифалари.....	169
5.4. Тарбиявий соат, ахборот соати ва тарбиявий тадбирларни кузатиш ва таҳлил қилиш мезонлари.....	171
5.5. Танқид қилишни ўрганинг.....	172
6-§. ЖАМОАВИЙ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТ – ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ СИФАТИДА.....	174
7-§. ТАДБИРЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ.....	178
7.1. «Рақслар базми» байрамини тайёрлаш ва ўтказиш тартиби.....	179
7.2. «Сусамбил мамлакати» ижодий- гашкилий уйин.....	183
7.3. «Меҳржон» байрами.....	193
7.4. Таълим муассасаларида «Халқ сайли» байрамини тайёрлаш ва ўтказиш.....	196
7.5. «Бўлажак ватан посбонлари» уйин-мусобақа.....	201
7.6. Оммавий рақс (массовка).....	204
8-§. ПЕДАГОГИК НИЗО ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ДЕТЕРМИНАНТ АНИҚЛОВЧИЛАРИ.....	207
8.1. Ўзаро низоларни бошқариш технологияси.....	211
8.2. «Зиддиятларни ечиш услубингиз» тренинги.....	212
9-§. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ТАРБИЯВИЙ АМАЛИЙ-УСЛУБИЙ СЕМИНАРНИ ЎТКАЗУВЧИ ТАШКИЛОТЧИЛАРГА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР.....	215
9.1. Катта ёшдагиларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	216
9.2. Таълим муассасаларида укув семинарини тайёрлаш ва ўтказиш.....	217
9.3. Тренер-ўқитувчиларнинг фаолияти ва касбий имиджи.....	219
9.4. Тингловчилар навбатдаги топшириқ билан қандай таинптирилади? (амалий тавсия).....	221
9.5. Тренер-ўқитувчиларга маслаҳатлар.....	222
9.6. Тренингни ўтказиш методикаси ва уни олиб бориш малакалари.....	223
9.7. Гуруҳ билан ишлаш ва уларга раҳбарлик қилиш.....	225
9.8. «Муаммоли» тингловчилар билан мулоқот мобайнида зарур	

бўладиган фойдали маслаҳатлар.....	226
9.9. Тарқатма материаллар ва амалий машқларни тайёрлаш.....	229
III БОБ. УҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ИНТЕРФАОЛ УСЛУБЛАР.....	231
1. Ҳар хил чизмалар ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол методлар.....	232
2. Баъзи интерфаол услуб ва инновацион технологияларнинг қисқача таърифлари.....	244
3. Таълим муассасаларининг ўқув-тарбия жараёнида фойдаланилиши мумкин бўлган интерфаол услублар, ноанъанавий дарслар, педагогик технологиялар ва усуллар рўйхати.....	246
IV БОБ. ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	249
1. «Инновацион технологиялар» ўқув хонасида мебелларни жойлаштиришнинг кўринишлари.....	250
2. «Инновацион технологиялар» ўқув хоналарининг тавсифлари.....	252
3. Маъруза мавзуларини тушунтиришга керакли бўлиши мумкин бўлган тақдимот материаллари.....	254
Муаллифлар ён дафтарида.....	261
Адабиётлар.....	262
МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ВА МАСОФАДАН ТУРИБ УРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.....	264
Уз-узини назорат қилиш учун саволлар.....	265
Педагогик атамаларнинг қисқача луғати.....	268

УДК: 372.862(075)

ББК 74.202.4

И96

Р.Ишмухамедов, М.Юлдашев. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма) -Т.: 2013. -278 б.

УДК: 372.862(075)

ISBN 978-9943-23-075-0

ББК 74.202.4

Равшан Жўраевич Ишмухамедов
Максуджон Абдуллаевич Юлдашев

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯДА ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар,
тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма)

Муҳаррир М. Жуманиёзова

Мусахҳиҳа М. Шодмонова

Муқова дизайнери М. Раҳмонов

Саҳифаловчи Ҳ. Максудова

Нашриёт лицензияси А1 № 219, санаси: 3.08.2012 йил.

Босишга 26.11.2013 йилда рухсат этилди. Бичими 60x90^{1/16}.

Офсет қоғози. Офсет босма. «Times New Roman» гарнитураси.

Шартли босма табағи 11,2. Босма табағи 11,2.

Адади 2000 нусха. Буюртма №207.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Ofset print» МЧЖ босмахонасида босилди.

Босмахона ва нашриёт манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтоҳур тумани,

Махтумқули 1, уй

Тел.: 228-90-14.